

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

SİND BÖLGESİNİN FETHİ VE İSLÂMLAŞMASI
(H.15-416/M.636-1026)

Hazırlayan
Zabihur RAHMAN

Danışman
Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT

İZMİR-2019

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Zabih Ur RAHMAN
Öğrenci No : 2013801771
Tez Başlığı : Sind Bölgesinin Fethi ve İslâmlaşması (H.15-416/M.636-1026)

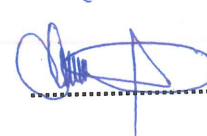
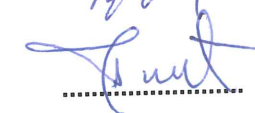
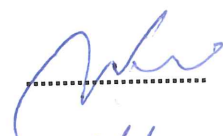
Savunma Tarihi : 17/05/2019

Danışmanı : Doç.Dr.Tahsin KOÇYİĞİT

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>
Doç.Dr.Tahsin KOÇYİĞİT	- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr.Rıza SAVAŞ	- Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr.Bekir Zakir ÇOBAN	- Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr.Cahit KÜLEKÇİ	- İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof.Dr.Mustafa DEMİRCİ	- Selçuk Üniversitesi

İmza

Zabih Ur RAHMAN tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği (X) / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin ARIKAN
Müdür

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Sind Bölgesinin Fethi ve İslâmlaşması (H.15-416/M.636-1026)**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

/ /

Zabihur RAHMAN

ÖZET
Doktora Tezi
Sind Bölgesinin Fethi Ve İslâmlaşması
(H.15-416/M.636-1026)
Zabihur RAHMAN

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI

Bu çalışmada Sind bölgesinin fethi ve İslâmlaşması ile bu süreçte yaşanan olayların tespit ve tahlili ele alınmaya çalışılmıştır. Bunun yanında, Doğu-Batı ticârî faaliyetleri çerçevesinde Arap-Sind ilişkileri ortaya konulmuş ve Müslümanların fethettiği bu topraklarda sosyal, siyasal ve kültürel faaliyetler incelenmiştir. Sind bölgesinde Râşid halifeler, Emevîler ve Abbasîler döneminde meydana gelen siyasî durumlar, fetihler, bölge valileri, Müslüman halkın bölgeye yerleştirilmesi, yerli halkın önemli makam ve mevkilere tayini, süreç içerisinde bölgede zuhûr eden Arap asabiyetçiliği ve yerli halk arasında meydana gelen iç mücadeleler gibi dikkat çeken hususlara değinilmiştir. Ayrıca Sind bölgedeki İslâmlaşma faaliyetleri, cami ve mescitlerin inşası, İslâm'ın yayılışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. el-Mahfûze, el-Mansûre ve el-Beyzâ gibi şehirlerin kurulması ve bunlar arasında el-Mansure'nin bölgenin başkenti olma niteliğini haiz olmasıyla, İslâm medeniyetinin bölgede kazandığı önem üzerinde durulmuştur. Böylece Abbasîler döneminde yapılan Sind-Hind bölgesindeki tercüme faaliyetleri, ilim ve bilim adamlarına verilen değer, Sindli âlimlerin İslâmi ilimler alanında verdiği önemli hizmetler ve İslâm'ın ilk dönemlerinde Sind bölgesindeki serüveni ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Ardından da bölgede hanedanlık sistemin ortaya çıkışıyla, Sind bölgesinin el-Mansure, Mülân ve Mükran olarak üçe ayrılışı ve bölgedeki Müslüman Arap hâkimiyetinin zayıflaması ve bunun doğal sonucu olarak iktidarın Gazneli Sultan Mahmûd'a geçişi araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sind, İslâm Fetihleri, el-Mansûre, Deybül, Mültân, Mükrân

ABSTRACT
Doctor of Philosophy (PhD)
The Conquest and Islamization of Sind Region
(H.15-416/A.D.636-1026)
Zabihur RAHMAN

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
GRADUATE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS
ISLAMIC HISTORY AND ARTS PROGRAME

In this study, the interaction of the Islamic civilization with the Indian civilization was examined by analyzing the events of the conquest and the Islamization of the Sindh region. In addition, the relation of Arabs and Sindhies, within the framework of Eastern-Western commercial operations, and their social, political and cultural activities have been revealed in this work. This study also deals with some major issues such as conquests and the political situation in Sindh region, appointment of governors and indigenous people to the important positions, settlement of Muslims in Sindh region, rise of Arab tribal conflicts and internal revolts of aboriginal people during the Arab dominion of the Sindh. Simultaneously, Islamization activities like construction of mosques and the spreading of Islam by preaching have been discussed. Moreover, the importance of Islamic civilization in the region with the establishment of cities such as al-Mahfuzah, al-Mansurah, al-Beyzâ and al-Mansurah, gaining the title of capital of the region, has been discussed. Furthermore, in this study, the scientific development of the region, translation activities, prominent Sindhi scholars and their valuable contribution to the Islamic civilization were also emphasized in detail. Finally, the emergence of the dynasty system in the region, the division of the Sindh region into three parts as al-Mansurah, Mukran and Multan, weakening of the Arab-Muslim power and the transition of the power to Sultan Mahmûd of Ghazni were examined in this study.

Key words: Sindh, Islamic conquests, al-Mansurah, Daybul, Multan, Makran

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
EKLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR.....	xiii

GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, PROBLEMİ, AMACI VE METODU	1
B. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM İSLÂM'DAN ÖNCE SİND BÖLGESİ

1.1. COĞRAFÎ ÖZELLİKLERİ.....	8
1.2. BÖLGENİN KISA TARİHİ.....	11
1.2.1. Rai Krallığı (M. 550 - 644).....	15
1.2.2. Brahman Krallığı (M. 644 – 711,712).....	16
1.2.2.1. Raca Çeç b.Selâic	16
1.2.2.2. Raca Cender b.Selâic Dönemi.....	17
1.2.2.3. Raca Dâhir b.Çeç	17
1.3. SOSYAL HAYAT	20
1.4. EKONOMİK DURUM	21
1.5. ARAP- SİND İLİŞKİLERİ	22

İKİNCİ BÖLÜM İLK TEMASLAR VE SİND BÖLGESİ FETİHLERİ

2.1. İLK MÜSLÜMAN AKINLARI	27
----------------------------------	----

2.1.1. HZ. ÖMER DÖNEMİ (h.13-23 /m. 634-644)	27
2.1.2. HZ. OSMAN DÖNEMİ (h. 23-35/m. 644-656)	37
2.1.3. HZ. ALİ DÖNEMİ (h. 35-40 /m. 656-661).....	41
2.2. EMEVİLER DÖNEMİNDE SİND'İN FETHİ.....	44
2.2.1. Muâviye b.Ebî Süfyân Dönemi (h. 41-60/m. 661- 680).....	44
2.2.2. Yezîd b. Muâviye Dönemi (h. 60-64/m. 680-683).....	48
2.2.3. Abdülmelik b. Mervân Dönemi (h. 65- 86/m. 685-705)	49
2.2.4. Velîd b. Abdîmelîk Dönemi (h. 85-96 /m.705-715)	51
2.2.4.1. Sind Fâtîhi Muhammed b. Kâsım (h. 92-96/m. 711-715).....	53
2.2.4.1.1. Deybül'ün Fethi.....	53
2.2.4.1.2. Neyrûn'un Fethi.....	59
2.2.4.1.3. Sivistân'ın Fethi.....	60
2.2.4.1.4. Aror'ın (Rûr) Fethi.....	68
2.2.4.1.5. Mûltân'ın Fethi	69
2.2.5. Süleyman b. Abdîmelîk Dönemi (h. 96-99/m. 715-717).....	72
2.2.6. Ömer b. Abdîlazîz Dönemi (h. 99-101/m. 717-720).....	74
2.2.7. Yezîd b. Abdîmelîk Dönemi -Yezîd II- (h. 101-105/m. 720-724).....	75
2.2.8. Hişâm b. Abdîmelîk Dönemi (h. 105-125 /m. 724-743)	76
2.3. İSLÂMLAŞMA FAALİYETLERİ.....	81
2.3.1. İslâm'a Davet.....	82
2.3.2. İlk Camilerin İnşası	84
2.3.2.1. Mescid-i Hâşek.....	84
2.3.2.2. Mesid-i Deybül.....	85
2.3.2.3. Mescid-i Neyrûn.....	86
2.3.2.4. Mescid-i Aror	86
2.3.2.5. Mescid-i Mûltân	86
2.3.2.6. Mescid-i Sivistân	87
2.3.2.7. Mescid-i el-Mansûre.....	87
2.4. SİND BÖLGESİNİN YÖNETİMİ VE VALİLERİ.....	88
2.4.1. Sind Bölgesinde Yönetim	88
2.4.2. Sind Bölgesinin İdarî Kurumları	90
2.4.2.1.Valilik	90
2.4.2.2. Harâç ve Cizye Divanı	90
2.4.2.3. Beytûlmâl	91
2.4.2.4. Dîvânü'l-Cünd.....	92
2.4.2.5. Posta (Berîd) Hizmetleri	92
2.4.2.6. Kadılar, İmam ve Hatipler	93
2.4.3. Sind Bölgesinin Valileri	93
2.4.3.1. Râşid Halifeler Döneminde Vali Tayin Edilen Sahabiler	94
2.4.3.2. Emevîler Döneminde Vali Tayin Edilen Sahabîler	96

2.4.3.3. Sind Bölgesinin Diğer Valileri	97
2.5. SİND'DE SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT	105
2.5.1. Toplumsal Hayat ve Gelir Kaynakları.....	106
2.5.2. Dinî Hayat.....	108
2.5.3. Adet, Gelenek ve Görenekler.....	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABBASİLER VE SİND BÖLGESİ

3.1. ABBASİLER DÖNEMİNDE SİND BÖLGESİ.....	110
3.1.1. Halife es-Seffâh (h. 132-136/m. 749-754).....	111
3.1.2. Halife Mansûr (h. 136-158/m. 754-775)	112
3.1.3. Halife el-Mehdî (h. 158-169/m. 775-785).....	116
3.1.4. Halife el-Hâdî (h. 169-170/m. 785-786).....	118
3.1.5. Halife Hârûn Reşîd (h. 170-193/m. 786-809).....	118
3.1.6. Halife el-Emîn (h. 193-198/m. 809-814).....	121
3.1.7. Halife el-Me'mûn (h. 198-218/m. 814-834).....	121
3.1.8. Halife el-Mu'tasım Billâh (h. 218-227/m. 834-842).....	123
3.1.9. Halife el-Vâsık Billâh (h. 227-232/m. 842-847).....	125
3.1.10. Halife el-Mütevekkil (h. 232-247/m. 847-862)	127
3.2. ABBASİLER DÖNEMİ SİND VALİLERİ	128
3.3. ABBASİLER DÖNEMİNDE SİND'İN YÖNETİMİ.....	135
3.3.1. Sind Valilerinin Atanması	135
3.3.2. Dârü'l-İmâre	136
3.3.3. Dîvânü'l-Berîd	137
3.3.4. Beytûlmâl.....	137
3.3.5. Dîvânü'l-Harâç.....	138
3.3.6. Sosyal ve Ekonomik Hayatı.....	138
3.4. İSLÂMLAŞMA FAALİYETLERİ.....	140
3.5. DIŞ İLİŞKİLER	140
3.6. İLMİ GELİŞMELER	142
3.7. ABBASİLERİN YIKILIŞININ SİND BÖLGESİNE ETKİSİ.....	143

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SİND BÖLGESİNDE BAĞIMSIZ HANEDANLAR DÖNEMİ

4.1. HEBBÂRÎ HANEDANI VE MANSÛRE BÖLGESİ (H. 247-416/M. 861-1026-27)	145
4.1.1. MANSÛREDE HEBBÂRÎ HÜKÜMDARLAR.....	148
4.1.1.1. Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî (h. 247- 270/m. 861-884).....	148
4.1.1.2. Abdullah b. Ömer el-Hebbârî (h. 270-300, 301/m. 884-913/914).....	151
4.1.1.3. Ömer b. Abdullah el-Hebbârî (h. 301- /m. 914-)	155
4.2. YÖNETİM.....	160
4.2.1. Valilikten Hükümdarlığa Geçiş.....	160
4.2.2. Hebbârîlerin İdarî Sistemi.....	160
4.2.2.1. Dîvânü'r-Resâil ve'l-Berîd	160
4.2.2.2. Adliye Teşkilâtı	161
4.2.2.3. Ordu Teşkilâtı.....	161
4.2.2.4. Mâlîye	162
4.2.2.5. Ziraât.....	163
4.3. SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT	164
4.4. İSLÂMLAŞMA FAALİYETLERİ.....	166
4.5. SÂMEOĞULLARI VE MÜLTÂN HÜKÜMDARLIĞI (H. 290-375/M. 903-986 CİVARLARINDA).....	170
4.5.1. Ortaya Çıkışları	170
4.5.2. Mültân'da Şîî Hâkimiyeti (h. 375-401/m. 986-1011)	174
4.5.2. Sâmeoğulları Döneminde Mültân Bölgesi.....	176
4.5.2.1. Siyasî Durumlar	176
4.5.2.2. Toplumsal Durum.....	176
4.6. MÜKRÂN'DAKİ MA'DÂN HÜKÜMDARLIĞI (H. 340-422/M. 952-1031)	177
SONUÇ	180
KAYNAKÇA	184
EKLER	

EKLER LİSTESİ

EK 1: Haritalar ve şekiller ek s.1

EK 2: Tablolar.....ek s.6

KISALTMALAR

a.g.m.	:	adı geçen müellif
b.	:	ibn
bkz.	:	Bakınız
çev.	:	Çeviren
ed.	:	Editör
h.	:	Hicrî
Hz.	:	Hazreti
HN.	:	Hadis Numara
Krş.	:	Karşılaştır
m.	:	milâdî
ö.	:	Ölüm tarihi
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfalar arası
trc.	:	Tercüme
thk.	:	Tahkik
t.y.	:	basım tarihi yok
y.y.	:	basım yeri yer yok

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu, Problemi, Amacı ve Metodu

“*Sind Bölgesinin Fethi ve İslâmlaşması*” konusunu tespit etmeden önce Türkiye’de, İndus medeniyetine ev sahipliği yapmış olan Sind topraklarına, İslâm’ın girişi ve yayılışı hakkında geniş ve detaylı bir çalışmanın eksikliği dikkatimizi çekmişti. Bu durum bizi Sind bölgesinin fethi ve İslâmlaşması, bölgenin İslâm tarihindeki yeri ve önemi, İslâm ve Hint medeniyeti arasındaki etkileşim gibi hususlarda araştırma yapmaya sevk etti.

Sind bölgesi, kadîm zamanlardan itibaren Doğu-Batı beynelmilel ticaret yollarının üzerinde stratejik konuma sahip olan bir bölgedir. Milattan önce Aryan kavimlerinin, Büyük İskender’in ve Hint-İskitlilerinin görkemli tarihine şahit olmuş olan bu bölge, milattan sonra Ak-Hunlar veya Heytallar (Heyâtîle) olarak bilinen Türkler tarafından hâkimiyet altına alınmıştır.

Raşid halifeler döneminde Sâsânilerin yıkılışından sonra Sind bölgesi, İslâm tarihi açısından daha da önem kazandı. Fars bölgesinde Müslümanlar ile Sindli kavimlerin ilk kez karşı karşıya gelmeleri, bu dönemde Batı Sind bölgesine yapılan ilk İslâm fetih hareketleriyle gerçekleşmiştir. Ardından Emevîlerin ilk döneminde Mükân ve Kîkân (Kallât) bölgeleri tamamen İslâm devletinin egemenliği altına girmiştir. Tespitlerimize göre, ne yazık ki Hint-alt kıtasındaki tarih literatüründe ve genel İslâm tarihi alanında yapılan çalışmalarda Sind bölgesine müstakil olarak yeterince yer ehemmiyet verilmediği ve yapılan incelemelerin yoğunluğunu Muhammed b. Kâsım (h. 92-96/m. 711-715)’ın Sind’i fethetmesi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Hâlbuki *Bilâdü’s-Sind* adı verilen bu bölgede, Raşid halifeler zamanında başlayan ilk fetih hareketleri, Emevîler döneminde tamamlanarak, bölgedeki Müslüman Arap hâkimiyeti, Abbasî sürecinde devam etmişti. Ardından Müslüman Arapların bölgedeki hâkimiyetlerinin zayıflaması neticesinde bölgede pek de uzun ömürlü olmayan bağımsız hanedanlıklar ortaya çıkmış ve son tahlilde de Sind bölgesinde Müslüman Arapların hâkimiyetine, bir Türk Devleti olan Gaznelilerin hükümdârı Sultan Mahmûd tarafından son verilmiştir.

Sind bölgesinde yaklaşık üç asırdan fazla devam eden Müslüman Arapların hâkimiyeti, Sind fatihi Muhammed b. Kâsım (h. 92-96/m. 711-715) dönemi dışarıda

tutulacak olursa, genel olarak ihmal edilmiş ya da yüzeysel olarak temas edilmiş görülmektedir.

Müslüman Arapların Sind'deki egemenlikleri döneminde, Arap kabileleri arasındaki zuhûr eden asabiyetçilik ve mezhepçilik faaliyetleri, bölgede hem idârî-siyasî istikrarsızlığa sebep olmuş hem de toplumsal hayata etki ederek zaman zaman bölgede iç savaflara sebep olmuştur. Buna rağmen İslâm devletlerinin doğu sınırı kabul edilebilecek bu topraklar, İslâm tarihinde hem siyasî hem de sosyal ve kültürel olarak kuşkusuz büyük önem taşımaktadır. Sind bölgesi, İslâm medeniyeti ile Hint medeniyetinin kesiştiği bir coğrafyadır. Bu bakımdan kannatimizce bölgedeki İslâmlaşma faaliyetlerini araştırılarak iki medeniyet arasındaki ilişkiler ve etkileşimler ortaya çıkarılmalı ve bölgede yeni kurulan şehirler ekseninde gelişen temaslar araştırılmalıdır. Ayrıca Sind bölgesinde yapılan tercüme faaliyetleri, Sindî dilinde Kur'an'ın ilk tercümesinin yapılması, Abbasîler tarafından Sind ve Hint bilim adamlarına önem ve özen gösterilmesi, Sindli âlimlerinin İslâmi ilimlere verdikleri değerli hizmetler gibi ilmî ve kültürel faaliyetler de ele alınması gereken önemli hususlardır.

İşte bu çerçeveden hareketle biz bu çalışmamızda, İslâm'ın Sind bölgesine fetihler yoluyla girişi ve ortaya çıkan tarihsel olayları tespit ve tahlil ederek, Arap-Sind ilişkileri bağlamında her iki kültür ve medeniyet arasındaki iletişim ve etkileşimi ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamız boyunca karşılaştığımız en büyük problemin, kaynaklarda yer alan malumâtın, bazen müstakil bir başlık altında ele alınmış olsa da oldukça yüzeysel ve dağınık bilgiler içerdiğini tespit etmiş olmamızdır. Ayrıca bu durum bizi oldukça geniş bir tarama yapmaya ve bazı meselelerde tekrara düşmemizi kaçınılmaz kıldığına işaret etmemiz gerekmektedir.

Görebildiğimiz kadarıyla üzerinde yeteri kadar çalışılmamış olan Sind bölgesindeki fetih ve İslâmlaşma faaliyetleri konusunu, ilk önce bölgesinin kısa tarihini, coğrafî durumunu ve İslam öncesi ve yayılışı sürecinde Arap-Sind ilişkilerini ele alarak başladık. Ardından Müslüman Arapların bölgeye hâkimiyetini, Râşid halifeler, Emevîler, Abbasîler ve Bağımsız Hanedanlar şeklinde inceleyerek söz konusu coğrafyada İslâmlaşma faaliyetlerini, sosyal, siyasal ve kültürel yönleriyle incelemeye çalıştık.

Araştırma konusunun tespitinde ve karşılaştığımız her türlü sorunları aşmamızda yardımlarını esirgemeyen ve tezimizi başından sonuna kadar tetkik edip değerli görüş ve tavsiyeleriyle çalışmamıza yön veren danışman hocam sayın Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT'e minnet ve şükranlarımı sunarken, tezimizin kaynaklarının toplanmasında maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen ve çalışmanın planı ve içeriği hakkında değerli önerilerinden faydalandığımız saygıdeğer Pakistanlı Tarihçi Prof. Dr. Ghulam Muhammed LAKHO'ya ve kıymetli hocam Prof. Dr. Rıza SAVAŞ'a ayrı ayrı teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç bilirim. Çalışmamı baştan sona kadar okuyan Asım SARIKAYA, Mehmet Ali ÖNCER ve Sümeyye ÖZTÜRK başta olmak üzere diğer bütün değerli arkadaşlarımı da burada şükranla anarken, bana Türkiye'de eğitim görme imkânı sağladıkları için Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı'na ve Dokuz Eylül Üniversitesi'ne ayrıca müteşekkirdiğimi ifade etmek isterim.

B. Kaynaklar ve Araştırmalar

İslâm devletinin ilk dönemlerinde doğu eyaleti olan Sind bölgesinde gerçekleşen fetihler ve İslâmlaşma faaliyetleri hakkında araştırmamız gereği başvurduğumuz İslâm tarihi literatüründeki kaynaklardan en önemlisi “*Fütûhü’l Büldân*”dır. Ahmet b.Yahyâ b.Câbir el-Belâzürî (ö. h.279/m. 892-93) tarafından üçüncü asırda yazılan bu eser İslâm devletindeki şehirlerin ne zaman, kim tarafından ve nasıl fethedildiğini ele alarak bu bölgelerde gerçekleşen siyasal, sosyal ve kültürel faaliyetler hakkında bilgi aktarmaktadır. Bu eser Sind bölgesi hakkında Hz. Ömer döneminde başlayan fetih hareketleriyle Hebbârîler dönemine kadar olan bilgiyi yüzeysel olarak aktarmaktadır. Belâzürî’nin aktardığı bilgilerin yüzeysel olmasına rağmen çok değerli ve en güvenilir bilgiler olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu bilgi ünlü tarihçi ve hadisçi olan Ali b. Muhammed el-Medâinî (ö. h. 228/m. 843) vasıtasıyla aktarılmaktadır. Medâinî, Arapların Sind ve Mükân fetihleri hakkında bilgi veren ilk tarihçi kabul edilir.¹ Fakat Sind hakkında yazdıkları bugüne dek ulaşamamıştır. Onun eserlerine ait bilgilere rivayetler halinde sonraki tarihçilerin kitaplarında rastlayabiliyoruz.

Belâzürî’den sonra Sind bölgesinin tarihi hakkında bilgi sahibi olduğumuz en önemli kaynak ise “*Fethü’s-Sind*” diğer adıyla “*Çeçnâme*” olarak bilinen eserdir. XIII. asırda Ali b. Hâmid b. Ebi Bekr el-Kûfi (ö. h. 613/m. 1216) tarafından Arapça yazılan eser Farsça’ya tercüme edilmiştir. Çevirmene göre bu eser bölgede yaşamış olan Arapların soyundan gelenlerin birine ait olduğu kabul edilmektedir. İçinde Medâinî’nin rivayetleri sıkça kullanıldığı için bu eserinde onun bilgilerinden yararlandığı söylenebilir. *Fethü’s-Sind*, Müslümanların Sind bölgesine gelmeden önceki siyasî durumunu ele alarak başlamakta ve Sind fatihi Muhammed b. Kâsım’ın ölümüne kadar geçen olayları detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Sind bölgesinin tarihini aktaran ana kaynak olmasına rağmen bu eser bazen efsanevî bilgiler haline dönüşmektedir. Bundan dolayı eserde aktarılan bazı rivayetler dikkatle gözden geçirilmelidir. Ancak eser Arap-Sind ilişkilerini ortaya koyarak bölgenin sosyal, siyasal, dinsel ve ekonomik yapısını kapsamlı bir şekilde aktarmaktadır. Biz bu eserin Arapça nüshasını almakla birlikte Urduca ve Farsça tercümesini de göz önünde bulundurduk.

¹ **İbnü’n Nedîm**, Ebü’l Ferec Muhammed b. Ebi Ya’kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm (ö. h. 385/m. 995) **el-Fihrist**, thk. İbrahim Ramazan, 2. baskı, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut 1997, s. 133.

Bunların yanında tarihleri belirlemek için Halîfe b. Hayyât'ın kronolojik olarak yazdığı *et-Târîh* eserine müracaat ettik. Aynı dönemde yaşamış büyük tarihçi ve coğrafyacı olan Ya'kûbî'nin *el-Büldân* ve *et-Târîh* adlı eserleri de çalışmamızın önemli kaynaklarındandır. Ya'kûbî'nin en çok faydalandığımız *et-Târîh* adlı eseri içerik bakımından üçe ayrılır. Genel tarih olarak bu eserde Ya'kûbî ilk olarak yaratılıştan Hz. Muhammed'e kadar ki genel tarihi ele almaktadır. İkinci sırada Hz. Muhammed'den Muâviye b. Yezîd dönemine kadar ve üçüncü sırada Mervân b. el-Hakem döneminden Abbâsî halifesi el-Mü'temid dönemine kadarki zamanın genel tarihten bahsetmektedir. Ya'kûbî, Sind bölgesiyle ilgili Emevî ve Abbâsî dönemlerindeki valiler, siyasal ve sosyal durumlar hakkında bilgiler aktarmaktadır.

Taberî'nin *Târîhü'l-Ümem* ve *'l-Mülûk* adlı eseri Sind bölgesindeki tarihe fazla detaylara girmeden fetihler ve Hebbârî devletinden kısaca bahsetmektedir. Genel olarak Taberî'nin yöntemini esas alarak yazılan İbnü'l Esir'in (ö. h. 630/m. 1233) *el-Kâmil fi't-Târîhi* geç döneme ait bir eser olmasına rağmen Sind hakkında daha kapsamlı bilgiler içermektedir. Kronolojik olarak yazılan bu eser Sind'in Araplar tarafından fethedildiğini, bölgede görev için atanan valileri ve Sind bölgesinin Gazneli Türk devletinin eline geçişini detaylı bir şekilde aktarmaktadır.

Yukarıda zikredilen eserlerden başka konumuzla ilgili önemli bilgi içeren, bölgeyi bizzat ziyaret eden ünlü tarihçi ve coğrafyacı olan Mes'ûdî'nin *Mürûcû'z-Zehab* ve *Me'âdinü'l-Cevher* adlı eseridir. Bu eserde özellikle Hebbârîler dönemindeki Sind bölgesinin siyasal ve sosyal durumuna yer verirken yerli halkın örf, âdeti, dilleri ve giysileri hakkında bilgiler sunmaktadır.

M. XVII. ve ardından XVIII. yüzyılda Farsça olarak yazılan *Tarih-i Mâ'sûmî* ve *Tuhfetü'l-Kirâm* adlı eserler de konumuz açısından önemlidir. *Tarih-i Mâ'sûmî*, Mir Muhammed Masum Bekrî (ö. h. 1019/m. 1610) tarafından yazılmış olup Sind bölgesinde Arap fetihlerini, Emevîler ve Abbâsîler dönemindeki Sind valilerinin iktidarını ele almaktadır. *Tuhfetü'l-Kirâm* ise Mir Ali Şêr Kâni tarafından XVIII. yüzyılda yazılmıştır. Müslümanların Sind bölgesine gelmeden önce Rai ve Brahman hanedanlarının hâkimiyetinden başlayarak Emevî ve Abbâsîlerin Sind valileri hakkındaki bilgiyi, *Tarih-i Mâ'sûmî* ve *Fethü's-Sind*'e esas alarak aktarmaktadır. Hatta Rai hanedanı hakkında *Fethü's-Sind*'e göre daha kapsamlı bilgi sunmaktadır.

Müracaat ettiğimiz diğer önemli eserlerden “Âcâibü’l-Hind, Berrihî ve Bahrihî” Farslı gezgin ve gemi kaptanı Büzürg b. Şehriyâr (ö. h. 342/m. 954) tarafından toplanmış olaylara şekil vermektedir. Genel olarak Hind okyanusundaki ülkelerle ilgilidir. Sind bölgesinde, h. IV. asırda Kur’an’ın ilk defa Sindçe olarak tercüme edildiğini aktaran tek kaynaktır. Bir diğer eser ise Bîrûnî’nin (h. 453/h. 1061) yazdığı “*Tahkikû Mâ li’l-Hind*” adlı eseridir. Genel olarak Bîrûnî bu eserde Sind-Hind kültür ve medeniyetini konu edinerek Sind bölgesindeki bazı şehirlerden bahsetmektedir.

Bu eserlerin yanında XIX. ve XX. yüzyıllarda İngilizler tarafından yapılmış bazı çalışmalar da konumuz açısından önem arz etmektedir. Gördüğümüz kadarıyla bunlardan en önemlisi Henry Miers Elliot’in John Dowson tarafından düzenlenmiş “*The History of India as Told by its Own Historians (The Muhammadan Period)*” isimli eseridir. Bu eser klasik Arapça kaynaklara ve bazı Farsça kaynaklara dayanarak, Rai Hanedanlığından başlayarak Sind bölgesinde XVI. yüzyıla kadar olan döneme ait tarihsel bilgileri ele almaktadır. Diğerleri ise H.T. Lambrick’in yazdığı “*Sind before the Muslim Conquest*”, Vincent Arthur Smith’in yazdığı “*The Early History of India from 600 B.C. to The Muhammandan Conquest*” ve Andre Wink’in yazdığı “*Al-Hind The making of The Indo-Islamic world*” gibi eserlerdir.

Çalışmamızda sıkça başvurduğumuz kaynaklar arasında Büldân ve Coğrafya kitapları da yer almaktadır. Belâzürî’nin *Fütûh* ve Mes’ûdî’nin *el-Mürûc*’undan başka İbn Hurdazbih (ö. h. 300/m. 912-13)’in “*el-Mesâlik ve’l Memâlik*”, İstahrî nin(ö. h. 340/m. 951)’“*el-Mesâlik ve’l Memâlik*”, İbn Havkal’ın (ö. h. 367/m. 978) “*Suretü’l-Arz*” ve el-Makdisî, Muhammed b. Ahmed’in (ö. h. 380/m. 991)“*Ahsenü’t-Tekasim fi Ma’rifeti’l-Ekâlim*” gibi eserleridir.

Bunun yanında Sind bölgesi ve tarihi hakkında yapılan ve bu çalışmada istifade ettiğimiz bazı önemli çağdaş çalışmalar arasında, Ümmü’l-Kurâ Üniversitesinde Fevzî Muhammed Abduhu Saâtî tarafından hazırlanmış olan “*İntişâru’l-İslâm fî Bilâdi’s-Sind ve’l-Bencâb hattâ Nihâyeti’l-Ümeviyye*” adlı yüksek lisans tezi ile Marmara Üniversitesi’nde Recep USLU tarafından kaleme alınan “*Sind’de İslâm Fetihleri (H.15-H. 240)*” yüksek lisans tezini inceledik. Ayrıca Pakistan da Sind Jamshoro Üniversitesi’nde Muhammed Khan Jamali tarafından Sind diliyle yazılan “*Sindh: Arab Historian’s Perspective*” adlı doktora tezini,

Kanada’da Mcgill Üniversitesi’nde Derrly N. Maclean tarafından hazırlanan “*Religion and Society in Arab Sind*” adlı doktora çalışmasını ve son olarak John Jehangir Bede tarafından Amerika’da The University of Utah’da yapılmış “*The Arabs in Sindh (712-1025 A.D)*” adlı doktora tezini burada zikredebiliriz.

Bu saydığımız klasik kaynak ve çağdaş çalışmaların dışında birçok eser ve araştırmadan da istifade ettiğimizi ve bütün bunları bibliyografyaya eklediğimizi de zikretmemiz gerekir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM'DAN ÖNCE SİND BÖLGESİ

1.1. COĞRAFÎ ÖZELLİKLERİ

Arapça kaynaklarda *es-Sind* ve *Bilâdü's-Sind* olarak geçen bu bölge, bugünkü Pakistan'ın güneyindeki Sind eyaleti değil, Kuzeybatı Keşmir dağlarından Güneydoğu Arap Denizi ve Hind Okyanusuna dökülen Sind nehrinin doğu ve batısını içine alan, belirli bölgeler hariç aşağı yukarı bugünkü Pakistan'ın tamamını kapsayan bir bölgeydi. Bölgedeki egemen güçlerin değişmesiyle sürekli değişen sınırlar hakkında çeşitli kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir.

Fethü's-Sind'e göre, Rai hanedanının² hükümdarı II. Sehres'in döneminde Sind bölgesinin sınırları; doğuda Keşmir bölgesi, batıda Mükrân sınırları, güneyde Hind Okyanusu ve kuzeyde Kırdân ve Kîkanân³ Dağlarına kadar uzanmaktaydı.⁴

M.VI. yüzyılda Sind Budistlerinin yani Rai hanedanının elinde bulunan Sind Bölgesi, beş idari bölgeye ayrılmaktaydı. Bunlardan dördü üzerine kral tarafından yönetici görevi atanırdı. Birinci bölgesi Brahmanâbâd, içinde Neyron, Deybül, Lohana, Lakha isimli şehirleri kapsardı. İkinci vilayet Mültân'dır ve Brahmapur, Eşbahâr, Saka, Karur ve Kanbeh adlı şehirler ile Keşmir'e kadar olan toprakları kapsamaktaydı. Üçüncü bölgede ise Sivistân vilayetinde Bodhiya, Cankân, Cebel-ı baya ve Ruchân bulunmaktaydı. Dördüncü vilayet İskalan'da bölgesiydi. Şehirler ise Pabiya, Talvaria, Çeçpur ve Yohdpur şehrinin bazı kısımlarından oluşmaktaydı. Beşinci bölge ise Aror veya Alor, Rai devletinin başkenti olup, Kırdân, Kîkân ve Neyrhas ilçelerini kapsamaktaydı.⁵

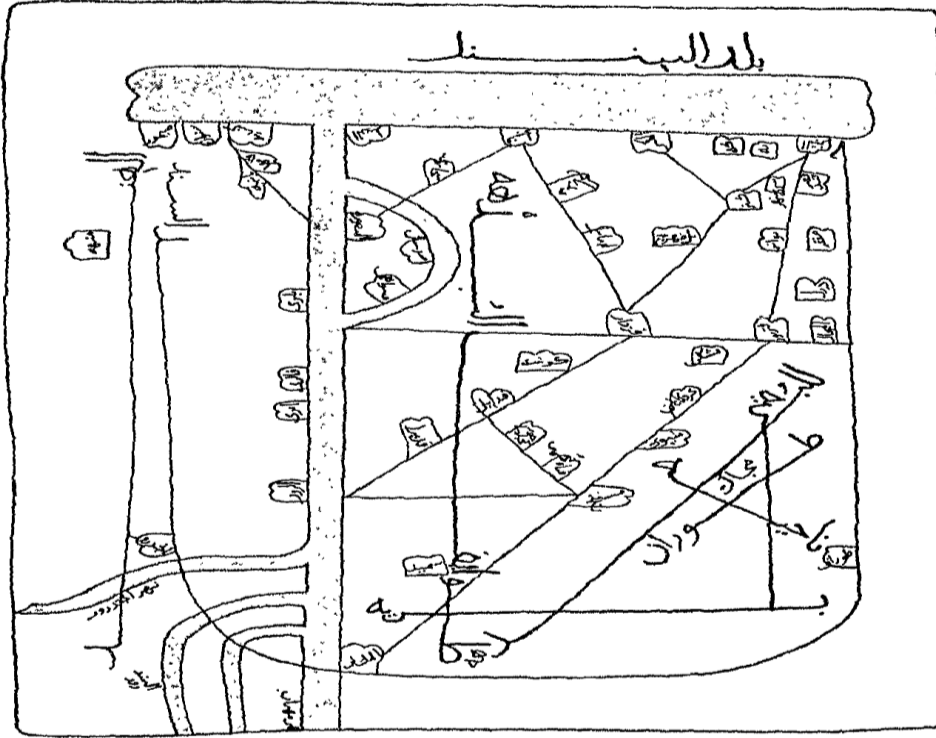
² M.S. 489-632 yılları arasında Sind bölgesinde hüküm süren bir hanedanlıktır. Andre, Wink, **Al-Hind, The Making of The Indo-Islâmic World**, E. J. Brill, Netherlands, 1990, Cilt: 1, s. 152

³ Kîkân: Aslında Gîgân kelimesinin Arapçalaşmış halidir. Bu isim bugün kü Belüçistan'ın Kallât bölgesi için kullanılırdı. Kadı Athar Mübârekpûrî, **Hindustan mein Arbon ki Hükûmaten**, 1. baskı, Nedve'tü'l-Müsannifin, Urdu Bâzâr Câmi' Mescid, Delhi 1967, s. 130. Ayrıca bkz. Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, (ö. h. 626/m. 1229), **Mu'cemü'l-Büldân**. 2. baskı, Dârü Sâdır, Beyru 1995, Cilt: 4, s. 423.

⁴ Kûfî, Ali b. Hamid b. Ebi Bekr (ö-h, 613/m. 1216) **Fethü's-Sind** (Çeçnâme), thk. Süheyl Zekkar, 1. baskı, Dârü'l Fikir, Beyrut-1992: s.15; Hugh Trevor Lambrik: **History of Sind, Sind Before The Muslim Conquest**, Sindhi Adabi Board, Jamshoro, Sindh, Pakistan/1996, Cilt: 2, s.136.

⁵ Kûfî, *Fethü's-Sind*, s.16-18

Arap tarihçi ve coğrafyacı Makdisî (ö. h. 380/m. 991), Sind bölgesini Mükran, Turan⁶, Sind (yani Mansûra) Veyhand ve Mültân vilayetlerinden oluşan bir bölge olarak tarif eder ve bu vilayetlerin her birinden detaylı bir şekilde bahseder.⁷ Sind bölgesinin haritasını oluşturan ilk coğrafyacı olan İbn Havkal (ö.h. 367/m. 977)bölgeyi Mansûre, Mükran, Turân ve Bûdh ya da Bûdhe olarak dört bölgeye ayırır ve bunların arasındaki mesafeyi verir.⁸

صورة السند التي في الصفحة ٩٠ ظ من الأصل ،

Harita. 1

İbn Hurdâzbih(ö. h. 300/m. 913), Sind bölgesini küçük ve büyük yaklaşık 28 şehir olduğunu belirtmektedir.⁹

Yukarıdaki bilgiye göre Araplar bölgeye gelmeden önce Bilâdü's-Sind olarak adlandırılan bu topraklara, bugünkü Pakistan'ın büyük bir kısmının ve

⁶ Turân, bugünkü Pakistan/Belüçistan bölgesinde bulunan Kûsdâr/Huzdâr şehrinin civarında bulunmaktaydı. Yâkût el-Hamevî, Mu'cem, Cilt: 4, s. 47.

⁷ Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. h. 380/m. 991) **Ahsenü't-Tekâsim fi Ma'rifeti'l-Ekâlim**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lubnan, 2003, s. 344.

⁸ İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî (ö. h. 367/m. 977) **Sûretü'l-Arz**, Dârü Sâdır, Beyrut, 1938, Cilt: s. 317.

⁹ İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah (ö. h. 300/m. 913) **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Beyrut, 1889, ss. 56-57.

Hindistan'daki Gucerât bölgesinin dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer tabirle Sind bölgesinin kuzeyde Keşmir sınırına, doğuda bugünkü Rajputana'nın batı sınırına, batıda Kirmân'ın doğu sınırına ve güneyde Arap Denizine kadar yayıldığı anlaşılmaktadır.

Sind vilayetleri coğrafi özelliklerine göre birbirinden farklılık arz eder. M. XIX. yüzyılda yapılan çalışmalara göre, Sind bölgesinin kuzeyi bol yağmur aldığı için verimli olduğu bilinmektedir. Bölgenin orta kısmı ise Sind nehrinden açılan su kanalları sayesinde zengin bir tarım arazisine sahiptir. Sind'in doğu ve güneydoğu bölgesi, çöl ve kumsal olduğundan dolayı tarıma elverişli değildir. Batı tarafındaki dağlık bölge ise pek verimli değildir.¹⁰ Sind bölgesinin yer altı zenginliği olarak ise demir ve kömür bulunmaktadır.¹¹ Genel olarak yılda iki grup mahsul yetiştirilmektedir. Biri sonbaharda ekilen buğday, arpa, yağlı tohumlar, hardal, safran, sarımsak, soğan gibi bitkilerdir. Diğeri ise yaz aylarında ekilen; inci darısı, süpürge darısı, pirinç, susam ve pamuk gibi mahsullerdir. Bunların yanında hurma, portakal, nar, mango, muz, üzüm, karpuz gibi meyveler de yetiştirilmektedir.¹²

Ancak *İbn Havkal* M. X. yüzyılda Sind bölgesindeki tarım ürünlerini şöyle ele almaktadır: “*Bölgenin havası sıcaktır. Yetiştirilen tarım ürünleri arasında ise hurma, şeker kamışı, elma boyutunda çok ekşi, limon denilen bir meyve ve mango bulunmaktadır. Fiyatları da çok ucuzdur*”. Ayrıca “*üzüm, elma, muz, armut gibi meyvelerin yetişmediğini*” belirtir.¹³ Makdisî, Veyhand bölgesinde ceviz ve badem ağaçlarının bulunduğunu ve büyük miktarlarda hurma ve muzun yetiştirildiğini aktarmaktadır.¹⁴

Kısacası eskiden beri Sind bölgesinin doğu ve batıdaki bazı bölgeler hariç çok verimli topraklara sahip olduğu aşîkârdır. Sind nehri ve çevresindeki topraklar bu yüzden eski uygarlıkların yerleşim noktası olmuştur. Tarım, ticaret ve yer altı zenginliklerine sahip olan bu topraklar, M. VI. yüzyılda ortaya çıkan ve gelişen ilk dönemi İslâm devleti için hem siyasî hem de ekonomik bakımdan önem kazanmıştır.

¹⁰ Ebû Zafer Nedvî, **Tarih-i Sind**, Dârü'l Musannifin, Şiblî Akademisi, Hindistan, 2012, ss. 319-320.

¹¹ Nedvî, **Tarih-i Sind**, s. 10.

¹² Edward Hamilton Aitken, **Gazetteer of the province of Sind**, Karachi, 1907, ss. 34, 36

¹³ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, Cilt: 2 s. 321.

¹⁴ Makdisî, *Ahsen*, s. 347.

1.2. BÖLGENİN KISA TARİHİ

Tarihte geçmiş olan uygarlıklardan Nil nehrinin kıyılarındaki Mısır uygarlığı, Dicle ve Fırat nehrindeki Mezopotamya uygarlığı, Yangtze nehri ve Sarı Nehir etrafında kurulan Çin uygarlığı dünyanın en eski uygarlıklarıdır. M. XX. yüzyılda Sind bölgesinde yapılan kazılar sonucunda Sind uygarlığı veya “Mohenco Daro” uygarlığının burada bulunması antik dönemlerde yukarıda adı geçen uygarlıklarla çağdaş olması gündeme gelmiştir. Arkeolojik çalışmalara göre, tahminen M. Ö. 3300-1300 yılları arasında İndus vadisi uygarlığında sistematik bir şekilde inşa edilen tuğla evlerin, doksan dereceyle kesişen yolların, yeterli drenaj ve su sistemine sahip olan yapıların o dönemde yapılmış olması şaşırtıcıdır. Bu harabeler bugün de Sind bölgesinin-günümüz Pakistan sınırları içinde yer alan- Lârkana ve Sahivâl şehirlerinde bulunmaktadır.¹⁵

Sind vadisi, eskiden beri Hind ve Fars arasında, siyasal olarak bazen Hind’in batı sınırı ve bazen ise Fars’ın doğu sınırı olarak kalmıştır. Farslar, Büyük İskender, İskitler, Hindliler ve Araplar gibi etnik gruplar bölgede egemenlik kurmuşlardır, kimi zamansa bu bölge bağımsız toprak olarak kalmıştır. Sind vadisi veya diğer adıyla Bilâdü’s-Sind, tarih boyunca kendi özelliğini ve önemini hiç kaybetmemiş bir bölge olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Burada Sind bölgesinin kısaca genel tarihinden bahsetmeye çalışacağız:

a) Antik Çağ Sind Tarihi

Tarihsel bakımdan M. Ö. 2000-1000 yılları arasında ilk olarak *Aryan* kavminin, Kuzey Kutbundan veya Orta Asya’dan Hind bölgesine geldiğine dair rivayetler aktarılır. Bunlar kendilerini asil ya da yüce anlamına gelen *Aryan* ismiyle adlandırdılar. Aryavert ise Hind-Arya kültürünün coğrafi bölgesini ifade eden, Kâbil nehrinden Sarasvati nehrine kadar uzanan bölgeyi göstermektedir.¹⁶

Aryaların göçünden sonra M. Ö. VI. yüzyılda ilk olarak Farslar buraya akın ettiler. *I. Darius* (M. Ö. 549-485) Asya’nın büyük bir kısmını keşfetmek amacıyla M.

¹⁵ Mohan, Gehani, **History of Sind**, (a Brife introduction) Indian Institute of Sindhology, Gucerât, Hindistan, 2008, ss. 26-29.

¹⁶ Mumtaz Husain Pathan, **History of Sind“Sind Arab Period”** 2.baskı, Sindhi Adabi Board, Pakistan, 1978, Cilt: 3 s, 61; Muhammed Abdulhalim, Şerer, **Tarih-i Sind**, Dil-gudâz Press, Lucknow, Hindistan, 1907, s. 2.

Ö. 516-512 yılları arasında *Skylax* adlı komutanını görevlendirmişti. Ardından Darius, Sind vadisini kendi devletinin kontrolüne alarak bir donanma kuvvetini Hind okyanusuna göndermeyi başardı. Böylece Sind, Fars İmparatorluğu'nun en zengin ve en kalabalık eyaletlerinden biri haline geldi.¹⁷

b) Büyük İskender'in fethi

Bundan yaklaşık iki yüzyıl sonra *Büyük İskender* (ö. m.ö. 323) *III. Darius*'un hâkimiyeti altındaki Farısları M.Ö. 331'de *Arbela* mevkiinde yenerek kısa bir süre içerisinde Fars'ın bütün eyaletlerini egemenliğı altına alıp, Baktriya yani Orta Asya'ya kadar ilerledi.¹⁸ M. Ö. 326 yılında Sind bölgesini işgal ederek Sind vadisini Fars İmparatorluğu'nun yerli hükümdarının elinden aldı. Buraya kadar hiç kimse onun karşısında duramadı. Jehlum (Cehlem) nehrin kıyılarında Porus adlı Hind kralı savaşmak için 34.000 asker ve 500 ateş arabasıyla İskender'in karşısına çıkmış olsa da yenilgiye uğradı. İskender daha da ilerleyerek Ganj nehrine kadar gitmeyi planlasa da askerlerinin buna gücü yetmedi. Bunun üzerine İskender güneye doğru yol aldı ve Sind nehriyle beraber Patala (yani güney Sind) bölgesine kadar tüm toprakları, küçük çatışmalar haricinde savaşmaksızın ele geçirmeyi başardı.¹⁹ İskender, M. Ö. 325 yılında Fars'a dönüş yolculuğuna başladığında askerlerini ikiye ayırarak ilerleyişini sürdürdü. Kendisi kara yolunu seçerek bugünkü Mükran ve Lasbela'nın kuzey tarafından yola devam etti. Ordu komutanı "Nearchus" ise Mükran ve Fars körfezinin kıyılarından geçerek Dicle nehrine kadar geldi. Süs bölgesinde iki ordu bir araya geldi. Böylece Sind nehrinden başlayan sefer tamamlandı. İskender iki yıl sonra M. Ö. 323'te Babil bölgesinde hayatını kaybetti.²⁰

c) Maurya İmparatorluğu

Büyük İskender'in ölümünden sonra devlet, onun komutanlarının eline geçti. Onlardan komutan *Seleucus Nicatro* doğudaki toprakların egemenliğini ele geçirince

¹⁷ Vincent Arthur Smith, *The Early History of India, 600 BC to The Muhammadan Conquest*, 3. baskı, Oxford, Clarendon press, 1914, s. 37.

¹⁸ Smith, *The Early History*, s. 49.

¹⁹ Percy Molesworth Sykes, *A History of Persia*, Macmillan and Co-limited, London, 1915, Cilt: 1 s, 296; Smith, *The Early History*, ss. 104-105; Lambrick, *Sindh Before the Muslim Conquest*, Cilt: 2 ss. 141-146.

²⁰ Smith, *The Early History*, s. 109.

yeniden Hind bölgesi üzerine sefer yapmaya karar verdi. Hind kralı ve Maurya hükümdarlığının kurucusu olan *Çandragupta*, Jehlum nehrinin kıyısında büyük bir orduyla karşı karşıya geldi. Seleucus, durumun aleyhine döndüğünü fark edince anlaşma yapmaya karar verdi. Seleucus, bugünkü Kabil, Kandahâr, Kuveyta ve güneyde Arap Denizi'ne kadar olan toprakları ve 500 savaşçı fili ona teslim etti. Hükümdar aileler arasında evlilik bağı kuruldu ve barış sağlandı.²¹

Çandragupta'nın torunu olan *Aşoka* dedesinin bıraktığı imparatorluğu genişleterek, Afganistan'dan Bangladeş'e kadar uzanan en geniş çaptaki Hind devletine hükmetti. Ancak Aşoka'nın ölümünden sonra Maurya hükümdarlığı zayıflamaya başladı ve devlet yabancı istilalara maruz kaldı.²²

M. Ö. 256-125 yıllarında hükümdar *I.Euthedemus* komutasında Greko-Baktriya'ya (günümüzün Orta Asya'sı) doğru hamle yaparak Hindukuş dağlarına kadar ilerledi. Ardından onun oğlu *Demetrius* Hind bölgesine doğru ilerleyerek Sind vadisinin büyük bölümünün çoğu bölgesini ele geçirmeyi başardı. Ondan sonra gelen *Menander* ise daha da ilerleyerek bugünkü *Rajputana* ve *Kathiavar*'a kadar ulaştı ve akınlarına devam ederek Hind'in o dönemde başkenti olan *Pataliputra*'yı (bugünkü Patna şehri) ele geçirmek istemişse de Hind kralı *Pushyamitra Shunga*²³ karşısında başarılı olamadı ve geri çekilmek zorunda kaldı.²⁴ Ancak Greklerin Baktriya üzerindeki iktidarı fazla sürmedi. M.Ö. I. Yüzyıla doğru bölgenin hükümdarlığı, Parthia hanedanının eline geçti. Fakat bundan kısa bir süre sonra İskit kabileleri Baktriya'ya doğru göç etmeye başladılar.²⁵

d) Hind-İskitler

Hind-İskitler Çin'in kuzeybatı sınırlarında yaşayan, Çin İmparatorluğu'nun baskısıyla Orta Asya, Baktriya ve Afganistan'a doğru göç eden İskit kabileleridir.²⁶

²¹ Smith, *The Early History*, ss. 119, 120; Lambrick, *Sindh Before the Muslim Conquest*, Cilt: 2, s. 103.

²² Smith, *The Early History*, s. 219.

²³ Pushyamitra Shunga, aslında Maurya hükümdarlığının ordusunda bir general idi. İsyan ederek Maurya iktidarına son verdi. Arthur Llewellyn Basham, **The Wonder that Was India**, 3. baskı, Rupa. Co, New Delhi, 1981, ss. 59-60.

²⁴ Smith, *The Early History*, ss. 222, 223; Basham, *The Wonder* s. 58.

²⁵ Pathan, *History*, Cilt: 3 s, 68.

²⁶ Smith, *The Early History*, ss. 248-249; Wilfred Harvey Schoff, **The Periplus of the Erythraean Sea**, Longmans, Green and Co, Kolkata, 1912, ss. 185-186; Basham, *The Wonder*, ss. 60-61 ve Lambrick, *Sindh Before the Muslim Conquest*, Cilt: 2, ss. 113-114.

İskit kabileleri üçe bölünerek göç ettikleri bölgelere yayılmışlardır. Bir kısmı Orta Asya'ya göç ederek *Siriderya* (Seyhun) civarında yerleşirken, ikinci grup, batıya doğru ilerleyerek Karadeniz yakınlarına kadar ulaşmıştır. Üçüncü grup ise Parthia kabilelerinin bulunduğu bugünkü Kandahâr ve Sîstan bölgelerine doğru yol almış²⁷ ve kısa bir süre içerisinde Hind bölgesine akın yaparak Pencap bölgesine kadar ilerlemişlerdir. Bir diğer anlatıma göre, güneye doğru göç eden İskit kabileleri Kandahâr ve Sîstan'dan geçerek Kuzey Sind'den Güney Sind'e kadar olan topraklara sahip olmuşlardır. Hind-İskitlerinin ilk krallığı M. Ö. 110-78 veya 80 yıllarında bugünkü Pakistan'ın *Taxila* bölgesinden, Hindistan'ın *Gucerât* bölgesine kadar uzanmaktadır. Maues, muhtemelen M. Ö.78-72 yıllarında bu bölge üzerinde hüküm sürmüştür.²⁸ Bir diğer araştırmaya göre, kuzeyinde Sind nehrinin bulunduğu topraklardan güneyde Hind Okyanusu'na kadar olan Sind bölgesi, İskitlerin hükmettiği topraklardır. İskitlerin başkenti, önceleri *Abira* (Taxila), daha sonra da Minnagara (Bhambhore/Deybül) olmuştur.²⁹ Ardından Kuşan İmparatoru Kanişka hükümdarlığı döneminde (yaklaşık M.78-123), Sind bölgesi tamamen ele geçirilmiştir. *Kanişka*'dan sonra gelen krallar ise Sind vadisinin büyük kısmında hüküm sürmeye devam ettiler. Hind-İskitlerinin, Hind'in kuzey batı bölgelerindeki hâkimiyeti M.395 yılında III. Rudrasimha'nın, Hind İmparatoru II. Chandragupta tarafından yenilgiye uğratılmasıyla tamamen sona ermiş oldu.³⁰

e) Ak Hunlar

Bir Türk devleti olan Ak Hunlar asıl olarak Orta Asya'da yaşayan göçmen kabileleridir. Arapça kaynaklarda isimleri Heytallar olarak geçer.³¹ İlk olarak Ceyhun nehrinin çevresinde M. V. yüzyılda ortaya çıkmışlardır. Daha sonra iki kola ayrılarak oradan göç etmişlerdir. Bir kolu batıya doğru ilerlerken diğeri güneye doğru Hind-Ganj ovalarına inmiştir. Güneye inen Ak Hunlar Afganistan'da bulunan Kuşanlar'ı yenerek Hind bölgesine doğru ilerlemiş ve Gupta İmparatorluğunun M. V. yüzyılın sonlarında bölünmesinden sonra M.510 yılında Sind Vadisi ve Ganj Vadisi'nde

²⁷ Edward James Rapson, *The Cambridge History of India*, Cambridge University Press, 1922, Cilt: 1, Bölüm, 23, ss. 564-565.

²⁸ Smith, *The Early History*, ss. 255-259.

²⁹ Schoff, *The Periplus*, s. 38.

³⁰ Smith, *The Early History*, ss. 290-291.

³¹ Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö. h. 279/m. 892), *Fütûhü'l Büldân*, thk. Abülkâdir Muhammed Ali, 2. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2014, s. 241.

devlet kurmuşlardır.³² Bu, Orta Asya'dan gelen göçmenlerin son akınıdır. Ak Hunlar yaklaşık otuz yıl boyunca kuzeybatı Hind topraklarında hüküm sürmüşlerdir. *Toramana* (M. 500-510) ve *Mihirakula* (M. 510-530 ve 540) Ak Hunların en güçlü krallarıdır. Mihirakula, yerli hükümdarların ittifakı tarafından yenilgiye uğratılmış ve geri çekilerek Keşmir üzerinde yeni bir devlet kurmaya çalışmışsa da kısa bir zaman sonra hayatını kaybetmiştir.³³ Onun ölümüyle Ak Hunlar'ın hükümdarlığı da sona ermiştir. Bunun ardından bölgede otorite boşluğu oluşmuş ve küçük bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Çetor kraliyet ailesinden Deva'ic Sind bölgesinde oluşacak yeni bir devletin temelini atmıştır. Cunningham, bu hükümdarın Toramana hanedanından geldiğini ve Ak Hunlar'dan olduğunu belirtmektedir.³⁴

Yukarıda belirttiğimiz gibi, M. V. yüzyılın sonlarında ve VI. yüzyılın başlarında burada Rai adlı bir Budist hanedanlık egemen olmuştur. Sind tarihini aktaran *Fethü's-Sind* isimli eserde bu hanedanın üç kralının isimleri Divayic, Sehres ve Sahsi³⁵ olarak geçmektedir. *Tuhfetü'l-Kirâm*'da ise Divayic, I.Sehres, I.Sahsi, II. Sehres ve II. Sahsi isimli beş kraldan bahsedilmektedir ve bunların yaklaşık 137 yıl boyunca³⁶ bölgede hükümdarlık yaptıkları aktarmaktadır. Bunların ardından Brahman hanedanı hâkimiyeti ele geçirmiştir. II. Sahsi'nin ölümünden sonra onun vezir olan Brahman Çeç b. Selayic, kraliçe Sohan Devi ile evlenip tahta geçmiştir.³⁷ Bu haberi duyan II. Sahsi'nin kardeşi ve Çetror bölgesinin kralı Mehret büyük bir askeri birlikle Aror'a gelmiştir. Yapılan savaşta Çetror ordusu yenilgiye uğramış ve Mehret hayatını kaybetmiştir. *Tuhfetü'l Kiram* bu olayın h. 1/m. 622 civarlarında gerçekleştiğini belirtmektedir.³⁸ Çeç'ten sonra onun kardeşi Cender tahta oturmuş ve yedi yıl hükümdarlık yapmıştır. Ondan sonra hükümdar olan Dâhir b. Çeç ise Müslümanlar Sind'i fethedene kadar iktidarını sürdürdü.

1.2.1. Rai Krallığı (M. 550 - 644)

Müslümanların Sind bölgesine gelmesinden önce M. VII. yüzyılda Brahman hanedanlığı hüküm sürmekteydi. Brahman hanedanlığının kurucusu Çeç b. Selâic,

³² Allexander Cunningham, *Later Indo-Scythians*, Reprint Banaras, London, 1893, s. 76.

³³ Smith, *The Early History*, s. 319.

³⁴ Pathan, *History*, Cilt: 3, ss. 69-70.

³⁵ Kûfi, *Fethü's-Sind*, s. 32.

³⁶ Kâni, Mir Ali Şêr, *Tuhfetü'l-Kirâm*, thk. Mahdum Amir Ahmed ve Nabi Bahş Beloç, çev. Ahter Rizvi, 3. baskı, Sindhi Adabi Board, Jamshoro, Sindh, Pakistan 2006, s. 16.

³⁷ Kûfi, *Fethü's-Sind*, s. 26.

³⁸ Kâni, *Tuhfe*, s. 19.

aslında bir Hindu rahibinin oğluydu ve Rai hanedanının son kralı II. Sahsi'nin döneminde onun vezirliğini yapmıştı. II. Sahsi çok başarılı, cömert ve âdil kişiliğe sahipti. Onun idareciliğinde insanlar barış ve huzur içinde yaşamışlardı. Rai Krallığı döneminde kanun ve kural olarak hep kralın sözü geçerliydi. Devletin idaresinde vezir, yardımcılar ve diğer bürokratlarla birlikte kâtip ve yazarlar bulunurdu.³⁹ Kral'dan sonra en yetkili ve sözü geçer kişi vezirdi. II. Sahsi'nin *Budyhmen* isimli bir veziri vardı. Çeç onun yardımcısı olarak atanmış ve başarılı bir şekilde göreve başlamıştır. Kısa bir süre sonra II. Sahsi ölümcül bir hastalığa yakalandı. Kraliçe, kralın düştüğü bu durumu görünce Çeç'e bir teklifte bulundu ve ondan kralın yerine geçmesini istedi. Çeç, kraliçenin bu teklifini kabul etti. Hile yaparak iktidarı ele geçirdiler ve sonra evlendiler.⁴⁰

1.2.2. Brahman Krallığı (M. 644 – 711,712)

1.2.2.1. Raca Çeç b.Selâic

M. VII. yüzyılda artık iktidar Rai hanedanından Brahman hanedanına geçmişti. Çeç, kral olunca devlet hazinesini kullanarak hem halkı hem de orduyu yanına çekmeyi başardı. Bu dönemde kısa bir siyasî kaos ortaya çıktı. Rai II. Sahsi'nin "Mehret" adlı bir kardeşi veya bazı rivayetlere göre bir akrabası, iktidarın kendisinin hakkı olduğunu iddia ederek bir orduyla başkent Alor üzerine bir orduyla saldırdı. Çeç, bu saldırıya karşılık vermek için şehirden çıktı ve savaşta Mehret'i öldürdü. *Tuhfetü'l-Kirâm*, bu olayın h. 1/m. 622yılı civarında gerçekleştiğini belirtir.⁴¹ Ardından Çeç, kardeşi Cender'i Alor'a vâli olarak atadı, sonra ülkede çıkan isyanları bastırmak için önce doğudaki Saka ve İskalanda kalelerine akın düzenledi. Oradan Mültân'a gitti. Mültân'ın güvenliğini sağladıktan sonra Alor'a döndü. Daha sonra batıya doğru sefere çıktı. Sind nehrinin batı tarafında önce Budh veya Budhi'yi, sonra da Sivistân'ı fethederek oradaki hükümdarları vergiye bağladı ve Brahmanâbâd'a geldi. Brahmanâbâd'daki kaleyi uzun bir kuşatmadan sonra fethetti. Birkaç gün burada kalarak şehrin düzenini kontrol altına aldı ve hükümdarını vergiye bağladı.

³⁹ Pathan, History, Cilt: 3, s. 79.

⁴⁰ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 60-67; Kâni, Tuhfe, ss. 15-16

⁴¹ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 21-26; Kâni, Tuhfe, s. 19.

Öte yandan bu bölgede yaşayan Lohana kavmine mensup isyancıların faaliyetlerini durdurmak için onların birer kefilini yanına çağırarak bazı kuralları açıkladı. Buna göre; Suni kılıçtan başka bir silah yanlarında taşımayacaklar, zorunlu olmadıkça değerli kumaş kullanmayacaklar, ihtiyaç olduğunda ise sadece siyah ve kırmızı ipek kumaş kullanacaklar, ata eyersiz binecekler, başlarını ve ayaklarını çıplak bırakacaklar, dışarı çıktıklarında köpeklerini yanlarına alacaklar, reisleri için ormandan odun toplayıp getirecekler, casusluk ve öncülük hizmetlerini yerine getireceklerdi. Çeç, bu kuralları koymakla Lohanaların manevra alanını daralttı ve huzursuzluk çıkarmalarına mani oldu. Sonra Mükrân ve Kirmân arasındaki sınırı belirlemek için Fars'a doğru yola çıktı. İki bölge arasında akan nehrin üzerine hurma ağaçları diktirdi. Bu şekilde Sind ve Fars bölgeleri arasındaki sınırı belirledi. Ülke içinde her tarafta güveni ve itaati sağlayarak Alor'a geri geldi. Yaklaşık kırk yıl krallık yaptıktan sonra h. 40/m. 661 yılında hayatını kaybetti.⁴²

1.2.2.2. Raca Cender b.Selâic Dönemi

Çeç, öldükten sonra onun kardeşi Cender b. Selâic kral oldu. Cender dindar bir kişiydi. Onun hükümdarlık dönemi, dinin önem kazandığı bir dönem olarak sayılabilir. Ülkenin genel durumu refah ve barış içinde devam etmekteydi. Cender'in hükümdarlığında din adamlarına çok önem verildi. Dinin yayılma imkânı kolaylaştı. Bu durumu fark eden Sivistân ve Kunûc bölgelerindeki hükümdarlar, Cender'in zayıf bir hükümdar olduğunu düşünerek birleştiler ve onun üzerine akın yaptılar. Cender yeğenlerinden Daharsiya'yı Brahmanâbâd valisi yaparak onların üzerine gönderdi. Kardeşi Dâhir'i de yanına alarak Alor'da saldırılara karşı cesurca savaştı ve hiç yenilmedi. Bölge hükümdarları anlaşma yaparak geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Cender yaklaşık yedi-sekiz yıl hükümdarlık yaptı.⁴³ Ölümünün ardından iktidarı ele geçirmek için mücadeleler başladı.

1.2.2.3. Raca Dâhir b.Çeç

Cender'in ölümünden sonra Sind bölgesinde ortak bir devlet veya iki hükümdarlık gündeme gelmişti. Cender'in oğlu Râc Brahmanâbâd'da onun halifesi oldu. Diğer tarafta Dâhir b. Çeç, başkent Alor'da tahta çıktı. Râc bir sene sonra öldü

⁴² Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 36- 41, 46- 51.

⁴³ Kâni, Tuhfe, s. 20; Nedvî, Ebû Zafer, Tarih-i Sind, s. 20.

ve Dâhir'in abisi Dehersiye Brahmanâbâd'da onun yerine geçti.⁴⁴ Ancak *Tuhfetü'l-Kirâm* da, Cender'den sonra onun yeğeni olan Dâhir'in tahta oturduğu ve abisinin nâip olarak Brahmanâbâd'a gönderdiği aktarılır.⁴⁵ Târih-i Mâ'sûmî ise, Çeç'ten hemen sonra oğlu Dâhir'in iktidara geldiğini aktarmaktadır.⁴⁶ Yani bu dönemde iktidar Brahman hanedanında iki aile arasında dolaşmaktaydı. Dâhir çok cesur ve yetenekli bir kişiydi, lakin üzerinde vezirin etkisi açık bir şekilde görülmekteydi. Örneğin, Dâhir kral olduktan sonra müneccimlere kendisi ve kız kardeşinin geleceği hakkında sorular sordu. Dâhir'in kız kardeşi Remel'deki Raca'nın sözlüsüydü. Müneccimler yıldızların onun lehine olduğunu ve kız kardeşiyle evlenecek kişinin Sind'e hâkim olacağını söylediler. Dâhir bunu duyunca endişelendi ve veziriyle istişare etti. Vezir de ona kız kardeşiyle evlenmesini söyledi. Dâhir bunu büyük bir suç ve rezillik olduğunu söyleyerek reddetti. Lakin vezir tek çaresinin bu olduğunu söyleyerek: "*Olağanüstü bir durum sadece üç gün insanların dikkatini çeker*" dedi. Dâhir konuyu devletin diğer büyük adamlarıyla görüştü. Fakat onlar da bu evliliğin devletin bekası için gerekli olduğunu söylediler. Bunun üzerine Dâhir kendi iktidarını korumak için kendi kız kardeşiyle evlenmeye karar vermişti. Bunu duyan abisi Daharsiya veya Dahersin Dâhir'e bu evlilikten vazgeçmesini söyledi. Dâhir kabul etmeyince Daharsiya ordusunu toplayıp Alor üzerine hamle yaptı. İki kardeş arasında savaş çıkmasına şehirdeki arabulucuların müdahalesi engel oldu. Fakat Daharsiya, Dâhir'in kız kardeşiyle evlenmesini engelleyemedi. Ardından kısa bir süre sonra hastalanarak öldü. Artık Sind bölgesinde Dâhir'den başka kral kalmamıştı. Dâhir, Brahmanâbâd'da yönetimi kontrol altına alarak bir sene orada kaldı. Sonra Sivistân'a doğru yola çıktı ve oradan Raver'e gitti. Ülkede huzur sağlandı ve Dâhir'in gücü her yerde kabul edildi.⁴⁷ Bundan rahatsız olan Dâhir'in kız kardeşinin eski nişanlısı Remel'deki Raca (Sonhan Rai) büyük bir orduyla Budhiye'de nehirden geçerek Alor üzerine saldırdı.⁴⁸ *Tuhfetü'l-Kirâm* Hind bölgesindeki Racalar'ın kendi aralarında bir birlik oluşturarak Kanuj bölgesinin kralı olan Raca Renmel liderliğinde

⁴⁴ Kûfi, Fethü's-Sind, s. 55.

⁴⁵ Kâni, Tuhfe, s. 21.

⁴⁶ Mâ'sûmî, Mir Muhammed Bekrî, (ö. h. 1019/m. 1610) *Tarih Mâ'sûmî*, Sindhi Adabi Borad, Haydarâbâd, 2006, s. 17

⁴⁷ Kûfi, Fethü's-Sind, ss. 57-58 ve 62-66; Kâni, Tuhfe, ss. 21-22.

⁴⁸ Kûfi, Fethü's-Sind, s. 99.

büyük bir ordu hazırladığını ve Alor'a gönderdiğini anlatmaktadır.⁴⁹ Büyük ihtimalle, Alor üzerine akın yapan Dâhir'in evlendiği kız kardeşinin nişanlısı olan Remel'deki Raca Sonhan Rai Bhatiya olabilir.

Dâhir, Remel'den savaş için bir ordu geldiğini duyunca vezir Budyhmen ile istişarede bulundu. Vezir, “*ya cesurca savaşacaksınız veya vergi ödeyerek sulh yapacaksınız ya da dışarıdan gelen Araplarla istişare edeceksiniz. Çünkü onlar savaş ve siyaset alanında çok iyidirler*” dedi. Dâhir, Araplara giderek konuyu istişare etti. Arapların lideri olan Muhammed Allâfî, Dâhir'e yardımcı olacaklarını söyledi. Allâfî, bir gece hücum ederek ve düşman ordusunu korkutup dağılmaya mecbur bıraktı. Ganimet olarak 80.000 asker, elli fil, birçok at ve silah ele geçirildi. Dâhir esirleri öldürmek isteyince vezir Dâhir'e şöyle söyledi: “*Tanrı size fetih nasip etti. Siz de ona şükür ederek esirleri serbest bırakın. Sizin için uygun olan budur.*” Vezirin bu söyledikleri Dâhir'in hoşuna gitti. Vezirin isteği yerine getirildi ve devletin maden parasının üstünde onun ismi de bastırıldı.⁵⁰ M. VIII. yüzyılın başında Emevî Devleti ile yaşanmaya başlayan sorunlara ek olarak Irak valisi Haccâc'ın denetimi altındaki Sind üzerine akınlar başladı. Nihayet h. 93/m.711/712 yılında Muhammed b. Kâsım komutasında Sind fethedildi ve Sind'deki Brahman devleti böylece sona erdi.

Netice itibariyle toparlayacak olursak, İslâm'dan önce m. VI. yüzyılda Budist inancına sahip Rai hanedanı, Sind üzerinde hüküm sürmekteydi. Ülkenin genel durumu barış, huzur ve refah içinde idi. II. Sahres'in Fars ordusuna mağlup olmasından sonra ülkenin batı sınırları Farsların etkisi altına girdi. m. VII. yüzyılın ortalarında Rai hanedanının hükmü sona erdikten sonra Brahman hanedanları iktidarı ele geçirdi. Çeç, tahta sahip olunca ülkenin güvenliği ve kontrolünü savaşarak ve bazı yerlerde sulh ile sağladı. Bu dönemde Fars devleti Kisra II. Hüsrev öldükten sonra zayıflamıştı ve Çeç ülkenin batı sınırını tekrar Mükrân ve Kirmân arasında ağaç dikerek belirledi. Çeç öldükten sonra Kardeşi Cender iktidara geldi. Yedi-sekiz yıllık bu dönem, dinin önem kazandığı bir dönem olarak sayılabilir. Cender kendisi dindar bir kişi olduğu için resmî olarak dine çok önem verdi. Ülkenin üzerine gelen düşmanlar karşısında cesurca savaştı. Cender öldükten sonra iktidarda kısa süren kaos yaşandı. Bramanâbâd'da Cender'in oğlu Râc, ondan sonra Dâhir'in abisi

⁴⁹ Kâni, Tuhfe, ss. 23-24.

⁵⁰ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 69-71.

Dâhirsıye iktidara geldi. Alor'da ise Dâhir tahta çıktı ve herhangi bir çekışme olmadan devletin işleri devam etti. Bir sene sonra Dâhir tüm Sind bölgesinin tek sahibi olarak kaldı. Ülkeyi dolaşarak güvenliği ve iktidarını güçlendirdi. M.703 yılı civarında Dâhir, Remel'deki Raca Sonhan'a karşı Allâfî liderliğindeki Araplardan yardım istedi. Sonhan Rai hezimete uğradı. Ardından ülkenin durumu iyileşti. m. VII. yüzyılın başlarında bazı olaylar yüzünden Sind devleti ile Emevî devleti arasındaki ilişkiler bozuldu. m.711/712 yılında Dâhir'ın iktidarı sona erdikten sonra Sind bölgesi tamamen Müslümanların eline geçti.

1.3. SOSYAL HAYAT

Tarih boyunca Sind ve Hind genel olarak baktığımızda çoğu zaman iki farklı bölge olarak anlaşılmıştır. Sind bölgesinde yerleşmiş olan halkı da şu şekilde gruplandırmak mümkündür: Bugünkü Pencap ve Sind eyaletindeki nüfusun çoğunluğunu Sakas, Kushans ve Hunların torunları olan Rajput ve Cat kabileleri oluşturmaktadır. Diğer grupta ise küçük Beluç kabileleri olan Rind, Legari, Cetoi, Çandiyo, Cemali, Khosa gibi kabileler vardır. Bu kabileler Beluçistan, Sindh ve Pencap'ın güneybatı bölgelerine yayılmışlardı. Sind halkını oluşturan üçüncü grup ise İslâm fetihlerinin ardından bölgeye gelen Araplar ve onların soyundan gelenlerdir. Bu üçüncü grup, Sind dil ve edebiyatının gelişimine, entelektüel ve kültürel faaliyetlerin ilerlemesine çok katkıda bulunmuşlardır.⁵¹İslâm'dan önce m. VI. yüzyılda Budist inanca sahip olan Rai hanedanı bölgenin egemen gücüydü. Toplumda dini inanca göre kast sistemi yok sayılabilecek kadar azdı. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi insanlar hoşgörü ve sevgi içinde yaşamaktaydı. Bu hanedanın son kralı Rai II. Sahsi öldükten sonra iktidar Brahman hanedanının eline geçti. Brahmanlar, Hinduizm'de kast sisteminin en üst seviyesindeki kişilerdi. Bölgenin egemenliği ellerine geçtikten sonra bunların dini inançları ülkenin sosyal durumunu da etkiledi. Toplum, üst ve alt olarak iki ana sınıfa ayrılıyordu. Üst sınıftaki insanlar, hükümdarlar, rahipler, zenginler ve şairlerden oluşuyordu. Savaşçılar da bu sınıftan sayılmaktaydı. Alt sınıf ise köylüler, çobanlar, çiftçiler, marangozlar, demirciler ve

⁵¹ Ahmed, Abdullah, **The people and the land of Sindh**, Sani Husain Panhwar, Kaliforniya, 2009, ss. 4-5.

esnaftan oluşuyordu.⁵² Brahmanların inancına göre toplum dört sınıf olarak derecelendirilmişti: Brahman, Kşatriya, Vaisya ve Şudra.⁵³ Görüleceği üzere bu dini inancın Sind bölgesindeki insanları etkilemesi de kaçınılmazdı. Budistlerin bulunduğu bu topraklarda hâkim olan kast sistemi yüzünden ortaya çıkan hoşnutsuzluk, halkın dışarıdan gelenlere el uzatmalarına sebep olmuştur denilebilir. Nitekim ilerideki bölümlerde Müslümanların bölgeye yaptığı saldırılarda bunu daha açık bir şekilde göreceğiz.

Rivayetlere göre Müslümanlar Sind bölgesine gelmeden önce Hind'deki gibi buralarda da Hinduizm, Budizm ve az da olsa Caynizm din olarak benimsenmişti. Belâzürî, Muhammed b. Kâsım'ın fetihlerinden bahsederken *el-Bud* kelimesinden söz eder. Bu kelimedenden kastedilen şeyin “tapınak” anlamı olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴ Ebû Zeyd Sîrâfî *el-Bud*'un, Hindlilerin taptığı bir put olduğunu söyler.⁵⁵ Yani *el-Bud* kelimesinin kaynaklarda bazen bir tapınak ve bazen de bir put anlamına kullanıldığı görülmektedir.

1.4. EKONOMİK DURUM

Sind bölgesi, aynı adlı nehir ve diğer nehirler tarafından sulanan topraklara sahip olduğundan dolayı tarımsal açıdan çok değerli bir bölgedir. Bu sebeple eski zamandan beri yerleşim yeri olarak tercih edilmiştir. Müslümanlar buraya gelmeden önce de Sind bölgesi, önemli ticaret yollarının bir merkezi olarak sayılırdı. Batıdan doğuya giden ticarî gemiler Deybül Limanı'na uğrardı. Sind halkı, ticaretin yanında tarımla da meşgul olurdu. *Makdisî*, Sind bölgesini altın, ticari ürünler, tıbbî bitkiler, pirinç, muz ve hurmaların bol olduğu bir bölge olarak belirtir ve Arap denizinin kıyılarındaki Deybül şehrinin, tüccarların şehri olduğunu söyler.⁵⁶ Bu da Sind bölgesinin ekonomik durumunun iyi olduğunu göstermektedir. Mansûre ve çevresinde yetiştirilen develer Horasan ve Fars'ta çok fazla talep görüyordu. Köylüler Sind nehrinin Batı tarafındaki Budhiya şehrine ticaret için geliyorlardı.⁵⁷

⁵² A. A. Jafarey, *Sindh and the Sindhis in the early Aryan ege, Sindh through the centuries*, ed. Hamida, Khuhro, Oxford University Press Karachi, 1981, ss. 64-69.

⁵³ Pathan, *History*, Cilt: 3, s. 85.

⁵⁴ Belâzürî, *Fütûh*, s. 261.

⁵⁵ Sîrâfî, Ebû Zeyd Hasan b. Yezîd, *Rihletü's-Sîrâfî*, Abû Dabi 1999, s. 84.

⁵⁶ *Makdisî*, Ahsen, ss. 344-346.

⁵⁷ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, Cilt: 2, s. 323.

Büyük ihtimalle bu köylüler develeri köylerden şehre götürüp orada satıyor olmalıydılar.

Mültân şehrinde bulunan Güneş Tapınağı, Hinduların çok değer verdiği ve Hind bölgesinin en uzak diyarlarından bile gelip ibadet ettiği bir dinî merkezdi. İnsanların burada çok para harcadığına dair rivayetler aktarılmaktadır. Bu tapınak Mültân şehrinde, pazarın tam ortasında bulunurdu.⁵⁸ Yani Sind halkı için her sene binlerce insanların buraya gelip gitmesi, ticaret için büyük bir fırsattı ve yerli halk bundan çok faydalanırdı. Daha sonra Muhammed b. Kâsım tarafından Haccâc'a gönderilen binlerce manda, Sind bölgesinde hayvancılığın önemi ve bölgenin hayvancılık bakımından ne kadar zengin olduğu konusunda bir fikir vermektedir.⁵⁹ Ayrıca Haccâc'ın Muhammed b. Kâsım'ı, Sind bölgesini fethetmesi için gönderirken tahsis ettiği bütçenin altmış milyon dirhem olması ve Sind bölgesi fethedildikten sonra yüz yirmi milyon dirhem ganimet alınmanı, bölgede elde edilen gelirlerin yüksek olduğunu göstermektedir.⁶⁰ Kısacası, İslâm'dan önce Sind halkının çeşitli malların ticaretini yaparak, tarım, denizcilik ve hayvancılık ile uğraşarak geçimlerini sağladıklarını söyleyebiliriz.

1.5. ARAP- SİND İLİŞKİLERİ

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, İslâm'dan önce Arapların deniz yoluyla Afrika, Hindistan ve Çin'e kadar ticaret yaptığı bilinmektedir. Arap Yarımadası, Avrupa ve Asya ticaretini birbirine bağlayan önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Araplar, Mısır ve Şam'dan ticarî malları yükleyip, Hicaz bölgesindeki Kızıldeniz kıyılarından geçerek Yemen'e ulaştırırlardı. Gemilerin bazıları Habeşistan ve Afrika'ya, bazıları ise Uman, Irak ve Fars limanlarından geçerek bugünkü Beluçistan, Sind ve Güney Hind limanlarına uğrarlardı. Oradan da Seylân'a (Sri Lanka), Bengal Körfezi ve Çin'e kadar mallarını götürürlerdi. Avrupalı tüccarlar ise Şâm ve Mısır pazarlarından aldıkları malları, Akdeniz yoluyla Avrupa'ya taşırlardı.⁶¹

⁵⁸ İstahrî, Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed el-Fârisî el-Kerhî (ö. h. 346/m. 957) **Mesâlikü'l-Memâlik**, Dârü Sâdır, Beyrut, 2004, ss. 173-174.

⁵⁹ Belâzürî, Fütûh, s. 105.

⁶⁰ Belâzürî, Fütûh, s. 261.

⁶¹ Seyyid Süleyman, Nedvî, **Arab-o-Hind ke Ta'ellukât**, Dârü'l Müsannifîn, A'zam Gar, India 2010, ss. 5-6.

Coğrafi bakımdan Sind bölgesine en yakın Arap bölgeleri Uman, Bahreyn ve Yemen'dir. Uman Arap Yarımadası'nın doğu ucunda yer almaktadır. Yarımadanın üç tarafı denizlerle çevrilidir. Doğu tarafında Uman Körfezi, güney tarafında Arap Denizi ve kuzey tarafında ise Basra Körfezi bulunmaktadır. Dolayısıyla Umanlıların denizcilikle uğraşmaları doğal bir durumdur. Bölgenin insanları Hind'den ithal edilen Hindistan cevizi ağaçları ve tik odunlarını kullanarak gemiler inşa ediyorlardı ya da gemileri satın almak amacıyla bizzat Hind bölgesine gidiyorlardı.⁶²

Arap Yarımadasında Cahiliye dönemindeki meşhur pazarlardan ikisi Debâ ve Suhâr, Uman'da bulunmaktaydı. Diğer bölgelerden ve civar ülkelerden, Sind, Hind, Afrika ve Çin'den gelen tüccarlar bu pazarlara ticaret için geliyorlardı.⁶³

Hayber'in fethinden sonra Arap Yarımadasındaki bu bölgenin liderlerinden Ceyfer b. el- Celendî ve kardeşi Abd b. el-Celendi'nin İslâm'ı kabul etmesiyle, İslâm bu bölgede yayılmaya başlamıştır. Ceyfer, Uman'da bulunan Merzübân (Arap olmayan reisler) ve Esâvire kavminin üyelerini yanına çağırarak onları İslâm'a davet etti. Ancak onlar bunu reddederek savaşıma karar verdiler. Bunun üzerine Ezd kabilesi bir araya toplanıp bu gruplara karşı saldırdı. Merzübânlar ve Esâvireler kayıp vererek sulh antlaşması yaptıktan sonra bölgeyi terk ettiler.⁶⁴

Müslümanlar, Uman Körfezi'nin doğu tarafındaki Sind bölgesine gelmeden önce burada *Zut*, *Meyz*, *Siyâbice*, gibi kabileler yaşamaktaydı. Zutlar, Sind bölgesinde yaşayan siyahî veya koyu esmer diyebileceğimiz bir unsurdur. Zuttiye adlı giysi adını bu kabileden almıştır. İsimleri Hindçe'de veya Farsça'da *Cat* olarak geçmektedir.⁶⁵ İstahrî, Sind'in el-Mansûre şehrinden Mûltân'a kadar topraklarının Zutların yurdu olduğunu söylemektedir.⁶⁶

Muhtemelen İslâm ortaya çıkmadan önce Zutlar; Şam, Basra ve Arap yarımadasındaki pazarlara geliyorlardı. Çünkü hadis rivayetine göre Hz. Peygamber (SA), hicretten önce gerçekleşen Miraç vakasında gördüğü Hz. Mûsâ'yı Zutlara

⁶² Nevrah, el-Âli Abdullah en-Na'îm, **el-Vaz'u'l-İktisâdî fi'l-Cezîreti'l-'Arabiyye fi'l-Fetreti mine'l-Karnî's-Sâlis kable'l-milâd ve hatta el-karn's-sâlis'l-milâdî**, Dârü's-Şevâf li'n-neşri ve't-Tevzî', Riyad 1992, s. 248.

⁶³ İbn Habîb, Ebû Ca'fer, Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî (ö. h. 245/m. 860) **el-Muhabber**, thk. Elza Lekhten Eşteter, Dârü'l-Afâki'l-Cedîde, Beyrut, ty. ss. 265-266.

⁶⁴ es-Saharî, Ebû'l-Münzir Selmâ b. Müslim b. İbrâhim (ö. h. 511/m. 1118) **el-Ensâb**, thk. Muhammed İhsân en-Nes, 4. baskı, 2006, Cilt: I-II, ss.764-765.

⁶⁵ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (ö. h. 711/m. 1311) **Lisânü'l-Arab**, 3. baskı, Dârü Sâdır, Beyrut, 1414/1993, Cilt: 7, s. 308.

⁶⁶ İstahrî, el-Mesâlik, s. 35.

benzetmektedir.⁶⁷ İlgili rivayete göre Hz. Peygamber'in böyle bir teşbihte bulunması onun peygamberliğinden önce ticaret yaparken onlarla tanışmış olduğunu ya da Mekke toplumu tarafından tanındıklarını akla getirmektedir. Bir başka rivayette Hz. Aişe hastalandığında yeğenleri bir Zut hekime danıştılar. Bunun üzerine hekim de; “*siz bana büyü yapılmış olan bir kişiden bahsediyorsunuz*” demişti.⁶⁸ Ayrıca Abdullah b. Mes'ud, Hz. Peygamber'in yanında Zutlara benzeyen bazı insanlar gördüğünden söz etmektedir.⁶⁹ Murteza Zebîdî'ye göre: Meyd veya Meyz de: “*Türk gibi olan, Hindli bir topluluk olup, denizde Müslümanlarla savaşırlardı.*”⁷⁰

Arap-Sind ilişkileri konusunda başka örnekler de bulunmaktadır. Hz. Ebû Bekir döneminde Yemâme'ye gönderilen Hâlid b. Velîd'in Ridde savaşında elde ettiği ganimetler içerisinde Sindli kadınların da bulunduğu rivayet edilmektedir. Nitekim Hicri seksenli yıllarda vefât eden Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib'in annesi Sindli bir köle kadındır ve adı da Hevle bint. İyâs b. Ca'fer el-Hanefiyyeh veya Hevle bint. Ca'fer b. Kays el-Hanefiyyeh'dir. Esmâ bint Ebû Bekir “*Ben Muhammed b. Hanefiyye'nin annesini gördüm, o siyah tenli Sindli bir kadın idi ve Hanife oğullarının kölesiydi. Hâlid b. Velîd onlarla Yemâme'de kendileri hakkında değil köleleri üzerine antlaşma yapmıştı.*” der.⁷¹ Zutlar ve Siyâbice toplulukları Yemâme'de Müslümanlara karşı savaşmışlardır.⁷² Bunlara ilaveten ehl-i beyt imamlarından kabul edilen ya da Hz. Ali'nin soyundan gelen Ali Zeynü'l-Âbidîn⁷³

⁶⁷ et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. h. 360/m. 971) **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî, 2. baskı, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1994, Cilt: 11, s. 64, H.N: 11057.

⁶⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. h. 256/m. 870) **el-Edebü'l-Müfred**, 3. baskı, Dârü'l Başâir el-İslâmiyye, Beyrut, 1989, s. 68

⁶⁹ Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs (ö. h. 272/m. 885) **Ahbâru Mekke fî Kadimi'd-dehr ve hadisih**, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, 2. baskı, Dârü Hadîr-Beyrut, t.y. Cilt: 3, s. 394, HN: 2321

⁷⁰ Zebîdî, Ebû'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed (ö. h. 1205/m. 1791) **Tâcü'l-arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Dârü'l-Hidâye, Cilt: 9, s. 479; İbn Manzûr, Cilt: 3, s. 511

⁷¹ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri (ö. h. 230/m. 845) **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, Dârü Sâdır, Beyrut/1968, Cilt: 5, s. 91; **İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. h. 276/m. 889) **el-Ma'ârif**, thk. Servet Ukkâşe, 2. baskı, el-Hey'etü'l Mısıriyyeti'l-Âmmeti'l-Kütüb- Kahire, 1992, s.210.

⁷² Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (ö. h. 310/m. 923) **Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 2. baskı, Dârü't-Turâs- Beyrut, 1967/1387, Cilt: 3, s. 304

⁷³ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed (ö. h. 681/m. 1282) **Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ ev esbetehü'l-ayân**; thk. İhsan Abbâs, Dârü Sâdır, Beyrut, 1900, Cilt: 3, s. 269.

ve Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in⁷⁴ anneleri de Sind kökenli kadınlardandır.

Anlaşıyor ki İslâm'ın Sind bölgesine fetih yoluyla ulaşmasından önce o dönemki şartlara göre insanlar sosyal hayatlarını devam ettirmek ve geçimlerini sağlamak için ticaret yapıyorlardı. Şu halde Araplar ile Sindliler arasındaki ilişkiler coğrafi bakımdan yakın olmaları sebebiyle ve ticaret vasıtasıyla kurulmuş olmalıdır. Deniz ve kara yoluyla doğu ve batı ticareti yapılırken birbiriyle tanışmışlardır. Özellikle yukarıda zikrettiğimiz gibi Arapların Kızıldeniz ve Basra körfezinden Çin'e kadar olan ticarî yolculukları meşhurdur. Dolayısıyla Sindlilerin Arap Yarımadasında ve Irak'ta bulunması da bu ticaretin bir neticesidir. Bu yüzden Sindlilerin İslâm ve Müslümanlar hakkında az çok bilgiye sahip oldukları tahmin edilebilir. Sind fethedilmeden önce Müslümanların ilk akını Hz. Ömer döneminde, h. 15/m. 636 yılında, bugünkü Hindistan'ın güneyindeki Gücerât ve Tana (Mumbai) kıyılarına ve Sind'in Deybül Limanı'na yapılmıştır. Ancak Ridde olaylarında Yemâme'de bulunan Sindli kadın kölelerin orada bulunması daha önce ticaret yoluyla kurulmuş ilişkileri gösterir. Bunun yanında Müslümanlar Fars'ın İsbahan ve Huzistan bölgelerine akınlar gerçekleştirmeye başlayınca III. Yezdigirt'in savaşçı askerleri olan Esâvire kabilesi, "Siyah el-Esvârî" adlı bir komutanın önderliğinde Ahvaz'a doğru yola çıkmış ve "Kıldâniye" mevkiinde konaklamıştır. Müslümanların zaferlerini görünce Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye bir elçi göndererek ondan emân isteyip İslâm'ı kabul etmişlerdir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî de Hz.Ömer'e bu durumu bildirip onları Basra'ya yerleştirmiştir ve bunlar Arap kabilesi olan Temim oğullarıyla müttefik olmuşlardır.⁷⁵ Esâvire aslında Farslı süvari askerleriydi. İçlerinde Zut, Siyâbice ve Endigâr gibi unsurlar esir alınmış, Farslı olmayan etnik unsur da vardır.⁷⁶ Müslümanlar bunları yanlarına alarak onların hem savaş bilgilerinden, savaşçılıklarından, hem de ilmi yeteneklerinden faydalanmışlar ve onlara üst seviyede maaş bağlamışlardır.

Hz. Aişe'nin tedavi edilmesi için Zut bir hekimin çağırılması ve Hz. Ali döneminde Siyâbicelerden bir grubun, Basra Beytül-mâl'in güvenliği ve idaresinden

⁷⁴ el-Bekcerî, Ebû Abdullah Alâuddin, Muğaltay b. Kalic (ö. h. 762/m. 1361) **İkmâlü tehzîbî'l Kemâl**, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Muhammed, Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim, el-Fârûk el-Hedisiyye li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, yy. 2001, Cilt: 5, s. 166

⁷⁵ Belâzürî, Fütûh, ss. 222-224.

⁷⁶ Belâzürî, Fütûh, s. 224.

sorumlu olması, başlarında da Ebu Sâlime adlı bir Zut reisin bulunması bunun bir göstergesidir. Hz. Ömer, Medâin fethi sırasında komutanlarına ihtiyaç duyunca Esâvire'nin cezalarını kaldırıp onlardan destek alabileceklerine dair bir mektup yazmıştır.⁷⁷ Daha sonra Muâviye b. Ebî Süfyân, Zut ve Siyâbice'den bir grubu Bizanslılara karşı gazâ için Şâm kıyılarına ve Antakya'ya yerleştirmiştir.⁷⁸

Yine Belâzürî'ye göre Esâvire, Siyâbice ve Zutlar Müslümanlara katılınca müşriklerle savaşımaya başlamışlar, hatta Abdullah b. Amir ile beraber cihat için Horasan'a doğru yola çıkmışlardır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile yaptıkları anlaşmaya göre, Müslümanlara karşı savaşlara katılmayacaklarını belirtmişler, lakin daha sonra Hz. Osman döneminde anlaşmayı bozarak Rebeze olayına katılmışlardır. Ardından Emevîler döneminde Abdurrahman b. el-Eş'as'ın isyanına katılınca Haccâc b. Yûsuf onlara çok sert tepki göstermiş, evlerini yıkıp maaşlarını düşürmüş, bazılarını da sürgün etmiştir.⁷⁹

Farsça bir kaynağa göre Esâvire, Siyâbice, Zutlar ve Endigar, Arap kaynaklarda geçtiği gibi Sindli kabilelerden değil, Belüç kabilelerindendir. Çünkü Siyâbice kelimesi *siyah Padig* kelimesinden Arapçalaşmış, ünlü Belüç kabilelerinden biridir ve hâlâ da Belüçistan bölgesinde yaşamaktadırlar. Endigarlar ise Belâzürî'nin bahsettiği gibi Sicistân'ın yakınındaki Kirmân bölgesinde yaşamışlardır. Bu bölge eskiden beri Belüç kavminin yaşadığı yerdir. Endigâr aslında *Eyrendigân* kelimesinin Arapçalaşmış hâlidir. Zut kelimesi Farsça da *Cat* veya *Cadgâl* kelimelerinden Arapçalaşmıştır. Bunlar da Belüç kavmindendir ve bugünkü İran'da bulunan Belüçistan'ın Bâhû adlı bölgesinde ve Pakistan'ın Kalât bölgesinde ve civarında yaşadıkları bilinmektedir.⁸⁰ Kanaatimizce, bu kabileler ve kavimler Belüç olsa bile o dönemki Sind bölgesinin sınırı içerisinde oldukları için Arap tarihçiler bunları Sindli olarak adlandırılmış olabilirler.

⁷⁷ Taberî, Târîh, Cilt: 4, s. 49.

⁷⁸ Belâzürî, Fütûh, s. 224.

⁷⁹ Belâzürî, Fütûh, s. 223

⁸⁰ Kadı Abdussamed, Serbâzî, Muhammed Selim Azad, **Belüç ve Belüçistan**, yy. 1378, ss. 44-48.

İKİNCİ BÖLÜM

İLK TEMASLAR VE SİND BÖLGESİ FETİHLERİ

2.1. İLK MÜSLÜMAN AKINLARI

Bazı tarih kitaplarında, Müslümanların Sind bölgesiyle ilk temaslarının Hz. Muhammed (sav) döneminde kurulduğuna dair bir rivayet aktarılmaktadır. Buna göre h. 6. ve 7. yıllarda Resûlullah, civardaki ülkelere İslâm'a davet mektupları gönderirken bir mektubu da beş sahabeyle birlikte Sind halkına göndermiştir. Aktarılan bu rivayete göre: *“Resûlullah beş sahabeyle birlikte bir mektubu Sind ahalisine gönderdi, onlar Neyrûn isimli bir kaleye geldiğinde, (bunların tebliğ faaliyetlerinin neticesinde) orada yaşayan bazı insanlar İslâm'ı kabul ettiler, sonra bu sahabîlerden iki kişi geri döndü ve üçü ise burada kaldı. Sind ahalisi bu sahabeler sayesinde İslâm'ı kabul etti ve bu dini öğrendiler. Sonra bu kişiler Sind bölgesinde vefât etti ve kabirleri hala burada bulunmaktadır”*.⁸¹ Ancak erken dönem Siyer ve İslâm Tarihi kaynaklarında böyle bir bilgiye ulaşamadık. Bu nedenle sadece bu rivâyeti muteber kabul etmemiz pek mümkün görünmemektedir. Kanaatimizce bu rivâyet toplum arasında zamanla yaygınlaşmış ve Sind tarihini anlatan bazı Urduca ve Farsça eserlerde yer almıştır. Keza Pakistan'da din adamları ve vaizler de bunu konuşmalarında aşağı yukarı bu şekilde anlatmaktadır. Öte yandan bu dönemde İslâm'a davet mektuplarının Bahreyn'e ulaşmasından dolayı orada bulunan Zut ve Siyâbicelerin İslâm'ı kabul etmiş olduklarını tahmin etmekteyiz. Nitekim daha sonra bunlardan bazıları Müslümanlara karşı Ridde savaşlarına katılmışlar ve Hâlid b. Velîd'e esir düşmüşlerdir.⁸²

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi iki bölge arasındaki ticaret ilişkileri kişilerin İslâm'a aşina olmasına vesile olmuş olabilir. Büyük ihtimalle Müslümanların Sind akınları başlamadan önce de İslâm'ın ışığı bölgeye yansımaya başlamış olmalıdır.

2.1.1. HZ. ÖMER DÖNEMİ (h.13-23 /m. 634-644)

İlk dönem İslâm tarihinde önemli bir yer tutan Hz. Ömer'in halifelik dönemi, İslâm tarihinde dinî, siyasî, malî ve sosyal alanlarda parlak bir dönem olarak

⁸¹ Kadı Athar Mübârekpûrî, **Arap -o- Hind Ahde Risâlet Mein**, Delhi, 2004, s. 191.

⁸² İbn Sa'd, Tabakât, Cilt: 5, s. 91.

değerlendirilmektedir. Bir başka ifade ile bu dönem İslâm devletinin idari sisteminin yeni unsurlarla tanıştığı bir dönem olmuştur. Bu kısımda biz, Hz. Muhammed'in vefâtından sonra söz konusu bu dönemde İslâm dininin ve devletinin doğuda Sind bölgesine kadar nasıl ulaştığı ile bunun sebepleri ve sonuçları üzerinde duracağız.

Konuya bu dönemden başlamamızın sebebi bundan önceki dönemlerde Müslümanların Sind bölgesiyle doğrudan herhangi bir temasının bulunmaması veya bölgeye akınlar yapılmamış olmasıdır. Sind bölgesindeki fetihler veya ilk akınlar, Hz. Ömer döneminde Fars fetihlerinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Sind bölgesine yapılan ilk askerî seferin deniz yoluyla, Hz. Ömer'den izin almaksızın bir donanmanın gönderilmesiyle gerçekleştirildiği anlaşılır. Bu seferin arka planında ise cihad duygusu, İslâm'ı yayma faaliyetleri ve İslâm devletinin geleceği hakkındaki düşünceler olduğu düşüncesindeyiz.

Hz. Ömer'in hilafet dönemi yaklaşık 10 yıl 5 ay sürmüştür (h. 13-23/m.634-644). Bu dönemde Suriye dışında ve Irak bölgesinde de kısa zamanda büyük başarılar elde edilmiştir. Bu arada özellikle Irak fetihlerinin bir devamı olarak Fars bölgesine doğru fetih hareketleri devam ediyordu. Nitekim h. 15/m.636 yılında, şehrin fethinden sonra Hz. Peygamber tarafından Tâif'e vali olarak atanan Osman b. Ebi'l-Âs es-Sekafî, Hz. Ömer'den gazâ yapmak için izin istemiştir. Halife Ömer, Hz. Peygamber tarafından atanan bir vali olan ve Hz. Ebû Bekir devrinde de bu görevini sürdüren Osman b. Ebi'l-Âs'a⁸³ *“Ben seni o görevden alamam, lakin eğer cihad yapmak istiyorsan, yerine istediğin birini bırakabilirsin”* cevabını vermiştir.⁸⁴ Hz. Ömer, bunun ardından Osman b. Ebi'l-Âs es-Sekafî'yi, Uman ve Bahreyn bölgelerine vali olarak göndermiştir.⁸⁵

Diğer bazı rivayetlerde ise, Halife Hz. Ömer, birini Bahreyn ve Uman üzerine vali olarak tayin etmek istediğinde, sahabe tarafından halifeye Osman b. Ebi'l-Âs'ın adının verildiği nakledilir.⁸⁶ Osman b. Ebi'l-Âs bu görevi alır almaz kardeşi Hakem

⁸³ Osman b. Ebi'l Âs, Sakif kabilenin bir temsilcisi olarak Resulullah'ı ziyaret etmişti. Bu ziyaret neticesinde İslâm'ı kabul edip sahabi olmuştu. Resulullah onu Tâif görevlisi olarak tayin etmişti. Bkz, **İsfahânî**, Ebû Nuâym Ahmed b. Abdullah b. İshâk İsfahânî (ö. h. 403/m. 1038) **Ma'rifetü's-Sahabe**, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzi, 1. baskı, Dârü'l-Vatan li'n-Neşr, Riyaz, 1998, Cilt: 4, s. 1962.

⁸⁴ İbn Habîb, el-Muhabber, s, 127.

⁸⁵ İbnü'l-Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî Halife b. Hayyât (ö. h. 240/m. 854) **Tarihü Halife b. Hayyât**, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Dârü'l Kalem, Dımaşk-Beyrut h. 1397/m. 1977s.134; Belâzürî, Fütûh, s. 257.

⁸⁶ İbn Sa'd, Tabakât, Cilt, 6, s, 48

b. Ebi'l-Âs'ı Bahreyn'e gönderdi. Kendisi de Uman'a gitti. Buradan bir donanma hazırlayıp bugünkü Mumbai yakınlarında bulunan *Tana* limanı üzerine bir akın yaptıktan sonra geri döndü. Sonra kardeşi Hakem b. Ebi'l-Âs'ı, Gucerât eyaletinin *Baruç* (Fr.) *Baros* (Ar.)⁸⁷ adlı şehrine akın yapması için göndermişti. Öte yandan bir diğer kardeşi Muğîre b. Ebi'l-Âs'ı da Sind bölgesindeki Deybül limanı üzerine gönderdi. Bu askerî faaliyetler, Müslüman Arapların deniz yoluyla Sind bölgesi üzerine yaptıkları ilk akınlar idi.

Osman b. Ebi'l-Âs, ordusunun bu akınlardan zaferle döndüğünü bildirmek için halifeye bir mektup yazdı. Hz. Ömer bunu öğrenince valisine kızarak; “*Sen böceği bir değnek üzerine bindirmiştin. Allah'a yemin ederim ki eğer onlara bir şey olsaydı, senin kavminden hesabı sorardım*” sözleriyle tepkisini gösterdi.⁸⁸ Bu olay hakkında kaynaklarda fazla detaya yer verilmediği için daha sonraki tarihçi ve araştırmacıların yorumlarında farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Bunlardan bazıları Osman b. Ebi'l-Âs'ın Tana'ya kadar gittiğini, öte yandan kardeşleri Hakem ve Muğîre'yi de Baros ve Deybül üzerine gönderdiğini iddia ederler. Bazıları da her üç bölgeye de Osman b. Ebi'l-Âs'ın bizzat gittiğini söylerler. İbn Hazm, *Cevami*'sinde Osman b. Ebi'l-Âs'ın, Hz. Peygamber'in ashabının ileri gelenlerinden biri olduğunu ve onun döneminde Taif valiliğine tayin edildiğini, ayrıca Fars ve Hind coğrafyasında yer alan üç ayrı bölgede cihad ederek bu bölgede birçok yerin fethine imza attığını nakletmektedir.⁸⁹

Kanaatimizce, Belâzürî'de yer alan malumata göre, Osman b. Ebi'l-Âs Ummân'a gittikten sonra bir ordu hazırlamış ve bu orduyu üçe ayırarak kendisi Tana üzerine gitmiş, kardeşi Hakem'i Baros'a ve diğer kardeşi Muğîre'yi Deybül'e göndermiştir. Osman, ordusunun bu seferden zaferle dönüşünü Halife Ömer'e müjdelemek istemiş, fakat Hz. Ömer onun bu faaliyetlerinden hiç memnun kalmadığı gibi kızgınlığını da dile getirmiştir.

⁸⁷ Hind bölgesinde denize kıyısı olan bir şehirdir. Bugün ise Gücerât bölgesindeki Baruç adı şehirdir. Bkz. Kâdî Athar Mübarakpûrî, **Ricâlu's-Sind-i vel-Hind (ur)**, el-Metbaa el-Hicaziyyeh, Mumbai 1958, s. 56.

⁸⁸ Belâzürî, *Fütûh*, s. 256; Ebû'l-Ferec el-Bağdâdî Kudâme b. Ca'fer, (ö. h. 337/m. 948), **Kitâbü'l-Harâc ve Sînâ'atü'l-Kitâbe**, thk. Muhammed Hüseyin Zebidî, Bağdâd, 1. baskı, Dârü'r-Reşid, 1981, s. 413.

⁸⁹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm el-Endelüsî (ö. h. 456/m. 1064), **Cevamiü's-Sireti'n-Nebeviyye**, 1. baskı, Dârü'l-Maârif, Mısır 1900, s. 349.

Bazı tarihçiler bu kızgınlığın nedenini Hz. Ömer'in deniz seferlerinden korkmasına bağlamakta ve Müslümanların bir mağlubiyetinden sonra “*orduyu bir daha deniz yoluyla asla göndermem*” diye yemin ettiğini aktarmaktadırlar.⁹⁰

Kanaatimizce, Hz. Ömer'in Osman'a kızması; Köprü Savaşı'nda⁹¹ alınan ağır mağlubiyet nedeniyle deniz seferlerinden çekinmesinin yanı sıra, olayın ciddiyetini hissettirmek ve ordunun bir yandan Bizans ve diğer yandan Sasanîlerle meşgul olması sebebiyle yeni bir cephede mücadele vermesinin ortaya çıkaracağı sıkıntılardan ve Müslümanların yeterli donanma gücüne sahip olmamasından kaynaklanıyor olabilir. Söz konusu bölgelere yapılan akınların hedefi, doğu-batı deniz ticaret yolu üzerinde bulunan bu üç liman ve çevresindeki deniz korsanlarının gözünü korkutmak ve bölgenin genel durumunu öğrenmek olmalıdır.

Sasanî İmparatorluğu'nun Basra körfezindeki en önemli limanlarından biri olan Übülle, daha önce (h. 14/m. 635) fethedilmişti. Ayrıca Farsların deniz ticareti üzerindeki etkisi sadece Basra körfeziyle sınırlı olmadığı gibi, Sind ve Hindistan'ın güney kıyılarındaki bütün limanlarla da sıkı irtibatları söz konusuydu. Übülle'nin ehemmiyetine işaret etmek maksadıyla Hz. Ömer, bölgeye gönderdiği komutanı Utbe b. Ğazvân'a, “*Ben seni Hind toprakları üzerine yönetici (âmil) yaptım*” demiştir.⁹² Hz. Ömer'in bu sözünden bölgenin ne kadar ehemmiyetli olduğu ve eğer fethedilirse deniz üzerindeki bütün Hind topraklarına sahip olunmuş sayılacak kadar değerli olduğu ifade edilmektedir. Utbe b. Ğazvân da bunu fethettikten sonra Hz. Ömer'e yazdığı bir mektupta, “*Übülle, Bahreyn, Uman, Hind ve Çin'in limanıdır*” demektedir.⁹³ Bu ifadeyle Arap-İslâm dünyasından Çin'e kadar bölgedeki bütün deniz ticaret yollarının sorumluluğunun Müslümanların yetkisi altında bulunduğuna işaret edilmektedir. Ticarî faaliyetlerin huzur ve güven içinde yapılması devlete ve Müslümanlara güç katacaktır. İşte bu yüzden doğu kesimlerinde yer alan yolların denetim altında tutulması gerekmektedir. Yoksa akınların amacı bazı tarihçilerin ve

⁹⁰ Şerer, Tarih, ss. 82-84. Ayrıca bkz. John Jehangir Bede, **The Arabs in Sind** (712-1026 AD), karachi 2017, s. 56.

⁹¹ Köprü Muhârebesi, h. 13/m. 634 yılında Ebû Ubeyd es-Sekafî önderliğindeki Müslüman Araplar ile Bahman liderliğindeki Sasani İmparatorluğu arasında Kufe'de gerçekleşen muhârebedir. Bu savaş müslümanların ağır derbe alarak yenilgiye uğraması ve Sasanilerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bkz. İbnü'l-Hayyât, Târîh, ss. 124-125.

⁹² Taberî, Târîh, Cilt: 3, s. 593.

⁹³ Belâzürî, Fütûh, s. 333.

araştırmacıların dediği gibi yağmalamak ve ganimet elde etmek veya yakıp yıkmak⁹⁴ değildir. Çünkü bu İslâm dininin ortaya koyduğu değerlere aykırıdır. Ayrıca John Jehangir Bede'nin Osman b. Ebi'l-Âs liderliğinde sefere çıkan bu donanma kuvvetinin balıklı teknelerden oluştuğunu söylemesi ve Müslümanların bir donanma kuvvetine sahip olmadığını dile getirmesi tarihî rivâyetlerle çelişmektedir.⁹⁵ Çünkü Belâzürî bu konuyla ilgili bilgi aktarırken ordu anlamına gelen *Ceyş* kelimesini kullanır.⁹⁶ Hatta *Fethü's-Sind*'de daha açık bir şekilde Osman b. Ebû'l-Âs tarafından çok sayıda geminin savaşçılar ve silahlarla beraber hazırlatarak Muğîra b. Ebû'l-Âs liderliğinde Deybül'e gönderildiği aktarılmıştır.⁹⁷

Rivayette geçen bu olayı Müslümanların kaza geçirmesinden ötürü Hz. Ömer'in korktuğu şeklinde yorumlayan Hindistanlı Abdulhalim Şerer (ö. 1926) gibi tarihçiler de daha sonra vuku bulan bir kazayla bu olayı karıştırmış olmalıdır. Olay şöyle anlatılır: H. 20/m. 640 yılında Hz. Ömer, Alkame b. Muceziz el-Müddicî'yi yirmi veya yirmi küsur gemiden oluşan bir donanma ile Habeşistan'a göndermiştir. Lakin denizde meydana gelen bir kaza sonucu bütün askerler şehit düşmüştür. Bunun üzerine Hz. Ömer bundan sonra hiç kimseyi deniz seferi için göndermeyeceğine dair yemin etmiştir.⁹⁸ Kanaatimize göre Hz. Ömer'in endişesi deniz seferi kaynaklı değildir. Müslümanlar o devirde bir deniz seferi için yeterli donanma maharetine ve yeteneğine sahip olmadıkları için Hz. Ömer, onların hayatlarını tehlikeye atmaktan çekiniyordu. Fakat bu sebep, Müslüman komutanların böyle bir cesaret göstermelerine mani değildi. Üstelik Sind bölgesinin güneydoğu kıyılarında korsanlar yaşamaktaydı ve bu korsanlar deniz üzerinde savaşmak konusunda pek maharetliydi. Ayrıca Hz. Ömer yaklaşık h.23/m.643 yılında Osman b. Ebi'l Âs'a denizi geçerek Fars'a gitmesi için emir vermişti.⁹⁹ Demek ki yemin etmiş olsa bile o yeminde konu deniz seferi değil başka bir amaç olmalıdır. Yoksa Arapların kadîm dönemlerden itibaren denizaşırı ticarî ve gaza yolculuk yaptıkları bilinmektedir.

⁹⁴ Nedvî, Ebû Zafer, *Târîh-i Sind* s, 25; Şerer, *Tarih*, s, 83; **Işvari Prasad, A Short History of Muslim Rule in India**, The Indian press Limited, Allahabad, t.y, s, 29.

⁹⁵ Bede, *The Arab*, s, 56.

⁹⁶ Belâzürî, *Fütûh*, s. 257.

⁹⁷ Kûfî, *Fethü's-Sind*, s. 72.

⁹⁸ Taberî, *Târîh*, Cilt: 4, s. 112; **İbnü'l-Esîr**, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (ö. h. 630/m. 1233) **el-Kâmil fi't-Târîh**, Dârü'l kitap el-Arabî Beyrut, Cilt: 2, s. 387; **İbn Asâkir**, Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b.Hasan b.Hibetullah (ö. h. 571/m. 1176), **Târîhu Medînet-i Dimaşk**, Dârü'l-Fikr, 1995, Cilt: 41, s. 196.

⁹⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, Cilt: 2, s. 56.

Nitekim Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin “Biz bir gazve için denize açılmıştık, denizin ortasına gelince biri; “Ey gemidekiler durun!” diye seslendi, hatta bunu da yedi kez tekrarladı. Kalktım, sağa sola bakındım. Kimseyi göremeyince; “Nerede olduğumuzu ve duramayacağımızı görmüyor musun?” dedi,” sözlerini içeren bir rivayeti aktarılır.¹⁰⁰

Bu rivâyet Müslümanların deniz üzerinde cihat yolculuğu yaptıklarını göstermektedir. Lakin Hz. Ömer Müslümanların donanma kuvvetleri gelişme evresinde olduğu için ve canlarını tehlikeye atmamak için böyle bir kararı almış olmalıdır.

Yukarıda zikrettiğimiz Ya'kûbî'nin yer verdiği rivayette Hz. Ömer'in Alkame b. Muceziz el-Müdlîcî'yi göndermesi hadisesinin, Rumlara karşı gerçekleştiği ifade edilmektedir.¹⁰¹ Şu halde söz konusu dönemde Rum ve Fars donanma kuvvetleri karşısında Müslümanların başarılı olma imkânının neredeyse muhal olduğu anlaşılmaktadır.

Konuyla alakalı *Fethü's-Sind*'de geçen rivayette Muğîre b. Ebi'l-Âs'ın, Deybül'de savaşarak şehit olduğu aktarılmaktadır.¹⁰² Ancak bu iddia pek de doğru gözükmemektedir. Zira Muğîre'nin daha sonra Fars bölgesindeki savaşlara katıldığı, kardeşleriyle birlikte Basra'da yaşadığına dair bilgiler mevcuttur.¹⁰³

Hz. Ömer döneminde Sind bölgesi hakkında bilgi toplaması konusunda *Fethü's-Sind*'de geçen rivayet ise şu şekildedir: Hz. Ömer döneminde Ebû Mûsâ, Irak valisi olduktan sonra Kirmân ve Mükân üzerine Rabi' b. Ziyâd el-Hârisî'yi vali yaptı ve oraya gönderdi. Hz. Ömer, Ebû Mûsâ'dan Kirmân ve Mükân'ın durumu hakkında bilgi istedi. Çünkü Ebû Mûsâ, Sind bölgesindeki durumun iyi olmadığını ve oradaki kralın âsi ve saldırmaya niyetli olduğunu öğrenmişti. Bu yüzden Ebû Mûsâ, Hz. Ömer'e bölgedeki koşulların ne kadar olumsuz olduğu hususunda bir cevap yazdı. Hz. Ömer de onun daha fazla ileri gitmesini engelledi.¹⁰⁴

Henry M. Elliot, *Fethü's-Sind*'deki bu bilgiye dayanarak Muğîre'nin orada şehit düştüğünü ve bundan dolayı Hz. Ömer'in deniz seferlerinden korktuğunu ifade

¹⁰⁰ Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. h. 748/m. 1348) **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Dârü'l-Hadis, Kahire 2006, Cilt: 4, ss. 46-47.

¹⁰¹ Ya'kûbî, İbn Vazîh Ahmed b. İshak b. Ca'fer Ya'kubi Ya'kubî, (ö. h. 292/m. 905 Târîh), **Târîhü'l-Ya'kûbî**, Dârü Sâdır, Beyrut t.y. Cilt: 2, ss. 155-156.

¹⁰² Kûfî, *Fethü's-Sind*, s. 72.

¹⁰³ Yâkût, Mu'cem, Cilt: 4, s. 227 ve Cilt: 1, s. 435.

¹⁰⁴ Kûfî, *Fethü's-Sind*, ss. 72-73.

eder.¹⁰⁵ Hz. Ömer'in bu şekilde davranmasının sebeplerini yukarıda açıklamıştık. Ancak Elliot'ın, Muğîre'nin Deybül Limanı'nda şehit düştüğü kanaati isabetli gözükmemektedir.

Osman b. Ebi'l-Âs'ın Bahreyn ve Uman valiliği zamanında yapılan bu akınlardan başka h. 17 yılına kadar doğrudan Sind bölgesine yönelik herhangi bir faaliyetin gerçekleşmediğini belirtmeliyiz.

Diğer tarafta h.15-23/m. 636-644 tarihlerinde gerçekleşen Fars fetihleri sırasında Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile karşılaşan Zut, Esâvire, Siyâbice ve Endigâr kavimlerine mensup kişiler İslâm'ı kabul etmişlerdir.¹⁰⁶ Arap tarihçiler, Sind ve Penjab bölgelerinin yani Mükân, Deybül ve Mûltân mevkilerini Zutların toprağı olarak kabul ederler.¹⁰⁷ Hz. Ömer döneminde Ebû Mûsâ ile karşılaşan bu toplulukların Müslümanlaşması ve kendi kavimlerinden olanları etkilemeleri söz konusudur. Zaten bu dönemde Sind bölgesinde yaşayanların çoğu Budist idi ve iktidarda olan Brahmanların baskısı altında yaşıyorlardı. Bu yüzden müslümanların bu bölgeye doğru harekete geçmesini, bir kurtuluş ümidi olarak gördükleri söylenebilir. Bundan sonra h.17/m.638'in sonlarında Hz. Ömer, Fars topraklarına toplu akınlar yapılmasına izin vermişti. *İnsiyâh* denilen bu seferlerle beraber Sâsânî Devleti zayıflamaya başlamış hatta Sâsânî ordusundaki askerlerden Esâvire, Siyâbice, Endigâr ve Zut gibi kavimlere mensup binlerce kişi Müslüman olunca eski ordularına karşı mücadele verdiler ya da emân isteyip çekildiler. Ayrıca İslâmiyet ve Hz. Muhammed hakkında malumat hicretten önce Malabar¹⁰⁸ ve Seylân (Sri Lanka) coğrafyalarına kadar ulaşabilmişse, Sind bölgesi de bundan payını almış olmalıdır. Çünkü bunun ilk vasıtası ticaret maksadıyla yapılan yolculuklardır. Ticaret güzergâhı da Sind bölgesindeki Deybül limanından geçirdi. Hz. Ömer bu durumu değerlendirerek, Fars bölgesinde yer alan Horasan, İstahr, Erdeşîr-Hurra, Sabûr, Fars, Dara-Begerd, Kirmân, Sicistân ve Mükân bölgelerine komutan ve asker göndermiştir. Mükân'a gönderilen bu askerlerin başında Hakem b. Amr et-Tağlebî

¹⁰⁵ Henry Miers Elliot ve Jhon Dowson, **The History Of India as Told By His Own Historians**, London, 1867, Cilt: 1, s. 416.

¹⁰⁶ Belâzürî, *Fütûh*, ss. 222-224; Taberî, *Târîh*, Cilt: 4, s. 90.

¹⁰⁷ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik*, s. 56; İstahrî, *el-Mesâlik*, s. 35.

¹⁰⁸ Yâkût el-Hamevî, Hind denizini anlatırken Malabâr'ın Baros'tan sonra ve deniz yolculuğunun Hind ve Sri Lanka'nın geçitten önce olduğu aktarır. Bölgenin biberiyle meşhur olduğunu ve tüm dünya ülkelerine ihraç edildiğini söyler, Yâkût, *Mu'cem*, Cilt: 1, s. 345.

vardı.¹⁰⁹ Bu ordunun ardından Hz. Ömer Şihâb b. Muhârik komutasında, bir yardım ve destek birliği gönderdi.¹¹⁰ Taberî de buna işaret etikten sonra, Süheyl b. Adîyy ve Abdullah b. Abdullah b. Utbân “gönüllü olarak ona destek için geldiler ve Mükân’daki nehrin yakınında durdular” demektedir. Diğer tarafta Mükân halkı da nehrin kıyısına inerek ordugâh kurdu. Sind bölgesinin hâkimi Kral Rasıl nehri geçerek ilerledi. Bu durumda Müslümanların savaşı kazanma şansı arttı. Nehrin kenarında iki ordu birkaç gün boyunca çarpıştı. Öncü askerlerin ardından arkadaki asıl ordu savaşa girişince Kral Rasıl ve ordusu mağlup oldu. Savaşta pek çok kişi hayatını kaybetti. Müslümanlar nehre kadar ilerleyip düşmanı buradan çıkardıktan sonra gelip tekrar Mükân’a yerleştiler. Komutan Hakem, Suhâr el-Abdî’ye verdiği bir mektup ile elde edilen ganimetin humusunu (1/5) Medine’ye gönderdi. Hz. Ömer’e yaptığı fetihler hakkında bilgi vererek, savaşta ele geçirdiği filler konusunda ne yapması gerektiğini öğrenmek istedi. Suhâr bu mektup ve ganimet ile Hz. Ömer’in huzuruna çıktı. Hz. Ömer ona Mükân ile alakalı sorular sordu. Suhâr da “*Ey Emîrû’l-Mü’minîn! Bölgenin ovası çorak, suyu az, hurması verimsiz, düşmanı yiğittir. Hayrı az, şerri çoktur. Oranın çoğu az, azı ise zayıdır. Bütün bunların ötesinde orada hep şer vardır,*” diyerek ona seciyeli, edebî sözlerle cevap verdi. Bu tutumu Hz. Ömer’in dikkatini çekmiş olacak ki “*Sen haberci misin? Şâir mi?*” diye sordu. Suhâr da “*Haberciyim*” dedi. Hz. Ömer, “*Allah’a yemin ederim ki ben halife olduğum müddetçe ordu orada savaşımayacak*” dedi. Sonra Hakem ve Süheyl’e bir mektup yazarak, her ikisinin de ilerlemelerini durdurmalarını ve filleri satarak gelirlerini hak edenler arasında dağıtmalarını emretti.¹¹¹ Bu rivayetle alakalı iki hususa dikkat çekmek gerekmektedir:

İlki, Mükân bölgesinde bu devirde Râsıl adlı bir kralın yaşayıp yaşamadığı meselesidir. Kanaatimiz bu dönemde Râsıl isimli bir Sind kralının olmadığı yönündedir. Zira Resûlullah’ın Medine’ye hicreti ve sonraki süreçte Sind bölgesinin kralı kaynaklarda Çeç b. Selâic adıyla zikredilmektedir.¹¹² Kaldı ki yukarıda zikredilen olayın gerçekleştiği dönem de Çeç b. Selaic’in hâkimiyetine denk

¹⁰⁹ Kaynaklarda bu isim bazen Hakem b. Amr es-Sa’lebi olarak geçer. Bkz. İbn-i Hacer, el-İsâbe, Cilt: 2, s. 94 ve Cilt: 3, s. 331 ve bazen de Hakem b. Umair et-Tağlebi, olarak geçmektedir. Bkz. Taberî, Târîh, Cilt: 4, s. 94 ve İbnü’l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 2, s. 373.

¹¹⁰ Taberî, Târîh, Cilt: 4, ss. 181-182; İbnü’l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 2, ss. 373, 567.

¹¹¹ Taberî, Târîh, Cilt: 4, ss. 181-182.

¹¹² Kûfî, Fethü’s-Sind, s. 47.

gelmektedir. Üstelik *Fethü's-Sind*'de Râsıl isimli üç ayrı şahıstan bahsedilmektedir. Biri Çeç döneminde, Kunûc¹¹³ bölgesinin hâkimi Sehres b. Râsıl,¹¹⁴ ikincisi Râsıl b. Besâyeh,¹¹⁵ üçüncüsü ise Neyron kalesinin hâkimi Râsıl Resnî'dir.¹¹⁶ Zikredilen ilk iki kişinin Emevîler dönemi bölge komutanlarından Muhammed b. Kâsım zamanında (h.90-93/m.708-711) yaşadığı belirtilir. Ayrıca Mükrân bölgesinde Râsıl isimli bir kralın hüküm sürdüğüne dair bir bilgiye *Fethü's-Sind*, *Tuhfetü'l-Kirâm* ve *Târih-i Masûmî* gibi eserlerde rastlanılmamıştır. Belâzürî'nin zikrettiği *Kaç bölgesinin kralı Râsıl*¹¹⁷ ifadesi ile Taberî'de geçen Râsıl'ın aynı kişiler olma ihtimali de zor gözükmemektedir. Çünkü Taberî, bu olayın Hz. Ömer döneminde gerçekleştiği,¹¹⁸ Belâzürî ise Muhammed b. Kâsım'ın h.90-93/m.708-711 yılları arasında Sind nehrini geçerek Kaç bölgesine giderken gerçekleştiğini ifade etmektedir.¹¹⁹ Bu iki olay arasındaki bölgesel farklılık (Kaç ve Mükrân bölgeleri) ile birlikte yetmiş yıllık bir zamansal farklılık bulunmaktadır. Bu yüzden Mükrân bölgesinde, Müslüman akınlarına karşı mücadele veren Mükrân hükümdarı, kanaatimizce ismi kesin olarak bilinmeyen bir şahıstır. Bunun yanında bazı araştırmacılara¹²⁰ göre Hz. Ömer dönemindeki bu savaşın Hilmend¹²¹ Nehri'nin yakınlarında gerçekleştiği dahi söylenmiştir.

İkinci husus ise Hakem'in Mükrân'da Suhar el-Abdî'nin vasıtasıyla elde ettiği zaferin haberini Hz. Ömer'e gönderme meselesidir. Bu konuyla ilgili birkaç rivayet farklı şekillerde aktarılmaktadır. Birincisinde bu olayın Hz. Ömer döneminde, ikincisinde ise Hz. Osman döneminde gerçekleştiği aktarılmaktadır. Her iki rivayetin içeriği aşağı yukarı aynıdır. Genel olarak bazı tarihçiler ve araştırmacılar bu olayı karıştırmış ve bunun sadece Hz. Osman döneminde gerçekleştiği kanaatini ifade etmişlerdir.

¹¹³ Kunûc, Sind bölgesinin kuzeyinde yer almaktadır.

¹¹⁴ Kûfî, *Fethü's-Sind*, s. 52.

¹¹⁵ Kûfî, *Fethü's-Sind*, s. 153.

¹¹⁶ Kûfî, *Fethü's-Sind*, s. 130.

¹¹⁷ Belâzürî, *Fütûh*, s. 260

¹¹⁸ Taberî, *Târîh*, Cilt: 4, s. 181.

¹¹⁹ Belâzürî, *Fütûh*, s. 260; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 4, s. 19.

¹²⁰ Pathan, *History*, Cilt: 3, s. 160

¹²¹ Helمند nehri, (Farsça, Hîrmend; Peştuca, Hilmend), Afganistan'ın güneybatısı ile İran'ın doğusunda bulunan bir nehirdir. Nehir, Afganistan'ın en uzun nehri olup Sîstan Havzası'nın ana su kaynağıdır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Helmend_Nehri 12. 12. 2018.

Kanaatimizce birbirine benzeyen bu iki rivayet farklı dönemlerde gerçekleşmiştir. Söz konusu rivayetleri burada zikrederek konuyu açık bir şekilde izah etmekte fayda vardır.

Daha önce de dediğimiz gibi birinci rivayete göre, Hz. Ömer döneminde Hakem b. Amr et-Tağlebi Mükran'a doğru gitmiş ve oranın hükümdarıyla savaşarak ganimet ve bir fil elde ettikten sonra bir mektup yazmıştır. Hakem et-Tağlebi, ganimetten humus payını (1/5) Suhar el-Abdî'ye vererek Hz. Ömer'e göndermiş... şeklindedir.¹²²

İkinci rivayet şu şekildedir: Hz. Osman döneminde, Abdullah b. Âmir b. Kureyz Irak valisi olmuştur. Hz. Osman ondan Hind sınırının durumunu öğrenmesi için birinin gönderilmesini istemiştir. İbn Kureyz de, Hukeym b. Cebele el-Abdî'yi¹²³ göndermişti. Hukeym bölgeden döndükten sonra Hz. Osman'ın yanına geldi. Hz. Osman, Hukeym'e oradaki durumu sordu. Hukeym de şöyle cevap verdi: *"Ey Emira'l-Mü'minin! Ben oraları gezdim ve biliyorum: Hz. Osman "O zaman anlat bana." dedi: Hukeym: "Oranın suyu az, meyvesi yenmez, haydutları güçlü, ordunun sayısı az ise ölür ve eğer fazla ise aç kalırlar"* dedi. Bunun üzerine Hz. Osman *"Sen haberci misin yoksa şair misin?"* dedi. Hukeym de: *"Haberciyim"* dedi. Bundan sonra oraya hiç kimse cihad için gitmedi."¹²⁴

Bu iki rivayetin dışında benzer içerikli bir başka olayın Haccâc b. Yûsuf'un Irak valiliği döneminde gerçekleştiği aktarılır. Buna göre Haccâc, İbnü'l-Karye denen bir adamı Abdurrahman b. el-Eş'as'a elçi olarak gönderdi. Ama İbnü'l-Karye, Abdurrahman'ın yanına gidince ona katıldı. Daha sonra İbnü'l-Karye tutuklanarak Haccâc'ın yanına geri getirildi. Haccâc, İbnü'l-Karye'ye: *"Ey Allah'ın düşmanı, ben seni elçi olarak Abdurrahman'ın yanına gönderdim, sen beni bırakıp ona katıldın. Bu yetmedi bir de onun için çalışmaya başladın,"* diyerek sinirlendi. Haccâc ve İbnü'l-Karye arasında bir tartışma cereyan etti. Sonra Haccâc, ona Hind bölgesi hakkında bazı sorular sordu: O da, *"Oranın denizi tertemiz, dağlar verimli ve ağaçlar*

¹²² Taberî, Târîh, Cilt: 4, ss. 181-182; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 2, s. 425; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalani, (ö. h. 852/m. 1449), **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, Dirâse ve tahkik, Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, 1. baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, Cilt: 3, s. 329.

¹²³ Hukeym b. Cebele el-Abdî, **İbn Abdilberr**, bunun Resulullah zamanında yaşadığını lakin onunla görüşmediğini ve onu görmediğini söylemektedir, Bkz. Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî İbn Abdilberr Nemerî, (ö. h. 463/m. 1071) **el-İstiab fî Ma'rifeti'l-Ashab**, thk. Ali Muhammed Bicavi, 1. baskı, Dârü'l Ciil, Beyrut 1992, Cilt: 1, s. 366.

¹²⁴ Belâzürî, Fütûh, s. 258.

mis gibidir” dedi. Haccâc Mükân hakkında bir şeyler sorunca, “Oranın suyu az, meyvesi yenmez, yeri kurak, haydutları güçlü, eğer ordu fazla ise aç kalır, az ise mağlup olur” diyerek cevap verdi.¹²⁵

Zaman, mekân ve sebepler ne olursa olsun, bu olayın üç farklı dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

2.1.2. HZ. OSMAN DÖNEMİ (h. 23-35/m. 644-656)

H. Ömer’in h. 23/m. 644 yılında şehit olmasından sonra hilafet görevine Hz. Osman geldi. Hz. Ömer zamanında olduğu gibi doğu ve batıda İslâm fetihleri Hz. Osman döneminde de devam etti. Devletin sınırları Sind, Horasan, Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Kuzey Afrika’nın batısına yani Mısır ve civarına kadar ulaşmıştı. Hz. Osman, h. 29/m.650 yılında Ebû Mûsâ’yı görevden aldı ve yerine Abdullah b. Âmir b. Kureyz’i vali yaparak Basra’ya gönderdi. Hz. Osman, Abdullah b. Âmir b. Kureyz’den bir kişinin Hind sınırına gönderilmesini ve oradaki durumu öğrenmesini istedi. Abdullah b. Âmir de bölgeye Hukeym b. Cebele el-Abdî’yi gönderdi. Hukeym geri geldiğinde Abdullah onu Hz. Osman’a gönderdi. Hz. Osman, Hukeym’e bölgenin durumu hakkında sorular sordu. Hukeym: “Ey Emira’l-Mü’minin: Ben oraları gördüm ve biliyorum” dedi. Hz. Osman “O zaman anlat bana” dedi. Hukeym, “Oranın suyu az, meyvesi yenmez, haydutları güçlü, ordu az ise ölür ve eğer fazla ise aç kalır” diye cevap verdi. Hz. Osman bu sefer “Sen haberci misin ya da secili kelim söyleyen biri misin?” dedi. Bunun üzerine Hukeym, “Haberciyim” dedi ve bundan sonra hiç kimse oraya gazâ için gitmedi.¹²⁶

¹²⁵ Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend (ö. h. 282/m. 895) **Ahbârü-t Tivâl**, Dâr-u ihya-el-kütüb el-Arabî, Kahire. 1960, s. 321. Bir başka rivayete göre de, Haccâc, el-Ğazbân b. el-Kuba’serâ’yı, Abdurrahman b. el-Eş’as hakkında bilgi alması için gönderdi. Ğazbân, bölgeden geri gelince Haccâc ondan Kirmân hakkında sorular sordu. O da: “Oranın suyu az, meyvesi yaramaz, haydut güçlü, ordu az ise mağlup olur, eğer ordu fazla ise aç kalır” diyerek cevap verdi. Bkz. İbn Asâkir, Târîh, Cilt: 48, s. 65.

¹²⁶ Belâzürî, Fütûh, s. 257. Fethü’s-Sind’de aynı konu hakkında şöyle bir rivayete de yer verilmektedir. Hz. Osman halife olduktan sonra Hind ve Sind bölgelerinde bir akın yapmak istedi. O zaman Abdullah b. Amir b. Kureyz komutasındaki ordu, Kandâbil ve Mükran’daydı. Halife önce Sind hakkında bilgi almak istedi. O yüzden Abdullah’a emir verdi ki akıllı ve maharetli birini görevlendirsın. Abdullah da Hukeym b. Cebele al-Abdî’yi gönderdi. Hukeym geri geldiğinde Abdullah’a Sind hakkında elde ettiği bilgiyi anlattı. Sonra Abdullah onu halifeye gönderdi. Halifenin yanına varınca Hz. Osman ona sordu. “Hukeym, Hindistan’ı gördün mü bir şeyler öğrenebildin mi?” Hukeym: “Evet,” dedi. Hz. Osman: “O zaman anlat bana.” dedi. Hukeym, “Oranın suyu az, meyvesi yenmez, yeri kurak, ahalisi güçlü, ordu az ise ölüp gider, fazla ise aç kalır.” dedi. Yine Hz. Osman ona, “İnsanlar söz ve muamele konusunda nasıllar?” diye sorunca,

H. Osman d6neminde Sind b6lgesi 6zerine yapılan akınlar hakkında detaylı bilgi, Belâzürî’de yer almaktadır. Medâinî’den aktarılan bu rivayet diğ. rivayetlere g6re daha g6venilirdir, zira kendisi alanında uzman birisidir. Hatta o, Hind ve Sind b6lgeleriyle ilgili birkaç eser de yazmıştır. Yâkût el-Hamevî, onun *Kitabu Suğrı’l-Hind, Kitabu Ummali’l Hind, Kitabu Fütûh-ı Mûkrân* gibi eserlerinden bahseder.¹²⁷ Fakat bu eserlerden hiçbirisi maalesef g6n6m6ze kadar ulaşamamıştır.

Abdulhalim Şerer, H. Ömer d6neminde gerç.leşen bu olayı zikrettikten sonra dipnotta Belâzürî’de geçen H. Osman d6nemine dair rivayeti eleştirerek söz konusu rivayetin doğru olmadığını söylemektedir. Belâzürî’nin bu rivayeti aktaran tek kişi olması, Hukeym b. Cebele el-Abdî’nin isminin H. Osman’a karşı olan kişiler arasında yer alması ve Basra’dan gelen âsilerin başında yer alması, Cemel savaşında H. Ayşe’ye küfür etmesi ve daha önemlisi râvî’nin aktardığı bilginin Sind b6lgesinden ziyade Mûkrân b6lgesini anlatan bir rivayet aktarması gibi sebepleri g6stererek bu rivayeti eleştirmektedir.¹²⁸

Kanaatimizce bu itirazların hiçbir önemi yoktur. Çünkü her iki rivayetin farklı d6nemlerde ve farklı koşullar altında gerç.leştiğine yukarıda temas etmeye çalışmıştık. Hukeym b. Cebele el-Abdî’nin âsilerin başında olması bu bilginin H. Osman’a aktarılması için bir mani değildir. Üstelik her iki olay arasında zamansal bir fark da vardır. Belâzürî bu rivayeti aktaran tek kişi olabilir ama onun, Medâinî gibi uzman bir kişinin vasıtasıyla bu bilgiyi aktarması da yeterlidir. Ayrıca Halife b. Hayyât ve sonradan gelen birçok tarihçi, bu rivayeti desteklemektedir.¹²⁹ Rivayette geçen b6lgenin topoğ.rafı bilgisi zaten Mûkrân hakkındadır. Çünkü Hind sınırı denilen bu b6lge Sind nehrinin batısında bulunmaktadır. Kaldı ki bu b6lge kaynaklarda bazen Mûkrân bazen Sind ve bazen de Suğrı’l-Hind şeklinde geçmektedir.

bu sefer Hukeym: “Hain ve dolandırıcılarıdır.” dedi. Bunun 6zerine H. Osman, Abdullah’ı Sind 6zerine akın yapmaktan men etti. Bkz. Kûfî, Fethû’s-Sind, s. 75.

¹²⁷ İbnü’n-Nedîm, Ebü’l-Ferec Muhammed b. İşhâk en-Nedîm (ö. h. 385/m. 995) **el-Fihrist**, Dârü’l Ma’rife Beyrut 1997, s. 133.

¹²⁸ Şerer, *Târîh-ı Sind*, s. 87-88.

¹²⁹ İbnü’l-Hayyât, *Târîh*, Cilt: 1, ss. 179-180; İbn Hacer, *el-İsâbe*, Cilt: 1, s. 366; Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (ö. h. 748/m. 1348), **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnaut, 3. baskı, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut h.1405/m.1985, Cilt: 4, s. 500; Yâkût, *Mu’cem*, Cilt: 5, s. 180; Zirikli, Hayreddin (ö. h. 1396/m. 1976), **el-A’lâm, kâmûsu Terâcimi li-Eşheri’r-Ricâl ve’n-Nisâ mine’l-Arabi’l-Müsta’ribin ve’l-Müteřrikîn**, 15. baskı, Dârü’l-İlm li’l-Melâyin, Beyrut, t.y. Cilt: 2, s. 268.

H. Osman bölgenin bu durumda olduğunu öğrenince komutanlarını ilerlemekten men etmişti. Lakin Mükran'a kadar fethettiği bölgenin barış ve güvenliğini sağlamak için çabalarını devam ettirip çıkan isyanları bastırmak için farklı valiler tayin etmişti. Muhtemelen Hukeym b. Cebele, H. Osman'ın yanına gittiğinde Ubeydullâh b. Ma'mer et-Teymî Mükran'a görevlendirildi. O da bölgeyi ele geçirerek Sind nehrine kadar ilerledi. Ubeydullah, bir süre orada görev yaptıktan sonra Fars bölgesine geri döndü ve onun yerine Umeyr b. Osman b. Sa'd Mükran bölgesinin kontrolünü eline aldı.¹³⁰ Yine h.29/m.650 yılında Umeyr b. Osman b. Sa'd'dan sonra *İbn-u Kündeyr el-Kuşeyri* Mükran'da görev aldı ve H. Osman şehit oluncaya kadar bu görevine devam etti.¹³¹

Bu dönemde Sind ve Hind sınırına doğru bir akının daha yapıldığı kaynaklarda aktarılmaktadır. İbn Kudâme'nin aktardığı bilgiye göre, h.31/m.652 yılında Abdullah b. Âmir, Sicistânlıların anlaşmayı bozmalarından dolayı Abdurrahman b. Semüre'yi görevlendirir. Abdurrahman, Sicistân yöneticisinin kalesini bayram kutlamaları yapılırken kuşatır, sonra iki milyon dirhem ve iki bin hizmetkâr almak suretiyle barış yapar. İbn Semüre Hind taraftaki *Zernec* ve *Kişş* ya da *Keş* bölgelerini de ele geçirir. Ayrıca *Rahc* ve *Bilad-i Daver* tarafındaki bölgelere hâkim olur. Yanındaki sekiz bin askere ganimet malından dört bin dirhem pay verdikten sonra oradan Zûr'a gelir. Zûr, altından yapılmış bir puttur. Gözleri mücevherdendir. Semüre, putun bir kolunu keser ve mücevherleri çıkarır, oradaki reise bunları vererek: “*Al bunları, benim altın ve mücevherlerle işim yok, sadece bu putların hiçbir şey yapmaya güçlerinin olmadığını göstermek istedim*” der. Bu olaydan sonra *Bust* ve *Zâbul*'u da fetheder.¹³² *Yâkût el-Hamevî*, “Zûr, Sind bölgelerinde altından yapılmış, mücevherlerle süslenmiş bir puttur.” demektedir.¹³³ Başka bir yerde “Zûr, Sind toprağında *Daver* isimli bölgesinde bir puttur.” diye geçmektedir.¹³⁴

Yukarıda verdiğimiz bilgiye göre eğer Zûr putunun, *Dâver* bölgesinden olduğu kabul edilirse, bu olayın Sicistân topraklarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 2, s. 473.

¹³¹ Taberî, Târîh, Cilt: 4, s. 266.

¹³² İbn Kudâme, el-Harâc, s. 393; Belâzürî, Fütûh, s. 382.

¹³³ Yâkût el-Hamevî, Mu'cem, Cilt: 3, s. 157.

¹³⁴ Bağdâdî, Safiyyüddin Abdülmü'min ibn Şemâil (ö. h.739/m. 1339) *Merâsîdü'l-İttıla'alâ Esmâi'l-Emkine'ti ve'l-Büka'*, Dârü'l-Cîl, Beyrut, h. 1412, Cilt: 2, s. 675.

Çünkü Dâver ya da Bilâdu Dâver denilen bu bölge; İbn Hurdâzbih, İbnü'l Fakîh, İstahrî hatta *Yâkût el-Hamevî*'ye göre Sicistân bölgesindedir.¹³⁵ Ayrıca fütûh ve buldan kitaplarında Sind topraklarını anlatırken hiçbir yerde Dâver ya da Bilâdu Dâver isimli bir yerin Sind'de olduğu zikredilmemektedir. Bu yüzden bu olayın Sind fetihleri sıralarında gerçekleştiğinin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Bu seferin, önceden fethedilmiş bir bölgede güvenliğin yeniden sağlanması ve ortaya çıkan isyanların bastırılması için yapılmış bir sefer olduğu anlaşılmaktadır. Yoksa daha önce Hukeym b. Cebele el-Abdî'nin verdiği rapor neticesinde Hz. Osman, komutanlarını daha ileri göndermekten vazgeçmişti. O yüzden h.29/m.650 yılından sonra Hz. Osman'ın şehit olmasına kadar Sind bölgesine doğrudan doğruya herhangi bir sefer yapılmamıştır diyebiliriz.

Fakat Hz. Osman döneminde Sind bölgesinde önemli bir konuma sahip olan Kandâbîl'de¹³⁶ Müslümanların bulunduğu dair kanıtlara rastlanmaktadır. Nitekim Süheyye veya Şuhbe bint. Umeyr el-Şeybaniyye demiştir ki: “Kandâbîl'den bana eşim Sayfiyy b. Fuseyl'in ölüm haberi geldikten sonra ben el-Abbâs b. Tarîf ile evlendim. Fakat daha sonra eski eşim çıkageldi. Biz de bu meseleyi Hz. Osman'a götürdük. Osman, probemimizle ilgilendi ve bize, şu halimle (muhtemelen, evinin kuşatılmasını kastediyor) sizin hakkınızda nasıl hüküm verebilirim?” dedi. Onlar, “Sen ne karar verirsen bizim kabulümüzdür” dediler. Netice itibarıyla Hz. Osman, kadının ilk kocasından mehir ödemesi (yani boşaması) ya da kadın ile evliliğini sürdürmesi arasında bir tercih yapmasını istedi. Bunun üzerine adam, mehir almayı kabul etti.¹³⁷

Bu rivayetten, Kandâbîl fethedilmeden önce de Suğru'l-Hind denilen Sind bölgesinin sınırlarında, Sicistân fetihleri neticesinde bu bölgede Müslümanların bulunduğu anlaşılmaktadır. Esasında biz bu olayın rivayeti dikkate aldığımızda Hz. Osman döneminin son günlerinde olduğu kanaatindeyiz. Zira söz konusu rivayette Hz. Osman'ın sözleri buna işaret etmektedir.

¹³⁵ İbn Hurdâzbih, el-Mesâlik, s. 50; İbnü'l-Fakîh, el-Büldân, Cilt: 1, s. 416; İstahrî, el-Mesâlik, s. 242 ve Yâkût el-Hamevî, Mu'cem, Cilt: 2, s. 434.

¹³⁶ Kandâbîl, Sind bölgesinde yer alan bir şehirdir. el-Budh isimli bölgenin merkeziydi. Kusdar ile Kandâbîl arasındaki mesafe 5 fersah (yani yaklaşık 24 km) Kandâbîl ile Mansûre arasındaki mesafe ise 8 merheleydi. (322 km) Kandâbîl den Mültân'a kadar 10 merhele (403 km) vardı: Yâkût el-Hamevî, Mu'cem, Cilt: 4, s. 402.

¹³⁷ İbn Sa'd, Cilt: 8, s. 344; İbn Asâkir, Şuhbe bint. Umeyr olayında hâkimlik yapanın Hz. Ali olduğunu aktarır. Bkz. İbn Asâkir, Cilt: 24, s. 257.

H. Osman dönemindeki son altı yılda, devletin farklı eyaletlerinde istikrar bozulduğu için fütûhât faaliyetleri tarihçiler tarafından fazlaca dikkate alınmamıştır. İstikrarın bozulması ve yaşanan iç karışıklıklar neticesinde halifenin idari yönetiminden memnun olmayan âsiler, h. 35/m. 656 yılında Medine'ye gelerek, H. Osman'ın evini kuşattılar ve kırk gün süren bu kuşatma sonucunda halifenin şehadetiyle bu dönem son buldu.

2.1.3. HZ. ALİ DÖNEMİ (h. 35-40 /m. 656-661)

H. Osman'ın şehit edilmesiyle meydana gelen siyasî kriz sonucu büyük bir otorite boşluğu ortaya çıktı. H. Ali işte bu zor koşullarda hilafet görevine başlamıştı. Bir yandan âsiler, öte yandan H. Osman'ın intikamını isteyenler, derken Cemel vakası ve Sıffin vakaları meydana geldi. Bu iç karışıklıklar sebebiyle binlerce insan savaş meydanlarında hayatlarını kaybetti. Meydana gelen dâhili krizlerin çetin şartları altında dış politika ile ilgilenmek H. Ali için hiç de kolay değildi. Daha doğrusu fütûhât faaliyetlerini sürdürmek, hatta sevk ve idare etmek pek de mümkün gözükmemekteydi. Bütün bunlara rağmen Halife H. Ali'nin, bir yandan iç karışıklıklarla mücadele ederken, diğer taraftan da fütûhâtla ilgilenmeye çalıştığını ve h. 36/m. 657'dan itibaren devletin merkezini Medine'den Kûfe'ye taşıdıktan sonra fetihleri buradan yönetmeye başladığını söyleyebiliriz.

Belâzürî'ye (ö. h. 279/m. 892-93) göre, h. 38'in sonu ve ile 39 yılının başlarında (m. 659-660) el-Hâris b. Mürre el-Abdî, gönüllü olarak ve Halife Ali'den izin alarak Hind sınırına doğru bir sefere çıkmış, bu sefer sonucunda bolca ganimet ve köle elde etmiştir. Hatta o, bir gün içerisinde ganimet olarak 1000 köle dağıtmıştır. Fakat daha sonra h. 42/m. 663 yılında gerçekleşen Kîkân¹³⁸ bölgesindeki savaşta el-Hâris ile birlikte yanındaki askerlerin çoğu hayatını kaybetmiş, bu mücadeleden çok az kişi sağ kurtulmuştu.

Halîfe b. el-Hayyât (ö. h. 240/m. 854) ise bu olaya temas ederken; el-Hâris b. Mürre el-Abdî, h. 36/m. 657'de Hind seferleri için insanları ordusuna katılmaya davet ettiğini, Mükrân'ı geçerek Kandâbîl bölgesine kadar ilerlediklerini, ardından Kîkân dağlarının arasına girerek burada ganimet olarak çok sayıda köle elde

¹³⁸ Kîkân, Horasân ile birleşen Sind toprakları içerisinde yer alan bölgedir. Bkz. Belâzürî, Fütûh, s. 257. Günümüzde ise Pakistan'ın Belûcistân eyâletinde yer alan Kikân bölgesi Kallât olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Mübarakpûrî, Ricâlu's-Sind, ss. 36-37.

ettiklerini, fakat Kîkânlıların bir tepenin arkasından saldırması sonucu el-Haris ve askerlerinin şehit edildiklerini anlatır.¹³⁹

Kûfî (ö. h. 613/m.1216) ise *Fethü's-Sind* adlı eserinde, Hz. Ali'nin iktidara gelmesiyle beraber¹⁴⁰ müslümanların birbiriyle ihtilafa düştüklerini ve çatışmaya girdiklerini belirttikten sonra, Âmir b. el-Hâris b. Abdülkays adlı râvînin anlattıklarına yer vermekte ve bu kaos ortamında Hz. Ali'nin, Sâğir b. Za'r adlı kişiyi, yanına da değerli komutanları vererek, bir orduya komutan yaparak, Hind sınırına doğru bir askerî sefere gönderdiğini anlatır. Buna göre Sâğir b. Za'r, ordusu ile birlikte, Behrec ve Kûh-Pâye yolundan ilerleyerek sonunda Kîkân'a kadar ulaştı. Ancak bölge halkı onlara karşı direnç göstererek savaş vaziyeti aldı. Olayı bize aktaran diğer râvî Hüzeli ise, bu orduda el-Hâris b. Mürre isimli cesur bir savaşçının bulunduğundan söz eder. el-Haris'in 1000 asker ve üç tane de silahlı kölesi vardı. O, kölelerden birini yanına alarak diğer ikisini de 500'er kişiden oluşan birliklerin başına komutan yaptıktan sonra Mükran'a doğru ilerledi. Bu arada Kîkân halkı, Müslümanların yaklaşmakta olduklarını farkedince savaş hazırlıklarına başlayarak, 20000 kişilik bir ordu tertip etti. Savaş kaçınılmaz olursa son çare olarak derenin girişini kapatarak Müslümanları engellemek istediler. Fakat Müslümanlar bunu fark edince yüksek sesle tekbir getirmeye başladı. Dağların ortasından sesler, yankılanarak yükselmeye başlayınca düşman dehşete düştü. Kîkân ordusundan bazı askerler çareyi kaçmakta bazıları da teslim olup ihtida etmekte buldular. Hatta Hüzeli olayın kültüre mâl olan yönüne de temas ederek, o günden beri bu dağlardan tekbir seslerinin hala yükselmekte olduğu anlatılır. Rivayetin devamına göre bu fetih gerçekleşikten sonra Hz. Ali'nin katledildiği haberi bölgeye ulaşınca, ordu Mükran'a dönmek zorunda kalır. Mükran'a geldiklerinde de Muâviye b. Ebî Süfyân'ın halife olduğunu öğrenirler.¹⁴¹

¹³⁹ İbnü'l-Hayyât, *Târîh*, Cilt, 1, s. 191.

¹⁴⁰ Bu arada Kûfî, genel ve doğru bilginin aksine, Hz. Ali'nin h. 38/m. 659 yılında halife olduğunu zikretmektedir. Farklı rivayetler olmakla birlikte Hz. Ali'nin hilafet görevini, Hz. Osman'ın öldürüldüğü tarih olan h. 18 Zilhicce 35/ m.17 Haziran 656 ya da bundan sonra üstlendiğine dair bkz. Ethem Ruhi Fırlı, "Ali", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt, 2, s. 372.

¹⁴¹ Kûfî, *Fethü's-Sind*, ss. 76-77. Daha geç dönem tarihçilerimizden Kânî (ö. h.1203/m. 1789), *Tuhfatü'l-Kirâm* adlı eserinde Mükran'a dönüş meselesini biraz daha farklı anlatmaktadır. Ona göre, Hz. Ali döneminde bir ordu Mükran'a geçerek Sind bölgesinin sınırı olan Kûh-paya ve Kîkân'a kadar zaferle ulaşır. Kîkân dağlarında yaşayan insanlar (yani Kîkânlılar) savaş için Müslümanların karşısına çıkarlar. İslâm ordusu yüksek sesle tekbir getirerek ilerler. Tekbirin yankısından dehşete düşen düşman ordusundaki askerlerden bazıları gelip emân isterler ve

Taberî tarihinde ve Ebû'l'Arab'ın *el-Mihan* adlı kitabında el-Hâris'in Hariciler tarafından h.37/m. 658 yılında öldürüldüğü aktarılmaktadır.¹⁴²

Hz. Ali dönemindeki olaylar hakkında bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, kanaatimizce yukarıda kaydettiğimiz Belâzürî'nin aktardığı bilgi tercih edilmelidir. Çünkü dönemin siyasî olaylarına ve genel durumuna göre el-Hâris'in Hâricîler tarafından öldürülmesine ihtimal vermek zordur. Çünkü el-Hâris'in Sind sınırına doğru gittiğini, orada fetihler yapıp ganimetler ve köleler elde ettiği aktarılır.¹⁴³ Yani bu dönemde ilk defa Sind bölgesinden sayılan Mükran, Bahrc, Kûh-Paya ve Sind'in iç bölgeleri olan Kandâbîl ve Kîkân tam anlamıyla fethedilmiştir. Hz. Ali şehit olduktan sonra Hz. Hasan altı aylık kısa bir dönem için halife oldu, daha sonrada hilafet Emevî hanedanının eline geçti. Muâviye b. Ebî Süfyân, bu hanedanın ilk halifesi olarak görevine başladı.

diğerleri ise kaçarlar. O günden beri savaş sırasında bu dağlardan tekbir sesi yükseldiği rivayet edilir. O sırada halifenin şehadet haberi gelir ve ordu ilerlemekten vazgeçerek geri Mükran'a döner. Bkz. Kâni, Tuhfe, ss. 31-32.

¹⁴² Taberî, Târîh, Cilt: 5, s. 82; Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî el-Mağribî Ebû'l- Arab (ö. h. 333/m. 945), **el-Mihan**, thk. Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, 1. baskı, Dârü'l-Ulûm, Riyad, Suudi Arabistan 1984, s. 145.

¹⁴³

2.2. EMEVİLER DÖNEMİNDE SİND'İN FETHİ

2.2.1. Muâviye b. Ebî Süfyân Dönemi (h. 41-60/m. 661- 680)

Muâviye b. Ebî Süfyân h. 41/m. 661 yılında halife olduktan sonra İslâm devletinin başkenti Şâm bölgesine taşındı. Bu dönemde devletin iç karışıklıklarının biraz olsun azaldığı ve yeniden dışarıya yönelik fütûhât faaliyetlerinin başladığı söylenebilir. Hâris b. Mürre el-Abdî, Kîkân bölgesinde şehit olduktan sonra Mühelleb b. Ebî Sufrâ bu sınırdaki savaşarak ilerledi. Kâbil ve Mültân arasındaki Benna ve Ahvâz¹⁴⁴ bölgelerini fethetti. Kîkân bölgesinde onsekiz Türk süvariyle savaşarak hepsini öldürdü. Türkler atların yelelerini kesiyorlardı. “*Acemlerin yaptığı bu temşîri (atları güzelleştirmek) aslında bizim yapmamız gerekir*” diyen Mühelleb, ilk defa bu uygulamayı Müslümanlar arasında başlattı. Mühelleb aynı zamanda h. 44/m. 665 yılında Sind bölgesinin kuzeyinde bulunan bu bölgeleri, Mültân’a kadar fetheden ilk Müslüman Arap komutanı olmuştu.¹⁴⁵ Mühelleb’in Kâbil tarafından seçtiği yol bu bölge için eskiden beri giriş kapısı olarak kullanılmaktaydı. Bu yol büyük ihtimalle bugün Pakistan’ın Peşâver şehrinin yakınlarında olup, bir geçit olarak kullanılan Hayber Deresi adıyla bilinmektedir.

Ardından h. 45/m. 666 yılında Abdullah b. Savâr el-Abdî, Irak valisi olan Abdullah b. Âmir veya bizzat Muâviye tarafından Sind valisi olarak atandı. Abdullah b. Savâr, Kîkân üzerine sefer düzenleyerek birçok ganimet elde etti. Başarıyla tamamlanan bu seferden sonra İbn Savâr Şâm’a geri geldi ve Muâviye’nin huzuruna çıktı. Ona Kîkân bölgesine ait atlar hediye etti. Bir müddet Şâm’da kaldıktan sonra tekrar Kîkân’a döndü. Bu sefer ona karşı birleşen Türkler ile savaşırken hayatını kaybetti.¹⁴⁶

İbnü’l- Hayyât, Abdullah b. Savâr’ın h. 45/m. 666’da Kîkân’dan zaferle döndüğünü, ardından h. 47/m. 668’de tekrar Kîkân’a gittiğini ve orada Türklerle

¹⁴⁴ Bennâ ve Ahvâz, Benna Kâbil yakınlarında bir şehirdir: Ebû Bekir, Zeynüddin Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî (ö. h. 584/m. 1188), **el-Emâkin**, “Me’ttefeka lafzuhû ve’fereka müsemmahû mine’l-emâkin, thk. Hamed b. Muhammed el-Casir, Dârü’l-Yemâme, Riyad, 1415, s. 140. Ayrıca Yâkût, onun Kâbil bölgesinin şehirlerinden olduklarını ifade eder. Belâzürî ise, Bennâ ve Ahvâz hakkında Mühelleb b. Ebi Sufre, Halife Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde h. 44/m. 665 yılında Bennâ ve el-Ahvaz’a geldi. Bu iki şehir Mültân ve Kâbil’in arasında yer alır, der. Belâzürî, Fütûh, s. 257. Kanaatimizce Belâzürî’de geçen el-Ahvaz kelimesi el-Ahvar olmalıdır. Bkz. Yâkût el-Hamevî, Cilt: 1, ss. 500-501.

¹⁴⁵ Belâzürî, Fütûh, s. 257.

¹⁴⁶ Belâzürî, Fütûh, s. 258.

savaşarak hayatını kaybettiğini aktarmaktadır.¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, onun h. 43/m. 664 yılında Kîkân'a gittiğini nakleder.¹⁴⁸ Yâkût el-Hamevî ise Abdullah b. Savâr el-Abdî'nin h. 45/m. 666 yılında Abdullah b. Âmir ya da Muâviye tarafından Hind sınırına gönderildiğini belirtir.¹⁴⁹ Daha sonra gelen Zehebî de İbnü'l- Hayyât'ın görüşünü benimsemektedir.¹⁵⁰

Fethü's-Sind'de ise, bu olay şöyle aktarılmaktadır: “ Muâviye, halife olunca Abdullah b. Savâr el-Abdî'yi 4000 bin askerle beraber Sind bölgesine görevlendirdi. Oranın yönetimini Abdullah'a vererek; “Sind bölgesinde Kîkân isimli bir dağ var. Bölgenin insanları mücadeleci, atları uzun boyludur. Senden önce de oranın ganimetleri buraya ulaştı. Bölge halkı acımasız (ğaddâr) ve inatçıdır. Zor zamanda dağlara sığınarak, gelen vali ve fâtihlere saldırırlar.” ”¹⁵¹

Konuyla ilgili diğer bir rivayete göre Muâviye b. Ebî Süfyân tarafından Sind bölgesine gönderilen Abdullah b. Savâr el-Abdî'nin komutasındaki orduda hiç kimse ateş yakmazdı. Çünkü ordugâhda hazır yiyecekler bulunduyorlardı. Bir gece Abdullah, bir yerde ordusunun içerisinde ateş yakıldığını gördü. Durumu araştırınca bir kadının doğum yaptığını ve bu nedenle ateşe ihtiyaç duyulduğunu öğrendi. Böylece Abdullah ateş yakılmasına izin verdi. Kadın, anne olmanın verdiği mutlulukla üç gün boyunca bütün orduya yemek hazırladı. Sonra ordu Kîkân'a ulaştı. Burada düşmanlarının üzerine yürüyerek galip geldi. Büyük miktarda ganimet elde etti. Lakin kısa bir zaman içerisinde Kîkân halkı tekrar kendilerini toparlayıp Müslüman ordusuna saldırdı. Abdullah ordusunu topladıktan sonra Abdülkays kabilesinden birini öne çıkararak düşmanı mübarezeye davet etti. Bunun üzerine düşman ordusundan biri öne çıktı. Yâsir b. Savâr da Abdülkays kabilesine mensup olan kişiye yardım ederek, rakibini öldürdü. Bunu gören Kîkân halkı, hep birlikte hücumla geçerek Müslüman ordusunu yenilgiye uğrattı. Abdullah geride yüzlerce şehit bırakarak Mükân'a dönmek zorunda kaldı.¹⁵²

¹⁴⁷ İbnü'l-Hayyât, *Târîh*, s. 207- 208.

¹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt:3, s. 35.

¹⁴⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, Cilt: 4, s. 423.

¹⁵⁰ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, (ö. h. 748/m. 1348) **Tarihü'l-İslâm ve Vefeyatü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm**, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî –2. baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye- Beyrut 1993, Cilt: 4, s. 15; a.g.m. **el-İber fî Haberi men Ğaber**, thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y, Cilt: 1, s. 38.

¹⁵¹ Kûfî, *Fethü's-Sind*, s. 78.

¹⁵² Kûfî, *Fethü's-Sind*, ss. 78-79.

Kûfî ve Belâzürî de geçen rivayetlerde İslâm ordusunda bulunan hamile bir kadın hakkındaki bilgi farklı şekilde anlatılır: Belâzürî'ye göre Abdullah çok cömert biriydi. Ordusunda hiç kimsenin yemek yapmasına izin vermezdi. Bir gün bir ateş görünce “Bu nedir?” diye sordu. “Bir kadın doğum yaptı. Onun için özel bir yemek (Habîs) yapılıyor.” dediler. Bunun üzerine Abdullah üç gün herkese bu yemekten ikram etti.¹⁵³ Ancak Kûfî'ye göre doğum yapan kadın, anne olmanın verdiği mutluluktan üç gün boyunca bütün orduya bizzat yemek pişirdiği nakledilir.¹⁵⁴ Bundan dolayıdır ki üç gün ikram edilen yemeğin sebebi Abdullah'ın cömertliğinden ziyade kadının ikramı olduğu anlaşılır.

Kanaatimizce olaylara bakılırsa muhtemelen h. 45/m. 666 yılında el-Hâris b. Mürre el-Abdî'nin Kîkân'da şehit olmasının ardından Muâviye b. Ebî Süfyân, bölgeye Abdullah b. Savâr el-Abdî'yi vali olarak tayin etti. *Fethü's-Sind*'de Müslüman ordusunun Kîkân'a ulaştıktan sonra ilk aşamada savaşı kazanıp ikinci aşamada mağlup olması arasındaki zaman boşluğundan söz edilmektedir. Belâzürî'de yer alan bilgi, bu zaman aralığını Abdullah'ın Muâviye'ye geldiği ve bir süre Şam'da kaldıktan sonra tekrar Kîkân'a giderek orada şehit olduğu şeklindedir. Çünkü ilk savaş kazandığında Abdullah b. Savâr, Muâviye'ye Kîkân bölgesine ait atlar hediye ettiği aktarılır.

Belâzürî ve Kûfî, Ziyâd b. Ebîh tarafından azledilen Sind valisi Abdullah b. Savâr el-Abdî'nin yerine Sinân b. Seleme el-Muhabbek el-Hüzelî'nin Hind sınırına tayin edildiğini aktarır. Bir diğer rivayete göre ise Halife Muâviye b. Ebî Süfyân, h. 47/m. 668 yılında¹⁵⁵ Ziyâd'a Hind sınırına tecrübeli ve maharetli birini gönderip gönderemeyeceğini sordu. Ziyâd, ona Ahnef b. Kays ve Sinân b. Seleme'nin isimlerini önerdi. Muâviye b. Ebî Süfyân Sinân'ı seçti. Bunun üzerine Sinân, Hind sınırına gönderildi ve Mûkrân'ı yeniden fethederek bölgeyi şehirleştirdi. Oraya yerleşerek bölgeyi kontrol altına aldı.¹⁵⁶

¹⁵³ Belâzürî, *Fütûh*, s. 258.

¹⁵⁴ Kûfî, *Fethü's-Sind*, ss. 78-79. Fakat Arapça tercümesinde orduya üç gün boyunca Abdullah tarafından yemek verildiği belirtilirken aynı kaynağın Farsça eserinde ve Urduca tercümesinde bu şeref kadına ait olduğuna işaret edilmektedir. Bkz. (Farsça), *Fetih Nâme-i Sind* (Fethü's-Sind), 1. baskı, el-Esâtir, Tahran/1426, s. 79 ve (Urduca) için bkz, *Fetih Nâme-i Sind* (Fethü's-Sind) çev, Ahtar Rizvi, thk. Nabi Bahş Belûç, 3. baskı, Sindhi Âbâdî Board, Jamshoro, Pakistan 2008, s. 105

¹⁵⁵ İbnü'l-Hayyât, *Târîh*, s. 208-209.

¹⁵⁶ Belâzürî, *Fütûh*, s. 258.

Sinân b. Seleme, Sind valisi iken Ziyâd b. Ebîh, Ekd kabilesinden Râşid b. Amr el-Cüdeydî'yi, Mûkrân üzerine sefere yolladı. Râşid, şerefli bir aileye mensup cesur bir kişiydi. Muâviye onu yanına çağırarak istişarede bulundu. Sonra ordu komutanlarına şöyle dedi: *“Râşid, iyi ve şerefli bir kişidir. Onu üzmeyin ve ona itaatsizlik etmeyin. Savaşta ona yardımcı olun ve onu yalnız bırakmayın.”* Râşid, Mûkrân'ı ele geçirdikten sonra Sind bölgesine geçti. Sinân, onu orada güzel bir şekilde ağırladı, komutanlık görevini ona devretti ve bölgenin durumu hakkında onu bilgilendirdi. Râşid, oradan Kîkân üzerine sefer yaptı. Başarılı olarak çok sayıda ganimet elde etti ve geçmiş iki senelik ödenmemiş haraç/vergiyi aldı. Sonra oradan Sîstan'a ilerledi. Münzir dağının civarında elli bin kişilik Meyd kabilesine mensup bir orduyla karşılaştı ve orada savaşarak şehit oldu. Râşid ölünce Sinân, tekrar bu bölgedeki görevi devraldı ve Kîkân'a doğru yola çıktı. Bölgenin güvenliğini sağlayarak ilerledi. Budh¹⁵⁷ yani Kudsâr¹⁵⁸, Bûkân¹⁵⁹ ve civarındaki bölgeleri fethetti ve orada şehit oldu.¹⁶⁰

Sinân şehit olduktan sonra h. 61/m. 681 yılında Ziyâd b. Ebîh, el-Münzir b. el-Cârûd el-Abdî'yi Hind sınırına vali olarak tayin etti. Münzir b. el-Cârûd, Bûkân ve Kîkân şehirleri üzerine akınları yaptı ve muzaffer oldu. Elde ettiği ganimeti bölgedeki askeri birliklere dağıttı. Sonra Kudsâr ve civarındaki bölgeyi ele geçirdi. el-Münzir'den sonra Ubeyd b. Ziyâd b. Heriyy el-Bâhilî Hind sınırına vali olarak tayin edildi. Bu bölge Ubeyd b. Ziyâd'ın vali olduğu dönemde çok şiddetli bir savaş sonrasında tekrar fethedildi. Bazı rivayetlere göre ise dönemin Kufe valisi Ubeydullâh b. Ziyâd b. Ebîh (ö. h. 67/m. 686) Sinân b. Seleme'yi vali olarak atadı. Heriyy, isimli komutan onun birliklerinin başındaydı.¹⁶¹

¹⁵⁷ Budh veya Bud'ha, İstahrî, bu bölgenin Turan, Mûltân, Mensûra ve Mûkrân bölgelerinin sınırlarıyla birleşmiş olduğunu ve Sind nehrinin batı tarafında yer aldığını belirtir. Bkz, İstahrî, el-Mesâlik, s. 176. Yâkût el-Hamevî, sadece bunun Sind bölgesinde bir bölge olduğunu belirtir. Mu'cem, Cilt: 1, s. 359.

¹⁵⁸ Kudsâr veya Kuzdâr, Sind bölgesinde Turan bölgesinin başkentidir. Küçük bir şehir olmasına rağmen pek çok sayıda köy ve çiftliklere sahiptir. Yâkût el-Hamevî, Cilt: 4, s. 47.

¹⁵⁹ Bûkân, Sicistân'da bir bölge olduğu söylene de bu doğru değildir. Bûkân, Sind topraklarında bir bölgedir. Yâkût el-Hamevî, Cilt: 1, s. 510.

¹⁶⁰ Belâzürî, Fütûh, ss. 258-259; Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 234; Yâkût el-Hamevî, Mu'cem, Cilt: 5, s. 179; Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 106-108; Elliot, The History, Cilt: 1, ss. 424-425; Pathân, History, Cilt: 3, ss. 161-162. Ayrıca, İbnü'l-Hayyât ve Ali Şîr Kânî, Sinân'a Râşid'in ölümünden sonra bir kere görev verildiğini aktarır. Bkz, İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 212; Kânî, Tuhfe, ss. 32, 33.

¹⁶¹ Belâzürî, Fütûh, s. 259; İbn Kudâme, el-Harâç, s. 415.

Kûfî, Münzir b. el-Cârûd el-Abdî hakkında şöyle bir bilgi aktarır: h. 61/m. 681 yılında Münzir b. el-Cârûd, halife Muâviye'nin emriyle cihad için yola çıktı. Münzir, sefere çıkarken kıyafetleri bir dala takılıp yırtıldı. Ubeydullâh b. Ziyâd b. Ebîh, bunu görünce çok üzüldü ve ona “*Münzir'in bu sefere çıkışı pek hayra alamet değil.*” dedi. Sonra ona veda ederek geri geldi ve ağlayarak Münzir'in geri gelmeyebileceğini söyledi. Orada bulunan Abdülazîz¹⁶² İbn Ziyâd'a: “*Durumlar kötüye gidiyor bir şeyler yapın*” dedi. Bunun üzerine İbn Ziyâd “*Münzir'i gönderdim, çünkü ona karşı gelmeye kimse cesaret etmez. Kısım olursa sağ salım geri gelecek*” dedi. Münzir düşman topraklarında, Purali Nehri civarında hastalandı ve hayatını kaybetti. Kûfî, Münzir b. Cârûd b. Bişr'in Ubeydullâh b. Ziyâd tarafından görevlendirildiğini aktarır. Ancak İbn Heriyy el-Bâhilî'nin Sind valisi olarak ya da onun Sinân'ın bir komutanı olarak görevlendirildiğinden bahsetmemektedir.¹⁶³ Muâviye b. Ebî Süfyân'ın h. 61/m. 681 değil, h. 60/m.680 yılı Recep ayında hayatını kaybettiği aktarılır.¹⁶⁴ O yüzden Münzir b. Cârûd'un Halife Muâviye tarafından görevlendirilmesi mümkün gözükmemektedir.

2.2.2. Yezîd b. Muâviye Dönemi (h. 60-64/m. 680-683)

Halife Muâviye b. Ebî Süfyân öldükten sonra İslâm beldelerinin yönetim sistemi hilafetten saltanata dönüştü. İslâm devleti yine iç karışıklıklarla karşı karşıya kaldı. Bu dönemde İslâmî kimlikten ziyade Arap asabiyeti ön plana çıktı. Bu yeni sisteme Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr gibi kişiler karşı çıktılar. Yezîd yaklaşık dört yıl süren halifelik döneminde Sind fetihleriyle fazla ilgilenemedi. O öldükten sonra Muâviye b. Yezîd iktidara geldi ve birkaç ay sonra halifelikten istifa ederek yeni liderin seçilmesi için yetkiyi Müslüman halka bıraktı. H. 64/m. 683 yılında Müslüman halk Abdullah b. Zübeyr'e biât edip tek bir halifenin ismi altında birleşme imkânını elde etmişken Mervân b. Hakem ortaya çıktı ve kendisini halife ilan etti. Kaynaklarda Sind bölgesine bu dönemde herhangi bir faaliyetin gerçekleştiğine dair bilgi yer almamaktadır.¹⁶⁵

¹⁶² Abdülazîz, Ubeydullâh b. Ziyâd'ın yakın çevresinde görev yapanlardan biri olmalıdır.

¹⁶³ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 83-84; Kâni, Tuhfe, s. 33.

¹⁶⁴ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 3, s. 119.

¹⁶⁵ Taberî, Târih, Cilt: 5, ss. 530-531.

2.2.3. Abdülmelik b. Mervân Dönemi (h. 65- 86/m. 685-705)

Bilindiği gibi, h. 65/m. 685 yılında Abdülmelik b. Mervân iktidara sahip olduktan sonra Haccâc b. Yûsuf'u büyük yetkilerle Irak valisi olarak tayin etti. Zorluklarla başlayan bu dönem, Emevîlere karşı farklı isyanların ortaya çıktığı bir dönemdi.

Haccâc, göreve başladıktan sonra Mükrân ve Sind üzerine Sa'îd b. Eslem b. Zür'a el-Kilâbî'yi vali olarak görevlendirdi. Sind sınır bölgesinde Hâris el-Allâfî'nin iki oğlu Muâviye ve Muhammed isyan ederek Sa'îd'i katlederek bölgeyi ele geçirdiler.¹⁶⁶Tarihçi İbnü'l- Hayyât ve Ya'kubî bu olayın h. 78/m. 698 yılında gerçekleştiğini aktarırken¹⁶⁷, İbnü'l-Esir ise h. 75/m. 695 yılında olduğunu rivayet eder.¹⁶⁸

Bunun üzerine Haccâc, Mücâ'a b. Si'r et-Temîmî'yi, Sind üzerine gönderdi. Mücâ'a Kandâbîl bölgesine kadar olan toprakları geri aldıktan bir sene sonra Mükrân'da vefât etti (h. 76/m. 696).¹⁶⁹

Kûfî'ye göre, Haccâc, Sa'îd b. Eslem el-Kilâbî'yi Mükrân valisi olarak atadı. Orada Ezd kabilesinden Safevî veya Sefhevî b. Lâm el-Hammamî de bulunmaktaydı. Sa'îd, ondan, kendisinin yanında kalmasını ve yardım etmesini istedi. Sefhevî, *"Bende böyle bir yekti yok."*dedi. Sa'îd, *"Ben senin hakkında hilafete yazarım."* Safevî, bu teklifi de kabul etmeyerek *"Sana asla yardım edemem, seninle iş birliği yapmaktan utanıyorum."* dedi. Bunun üzerine Sa'îd, çok kızdı ve Safevî'yi öldürdü. Bununla da yetinmeyerek başını kesip Haccâc'a gönderdi. Ardından Mükrân'a gelerek orada kaldı. Daha sonra Hind'den (yani Sind bölgesinden) haraç vergisi toplamaya gitti, geri gelirken Merc bölgesinde Allâfîlerle karşılaştı.¹⁷⁰

Kuteybe b. Eş'as'ın rivayetine göre, *"Daha sonraki günlerin birinde Küleyb b. Halef el-Muğnî, Abdullah b. Abdîrrahîm el-Allâfî ve Muhammed b. Muâviye el-Allâfî, aralarında Safevî b. Lâm'dan bahsederken "Safevî, bizden biriydi. Nasıl olur da Sa'îd onu katleder? Biz de onun intikamını alacağız"*dediler. Hatta Sa'îd, Merc bölgesine haraç vergisi toplamaya geldiğinde bu Allâfîler, Sa'îd ile karşılaştılar, onunla tartıştılar, anlaşılmayınca onu öldürüp Mükrân bölgesini ele geçirdiler. Bunu

¹⁶⁶ Belâzürî, Fütûh, s. 259.

¹⁶⁷ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 277; Ya'kubî, Târîh, Cilt: 2 s. 277.

¹⁶⁸ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 3, s. 426.

¹⁶⁹ Belâzürî, Fütûh, s. 259; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 3, s. 426.

¹⁷⁰ Kûfî, Fethü's-Sind, s. 85.

duyan Haccâc çok kızdı ve Kilâb oğullarından birini oraya gönderdi. Adam, Allâfîlerden Süleyman Allâfî'yi öldürüp kellesini Sa'îd'in arkasından gözyaşı döken ailesine gönderdi. *Fethü's-Sind*'de başka bir rivayette, Haccâc'ın Muca'a b. Si'r'ı Mükran'a¹⁷¹ gönderdiği dönemde h. 85/m. 705 yılında kendisi Sind ve Kandâbîl bölgelerinin valisi olduğunu ve Muca'a'nın oraya ulaşmadan önce Allâfîler kaçarak Sind bölgesindeki Raca Dâhir'in himayesine sığındığı ve Muca'a'nın bir sene sonra Mükran'da vefât ettiğini aktarır.¹⁷²

Tuhfetü'l-Kirâm'da, Sefhevî öldürüldükten sonra Benî Üsama veya Benî Sâme kabilesinden Abdullah b. Abdurrahîm ve Muhammed b. Muâviye'nin, onun intikamını almak için Sa'îd'i öldürüp Mükran'ı ele geçirdiği ve kısa bir süre sonra Horasan'a kaçtığı zikredilir. Sonra Muca'a b. Si'r, Horasan'ı fethetmek için önce Mükran geldi ve oradan Abdurrahman b. el-Eş'as'ı öncü birlik olarak Sind bölgesine gönderdi. Allâfîler, Abdurrahman'ı yolda öldürüp Sind bölgesine doğru kaçtı. Bu arada Sind kralı Dâhir'in bunları yanına alarak kendi menfaati için kullandığını da ilave edebiliriz.¹⁷³

Allâfîlerin, Abdurrahman b. el-Eş'as'ı öldürmesi ve Horasan'a kaçması ile ilgili kaynaklarda geçen malumat birbirleriyle çelişmektedir. Çünkü Abdurrahman zaten Haccâc'a karşı isyan etmişti. Ayrıca klasik Arapça kaynaklarda Abdurrahman'ın intihar ederek öldüğü aktarılır.¹⁷⁴ Üstelik Allâfîlerin, önce Horasan'a ardından da Sind bölgesine kaçması meselesi de pek mantıklı gözükmemektedir. Çünkü her iki bölge, coğrafi bakımdan birbirine ters konumda yer almaktadır.¹⁷⁵ Bu yüzden Haccâc'ın, Allâfîlere karşı olması ve onlardan öc alma duygusu beslemesinin sebebi büyük ihtimalle Sa'îd b. Eslem b. Zür'a el-Kilâbî'yi öldürüp devlete karşı isyan ederek Mükran bölgesini ele geçirmeleridir. Sonra Mücâ'a oraya geldiğinde bunlar kaçarak Sind bölgesine gittiler. Bu olay, yaklaşık

¹⁷¹ Çeçnâme adlı eserin Farsça'sında, Mükran yerine Horasan kullanılmaktadır (s, 88). Oysa Urduca ve Arapça tercümesinde Mükran, zikredilmektedir. Kanaatimizce doğru olan da budur. Zira olay baştan sona Sind bölgesinde cereyan etmektedir. Yani Allâfîler, Sa'îd'i Mükran civarında öldürüp bölgeyi ele geçirmişlerdi. Sonra Mücâ'a, oraya gittiğinde Allâfîler oradan kaçarak Raca Dâhir'in himayesine sığınmışlardı.

¹⁷² Kûfî, *Fethü's-Sind*, ss. 85-87.

¹⁷³ Kâni, *Tuhfe*, ss. 22-23.

¹⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 3, 520; İbn Haldûn, *Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed* (ö. h. 808/m. 1406) *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtade' ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsarahum min Zevî's-Sultânî'l-Ekber*, thk. Halil Şehâde, 2. baskı, Dârü'l-Fîkr, Beyrut 1988, Cilt: 3, s. 66.

¹⁷⁵ Bkz. Ek. 2. harita.

olarak h.85/m. 705 yılına denk gelmektedir. Dolayısıyla Haccâc b. Yûsuf'un valilik döneminin, hâkimiyet mücadelesi ile geçtiğini, yeni fetih ya da toprak kaybının olmadığını söylemek mümkündür.

2.2.4. Velîd b. Abdilmelîk Dönemi (h. 85-96 /m.705-715)

Müca'a'a'dan sonra Velîd b. Abdilmelîk döneminde Haccâc, bölgeye Muhammed b. Hârûn b. Zira' el-Nemîrî'yi vali olarak görevlendirdi.¹⁷⁶ Ona her türlü yetkiyi verdi. Haraç toplamanın önemini vurguladı ve Allâfîlerden intikam almasını da söyledi. Sonra Muhammed b. Hârûn, h. 86/m. 706'de Allâfîlerden birini öldürüp kellesini de bir mektupla birlikte Haccâc'a gönderdi. Bu mektupta Haccâc, Allâfîlerden birini öldürdüğünü, ömrü yeterse diğerlerinin de üstesinden geleceğini bildiriyordu. Bu arada Muhammed b. Hârûn'un Mükân ve civarında yaklaşık 5 yıl görev yaptığını söyleyebiliriz.¹⁷⁷

Bu sırada Ceziretü'l-Yâkût ya da bilinen adıyla Seylan veya bugünkü Sri-Lanka adasının kralı, Haccâc ile yakın ilişki kurabilmek için ona hediyelerle birlikte mezkûr adada vefât etmiş olan Müslüman tüccarların eşlerini Haccâc'a gönderdi. Yolda Deybül'de yaşayan deniz korsanları, bu gemide bulunan her şeye el koydular. Orada bulunan Yebu' kabilesine mensup bir kadının "Ey Haccâc!" diye feryat ettiğinin haberi kendisine ulaşınca bu sırada Kûfe'de bulunan Haccâc, ona gıyabında "Lebbeyk/Buyur" diyerek cevap verdi. Derhal, Dâhir'e bir mektup yazarak bu kadınların serbest bırakılmasını ondan talep etti. Dâhir, Haccâc'ın mektubunu okuduktan sonra ona cevap vererek "Bu korsanlar üzerinde benim herhangi bir yetkim yok. Onlar benim kanun ve kurallarımın dışında yaşıyorlar"dedi. Bunun üzerine Haccâc, Ubeydullâh b. Nebhân'ı askerî bir operasyon için Deybül'e gönderdi. Muhtemelen Ubeydullâh b. Nebhân, Deybül'de düşmanla girdiği çatışmada öldürüldü. Bundan sonra Haccâc, Uman'dan Büdeyl b. Tuhfa el-Becelî'nin Deybül üzerine yürümesini emretti. Büdeyl de Deybül'de düşmanla savaşırken şehit düştü.¹⁷⁸

Kûfî, *Fethü's-Sind* adlı eserinde, Serandib ya da Sri-Lanka kralının, hem Haccâc hem de Halife Velîd'e gemiler dolusu türlü çeşitli hediyeler, değerli taşlar ve

¹⁷⁶ Belâzürî, *Fütûh*, s. 259; Kûfî, *Fethü's-Sind*, s. 114.

¹⁷⁷ Kûfî, *Fethü's-Sind*, ss. 87-88.

¹⁷⁸ Belâzürî, *Fütûh*, s. 259.

köleler gönderdiği, hatta bazı Müslüman kadınların da bunlarla birlikte Kâbe'yi ziyaret için yola çıktığını zikreder. Sefer esnasında çıkan fırtına sebebiyle gemilerin Deybül limanına ulaştığı, burada bulunan deniz korsanlarının bütün söz konusu gemilere el koyarak içindeki insanları esir aldıkları anlatılır. Serandîb kralının adamları, bu malların halifeye ait olduğunu söylemelerine rağmen korsanlar, bu sözlere hiç kulak asmadılar. Bu sırada içlerinden bir kadın, “*Ey Haccâc! Ey Haccâc! Bana yardım et! Bana yardım et!*” diye feryat etti. Oradan kurtulan bazı tüccarlar bu durumu Haccâc'a ulaştırdılar. Bunun üzerine Haccâc, Kral Dâhir'e iki elçi ile bir mektup göndererek ondan kadınları korsanların elinden kurtarmasını talep etti. Kral Dâhir mektubu okuduktan sonra Haccâc'a, “*Bu korsanların üzerinde benim herhangi bir yetkim yok. Onlar benim kanun ve kuralların dışında yaşıyorlar*”diyerek cevap verdi. Haccâc kraldan bu olumsuz cevabı alınca Halife Velîd'den, Sind ve Hind üzerine gazâ yapma izin istedi. Ancak Halife, bu diyarların çok uzak ve çetin olduğunu düşünerek izin vermedi. Buna rağmen Haccâc tekrar bir mektup daha yazarak halifeye durumun ciddiyetini açıkladı. Nihayet Halife Velîd'in güvenini kazanan Haccâc askerî bir sefer için izin almayı başarır başarmaz, Ubeydullâh b. Nebhân'ı Mükran'a gönderdi. Büdeyl'e de, Muhammed b. Hârûn'un askerlerinden 3000 kişilik bir ordu teşkil etmesini emretti. Daha sonra hep birlikte Deybül'e ulaştılar. Diğer taraftan Kral Dâhir'in oğlu Ceysinâh, Neyrûn'dan çıkarak Deybül'e kadar geldi ve burada Büdeyl'in üzerine yürüdü. Meydana gelen şiddetli bir çatışma neticesinde Büdeyl şehit oldu.¹⁷⁹ Bu arada Ya'kûbî, Muhammed b. Hârûn'un deniz yoluyla Deybül'e gittiğini ve orada birçok askerlerle beraber savaşarak şehit olduğunu aktarır.¹⁸⁰

Yukarıda geçen bilgilere göre Sind bölgesine yoğun bir şekilde yapılan bütün bu akınların art arda tekrarlanmasının sebebi bölgenin topografik ve coğrafi yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Arazisi kurak, suyu kıt, ürünü işe yaramaz, düşmanı güçlü ve çetin olan bu topraklarda Müslüman Araplar, ilk planda başarılı olmakta bir hayli zorlandılar. O yüzden ardı arkasına sürekli akınlar yaparak bölgede çıkan isyanları bastırıp geri geldiler. İlk defa Sinân b. Seleme el-Mühabbek el-Hüzeli'nin bölgede hâkimiyet kurarak tutunabildiği ve bölgeyi müslüman yerleşimine açtığı görülür. Ayrıca Hind veya Sind sınırı denilen bu bölgeye Muâviye

¹⁷⁹ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 88-93.

¹⁸⁰ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 277.

b. Ebî Süfyân döneminde İslâm devletinin bir eyaleti olarak sayıldığı ve özel bir değer verildiği kuşkusuzdur. Özellikle Emevîlerin kudretli Kûfe valisi Haccâc b. Yûsuf zamanında, devletin doğu tarafında bulunan Sind sınırı, belli sebeplerden dolayı daha da ehemmiyet arz etmiştir. Bu sebepler, yukarıda da izah edildiği gibi, Allâfîlerin Emevî idaresine karşı isyan edip Mükrân valisini öldürmeleri, ardından Sind bölgesine kaçarak Dâhir'in himayesine girmeleri ve onlardan intikam alma peşinde koşmaları, Deybül'deki korsanların Seylan (Sri-Lanka)'dan Halife ve Haccâc'a gönderilen hediyelere ve Müslüman kadınlara ele koymaları, ayrıca Müslümanların deniz yoluyla yapılan ticareti korsanların müdahalesine karşı koruma istekleri ve nihayet, Haccâc'ın Emevî yönetimine karşı gelişen düşmanca tavırları ve isyan hareketlerini sert ve kesin siyasî-askerî hamlelerle sonlandırma isteği, şeklinde özetlenebilir.

2.2.4.1. Sind Fâtîhi Muhammed b. Kâsım¹⁸¹ (h. 92-96/m. 711-715)

2.2.4.1.1. Deybül'ün Fethi

Bundan sonra Haccâc b. Yûsuf küçük birliklerle ve ordularla bu işin üstesinden gelemeyeceğini anlayınca büyük bir orduyu hazırlayıp akın düzenlemeyi karar verdi. Bunun için Haccâc kendi amcasının oğlu ve damadı olan on yedi yaşındaki Muhammed b. Kâsım es-Sekafî'yi seçti. Muhammed o sıralarda Fars bölgesindeydi. Haccâc, onun Rey'e gitmesini emretti. Haccâc, daha sonra Muhammed'in yönünü oradan Sind bölgesine çevirmesini istedi. Onun öncü birliğinin başında ise komutan olarak Ebû'l-Esved Cehm b.Zahr el-Cu'fî bulunmaktaydı. 6000 kişilik Şâm ordusunu ve bir sürü halkı, bütün ihtiyaçları karşılanmış halde bunların yanına gönderdi¹⁸². Haccâc bunların Şiraz bölgesine gitmelerini ve savaşta kullanılacak eşyalar kendilerine ulaşınca kadar beklemelerini emretti. Sonra Muhammed b. Kâsım oradan Mükrân'a gitti ve birkaç gün orada kaldı. Muhtemelen Mükrân'dan Muhammed b. Hârûn da bunlarla beraber

¹⁸¹ Sind fatih ve valisi olan Muhammed b.Kasım Basra'da doğdu. Genç yaşta Haccâc tarafından Fars bölgesinin merkezi Şiraz'daki öncü kuvvetlerinin başına getirildi. Daha sonra Sind'in fethine memur edildi. Halife Süleyman Döneminde Sind valiliği görevinden azledilerek tutuklandı. Hapishanede işkenceyi maruz kalarak kayatını kaybetti. Bkz, Zirikli, el-A'lâm, Cilt: 6, ss, 333-334; geniş bilgi için bkz: İqtidar Husain Sıddıqî "Muhammed b.Kâsım es-Sekafî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi**, İstanbul 2005, Cilt, 30, ss, 548-549.

¹⁸² Bu hazırlıklarda yiyecek içecek listesinde Sirke bile yer almaktaydı ve kullanabilecek eşyalarda iplik bile vardı, bkz, İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 18.

Fenzbur'u veya Kanzbur'u¹⁸³ fethederek Erma'îl'e¹⁸⁴ kadar geldiler. Muhammed b. Hârûn orada vefât etti ve *Kanîl*'de¹⁸⁵ defnedildi. Muhammed b. Kâsım ve Cehm b. Zahr el-Cu'fî cuma günü Deybûl'e ulaştı. Aynı gün silah ve adamları taşıyan gemiler de Deybûl'e ulaştı. Şehrin çevresinde hendek kazılarak şehir kuşatıldı. Bayraklar çekildi ve komutanlar yerlerini aldı. Beş yüz kişiyle yürütülen Urs veya 'Ârûs isimli mancınık da kuruldu. Şehrin içinde bulunan tapınağın üzerindeki direğin zirvesinde kırmızı renkli bir bayrak vardı. Ayrıca bu kutsal tapınağın içinde putlar da bulunuyordu. Haccâc, savaş esnasında her durumdan haberdar ediliyordu. Çünkü her üçü günde bir Muhammed ve Haccâc bir biriyle mektuplaşırdı. Haccâc bir mektup yazarak Urs denilen mancınığı şehrin doğu tarafına kurdurarak bu tapınağın yıkılması emrini verdi. Küfrün simgesi olarak algılanan tapınak yıkılınca şehirdeki insanlar genel hücumla başladı. Müslüman ordusu da Muhammed b. Kâsım komutasında cesurca savaşarak düşmanın hamlesini karşılık verdi ve onları geri çekilmek zorunda bıraktı. Sonra kalenin surlarına çıkmak için merdivenlerin konulmasını emretti. Böylece kaleye çıkmayı başaran ilk kişi Kûfe'nin Murad kabilesinden biri olmuştu. Kalenin kapıları açıldı ve üç gün boyunca şehrin içinde savaş devam etti. Deybûl şehrinde görev yapan Dâhir'in valisi *Câhin b. Bersâyid* kaçtı ve bu tapınağının görevlisi öldürüldü. Muhammed oraya ilk camiye yaptırarak dört bin Müslümanın şehre yerleşmesini sağladı.¹⁸⁶

Bu rivayetten anlaşılıyor ki Haccâc, burada vuku' bulan olaylarla çok yakından ilgilenmekteydi. Sanki oradaymış gibi savaş alanını biliyordu. Ne zaman nerede nasıl ve neler yapılacağını söyleyebiliyordu. Her üç günde bir komutanıyla mektuplaşarak savaşı anbean takip etmekteydi. Bu da onun buradaki savaşları başarıyla yönettiğini göstermektedir. Muhammed b. Kâsım'ın Sind bölgesinde cami yaptırıp Müslümanları oraya yerleştirmesi aslında bölgede bu dönemde İslâmlaşma faaliyetleri konusunda ilk adım olarak sayılabilir.

¹⁸³ Fanzbur veya Kanzbur, kaynaklarda aynı şehir için her iki kelime kullanılmaktadır. Ya'kûbî, Fanzbur'un Mûkrân bölgesinin bir şehri olduğunu aktarır, Ya'kûbî, *el-Büldân, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye*, Beyrut 2002, s. 115.

¹⁸⁴ Erma'îl, Sind bölgesinde Mûkrân ve Deybul arasında büyük bir şehirdir. Yâkût el-Hamevî, Cilt: 1, s. 159.

¹⁸⁵ Kanîl, muhtemelen Ermail bölgesinin yakınlarda bir yer olmalıdır.

¹⁸⁶ Belâzürî, *Fütûh*, ss. 259-260.

Ya'kûbî¹⁸⁷ h. 92/m. 710 yılında ve İbnü'l-Esir¹⁸⁸ ise bu olayın h. 89/m. 707 yılında gerçekleştiğini aktarmaktadır. Halîfe b. Hayyât, Muhammed b. Kâsım'ın h. 92/m. 710 yılında Kanzbûr ve Ermâbîl'i fethettiğini ve h. 93/m. 711 yılında Deybûl'ü fethettiğini aktarmaktadır.¹⁸⁹

Fethü's-Sind'de Muhammed b. Kâsım'a gönderilen savaş aletlerinin arasında: Mancınık, ok, kazma ve zırh gibi eşyalar olduğu aktarılır. Haccâc'ın bu savaş aletlerini, İbn Muğîre ve Hureym'in yönetiminde bulunan gemilerle gönderdiğini zikreder. Bu malzemeleri gönderdikten sonra Haccâc, Muhammed b. Kâsım'a bir mektup yazar ve şöyle talimat verir: *Hazırlıklar tamamlandı ve her dört askerin payına bir deve düşsün. Arkadan yüklü olan develer de gelecek. Bu develere fazla ağırlık yüklemeyin. Allah'tan korkun ve sabırlı olun. Düşman topraklarına ulaştınca dağılın ve küçük küçük birlikler şeklinde savaşın. Fillerle savaşırken zırhlı atları kullanın.* H. 92/m. 710 yılında Haccâc'ın mektuplarıyla birlikte 6000 atlı asker, 6000 deve ve 3000 yüklü deve Şiraz bölgesine ulaştı...Sonra Muhammed ordusuyla birlikte Mükran'a geldi ve oradan Muhammed b. Hârûn'u da yanına alarak Ermabil'e kadar ilerledi. Ancak Muhammed b. Hârûn, Ermabil bölgesinin yakınlarında vefât etti ve orada defnedildi. Ermabil fethedildikten sonra Haccâc tarafından bir mektup geldi. Bu mektubun içeriği şöyleydi: "Muhammed! Deybûl'e ulaştığınızda dikkatli olun, kendinizi korumak için (yaklaşık) on bir metre genişliğinde, beş buçuk metre derinliğinde ve beş buçuk metre yüksekliğinde bir hendek kazın. Sakın benim emrim gelmeden savaşa başlamayın"... Sonra ordunun öncü birliğinin başına Muhammed b. Mus'ab b. Abdurrahman getirildi, arkadaki birliğe Cehm b. Zahr el-Cu'fî, sağdaki birliğe Atiyye b. Sa'd el-Ufî, soldaki birliğe Mûsâ b. Sînân b. Seleme el-Hüzeli getirilirken kendisi özel askerlerden oluşan ortadaki birlikle beraber ilerledi. Haccâc, bunların farklı farklı yeteneklere sahip ve özel kişiler olduğunu söyledi. Ordu konuma ulaştıktan sonra yerleşti ve mancınıklar kuruldu. En büyük mancınığın adı el-'Arûs idi ve 500 kişiyle yürütülüyordu. Deybûl şehrinin ortasında 40 zirâ yüksekliğinde bir puthane vardı. Puthanenin üzerinde aynı yükseklikte bir kubbe ve yeşil bayrak vardı. Bayrak açılınca her yere dalgalanıyordu. Müslüman ordusu bir hafta hazır şekilde bekledi. Sekizinci gün savaşa izin verildi ve savaş başladı.

¹⁸⁷ Ya'kûbî, Târîh, s. 226.

¹⁸⁸ İbnü'l-Esir, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 18.

¹⁸⁹ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 304.

Kaleden bir Brahman çıktı ve emân isteyip Muhammed b. Kâsım'ın yanına gelerek; *“Ey adaletli emir! Kitabımızda bu şehrin Müslümanlar tarafından fethedileceği haberi verilmektedir. Lakin kale içindeki bayrak düşmedikçe bunu yapamazsınız”* dedi. Bunun üzerine Muhammed b. Kâsım Ca'üne el-Sülemi'yi (veya Cu'ube) çağırdı ve ondan bu bayrağı indirmesini istedi. Savaşın ikinci günü Ca'üne mancınıkla saldırdı. Bayrak ve puthanenin kubbesi düştü. Sonra Muhammed ordusuyla kale üzerine akın yaptı. ...Deybül halkı şehrin kapılarını açtı ve emân istedi ancak Muhammed, *“Deybül halkı için emân vermeye yetkimiz yok”* dedi. Ardından üç gün boyunca silahlı askerleri öldüreceğini söyledi. Muhammed b. Kâsım puthaneye geldi ve 700 kadın köleyi ve onların kullandığı ziynet eşyalarını topladı. Muhammed hapishanedeki Müslümanları dışarı çıkardı. Hapishane memurunu cezalandırmak istedi. Fakat hapishaneden çıkan insanlar onun iyi biri olduğunu söylediler. Muhammed, hapishane memurunu İslâm'a davet etti. O adam da İslâm'ı kabul etti. Bundan sonra da Muhammed onu bölgenin sosyal yardımlaşma ve mali işlemlerde denetçi olarak görevlendirdi.¹⁹⁰

Fethü's-Sind'de geçen bu bilgi, kısmen Belâzürî'nin anlattığı bilginin açıklaması niteliğinde detaylı bir şekilde aktarılması sayılır. Deybül şehrinin fethi hakkında verilen bilginin Halife b. el-Hayyât'ın da belirttiği gibi h. 92/m. 711 yılında gerçekleşme olasılığı yüksektir. Bu olay hakkında bazı araştırmacılar tarafından itirazlar ortaya konulmaktadır. Örneğin: Pathan, Sind bölgesinde korsanların eline esir düşmüş olan Müslüman kadınları ve malları kurtarması için Müslümanların orada akın yapmasının, Müslüman tarihçiler tarafından kendilerini haklı çıkarmak için uydurulmuş bir hikâye olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre Müslümanların Sind bölgesi üzerine saldırmasının iki sebebi vardır. Birincisi, Haccâc tarafından atanan Sind valisinin Allâfilere karşı başarısızlığı ve diğeri ise Haccâc'ın emperyalist tavrıdır.¹⁹¹

Yazarın bu görüşleri kabul edilirse kaynaklarda geçen konuyla ilgili bütün bilgiyi reddetmek gerekecektir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi kanaatimizce Müslümanların Sind bölgesi üzerine akınlar yapması, belli sebeplerden dolayı

¹⁹⁰ Kûfî, *Fethü's-Sind*, ss. 97-108. (Fethü's-Sind eserinde Muhammed b. Kâsım tarafından Mükân ve Deybül fethi konusunda bilgi çok uzun ve detaylı bir şekilde verilmektedir. Verilen detayların çoğunun konumuzla ilgisi olmadığını düşünerek bilgiyi kısaca ve mealen aktarmaya çalıştık).

¹⁹¹ Pathan, *History, Cilt: 3*, ss. 166-168.

gerçekleştirilmişti. Bu sebeplerden birincisi, Arap asilerin Sind sınırına doğru gönderilen valisini öldürüp kaçması ve Sind kralının onları koruyup kollamasıdır. İkincisi ve en önemlisi, deniz ticaretinin korsanların tehditlerinden korunmasıdır. Çünkü eğer bu güvensizlik ortamı böyle devam etseydi İslâm devleti için iktisadi bakımdan büyük bir tehlike oluşturacaktı. Üçüncüsü, bu korsanların eline geçen Müslümanların can ve mallarının kurtarılmasıdır. Dördüncüsü, Dâhir'in sorumsuz bir şekilde davranması, bu sebepler üzerine akın yapmak için bir teşvik olmuştu. Yani sebeplerin hem siyasî hem de iktisadî bakımdan değerlendirilmesi gerekir. Ganimet elde etmek sebeplerden değil sonuçlardan biridir. Müslümanların oraya sadece para ve toprak için gittiğini söylemek doğru olmaz. Eğer durum böyle olsaydı o zaman Deybül fethedildikten sonra oranın valisi Müslümanlar tarafından yerli bir eski Brahman yapılması. Üstelik bu fetihler zorla ve kılıçla yağmalama şeklinde olsaydı Büyük İskender'in de buralara fetih etmek için geldiği ve hiç bir iz bırakmadan geri gittiği gibi olurdu. Müslümanların buraya gelişi ile buradaki halkın İslâm'ı benimsemesi ve gönüllü olarak kabul etmesi aşîkârdır. Ki o günden beri bu topraklar da İslâm payidar olmaya devam etmektedir.

Peki, bu korsanlar kimlerdi? Belâzürî bunların Meyd kavminden olduklarını söyler¹⁹². Murtaza Zebîdî, bu Meydler'in Müslümanlarla denizde savaştığını söyler.¹⁹³ Bu bilgilere göre bu korsanlar Meyd kavminden olabilirler. *Fethü's-Sind*'de bu korsanların Nekâmîre¹⁹⁴ olduğu belirtilir.¹⁹⁵

Mir Ma'sûmî, Müslümanların Sind bölgesindeki sefere daha farklı bir şekilde yaklaşır. Ona göre, Abdülmelik b. Mervân adamlarını ticaret için Sind bölgesine göndermişti. Bunlar alışverişi tamamladıktan sonra dönmek üzere iken deniz korsanları tarafından saldırıya uğrayarak mallarına el konuldu. Tüccarlardan bazıları kurtulup kaçtılar. Şâm'a gelerek halifeye durumu anlattılar. Bunun için halife bir ordu hazırlayıp korsanların üzerine akın yapmak istedi. Ancak ordu harekete geçmeden önce kendisi vefât etti. Onun yerine oğlu Velîd b. Abdilmelîk iktidara

¹⁹² Belâzürî, *Fütûh*, s. 259.

¹⁹³ Zebîdî, *Tâcü'l'Arûs*, Cilt: 9, s. 479.

¹⁹⁴ Çeçnâme'nin diğer bazı nüshalarında, Nenkâmîre, Tenkâmîre ve Bekâmîre şeklinde de yer alır. Fakat Nekâmîre en yaygın olanıdır. Süheyl Zekkâr, Nekâmîre isminin aslında *Nân Hamra* olduğunu ve bu insanların Sind tarihinde önemli rol oynadığını ve birçok kahramanlar bıraktığını söyleyerek bunların yaşadığı yerin bugünkü *Kıyrbûr* bölgesinde olduğunu belirtir. Kûfî, *Fethü's-Sind*, s. 90.

¹⁹⁵ Kûfî, *Fethü's-Sind*, s. 90.

geçti. Velîd, Haccâc b. Yûsuf'u Kûfe valisi olarak tayin etti. Haccâc doğu tarafındaki eyaletin bütün bölgelerinde halkın güvenini sağladı. Daha sonra Haccâc, Halîfe Velîd'e babasının hazırladığı orduyu hatırlattı. Yeniden bir ordunun gönderilmesi için izin istedi. Bu sebeple mektup yazarak iki adamını Dâhir'in yanına gönderdi. Ondan Müslümanların mallarını ve esir aldığı insanları serbest bırakmasını istedi. Dâhir bu mal ve insanlara korsanlar tarafından el konulduğunu ve onların üzerinde onun hükmü geçmediğini söyleyerek kendini mazur göstermeye çalıştı. Her iki elçi, Dâhir'in cevabını ve ülkenin durumunu öğrenerek geri geldi. O sırada halife, Haccâc'a kendi amcasının oğlunu komutan olarak görevlendirmesini emretti ve Bağdât beytulmalını kullanma iznini verdi. Haccâc bir ay içinde 15000 kişilik bir ordu hazırladı. Ordu 6000 atlı asker, 6000 develi asker ve 3000 silahlı askerden oluşuyordu. Orduya 30000 dirhem yol parası da tahsis edildi. Bu ordu h. 92/m. 711 yılında yola çıktı. Dâhir bunu duyunca Mükân sınırına kadar gelerek karşı koymak istedi. Ancak devlet adamları buna engel olarak devlet hazinesini kullanarak bu beladan kurtulmaya çalışmasını söylediler. Bu arada İslâm ordusu ilerleyerek Neyrûn Kot'a kadar geldi. Oradan da Thatha'ya geçti. Müslümanlar buradaki tutukluları kurtararak ve onları deniz yoluyla Hicâz'a gönderdi. Sonra Müslüman ordusunun komutanı Muhammed b. Kâsım, Neyrûn ve Thatha üzerine hamle yaparak bölgeyi ele geçirdi. Burada bulunan Brahman veziri emân isteyip teslim oldu. Muhammed, onu Deybül valisi olarak görevlendirdi ve kendi adamlarını da onun yardımcısı olarak tayin etti.¹⁹⁶

Ma'sûmî'nin konuyla ilgili aktardığı bu bilgi eğer doğruysa yani korsanlar tarafından, Abdülmelik b. Mervân'ın gönderdiği adamlar esir ve malları da gasp edildiyse, bunlardan kurtarmak için Sind üzerine akın yapılması İslâm devletinin siyasî hakkı olan doğal bir tepkidir. Nitekim daha önce diplomatik bir şekilde mektup göndererek Dâhir'den konuyla ilgilenmesi istenmişti. Lakin Dâhir sorumsuz şekilde davranınca İslâm devleti de gerekeni yaptı. Ancak İslâm ordusunun önce Neyrûn şehrini fethedip sonra Deybül'e gelerek Müslümanları kurtarması da kaynaklarda geçen bilgiyle çelişmektedir. Çünkü kaynaklarda Müslüman ordusunun güneyden

¹⁹⁶ Mâ'sûmî, Târîh, ss. 7, 11, 29, 31.

kuzeye doğru hareket ettiği anlaşılmaktadır. O yüzden Belâzürî ve *Fethü's-Sind*'deki bilgi daha isabetli gözükmetedir.¹⁹⁷

2.2.4.1.2. Neyrûn'un Fethi

Deybül fethedildikten sonra İslâm ordusu kuzeye doğru harekete geçti. Hedefteki şehir Neyrûn idi. Muhammed b. Kâsım oraya gelmeden önce Neyrûn halkı, Budist temsilcilerden oluşan bir heyeti Haccâc'a göndererek sulh yapmışlardı. Muhammed, oraya geldiğinde onu saygıyla kalenin kapısını açıp içere aldılar. Muhammed, durmadan şehirleri fethederek Mehrân nehrinin yakınlarına kadar ulaştı. Seri-bdes veya Şri-bdes bölgesinin Budistleri de oraya gelerek sulh yaptılar ve haraç vermeyi kabul ettiler. Daha da ilerleyerek Sehyân'ı fethetti ve Mehrân'da gemilerden inip dinlendiler. Dâhir, bunu duyunca savaş vaziyeti aldı. Sonra Muhammed b. Kâsım, Muhammed b. Mus'ab b. Abdurrahman es- Sekafî'ye Sadusân'a¹⁹⁸ atlı bir birlik ile gönderdi. Bölgenin halkı da emân isteyip sulh yaptı. Onların ve Müslümanların aralarında arabuluculuk yapan da Budistlerdi. Muhammed b. Mus'ab onlara emân verdi, onlara haraç vergisine bağladıktan sonra birkaç kişiyi rehin alarak Muhammed b. Kâsım'a dönerken Sadusân'a birini vali yaptı. Bu sırada Zut kavminden 4000 kişi kendi istekleriyle gelerek Müslüman ordusuna katıldılar. Sonra Muhammed b. Kâsım, Mehrân Nehri'nin üzerine bir köprü yaparak Kral Rasıl'ın bölgesi olan Kassa civarından karşıya geçti. Dâhir, kibirli davranarak Müslümanları hafife alıyor ve umursamıyordu. Müslümanlar nehri geçtikten sonra Sind ordusuyla karşı karşıya geldiler, Dâhir, bir fil üzerine binmişti ve yanında diğer filler ve Takûrlar'da¹⁹⁹ vardı. Akşama kadar şiddetli çatışmalar oldu. Dâhir öldürüldü ve müşrikler hezimete uğradı. Medâinî'nin rivayetine göre Dâhir'i katleden Kılâb kabilesinden bir kişiydi. Dâhir öldürüldükten sonra Muhammed b. Kâsım Bilâdü's-Sind bölgesini fethetmiş oldu.²⁰⁰ İbn Düreyd, Dâhir'i katleden kişinin el-Kaş'am b.

¹⁹⁷ Belâzürî, *Fütûh*, s. 260; Kûfî, *Fethü's-Sind*, s. 135; İbnü'l-Hayyât, *Târîh*, s. 304; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 4, s. 19.

¹⁹⁸ Sadusân, Sivistân demektir. Kâni, *Tuhfe*, s. 47; Sivistân, Sind bölgesinde büyük bir şehirdir. İçinde pek çok köy bulunmaktadır, Bkz, Ya'kût, *Mu'cem*, Cilt: 3, s. 301

¹⁹⁹ Takur, Hind bölgesinde yaşayan kavimlerden biridir. Büyük ihtimalle Arapçada تَكَارَة أو تَكَارَة جمع تَكَر şeklinde geçmektedir. İbn Manzûr, bunların Sinddeki kabile reislerinden bir reis olduğunu söyler. İbn Manzûr, *Lisân*, Cilt: 4, s. 92.

²⁰⁰ Belâzürî, *Fütûh*, ss. 260-261.

Sa‘lebe olduğunu söyler.²⁰¹ Taberî, Dâhir’in h. 90/m. 708 yılında Muhammed b. Kâsım tarafından öldürüldüğünü aktarır.²⁰² Ya‘kûbî ise Muhammed’in Mehrân’dan önce Sind nehrini geçerek aylarca Dâhir’i beklediğini aktarırken Dâhir’in filden inip savaşıarak öldüğünü söyler.²⁰³

Belâzürî, bu bilgiyi kısa bir şekilde aktarır. Ayrıca Belâzürî ve diğer bazı Arap kaynaklarda Deybül’den sonra fethedilen bölgenin ismi Beyrûn diye geçer.²⁰⁴ Öyleyse Kûfî, Ya‘kûbî, *Tuhfetü’l-Kirâm* ve *Tarih-i Ma’sûmî* bunu Neyrûn ismiyle tanıtmaktadırlar.²⁰⁵ Genel kabul edilen isim de Neyrûn şeklindedir. Bunun yanında Belâzürî, Neyrûn fethedildikten sonra Aror’a kadar olan bölgeler hakkında hiçbir bilgi vermemektedir.

Ancak Kûfî bu olayları detaylı şekilde ele almaktadır. Deybül fethedildikten sonra Dâhir ve Muhammed b. Kâsım mektuplaşarak birbirlerine karşı tehditlerde bulunmuşlardı. O sırada Haccâc’dan bir mektup geldi ve bu mektup Muhammed’e manevi destek veren, geleceği hakkında planlar ve önerilerden bahseden tavsiyeler içeriyordu. Muhammed, Neyrûn’a doğru yola çıktı. Kûfî, Deybül ve Neyrûn arasındaki mesafenin 25 fersah (yaklaşık 120 km) olduğunu aktarır. Neyrûn halkı önceden Haccâc ile sulh yaparak haraç vergisi vermeyi kabul etmişti. Muhammed için kalenin kapılarını açtılar. Birkaç gün orada kaldıktan sonra Muhammed kale üzerine bir vali tayin etti. Budistlerin puthanesinin yerine bir cami yaptırarak bir imam ve müezzin görevlendirdi.²⁰⁶ *Tuhfetü’l-Kiram* bunu daha açık bir ifadeyle “*Puthaneyi imhâ ederek yerine cami yaptırdığı*” şeklinde aktarmaktadır.²⁰⁷

2.2.4.1.3. Sivistân’ın Fethi

Neyrûn şehrindeki işlemler tamamlandıktan sonra Muhammed, Sivistân’a doğru yola çıktı. Neyrûn ve Sivistân arasındaki mesafenin 30 fersah (yaklaşık 144 km) olduğu aktarılır. Bölgenin hükümdarı Dâhir’in amcasının oğlu Bachrâ b. Cender idi. Bölgenin Budist keşişleri birleşerek Bachrâ b. Cender’e bir mesaj gönderdi:

²⁰¹ İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan el-Ezî el-Basrî (ö. h. 321/m. 933) *el-İştikâk*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 1. baskı, Dârü’l-Cîl, Beyrut-Lubnan 1991, s. 395.

²⁰² Taberî, *Târîh*, Cilt: 6, s. 442.

²⁰³ Ya‘kûbî, *Târîh*, Cilt: 2, s. 289.

²⁰⁴ Belâzürî, *Fütûh*, s. 260; İbnü’l-Hayyât, *Târîh*, s. 304 ve İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 4, s. 19.

²⁰⁵ Ya‘kûbî, *Târîh*, Cilt: 2, s. 289; Kûfî, *Fethü’s-Sind*, s. 134; Kâni, *Tuhfe*, s. 39; Ma’sûmî, *Târîh*, s. 30.

²⁰⁶ Kûfî, *Fethü’s-Sind*, s. 116.

²⁰⁷ Kâni, *Tuhfe*, s. 40.

“Bizim inancımıza göre savaşmak ve öldürmek caiz değildir. Kalenin içine sığınarak direnç göstermek istiyorsan, sen bilirsin ama biz dışarıda Müslümanlara karşı savaşmayacağız. Müslümanların emân verip, sözlerinde durduklarını biliyoruz.” diye onu savaş yapmaması için ikna etmeye çalıştılar. Lakin Bachrâ bunu kabul etmedi, savaşmaya kararlıydı. Budistler Bachrâ’dan umutsuz olunca Muhammed’e durumu haberdar ederek emân isteyip bir tarafa çekildiler. Muhammed, kaleye saldırdı. Birkaç gün çatışmalar devam etti ve Bachrâ kaleyi terk edip Budhiye bölgesine kaçtı. Muhammed, birkaç gün Sivistân’da kaldı. Bu bölge üzerine iki kişiyi görevlendirdi ve emân verilmiş Budistler hariç herkesten ganimet malını topladı. Ardından Muhammed, Sivîs kalesine doğru yola çıktı ve Bandhân adlı bir yerde konakladı. Civarda yaşayan insanlar bunu fırsat bilerek gece geç saatlerde saldırmayı planladılar. Bunu Budh bölgesindeki hükümdar Kâkeh b. Kotek ile paylaştılar. Kâkeh onlara şöyle cevap verdi: *“eğer bunu başarabilerseniz çok iyi olur, zira Budist keşişler ve rahipler bize bu bölgenin Müslümanlar tarafından fethedileceğini söylediler”*.²⁰⁸ Buna rağmen Kâkeh bunlarla beraber 1000 kişilik asker gönderdi. Bunlar dört kola ayrılarak ilerlediler. Ancak yollarını kaybettiler. Gezip dolaşıp sabah vaktinde kendilerini tekrar Sîsem kalesinin yakınında buldular. Bu olaydan haberdar olan Kâkeh adamlarını yanına alıp Müslüman ordugâhına gitti. Yolda bölgeyi gözetleyen Nebâte b. Hanzala ile karşılaştı. Nebâte onu alıp Muhammed b. Kâsım’a götürdü. Kâkeh, Muhammed’e itaât edeceğini, kendisine her türlü yardımı yapacağını, bölgeyi fethetmesi için gizli bilgileri vereceğini söyledi. Muhammed, bu bilgiyi elde edince çok mutlu oldu ve Kâkeh’e bölgedeki geleneğine göre en büyük reisin giydiği sembolik, değeri yüksek ipek kumaştan mamul büyük bir sarık giydirdi. Bunu gören çevredeki bütün kabile reisleri Muhammed b. Kâsım’a biât ettiler. Biât etmeyenler veya isyan edenleri bastırmak için Muhammed b. Kâsım, Abdülmelik b. el-Kays’ı görevlendirdi. Sonra Muhammed b. Kâsım, Sevis kalesini fethetti. Bachrâ ve yanındaki kişilerden bazıları oradan kaçarak Budhiye’ye ve bazıları ise Selûc ve Kandâbîl bölgelerine sığındılar.²⁰⁹

Buradaki işleri tamamladıktan sonra Muhammed b. Kâsım’a, Haccâc’ın bir mektubu geldi: *“Neyrûn şehrine geri gel, oradan Mehrân nehrine geçmek için bir yol bul ve Dâhir’e karşı savaşmak için hazır ol. Eğer onu yenebilersen ondan sonra*

²⁰⁸ Kûfî, Fethû’s-Sind, ss. 116-120.

²⁰⁹ Kûfî, Fethû’s-Sind, ss. 120-122.

karşında hiçbir güç duramayacak". Muhammed, ordusuyla birlikte geri geldi. Haccâc'a cevaben bir mektup yazarak herkesin iyi olduğunu belirtti. Sonra da, *"Aror'un karşısındaki Budh/Budhiye bölgesine kadar Mehrân nehrinin batı tarafındaki bütün toprakları fethettik ve sayenizde fetihlere devam edeceğiz. Şimdilik Sevis ve Sivistân kalesini feth ettik. Dâhir'in amcasının oğlunu ve yanındaki kişileri sürgün ettik. Puthanelerin yerine camiler yaptırarak insanları buralara görevlendirdik"* dedi. Ayrıca mektupta şunu da belirtmişti ki Mehrân'ın doğusunda nehrin karşısında Kaçh bölgesi bulunmaktadır ve oradaki hükümdar Basâmî b. Râsıl,²¹⁰ Dâhir'in akrabalarındandır. Sind ve Hind bölgelerindeki hükümdarlar onu desteklemektedir. Muhammed'e ulaşan haberlere göre Râsıl da onunla beraber olmak isteyerek, *"Eğer Basâmi b. Râsıl yanımızda olursa, Allah'ın izniyle işimiz kolay olacaktır. Sizden haber bekliyorum"* dedi. Buna karşı Haccâc da cevap olarak ona bazı nasihat ve önerilerde bulundu.²¹¹

Sind bölgesindeki din adamlarının Müslümanların bölgeyi fethetmesini ister bir tavır takınmaları, iki şekilde yorumlanabilir: 1. Mevcut yerel yönetimleri halka ve farklı din mensuplarına baskı uygulamaktadır. 2. Muhtemelen Müslümanların fethettikleri bölgelerdeki halka ve farklı din mensuplarına toleranslı davranmalarının bölgedeki din adamları tarafından bilinmesidir.

Muhammed, Neyrûn şehrine geri geldikten sonra Neyrûn kalesindeki Budist rahibi yanına alarak h. 93/m. 712 yılında *Eşbahâr* kalesine doğru yola çıktı. Kaleye yaklaşıncı, kalenin kolay bir hedef olmadığını anladı. Kalenin kuşatması yedi gün boyunca devam etti. Sonra kaledeki ahalinin durumu zorlaşıncı kale hükümdarı emân isteyip teslim oldu. Muhammed, kaleyi fethettikten sonra oraya kendine tâbi olan kişilerden bazılarını görevlendirdi. Bu işler tamamlandıktan sonra Mehrân yani Sind nehrine doğru ilerleyerek Râver bölgesinin batı tarafında bir ordugâh kurdular. Nehrin kıyısındaki bölge üzerinde Dâhir'in akrabası olan Moka b. Vesâyâ veya Basâyah hükümdar idi. Muhammed, Moka'ya bir elçi göndererek ona bu deltanın tek

²¹⁰ Nebi Bahş Belüç, Farsça nüshasında bu ismin yanlış olduğunu söyleyerek dipnotta bunun yerine Vesayov b. Serband olması gerektiğini ve bu kişinin iki oğlu olan Rasıl b. Veysayov ve Moko b. Veysayov'un "Beyt" bölgesinin hükümdarlarından olduklarını belirtmektedir. Bkz. **Fetih Nâme-i Sind**, thk. Nebi Bahş Belüç, çev. Akhter Rizvî, Sindi Adabi Board, Pakistan 2008, s. 301.

²¹¹ Kûfi, Fethü's-Sind, ss. 123-126.

sahibi olması teklifinde bulundu. Moka, mal ve mülk peşinde koşan biriydi, bu yüzden teklifi kabul ederek, Muhammed'e tâbî oldu.²¹²

Bu olaydan sonra Muhammed b. Kâsım, Şâm'lı bir asker ile tercümanlığını yapan Mevlây ed-Deybülî'yi, Dâhir'in yanına elçi olarak gönderdi. Elçiler, Dâhir'in huzuruna gelince ona Muhammed b. Kâsım'ın mektubunu arz ettiler. Bu mektupta Muhammed b. Kâsım, *"Yolun açık, nehri geçerek sen mi buraya geleceksin yoksa biz mi karşıya geçelim? Zira bir şekilde biz yolumuzu biliriz. Tercih senindir!"* demiştir. Dâhir, olup biteni vezir ile istişare etti. Vezir, Dâhir'in Müslümanların karşıya geçmesine müsaade etmesini önerdi. Dâhir, yanında bulunan Allâfîlerden birine de sordu. Bu kişi vezirin aksine Müslümanların nehrin karşı yakasına geçmelerine müsaade etmemesini tavsiye etti. Sonunda Dâhir, Müslümanların nehrin karşısına geçmelerine müsaade edeceğine dair kararını açıkladı. Bunun üzerine elçiler geri geldiler ve Dâhir'in kararını Muhammed'e ulaştırdılar. Muhammed, durumu Haccâc ile paylaşarak üç gün boyunca onun cevabını bekledi. Haccâc, Muhammed'e her türlü tedbiri alarak, nehrin dar ve bataklık olamayan yerinden karşıya geçmesini emretti. Fakat bu arada Sivistân'da isyan çıktı. Muhammed b. Kâsım, Muhammed b. Mus'ab'ı 3000 asker ile isyanı bastırmak için gönderdi. Muhammed b. Kâsım, elli gün o deltada kalınca ordusunun elindeki erzaklar tükenmeye ve durumları gittikçe güçleşmeye başladı. O sırada Dâhir, Muhammed b. Kâsım'a bir mektup gönderdi: *"...İnat etme, sulh yaparak geri dön! Askerlerin ölmesin diye sana yardım da ederim"* dedi. Karşılık olarak Muhammed b. Kâsım şöyle cevap verdi: *"...Biz böyle küçük zorluklardan korkmayız, hedefe varmadan asla geri dönmeyeceğiz. Eninde sonunda senin kelleni Irak'a göndereceğim."*²¹³

Muhammed, Haccâc'a ordusunun zor durumda olduğunu bildirdi. Haccâc, bunun için 2000 kişilik destek kuvvetiyle birlikte sirkeyle ıslatılmış pamuk göndererek ona vakit kaybetmeden karşıya gitmesini emretti. Bu emir üzerine Muhammed tekneleri birleştirerek bir köprü yaptırmaya başladı. Bunu engellemek için Râsıl b. Basâyeh birkaç komutanını yanına alarak nehrin doğu tarafından saldırdı. Muhammed, nehrin batısında tekneleri birleştirerek ön sıradaki tekneye okçuları bindirip doğu kıyısına gönderdi. Okçular saldırıya geçince Râsıl ve adamları

²¹² Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 130-134.

²¹³ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 135-145.

geri çekildiler. Böylece Muhammed orduyla birlikte Sind nehrinin karşı yakasına geçmeyi başardı.²¹⁴

Bu hususta Andre Wink, *Fethü's-Sind*'e dayanarak her iki ordunun birbiriyle anlaşarak ve deltanın hükümdarı olan Moka b. Basâyeh'in yardımıyla Muhammed b. Kâsım'ın nehri geçmeyi başardığını iddia eder.²¹⁵ Hâlbuki anlaşma yapılmış olmasına rağmen Dâhir'in gönderdiği birlik, Müslüman ordusunun nehri geçmemesi için bütün çabalarını harcadığı malumdur.²¹⁶

Müslümanlar karşıya geçtikten sonra Dâhir, oğlu Ceysiye'yi Muhammed'e karşı gönderdi. Şiddetli geçen çarpışmalar sonucu düşman ordusu hezimete uğradı. Kaçarak canını kurtaran Ceysiye, doğruca Dâhir'in yanına geldi. Ardından Muhammed, Aror'un yakınında bulunan Ceyver bölgesine gelerek burada ordugâh kurdu. Muhammed b. Kâsım ve Mehrez b. Sâbit ordunun ortasında, Cehm b. Zehr el-Cu'fî sağ kanadında, Zekvân b. Elvân el-Bekrî sol kanadında, Atâ b. Mâlîk el-Kaysî ön tarafta ve Nebâte b. Hanzala arka tarafında yerlerini aldılar. Diğer tarafta Dâhir, ordunun ön kısmında oğlu Ceysiye'yi 10.000 zırhlı askerin başına komutan yaparak, pek çok fil ve cesur savaşçıları toplayarak Müslümanların karşısına çıktı. İki ordu arasında gerçekleşen savaş birkaç gün sürdü.²¹⁷ Sonra 10 Ramazan h. 93/m.712 Perşembe günü ise en şiddetli çatışma meydana geldi. Dâhir, Şucâ'el-Haeşî'yi öldürdü. Ancak aynı gün savaş devam ederken akşam saatlerinde Müslümanlar tarafından atılan bir ok, Dâhir'in oturduğu hevdece isabet etti. Hevdecin ateş alması sonucunda Dâhir hayatını kaybetti.²¹⁸

Ya'kûbî, Muhammed b. Kâsım ve Dâhir'in Mehrân nehrinin kıyısında savaştığını ve Dâhir'in orada savaşarak öldüğünü aktarır. Sonra Muhammed b. Kâsım şehirler ve bölgeler fethederek el-Rûr'a²¹⁹ kadar gelerek şehri kuşattı. el-Rûr, Sind'deki şehirlerinin en büyüğü idi. Halk emân isteyerek kaleyi teslim ettiler. Şehir ele geçirildikten sonra Haccâc'ın, Muhammed b. Kâsım'a, gönderdiği mektupta, "*Ben Emîrû'l-Mü'minîn Velîd'e söz verdim. Beytül mâldan harcadığım parayı ona geri*

²¹⁴ Kûfî, *Fethü's-Sind*, ss. 149-154.

²¹⁵ Wink, *Al-Hind*, s. 204.

²¹⁶ Bede, *The Arab*, s. 70.

²¹⁷ Mâ'sûmî, iki ordu arasında on gün içerisinde yedi kere savaş gerçekleştiğini ve her defasında Müslümanların galip geldiğini ve h. 93 yılı 10 Ramazan'da Dâhir'in 50.000 kişiyle saldırıya geçtiğini aktarır. Mâ'sûmî, *Târîh*, ss. 33-34.

²¹⁸ Kûfî, *Fethü's-Sind*, ss. 175-177.

²¹⁹ Ya'kûbî'deki geçen "الرور" kelimesi, Belâzürî ve Kûfî'de "Râver" şeklinde ifade edilmiştir.

vereceğim. İşte şimdi sözümü tutma zamanı geldi”²²⁰ şeklinde mesaj veriyordu. Bunun üzerine Muhammed b. Kâsım, toplam savaş masraflarının iki katı meblağı Kûfe’ye gönderdi.²²¹ Nitekim Belâzürî, bu meblağın 60 milyon dirhem olduğunu ve Muhammed’in Haccâc’a gönderdiği ganimetin ise bunun iki katı olan 120 milyon dirheme ulaştığını aktarır.²²²

Dâhir öldükten sonra Müslüman ordusu Râver bölgesini fethetmişti. Orada bulunan Dâhir’in, daha önce kendisiyle evlendiğine temas ettiğimiz kız kardeşi Bâî,²²³ düşman eline geçme korkusundan dolayı yanında bulunan hizmetçileri ve mallarıyla beraber kendisini yakarak intihar etti.²²⁴ Râver kalesinden 30.000 köle ve oldukça yüklü savaş teçhizatı ganimet olarak elde edildi. Dâhir’in oğlu Ceysiye, oradan kaçarak Brahmanâbâd²²⁵ kalesine sığındı. Buradan diğer bölgelerin hükümdarlarına birer mektup yazarak kendisine destek vermeleri çağrısında bulundu. Ardından Muhammed b. Kâsım, ordusuyla birlikte Brahmanâbâd’a geldi. Dâhir’in hezimete uğrayan ordusu buraya sığınmıştı. Muhammed, altı ay şehri kuşatarak orada kaldı. Kûfî, bu olayın h.93’ün Zilhicce ayının sonlarında (m. Eylül 712) gerçekleştiğini aktarır.²²⁶ Bu zamana kadar dışarıdan yardım gelmeyince içerde bazı komutanlar Muhammed’ten emân isteyip kalenin kapılarından birini açtılar. Böylece Müslüman ordusu, kaleye girmeyi başardı. Kalede Dâhir’in asıl karısı Lâdî de vardı. Dâhir’in ölümünden sonra Lâdî, kendi malını ve evlatlarını korumak için sonuna kadar savaşıacağına dair yemin etmiş, şayet kale Müslümanların eline geçerse kendini ateşe vererek öldüreceğini söylemişti. Fakat Müslümanlar aniden kaleye girince bunu

²²⁰ Aynı şekilde bir mektup Haccâc tarafından Mûltân şehri fethedildikten sonra da gelir ve savaş masraflarının iki katı deniz yoluyla Kufe’ye gönderilir. Belki de bu olay iki defa gerçekleşmiş; ilki başkent Arûr fethedildikten sonra, diğeri ise Mûltân’dan büyük miktarda ganimet elde edildikten sonra olabilir.

²²¹ Yâ’kûbî, Târîh, s. 226.

²²² Belâzürî, Fütûh, s. 261.

²²³ Belâzürî, Fütûh, s. 261, Ama Kûfî’nin, Fethü’s-Sind’inde bunun Dâhir’in sözde evlendiği kız kardeşi (adı Raî Baî) olduğunu söylenir, Kûfî, Fethü’s-Sind, s. 185-186.

²²⁴ Belâzürî, Fütûh, s. 261; İbnü’l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 20.

²²⁵ Brahmanâbâd, Ebû Zafer Nedvî’ye göre, bugünkü Nevab-şâh ilçesinin civarında bulunmaktaydı. Ebû Zafer Nedvî, Tarih-i Sind, s. 78.

²²⁶ Fethü’s-Sind’de geçen Dâhir’in ölüm tarihine bakılırsa (h. Ramazan 93), Brahmanâbâd’ın kuşatılma tarihinin doğru olmadığı anlaşılır. Çünkü Muhammed b. Kâsım, Râver’den Brahmanâbâd’a geçerken yolda Bharor ve Dehlile adlı iki kaleyi fethetmişti. Kûfî, onun her iki kalenin fethi için ikişerden, dört ay zaman harcadığını aktarır (Kûfî, Fethü’s-Sind, s. 189). Buna dayanarak, Muhammed’in Brahmanâbâd’a gelip, altı aylık devam edecek savaş ve kuşatma sürecinin, ancak h. Muharrem 94’ün sonu ile Safer ayının başlarında olması daha makul gözükmektedir. Şu halde kanaatimizce, Brahmanâbâd kalesi ve şehrinin fethi, h. Recep 94 m. Nisan/Mayıs 713 veya daha sonra olmalıdır.

yapamadan esir düştü. Bu arada, kalenin fethi esnasında 6.000 düşman askerinin öldürüldüğü, sulh gereğı sağı kalanlarına emân verilerek cizye vergisine bağlandıkları rivayet edilir.²²⁷ Belâzürî, kalenin savaşarak (sulhen değıl, ‘anveten) fethedildiğini ve 8.000 ya da 26.000 kişinin öldürüldüğünü söyler.²²⁸ İbn Kudâme ise, öldürülen düşman askerlerinin sayısının 26.000 olduğunu ifade ederken, yaşadığı dönemde (h. IV. asrın ilk çeyreğı) Brahmanâbâd’ın harabeler halinde hala ayakta olduğunu belirtir.²²⁹

Muhammed b. Kâsım, Brahmanâbâd’ı fethettikten sonra bir süre orada kalarak bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmeye çalıştı. Ganimetten elde edilen mal ve kölelerin 1/5’ini (humus) Kûfe’de bulunan Haccâc’a gönderdi. İslâm ordusuna karşı silah kullanan askerler ise öldürüldüler. Tüccar, zanaatkâr ve çiftçiler başta olmak üzere halka emân verilerek, dîvâna kaydedildiler.²³⁰

Brahmanâbâd fethedildikten sonra Dâhir’in akrabaları Muhammed b. Kasım’a gelerek teslim oldular. Muhammed de emân vererek onları serbest bıraktı. Bunların bazıları İslâmiyet’i kabul ederken, bazıları da kendi inançları üzere yaşamaya devam ettiler. Yapılan anlaşma gereğı kendilerine emân verilen gayr-i müslim halka toprakları ve atları geri verildi. Bunlar, hilafeti zamanında Hz. Ömer’in Sevâd bölgesinde uyguladığı gibi,²³¹ mâlî durumlarına göre üç sınıfa ayrılarak cizye vergisine bağlandılar. Birinci zümrede; reislerden kırk sekiz dirhem gümüş, ikinci sırada; daha alt seviyedeki insanlardan yirmi dört dirhem gümüş ve üçüncü kategorideki insanlardan on iki dirhem gümüş cizye vergisi alınması kararlaştırıldı. Hatta Muhammed b. Kâsım, bu brahman reisleri, cizye toplamaları için şehir ve bölgelere görevlendirdikten sonra onlara: “Devlet ve halk arasında dürüst olacaksınız. İnsanlar arasında dağıtılması gereken bir şey hususunda eşit davranacaksınız. İnsanların ödeyebilecekleri miktarda cizye bağlayacaksınız. İşlerinizi, birlik ve beraberlik halinde yürüteceksiniz” şeklinde uyardı. Bundan sonra Muhammed b. Kâsım, cizye konusunda Brahman halkın, Yahudi ve Hristiyanlar

²²⁷ Kûfî, Fethü’s-Sind, ss. 197-198.

²²⁸ Belâzürî, Fütûh, s. 261. Bu arada, Belâzürî Dâhir’in asıl karısından hiç bahsetmemektedir.

²²⁹ İbn Kudâme, s. 419. Büyük ihtimale İbn Kudâme, bu bilgiyi Belâzürî’den aktarmaktadır. Bkz. el-Harâc, s. 12.

²³⁰ Kûfî, Fethü’s-Sind, s. 197.

²³¹ Bkz. Mustafa Fayda, **H. Ömer Zamanında Gayri Müslimler**, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, İstanbul 2006, s. 148. Ayrıca bkz. İbrahim Sarıçam, **H. Ömer**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. baskı, Ankara 2010, s. 125.

gibi Ehl-i Kitâp muamelesi görülmeleri ve kendi dinlerini serbestçe yaşayabileceklerine dair talimat verdi.²³²

Muhammed, Brahmanâbâd'da, idarî, askerî ve mâlî düzenlemeleri tamamladıktan sonra ülkedeki farklı bölgelere yeni kadrolar tayin etti. Brahmanâbâd'a vali olarak Veda' b. Humeyd el-Behrî'yi atadı. Şehrin ticari faaliyetlerinden dört yerli tüccarı sorumlu kıldı. Râver kalesi komutanlığına Nevbet b. Dâris'i görevlendirerek kuzeyden gelen bütün gemileri kontrol etmesini, silah taşıyan gemileri denetim altına alarak kaleye götürmesini emretti. Bölgenin güneyinden gelen gemilerin kontrol görevini Muhammed b. Ziyâd el- Abdî'ye verdi. Kaç bölgesine yönetici olarak Hüzeyl b. Süleyman el-Ezdî'yi tayin etti. Dehlîle bölgesine, Nebâta b. Hanzala el-Kilabî atayarak, atadığı yönetici ve komutanlarına, yapacakları kontrol ve denetimleri bir ay içerisinde kendisine rapor etmelerini emretti. Kays b. Abdilmelik b. Kays el-Abdî ve Hâlid el-Ensarî adlı komutanlarının yanına 1.000 asker vererek Sivistân üzere gönderdi. Mes'ud et-Temimî, İbn Şeybe el-Cüdeydî, Ferâs el-'Itkî, Sâbir el-Yeşkurî, Abdülmelik b. Abdillâh el-Huzâ'î, Mihne b. 'Akke ve el-Vefâ b. Abdurrahman'ı, Deybül ve Neyrûn bölgelerini zabt-u rabt altında bulundurmaları için görevlendirdi. Aşbahar bölgesi âmilliğine, Bekr b. Vâil kabilesinin kölesi olan Mel'îh'i tayin etti. Komutanları Zekvân b. Alvân el-Bekrî ve Kays b. Sa'lebe'yi Zut bölgesine atayan Muhammed b. Kâsım, bunların emrine verdiği 300 askeri, aileleri ile birlikte bu bölgeye yerleştirdi.²³³

Sözünü ettiğimiz idarî, askerî ve mâlî düzenlemeler ile Sind'in fethedilen bölgelerinde kontrol sağladı. Bütün bu gelişmeler olup biterken bölgenin muhalif unsurlarından Allâfîlerin, Emevî yönetimine karşı herhangi bir askerî faaliyete kalkışmadıkları görülmektedir. Kûfî'ye göre “Allâfîler, buraları terk edip Keşmir bölgesine sığınmışlardı. Oranın yöneticisi (Raca) de bunları alıp Şakılhâr bölgesine yerleştirmişti”.²³⁴ Ancak Tuhfetü'l-Kirâm, Muhammed b. Kâsım'ın Brahmanâbâd'dan Aror'a doğru yola çıktığı zaman Allâfîlerin, kendisine Aror kalesinin durumu hakkında bilgi verdiklerini ve emân istediğini aktarmaktadır.²³⁵

²³² Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 199-201.

²³³ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 207-208.

²³⁴ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 194.

²³⁵ Kâni, Tuhfe, s. 62,

2.2.4.1.4. Aror'ın (Rûr) Fethi

Muhammed b. Kâsım, Brahmanâbâd'da kaldığı süreçte giriştiği idarî, askerî, mâlî düzenlemeleri tamamladıktan sonra Aror ya da er-Rûr²³⁶ yakınında bulunan Bağ-rûr²³⁷ bölgesine doğru yola çıktı. Yolda Sâvendrî ve Basmed²³⁸ bölgelerini fethetti. Halklarıyla sulh yaptıktan sonra ilerleyerek Aror yakınlarında ordugâhını kurdu. Birkaç ay Aror'u kuşattıktan sonra “*Budlarına (mabedlerine) zarar vermeksizin sulh anlaşması yaparak kaleyi ele geçirdi*” ardından halkına, “*Budlar, Yahudi-Hristiyan mâbetleri ve Mecusilerin ateş tapınağı gibidir*” dedikten sonra, onlara vergi bağladı. Ayrıca bir de Aror'a mescid²³⁹ inşa ettirdi.²⁴⁰

Daha sonra Muhammed b. Kâsım, Ruvâh b. Esed'i, Aror'a vali tayin etti. Dinî ve kazâî (adlî) işler için Mûsâ b. Ya'kûb b. et-Tâ'î es-Sekâfî'yi görevlendirirken, işlerini yürütürken hoşnutluklarını kazanabilmesi için insanlara iyi muamelede bulunmasını tavsiye etti. Oradan Beyâs²⁴¹ nehrinin (bugünkü Sutlej nehri) güneyinde bulunan Bhatiyah²⁴² kalesine doğru yola çıktı. Orada Dâhîr'in amcasının oğlu Kekseh veya Keksu b. Cender b. Selâic hüküm sürmekteydi. Müslüman ordusu yaklaşınca kendisi cizye ödemeyi kabul ederek Muhammed b. Kâsım'ın yanına gelerek emân istedi. Kekseh'in fevkalade bir zekâyâ sahip olduğunu anlayan Muhammed b. Kâsım, onu kendisine yardımcı olarak seçti. Malî işleri ve çevredeki bazı bölgelerin idaresini ona bıraktı. Muhammed b. Kâsım, Bhatiyah

²³⁶ el-Aror, Mehrân nehri kıyısında bulunan Sind bölgesinin bir şehridir. Toprağı kadar ticareti de bereketli olan şehir, büyüklük bakımından Mûltân gibiydi. İbn Havkal, Sûretü'l-arz, Cilt: 2, s. 322; Yâkût el-Hamevî, Mu'cem, Cilt: 3, s. 79. Günümüzde Aror, Sakkar şehrinin güney doğusunda ve ona yaklaşık 20 km uzaklıkta olan tarihî bir köydür. Mastoor Fatimah Bukhari, **The Archaeological Site of Aror**, University of Sindh, Institute of Sindhology, Sindh 1991, s. 14. ; Ebû Zafer Nedvî, Târîh-i Sind, s. 103.

²³⁷ Bağ-rûr, Mûltân ve Aror yakınlarında bulunan bir yerleşim yeridir. Yâkût el-Hamevî, Mu'cem, Cilt: 3, s. 79.

²³⁸ Basmed, Mehrân nehrinin doğu tarafında yer alan verimli bir bölgedir. İstahrî, el-Mesâlik, s.175.

²³⁹ Mehrân nehrinin kıyısında, Aror köyünde bulunan bu mescid, Muhammed b. Kâsım'a nispet edilerek h. 94/m. 712 yılında yapıldığını öne sürülse de henüz bu idiyı kanıtlayacak tarihsel delil mevcut değildir. Ancak, günümüzde bu mescidin sadece kuzey ve güney duvarlarının bazı bölümleri ile avlusunun bir parçası ayaktaadır. Geniş bilgi için bkz. Bukhari, Fatimah, Aror, s.22.

²⁴⁰ Belâzürî, Fütûh, s. 261; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 20 ve Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 289.

²⁴¹ Beyâs, Sind'in Mûltân bölgesi civarında bulunan büyük bir nehirdir. Yâkût el-Hamevî, Mu'cem, Cilt:1, s. 517; el-Bağdâdî, el-Marasîd, Cilt: 1, s. 236.

²⁴² Bazı tarihçiler, Bhatiyah bölgesinin Baniya kelimesinin değişmiş hali olduğunu aktarır. Elliot, Cilt: 1, ss. 367, 368. Ama bu doğru değildir. Çünkü İstahrî, İbn Havkal ve İdrîsî'nin bahsettiği Baniya el-Mansûre şehriden üç merhale yani yaklaşık yüz on beş km uzaklıktaydı hâlbuki Aror ve bugünkü Sutlej nehrin aktığı yer arasındaki mesafe bile bundan beş kat fazladır. O yüzden *Tuhfetü'l-Kirâm* da Bhatiyah ismini açıklarken çevirmenin bunun bugünkü Bhawalpur'ın yakınlarında bulunmuş olduğunu tahmin etmesi, makul görünüyor. Ayrıca Bhatiyah Hind'in eyaletidir ve Multan'ın kuzeyinde yer alır. Bkz, İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 7, s. 539.

bölgesini fethettikten sonra Beyâs nehrini geçerek İskelenda kalesine geldi. Bunu duyan kale ahalisi, dışarı çıkarak savaş vaziyeti aldı. Müslüman ordusunun öncü birliğinin başında Zâide b. Umeyr et-Tâ'î ve Kekseh vardı. Her iki ordu arasında yedi gün devam eden savaşta pek çok insan hayatını kaybetti. Kalede bulunan komutan Sehra, zor durumda kalınca kaçarak Sakâh'a gitti. Bundan dolayı kalede kalanlar, emân isteyip teslim oldular. Muhammed, buranın idaresine Utbe b. Mesleme veya Seleme et-Temîmî'yi getirdikten sonra Sekah'a doğru yoluna devam etti.²⁴³

2.2.4.1.5. Mültân'ın Fethi

Aror'dan sonra Muhammed b. Kâsım'ın Beyâs nehrini geçmeden Sekah bölgesini fethettiği söylenir. Ayrıca Belâzürî kendi döneminde bu bölgenin harabe halinde olduğunu da aktarır. Muhammed b. Kâsım, Beyâs nehrini geçerek Mültân'a doğru yaklaştı. Mültân halkı karşılık vererek kaleden hurûç ederek savaştılar. Müslüman ordusunun öncü birliğinin komutanı Zâide b. Umeyr et-Tâ'î, bu çatışmada hayatını kaybetti. Ama savaş şiddetlenince düşman toparlanarak tekrar kaleye girmeyi başardı. Bu arada Müslüman ordusu epeyce güç kaybetti. Zira erzak ve teçhizatları tükenince eşek eti yemek zorunda kaldılar. Bütün bu olumsuzluklara rağmen kalenin kuşatmasını bırakmadılar. Hal böyleyken kalede bulunan düşman saflarından bir kişi, dışarıdan destek gelmeyeceğini anlayınca, Müslümanlardan emân istemek için Muhammed b. Kâsım'ın yanına gelerek şehrin içme suyunun temin edildiği kaynağın yerini gösterdi. Müslüman ordusu çareyi, bu suyun yatağını değiştirmekte buldu. Böylece susuz kalan Mültân halkı, teslim olmak zorunda kaldı.²⁴⁴Mültân böylece fethedilmiş oldu (h. 94/m. 713).²⁴⁵

Bu arada Kûfî, Sekah şehrinin konumunun Râvî nehrinin güneyinde olduğunu söyler ve buradaki savaşta Muhammed b. Kâsım'ın yakın çevresinden yirmi kişinin ve Şâmlı askerlerden de 215 kişinin hayatını kaybettiğini belirtir. Bundan dolayı kaleyi tahrip edeceğine dair yemin eden Muhammed b. Kâsım, taş üstünde taş bırakmadı. Sonra da nehri geçerek Mültân'a doğru ilerledi. Buna karşı Mültân halkı savaş hazırlığı yaparak iki ay boyunca direndi. Sonra bir gün kaleden çıkan bir adam Müslüman ordusuna gelerek emân istedi ve kale surlarının zayıf noktasını gösterdi.

²⁴³ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 225-227. Ancak Belâzürî, Aror ve Sekah kaleleri arasındaki bölgeden hiç bahsetmemektedir. Belâzürî, Fütûh, s. 261.

²⁴⁴ Belâzürî, Fütûh, s. 261 ve İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 20.

²⁴⁵ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 307.

Bu istihbarattan faydalanan Müslüman ordusu saldırıya geçti. Nihayet birkaç gün içinde surları yıkarak kaleyi ele geçirmeyi başardılar.²⁴⁶

Kanaatimizce Kûfî'nin söz ettiği gibi Sekah şehri, Râvî nehrinin güneyinde yer almaktadır. Ancak, Mültân şehrinin bu nehrin karşı yakasında olması mümkün gözükmemektedir. Diğer taraftan Belâzürî'nin ifade ettiği şekliyle, Sekah şehrinin Beyâs nehrinin beri yakasında bulunması da pek doğru gözükmemektedir. Elimizdeki haritaya göre Sekah ve Mültân'ın, Beyâs ile Râvî nehirleri arasında bulunduklarını söylemememiz gerekmektedir.²⁴⁷ Belki de Sekah ve Mültân şehirlerini birbirine bağlayan, bir su kanalından söz ediliyor olabilir.

Mültân kalesini fethettikten sonra şehirde meydana gelen çatışmalarda 6.000 asker öldürüldü. Bunların aileleri ve din adamları esir alındı. Ganimet olarak, çok miktarda altın ele geçirildi. Bu durum bölgedeki Müslümanların çektikleri sıkıntılardan sonra refah seviyesinin yükselmesine yol açtı. Bu yüzden Mültân şehri, *“Altın evinin açıklığı/ferahlığı”* şeklinde adlandırılmıştır.²⁴⁸ Mültân'daki mabedi, Hind bölgesindeki insanlar hac niyetiyle ziyaret ediyorlardı. Buraya Hind'in farklı bölgelerinden gelen insanlar, mabette bulunan putun, Eyüp peygambere ait olduğunu iddia ediyorlar, burada saçlarını kesiyorlar, adak adıyorlar, mabedi tavaf ediyorlar, hediye olarak mallarını mabede adıyorlardı.²⁴⁹

İslâm coğrafyacısı İstahrî, bu mabet hakkında daha detaylı bilgi sunmaktadır: *“Mültân, el-Mansûre'nin yarısı büyüklüğündeydi ve ona “Feracü Beyti'z-Zeheb” deniliyordu. Burada Hinduların çok değer verdikleri bir put vardı. Hind bölgesinin uzak diyarlarından insanlar, onu ziyarete gelip, onun adına kurban kesiyor, mallarını ve canlarını bu puta adıyorlardı. İşte Mültân ismi, adını bu puttan almaktadır. Mabed, bir sarayın içinde farklı binalardan oluşmaktaydı. Yeri, Mültân pazarının ortasındaydı. Put, şeklen insana benzemekteydi. İlk İslâm fetihleri ile Müslüman ordusu buraya ulaşınca pek çok zorlukla karşı karşıya geldi. Şehrin*

²⁴⁶ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 228, 229.

²⁴⁷ Muhammad Hussain Panhwar, **Six Thousand Years of History of Irrigation in Sindh**, thk. Ömer Soomro, ed. Ghulam Muhammed Lakho, 1. baskı, Government of Sindh, Department of Culture, Karaçi 2011, s. 152.

²⁴⁸ İbn Hurdâzbih, aslı *“feracü beyti'z-zeheb”* olan bu ifadenin sebebini, Mültân'daki bir evin içerisinde kırk bihâr altın bulunmasıyla açıklamaktadır; ona göre, 1 bihar ise 333 ben'e, bu miktarda altının tutarı da 2.397.600 miskale eşitti. Ayrıca İbn Hurdâzbih, diğer kaynaklardan farklı olarak, ilginç mâlumata yer vererek, bu altınların daha sonra Haccâc'ın kardeşi Muhammed b. Yûsuf'un eline geçtiğini belirtir. İbn Hurdâzbih, el-Mesâlik, s. 56.

²⁴⁹ Belâzürî, Fütûh, s. 261.

*fethedilmesinden sonra, Müslümanlar şehirde bulunan altınlara el koyarak, refaha kavuştular. Bu yüzden ona, “feracü beyti ’z-zeheb” denilmiştir.”*²⁵⁰

Fethü’s-Sind müellifi Kûfî, bu mabetten savaş ganimeti olarak 13.200 men altın elde edildiğini aktarır. Emevîlerin kudretli valisi Haccâc, Muhammed b. Kâsım’dan, -yukarıda da ifade ettiğimiz gibi- savaşlarda sarfettiği miktarın fazlasını Halife Velîd’e göndermesini, hutbelerde halifenin adının zikredilmesini, mali işlerde halife adına basılan paraların kullanılmasını emretmişti. Fetihden sonra Muhammed b. Kâsım, önce Mûltân şehrinde bir cami inşa etti, ardından şehre Dâvûd b. Nasr b. Velîd Ummânî’yi vali tayin etti. Ardından Hureym b. Abdilmelîk et-Temîmî’yi, Cehlem nehrinin kıyısında bulunan Brahmpur veya Sopur’a idareci olarak görevlendirdi. İkrime b. Reyhân eş-Şâmî’yi Mûltân’ın yakınında bir bölgede vali yaptı. Ahmed b. Huzeyme b. Utbe el-Medenî’yi de, Eşhar ve Karur kalelerine görevlendirdi. Muhammed b. Kâsım bütün bu işleri tamamladıktan sonra masrafların iki katını deniz yoluyla devlet hazinesine gönderdi. Kendisi de 50.000 askerle beraber Mûltân’da kaldı.²⁵¹

O sırada yani h. 95/m. 714 yılının başında Haccâc’ın ölüm haberi geldi ve Muhammed b. Kâsım, Mûltân’dan geri Aror’a geldi. Bunun sebebi, İslâm devletinin doğu eyaletinin valisinin ölümü ile insanların isyan çıkarmasını engellemek olabilir. Muhammed b. Kâsım bu haberden çok üzülmüştü lakin görevini hiçbir zaman ihmal etmedi. Aksine Aror’a gelerek bir orduyu hazırlayıp Beylman bölgesine gönderdi. Beylman halkı savaşmadan itaat etti ve teslim oldu. Sonra ehl-i Sûrast veya Sûrast sulh anlaşması yaptı. Suraşt bölgesi, ehl-i Basra’nın savaş yeri idi. Yani buradaki insanlar denizde yolculuk yapanların yolunu kesip mal ve canlarına zarar veriyorlardı. O yüzden Basra’dan çıkan gemilerdeki herkes bu bölgeye yaklaşınca herhangi bir durumla karşılaşmamak için hazırlıkta olurdu. Belâzürî bunların Meyd olduğunu söyler.²⁵²

Sonra Muhammed b. Kâsım h. 95/m. 714 Kerec’e doğru ilerledi. Oradaki hükümdar Devher orduyu hazırlayıp savaşmak için karşı çıktı. Şiddetli bir çatışma oldu. Devher, ordusuyla birlikte hezimete uğradı ve oradan kaçtı ya da öldürüldüğü

²⁵⁰ İstahrî, el-Mesâlik, ss. 174-175; İbn Havkal, Sûretü’l-arz, Cilt: 2, s. 321; Makdisî, Ahsen, s. 349.

²⁵¹ Kûfî, Fethü’s-Sind, ss. 231-233.

²⁵² Belâzürî, Fütûh, s. 262 ve İbnü’l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 62.

de söylenir.²⁵³ İbnü'l-Hayyât Kerec'in fethinin h. 93/m. 711 yılında gerçekleştiğini aktarmaktadır.²⁵⁴

2.2.5. Süleyman b. Abdilmelîk Dönemi (h. 96-99/m. 715-717)

Halife Velîd b. Abdilmelîk vefât edince (h. 96/m. 715) yerine kardeşi Süleyman b. Abdilmelîk halife oldu. Halife Süleyman, Irak bölgesi harâç âmilliğine Sâlih b. Abdurrahman'ı atadı. Aynı yıl Muhammed b. Kâsım azledilerek Sind bölgesi valiliğine Yezîd b. Ebî Kebşe es-Seksekî'yi görevlendirdi. Ebû Kebşe derhal selefi Muhammed b. Kâsım'ı tutuklayarak Muâviye b. el-Mühelleb ile beraber Irak'a gönderdi. Halifenin Muhammed b. Kâsım hakkında verdiği karara oldukça üzülen Sind halkı, Kerec bölgesinde resmini yaparak onu ne çok kadar sevdiklerini ortaya koydular.²⁵⁵

Kûfî, *Fethü's-Sind* adlı eserinde Muhammed b. Kâsım'ın Mültân'dan sonra Kral Çeç b. Selâyîc'in belirlediği Sind bölgesinin kuzey sınırında yer alan Keşmir'e kadar ilerleyerek, kuzey doğu tarafında bulunan Kunûc bölgesine Ebû Hekîm Şeybânî'yi 10.000 asker ile gönderdiğini aktarır. Ayrıca *Fethü's-Sind*'de Muhammed b. Kâsım'ın Odhpur'da bulunduğu sırada, ona Halife Velîd b. Abdilmelîk'ten bir mektup geldiği, bu mektupta kendisinin bölge valiliğinden azledildiği, tabaklanmamış koyun derisine sarıldıktan sonra kilitli bir sandığa konularak hilafet merkezine (Dımaşk) gönderilmesi emri yazıyordu. Muhammed b. Kâsım sandığın içine konuldu ve sandık üzerine kilitlendi. Halifenin emri gereği, yola çıkarılan Muhammed b. Kâsım'ın içinde bulunduğu sandık, bölge valilerinin bir komutanından diğerine teslim edilerek ta Dımaşk'a ulaştırıldı. Hâcib, sandığın getirildiği haberini halifeye bildirdi. Bunun üzerine Halife Velîd, ona Muhammed b. Kâsım'ın sağ olup olmadığını sordu. Hâcib de, ona "Size ömür" dedi. Zira sandık yola çıktıktan iki gün sonra Muhammed vefât etmişti.

Kûfî'ye göre Muhammed b. Kâsım'ın ortadan kaldırılmasının sebebi Dâhir'in kızlarının attıkları iftiradır. Nitekim onlar, Halife Velîd'in huzuruna çıkarak, Muhammed b. Kâsım'ın kendileriyle cinsel ilişkiye girmelerinden şikâyetçi olmuşlardı. Fakat Muhammed b. Kâsım'ın sandıkla cesedi Dımaşk'a getirilince,

²⁵³ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 62.

²⁵⁴ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 305.

²⁵⁵ Belâzürî, Fütûh, s. 262.

Dâhir'in kızları, halifeye iddialarının aslının olmadığını, Muhammed'in kendilerine elini bile sürmediğini, fakat bu iftirayı sadece intikam duygusundan dolayı attıklarını belirttiler. Netice itibariyle, halife durumun aslını öğrenince Muhammed b. Kâsım'ın suçsuz ve günahsız yere ortadan kaldırılmasından çok pişman olmuş, bu yüzden Dâhir'in kızlarının öldürülmesini emretmiştir.²⁵⁶

Bu halde, Kûfî'nin zikrettiği bu malumatın kronolojik olarak doğru olmadığını söyleyebiliriz. Zira Halife Velîd, Muhammed b. Kâsım'dan önce vefât etmiştir. Bu yüzden Halife Velîd'in böyle bir karar vermesi pek mümkün gözükmemektedir. Ancak yukarıda da temas ettiğimiz gibi, daha sonra Süleyman b. Abdilmelîk halife olunca, Irak'a haraç âmili olarak Sâlîh b. Abdurrahman'ı ve Sind bölgesine de Yezîd b. Ebî Kebşe es-Sekseki'yi vali yaparak görevlendirmişti. İşte Muhammed b. Kâsım, bu atamalardan sonra Muâviye b. Mühelleb²⁵⁷ tarafından tutuklanarak Irak'a getirilmiş, Sâlîh b. Abdurrahman tarafından Vâsıt'da hapse konulup, işkence ile öldürülmüştür.²⁵⁸

Bazı çağdaş Sind tarihçileri, onun ölümünden Halife Süleyman'ı sorumlu tutmaktadırlar.²⁵⁹ Fakat bu objektif bir yaklaşım gibi gözükmemektedir. Çünkü Halife Süleyman'ın, Muhammed b. Kâsım'a karşı kişisel bir düşmanlığına ya da öldürtmesini gerektirecek herhangi bir sebebe rastlanmamaktadır. Ayrıca Halife Süleyman'ın, Sâlîh b. Abdurrahman'a Ebû Akîloğullarını tutuklayıp, hesaba çekmesini emretmesi, onların tamamen ortadan kaldırılması gerektiği anlamına gelmemektedir.²⁶⁰

Ancak Halife Süleyman'ın, Irak'a haraç âmili olarak tayin ettiği Sâlîh'in, Hâricîliği benimsediği, Irak genel valisi Haccâc'ın ise, Hâricîlere karşı çok sert politika izlediği malumdur. Nitekim Haccâc, Sâlîh'in kardeşi Âdem'i öldürtmüştü. Bu yüzden Sâlîh de kardeşinin intikamını almak için Haccâc'ın akrabalarından olan Ebû Akîloğullarını hapse attırarak, Muhammed b. Kâsım'ı da öldürmüştü.²⁶¹

²⁵⁶ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 237-238

²⁵⁷ Ya'kûbî, Halife Süleyman tarafından Habîb b. Mühelleb'in Sind valisi olarak gönderdiğini zikreder ve o sıralarda Sind bölgesinde karışıklıkların meydana geldiğini, bu yüzden Muhammed'in ordusundaki askerlerin dağıldığını aktarmaktadır. Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 296.

²⁵⁸ Belâzürî, Fütûh, s. 262 ve İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, ss. 62-63.

²⁵⁹ Ebû Zafer Nedvî, Târih-i Sind, s. 118; Seyyid Süleyman Nedvî, Târih-i Sind, s.121.

²⁶⁰ İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 318.

²⁶¹ Belâzürî, Fütûh, s. 262 ve İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 62.

Buna ilave olarak Muhammed b. Kâsım, hapse düştüğü zaman, yazdığı şiirde meâlen başından geçen hususlara temas ederek; “*Mervânoğullarının şimdi itaatimi ve bağlılığımı unuttular mı?*” ifadesiyle serzenişte bulunarak, “*Artık kaybettiği her şey için sabrettiğini, Emevîler için Sabûr’dan Hind’e kadar mücadele ederken, şehitler vererek fetihler yaptığını, savaşta kaçan ve gayretle savaşanlarla karşılaştığını, onlar için Cürçân’dan Çin’e kadar mücadele ettiğini, şehitler vererek fetihler yaptığını*” dile getirmektedir. Üstelik Halife Süleyman, bu sözlerini duyunca onun serbest bırakılmasını emretmişti. Ancak Muâviye b. Yezîd b. Mühelleb ya da Sâlih b. Abdurrahman tarafından hapisanede işkence ile öldürüldüğü zikredilmektedir.²⁶²

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Muhammed b. Kâsım’dan sonra Sind valisi, Yezîd b. Ebî Kebşe es-Seksekî oldu. Fakat bundan sadece on sekiz gün sonra Yezîd vefât etti. Bunun üzerine Halife Süleyman, Habîb b. Mühelleb’i Sind valiliğine tayin ederek bölgeye gönderdi. Bu sırada Sind bölgesindeki Racalar tekrar memleketlerine dönüp yerleşmişlerdi. Dahir’in oğlu Ceysiyeh, Brahmanâbâd’a gelmişti. Yeni vali Habîb, Sind’e gelirken Mehrân nehrinin kıyısında konaklamış, Aror halkı kendisine itaatlerini arz etmişler, bazıları da isyan edip, savaşa kalkışmışlarsa da mağlup olmaktan kurtulamamışlardır.²⁶³

2.2.6. Ömer b. Abdilazîz Dönemi (h. 99-101/m. 717-720)

H. 99 Safer /m.717 Eylül/Ekim tarihinde Halife Süleyman b. Abdülmelik’in vefâtı üzerine, yerine Ömer b. Abdilazîz halife oldu.²⁶⁴ Ömer b. Abdilazîz, halife olur olmaz Sind bölgesindeki krallara İslâm’a davet mektubu yazarak, onların İslâmiyeti kabul etmeleri halinde, Müslümanlarla aynı hukuk ve sorumluluğa tâbî olacaklarını, ayrıca mallarının kendilerine iade edileceğini bildirdi. Belâzürî’ye göre Sindliler de Halife “*Ömer b. Abdilazîz’i dindar, müttakî, insaflı ve iyi karakterli biri olarak*” biliyorlardı. Netice olarak Ceysiyeh b. Dâhir ile birlikte bölgenin pek çok kralı İslâm’ı kabul edip adlarını bile değiştirdiler. O sırada Ömer b. Abdilazîz, Amr b. Müslim el-Bâhilî’yi Sind’e vali tayin etti. Amr bölgenin idaresini kontrol altında

²⁶² el-Merzübânî, Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmrân b. Mûsâ (ö. h. 384/m. 994), **Mu‘cemü’s-Su‘ârâ, Tashih:** Fritz Krenkow, 2. baskı, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1982, s. 412-413.

²⁶³ Belâzürî, Fütûh, s. 262 ve İbnü’l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 63.

²⁶⁴ İbnü’l-Hayyât, Târîh, s. 316.

tutmak için bazı başarılı savaşlar da yaptı.²⁶⁵ Ömer b. Abdilazîz'in yaklaşık iki yıllık hilafeti sürecinde diğer Emevî topraklarında olduğu gibi, adalet ve insaf üzerine kurulan idarî yaklaşım, h. 101 Recep (m. 720 Ocak/Şubat) tarihinde son buldu.

2.2.7. Yezîd b. Abdilmelîk Dönemi -Yezîd II- (h. 101-105/m. 720-724)

Ömer b. Abdilazîz'in vefâtının ardından Emevî hilafetinin başına Yezîd b. Abdilmelîk tahta geçti. Henüz Ömer b. Abdilazîz ölüm döşeğindeyken, adaşı Yezîd b. Mühelleb, hapisten kaçarak devlete karşı isyan etti. Basra ve doğu bölgelerini ele geçirdikten sonra Yezîd b. Veda' b. Hümejd el-Ezdî'yi Sind bölgesine vali tayin etti.²⁶⁶ Bunu durdurmak için Halife Yezîd b. Abdilmelîk kendi kardeşi Mesleme ve yeğeni el-Abbâs b. el-Velîd'i görevlendirdi. Bunlar Yezîd b. Mühelleb'i Babil topraklarında yakalayıp öldürdüler (h.102/m.721). Sonra Mesleme, tekrar Şâm'a döndü. Bu arada Halife Yezîd, Ömer b. Hubeyre'yi Irak valisi olarak tayin etti.²⁶⁷

Muâviye b. Yezîd b. Mühelleb, babasının vefâtını duyunca Vâsıt şehrinde tutukladığı Adî b. Ertât'ı öldürdükten sonra, ailesi ve yakınlarıyla birlikte Sind bölgesindeki Kandâbîl şehrine sığınmak istedi. Fakat Mesleme b. Abdülmelik, bunların peşine Hilâl b. Ehvez el-Mâzinî'yi gönderdi. Hilâl, Muâviye b. Yezîd'i yakalamayı başardı ve onunla birlikte yakınlarından pek çok kişiyi ortadan kaldırdı. Diğerlerini ise tutuklayıp Dımaşk'a, Yezîd b. Abdilmelîk'in yanına götürdü. Halife Yezîd ise erkekleri öldürüp kadınları hapse attırdı.²⁶⁸

Irak valisi Ömer b. Habîre bu görevi aldıktan sonra, Sind valiliği görevine Cüneyd b. Abdirrahmân el-Mürri'yi atadı.²⁶⁹ Ayrıca bu dönemde Abbâsî davetinin yayılma faaliyetlerinin ilk adımları baş göstermeye başlamıştı. Bazı Şîiler gelip Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs b. Abdilmüttalib'e biât ettiler. Biât edenler arasında yer alan Meysere el-Abdî ve Muhammed b. Huneys daha sonra Irak'a geldiler. Irak'ta Cüneyd b. Abdirrahmân'ın yanında Şia yanlısı olarak bilinen Bükeyr b. Mâhân vardı. Bükeyr, önceden Sind bölgesinde âmil olarak görev yapmaktaydı. Görevi sona erdikten sonra Kûfe'ye dönmüş, Sind âmilliği zamanında epeyce mal-mülk biriktirmişti. Bu sırada Irak'ta karşılaştığı Meysere el-Abdî ve İbn Huneys, ona

²⁶⁵ Belâzürî, Fütûh, s. 262 ve İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 63.

²⁶⁶ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 333.

²⁶⁷ İbn Kuteybe, el-Maârif, s. 364.

²⁶⁸ Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 311.

²⁶⁹ Belâzürî, Fütûh, s. 263.

Abbâsî propagandası hakkında bilgi vererek, onun da bu harekete katılmasını istediler. Bükeyr, onların teklifi kabul ederek ve Sind'de elde ettiği bütün serveti bu dava uğruna harcadı. Meysere, bundan kısa bir süre sonra Irak'ta vefât edince Abbâsî davetini bu bölgede yayma görevini Bükeyr üstlendi. Öte yanda Horasan'a giden Ebû İkrime ve Hayyân el-Attâr, Horasan valisi Esed b. Abdillâh tarafından yakalanarak öldürüldüler.²⁷⁰ Yezîd b. Abdilmelîk, döneminin iç karışıklıklarıyla mücadele ederken henüz otuz sekiz yaşında Dımaşk'ta hayatını kaybetti (h. 105/m. 724).

2.2.8. Hişâm b. Abdilmelîk Dönemi (h. 105-125 /m. 724-743)

Yezîd b. Abdülmelik'ten sonra, kardeşi Hişâm b. Abdilmelîk Emevî devletinin başına geçti. Halife Hişâm, Irak valisi olarak Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî'yi tayin etti. Onun Sind valisi Cüneyd b. Abdirrahmân ile sürekli olarak irtibat halinde olmasını emretti. Bu arada Cüneyd, Deybül şehrini kontrolü altına alarak Mihrân nehrinin karşı tarafına geçme planları yapıyordu. Fakat bu bölgenin eski idarecisi Ceysiyeh, buna izin vermedi. Kendisinin İslâmiyeti kabul etmesinden sonra Halife Ömer b. Abdilâzîz tarafından bu toprakların idaresinin ona bırakıldığını söyledi. Ayrıca Ceysiyeh, Cüneyd'den gelebilecek bir tehlikeye karşı kendilerini güvende hissetmediklerini beyan etti. Bundan dolayı taraflar karşılıklı olarak rehin değişimi yapmaya karar verdiler. Fakat değişimde uzlaşamadıkları için rehinelere geri çekildi. Sonra Ceysiyeh'in irtidât ettiği, bazı rivayetlere göre irtidât etmediği ama Cüneyd'in haddi aşarak savaşa kalkıştığı öne sürülür. Buna karşın Ceysiyeh, Hind'e gitti, birlikleri topladı ve gemileri alarak savaş hazırlıklarını tamamladı. Cüneyd de gemilerle ona doğru yola çıktı. Nehrin doğu tarafında bulunan bataklığa benzer bir yerde karşılaştılar. Nihayet gemisi karaya oturan Ceysiyeh, yakalanarak öldürüldü. Diğer tarafta Ceysiyeh'in kardeşi Çeç b. Dâhir,²⁷¹ Cüneyd'in vefasızlığını gidip Irak valisine anlatmak istedi. Cüneyd onun gönlünü almaya çalıştıysa da başaramadı ve onu da öldürdü. Bundan sonra Kerec bölgesi Cüneyd tarafından tekrar fethedildi. Hâlbuki Kerec şehrindeki insanlar evvelce Muhammed b. Kâsım'ı çok sevmiş, ona

²⁷⁰ Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmet b. Dâvûd (ö. h. 282/m. 895), *Ahbârü't Tivâl*, thk. Abdülmün'im Âmir, 1. baskı, Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, Kahire 1960 ss. 333-334; Taberî, *Târîh*, Cilt: 7, ss. 25-26.

²⁷¹ İbnü'l-Hayyât, Çeç b. Dahir'in h. 94/m. 712 Muhammed b. Kâsım tarafından öldürüldüğünü söyler. İbnü'l-Hayyât, *Târîh*, s. 306.

itaat etmişlerdi. Belki Ceysiyeh, Mihrân nehrinin doğusundaki Sind bölgesine sahip olunca bölge insanı onun yanında yer almış fakat onun öldürülmesinin ardından isyan ederek Cüneyd'e karşı savaşmış olabilirler. Belki de daha önce Ceysiyeh'in Muhammed b. Kâsım tarafından haksız yere zindana atılması da bu bölgenin insanlarını isyana sürüklemiş olabilir. Son tahlilde Cüneyd şehri fethetti, savaşçıları öldürdü ve kalanları tutukladı.²⁷²

Ya'kûbî, Cüneyd'in Kerec bölgesinde savaşırken yanında *Eşinder-abeyd* adında bir Raca'nın bulunduğunu söyler. Şehir fethedilince buranın Râh isimli Raca'sı kaçmayı başardı. Cüneyd, bolca ganimet ve esir elde edip, sonra günümüzde Hindistan'da bulunan Guceurât eyaletinin Mermed, Mendel, Dahnec, Bharos, Surast, Beylmân,²⁷³ Malabah ve diğer bölgelerine kendi adamlarını gönderdi. Aradından Halife Hişâm b. Abdilmelîk'e bir mektup yazarak elde ettiği ganimetin 650.000 esir, 80 milyon dirhem olduğunu, ordusunda yer alan askerlere de birkaç kez aynı miktar da ganimet dağıttığını bildirdi. Cüneyd, Sind'de birkaç sene valilik görevini yürüttükten sonra, oradan Horasan'a vali olarak atandı. Onun boşalttığı makama ise Temîm b. Zeyd el-Kaynî, Sind valisi olarak tayin edildi. Temîm b. Zeyd göreve gelince, Sind beytûlmalında Cüneyd'in zamanından kalan 18 milyon dirhemlik ganimet payını başkente ulaştırdı.²⁷⁴

Temîm, çok cömert ve sakin bir kişiliğe sahipti. Devlet işlerini pek ciddiye almıyordu. Sind yerli halkı, onun zaafından faydalanarak isyana kalkıştı. Sind bölgesinde tam anlamıyla hâkimiyet kuramadı. Müslümanlar özellikle güney doğuda fethedilen yeni şehir merkezlerinden çekilmeye başladılar. Durum böyleyken Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî'yi görevinden alan Halife Hişâm, onun yerine Sind valiliğine el-Hakem b. Avâne el-Kelbî'nin getirilmesini istedi. Bu sıralarda Temîm, Deybül yakınlarında vefât etti.²⁷⁵ el-Hakem b. Avâne el-Kelbî, Sind'e gelene kadar güneydeki *Kassah* şehri dışında diğer bölgeler Müslümanların elinden çıkmıştı. el-Hakem, Müslümanları derleyip toparlamak ve muhafaza etmek için Sind nehrinin doğusunda bulunan gölün doğu yakasında el-Mahfûze adında yeni bir şehir kurdu.

²⁷² Belâzürî, Fütûh, s. 263 ve İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 64.

²⁷³ Belâzürî, Beylman ve Cirz'ın fethinin, Cüneyd'in eline gerçekleştiğini ve oradan 40.000.000 dirhem ganimet elde edildiğini aktarır. Bkz. Belâzürî, Fütûh, s. 263.

²⁷⁴ Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 317. kısa bir zamanda bu miktar parayı harcayıp bitirdiğine dair bkz. Belâzürî, Fütûh, s. 263.

²⁷⁵ Belâzürî, Fütûh, s. 264; Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 317; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 64.

el-Hakem b. Avâne'nin komutanları arasında Muhammed b. Kâsım'ın oğlu Amr da vardı. el-Hakem, idareyle alakalı önemli işleri ona yaptırıyor, el-Mahfûze'ye gaza için onu gönderiyordu. Amr güney bölgesindeki bazı yerleri fethedip geri geldiğinde bu sefer ona gölün batı yakasında el-Mansûre adlı yeni bir şehir kurma emrini verdi. Hakem yeniden Kessah ve civarındaki bölgenin kontrolünü sağladı. Belâzürî daha sonra Hakem'in öldürüldüğünü, ardından atanan valilerin el-Mansûre şehrini merkez kabul ederek, aynı şekilde mücadelelerini sürdürdüklerini belirtir. Ayrıca bu dönemlerde Emevîlerin devlet yapısının zayıfladığını hatta çöküşe doğru sürüklendiğine de işaret edilmektedir.²⁷⁶

İbnü'l-Hayyât, h. 122/m. 740 yılında Sind valisi el-Hakem'in Meydler tarafından öldürüldüğünü ve ondan sonra Muhammed b. Arâr el-Kelbî'nin²⁷⁷ Sind valisi olduğunu belirtir. Ancak devrin Kûfe valisi Yûsuf b. Ömer'in onu azledip yerine Amr b. Muhammed b. Kâsım'ı Sind valisi olarak tayin ettiğini de aktarır.²⁷⁸

Ya'kûbî, Amr b. Muhammed b. Kâsım'ın Sind valisi olduktan sonra Muhammed b. Arâr'ı tutuklattığını, daha sonra, yukarıda zikrettiğimiz, gölün batı tarafında el-Mansûre isimli yeni bir şehir kurduğunu söylemektedir. Ayrıca bu şehir kurulduktan sonra Hindu kral liderliğinde bir askeri birliğin gelip şehri kuşattığını ve o sırada Amr'ın, Yûsuf b. Ömer'e mektup yazarak yardım istediğini aktarmaktadır. Bunun üzere Yûsuf 4.000 kişilik bir orduyu ona yardım için gönderdi. Kral bu

²⁷⁶ Belâzürî, Fütûh, s. 264 ve Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 317 ve İbü'l Esir, el-Kâmil, Cilt: 4, ss. 64-65; Belâzürî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. h. 279/m. 892), **Ensâbü'l-Eşrâf**, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 1996, Cilt: 9, ss. 109-110.

²⁷⁷ **Ya'kûbî**, Hakem b. Avane öldürüldükten sonra Yezîd b. Arâr ve Amr b. Muhammed b. Kâsım arasında valilik konusunda ihtilafın olduğunu ifade etmektedir. Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 324. Ya'kûbî'nin el-Büldân adlı eserinde aynı kişinin ismi "Yezîd b. Azzân" olarak geçmektedir. Ya'kûbî, el-Büldân, s. 111. İbnü'l-Kelbî, bu kişinin Sind valiliği yapan Muhammed b. Arâr olduğunu aktarır. İbnü'l-Kelbî, Ebû'l-Münzir b. es-Sâib Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kelbî, (ö. h. 204-819), **Nesebü Ma'ad ve'l-Yemeni'l-Kebîr**, A'lâmü'l-Kütüb, Beyrut 1988, Cilt: 2, s. 635. Ancak diğer bazı kaynaklarda bu valinin adı Muhammed b. Azzâr olarak da görülmektedir. Dolayısıyla biz, Yezîd b. Arâr, Muhammed b. Arâr, Yezîd b. Azzân ve Muhammed b. Azzâr'ın aynı kişi olduğunu, fakat bu zâtın isminin karıştırılmış olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca bkz. **Dârekutnî**, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (ö. h. 385/m. 995) **el-Mü'telif ve'l-Muhtelif**, thk. Muvaffak b. Abdülkâdir, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1986, Cilt: 4, s. 1791; **İbn Ma'kûlâ**, Ebû Nasr Sa'dülmelik Ali b. Hibetullâh b. Ali, (ö. h. 468/m. 1093) **el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb 'ani'l-Mü'telif ve'l-Mutelif Mine'l-Esmâ ve'l-Künâ ve'l-Ensâb**, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990, Cilt: 6, s. 188; **Sem'âni**, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mensûr el-Mervezî (ö. h. 562/m. 1167), **el-Ensâb**, Dâiretü'l-Me'ârifü'l-'Usmâniyye, Haydarâbâd 1962, Cilt: 3, ss. 203-204; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan 'İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm, (ö. h. 630/m. 1233) **el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb**, Dârü Sâdır, Beyrut t.y. Cilt: 1, s. 259. Ve belki de Taberî'nin Târîh'inde adını zikrettiği şahıs, "Muhammed b. Gâzân" ile aynı kişi olabilir. Taberî, Târîh, Cilt: 7, s. 272.

²⁷⁸ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 359.

orduyu görünce askerleriyle beraber geri çekilmek zorunda kaldı. Ardından Amr, ordusunun hazırlıklarını tamamladı. Ma'n b. Zâide eş-Şeybanî'yi öncü birliğin komutanı yaparak gece vaktinde akına gönderdi ve düşmana ağır darbe vuruldu. Düşman ordusu hezimete uğradı. Kral ve onun yanındaki kişiler kaçtılar. Sonra Mervân b. Yezîd b. Mühelleb bazı askerlerle birlikte orada isyana kalkıştı. Muhtemelen bu isyanın sebebi Mervân'ın iktidar hırsı ve Amr b. Muhammed'i kolay bir lokma sanmasının yanında, Mühellebî ve Sekafî aileleri arasında düşmanlığın körüklediği intikam ateşi olabilir. Amr b. Muhammed b. Kâsım, komutanları Ma'n b. Zâide ve Atiyye b. Abdurrahmân'ı yanına alarak bu isyanı bastırmak için yola çıktı. İsyana kalkışan askerler karşılaştıkları mukavemet sonucunda dağıtılınca, Mervân kaçarak saklandı. Bu arada Amr, askerlere emân vererek Mervân'ın yerini öğrendi ve onu tutuklayarak öldürdü. Amr böylece bölgeyi kontrol altına aldı.²⁷⁹

Hişâm b. Abdilmelîk h. 125/m. 743 yılında vefât edince yerine Velîd b. Yezîd b. Abdilmelîk iktidara sahip oldu. Velîd, içkiye düşkün olan, devlet işleriyle fazla ilgilenmeyen, pervasız kişiliğe sahip bir kişi olarak tanınmaktadır.²⁸⁰

Ya'kûbî, Velîd'in halife olduktan sonra Amr b. Muhammed b. Kâsım'ı Sind valiliğinden azlederek yerine Yezîd b. Arâr'ı görevlendirdiği ve Yezîd'in bölgede on sekiz akın gerçekleştirdiğini aktarmaktadır.²⁸¹ Ancak İbnü'l-Hayyât ise, Amr'ın Sind valiliğinin Velîd'in öldürülmesinden sonra da devam ettiğini aktarır.²⁸² h. 126/m. 744'de halk, Velîd'in ahlaksız davranışlarına daha fazla tahammül edemediği için Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik'in önderliğinde el-Behrâ kalesine girerek onu öldürerek, Yezîd'e biât ettiler.²⁸³

Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik, halife olduktan sonra Mansûr b. Cumhûr el-Kelbî'yi Irak ve Horasan valisi olarak tayin etti. Belâzûrî'deki bazı rivayetlerde Yezîd'in onu sadece vali olarak değil, aynı zamanda Yûsuf b. Ömer'i tutuklamak için gönderdiği zikredilmektedir.²⁸⁴ Mansûr el-Kelbî, Irak'a geldiğinde Yûsuf b. Ömer oradan kaçarak Şam diyarında Belka'da bulunan evine sığınmış, fakat burada

²⁷⁹ Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 317.

²⁸⁰ İbn Kuteybe, el-Ma'ârif, s. 366.

²⁸¹ Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 333.

²⁸² İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 366.

²⁸³ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 364; **Mes'ûdî**, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, (ö. h. 345/m. 956), **et-Tenbîh ve'l-işrâf**, Dâr'us Savi, el-Kâhire, t.y. ss. 280-281.

²⁸⁴ Belâzûrî, Ensâb, Cilt: 8, s. 220, Cilt: 9, ss. 193-194.

yakalandıktan sonra önce hapse konulup, sonra öldürülmüştür.²⁸⁵ Dineverî de, “*Yezîd halife olduktan sonra Muhammed b. Hâlid’in Mansûr b. Cumhûr’u Irak’a göndererek Vâsıt’a gitmesini orada herkesten Halife Yezîd için biât almasını ve insanlar biât edince Yûsuf b. Ömer’i çağırıp öldürmesinin emrettiği*” aktarmaktadır. Irak valisi Mansûr, Kûfe ve Vâsıt bölgelerinde Müslümanlardan Yezîd adına biât aldıktan sonra Yûsuf b. Ömer’i çağırdı ve ona, “*Arapların reisi olan Hâlid b. Abdullah el-Kaseriyye’nin katili sen misin?*” dedi. Mansûr da ona, “*Ben sadece bir memurdum, benim ne günahım var. Ama diyet vermeye razıyım*” diye cevap verdi. Bunun üzerine Mansûr onu tutuklayarak Şam’a götürdü. Daha sonra da Muhammed b. Hâlid tarafından öldürüldü.²⁸⁶ Taberî ise *et-Târîh*’inde, Mansûr’un Yezîd tarafından Irak valiliğine atandığını, Yûsuf b. Ömer’in de oradan kaçarak Şam’a geldiğini bildirmektedir.²⁸⁷

Irak valisi Mansûr, görevi başladıktan sonra Sind ve Sicistân valiliğine Muhammed b. Ğazzân’ı (ya da İbn Arâr) atadı. Muhammed b. Ğazzân, Sind bölgesine gelince Amr b. Muhammed b. Kâsım’ı tutuklayarak hapse attırdı. Amr hapisanede intihar etmeye çalıştı. Nihayet almış olduğu yaralardan dolayı üç gün sonra hayatını kaybetti.²⁸⁸

Aynı yıl Halife Yezîd, Mansûr b. Cumhûr’u Irak valiliğinden azledip, yerine Abdullah b. Ömer b. Abdilazîz’i görevlendirdi. Mansûr görevi teslim edip Şam’a geri döndü.²⁸⁹ Bu sıralarda Emevî coğrafyasına siyasî kaos ve iç savaşlar hâkimdi. Önce Halife III. Yezîd, selefi II. Velîd’i öldürdü. Bundan altı ay sonra da kendisi de (h. 126/m. 744) vefât etti. Ondan sonra Emevî iktidarının başına kardeşi İbrâhim b. Velîd b. Abdülmelik (h. Zilhicce 126/m. Eylül/Ekim 744) geçti. Bu arada Mervân b. Muhammed b. Mervân b. Hakem (h. 127/m. 745) de hilafet iddiasıyla ortaya çıktı. Yeni halife İbrâhim, ona karşılık vererek üzerine komutan olarak Süleyman b. Hişâm b. Abdülmelik’i gönderdi. Fakat Süleyman Şam’ın Ğavta mevkiinde mağlup olarak

²⁸⁵ Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 8, s. 220, Cilt: 9, ss. 193-194.

²⁸⁶ Dineverî, *Ahbârü’t-tivâl*, s. 349.

²⁸⁷ Taberî, *Târîh*, Cilt: 7, s. 270.

²⁸⁸ Taberî, *Târîh*, Cilt: 7, s. 272.

²⁸⁹ Taberî, *Târîh*, Cilt: 7, s. 284.

çekilmek zorunda kaldı. H. Safer 127/m. Kasım/Aralık 745’de ise İbrâhim, hilafetten çekilerek Mervân’a biât etti.²⁹⁰

Halife Mervân, iktidarı ele aldıktan sonra Irak genel valiliğine Yezîd b.Ömer b. Hubeyre’yi atadı. Bu sıralarda Abdullah b. Ömer b. Abdilazîz, Vâsıt kalesindeydi. İbn Hübeyre derhal Vâsıt kalesini kuşattı. Abdullah’ı tutuklayarak Mervân’ın yanına gönderdi. Mervân, onu hapse attırarak öldürttü.²⁹¹ Mansûr b. Cumhûr Irak’tan kaçarak Sind bölgesine geldi. Ya’kûbî’ye göre, Yezîd b. Arâr o sırada Sind’de valilik yapmaktaydı ve kendisi Mansûr’un yakınlarından biri idi. Mansûr, Sind nehrinin batı kıyısına geldiğinde, İbn Arâr, onun nehri geçmesini engelledi. İbn Arâr’ın bu tavrı Mansûr b. Cumhûr’u kızdırdı. Bu olaydan sonra Mansûr Sadusân’da kaldığı müddet içerisinde kuvvet ve nüfuzunu güçlendirdi. İbn Arâr’a karşı koyabilmek için gemileri hazırlattı. Nehrin karşısına geçerek, İbn Arâr ile karşı karşıya geldi. Yapılan savaşta mağlup olan İbn Arâr, el-Mansûre şehrine kadar geri çekildi. Şehri kuşatan Mansûr, teslim olmak zorunda kalan İbn Arâr’a emân vermediği gibi, onu yaptırdığı bir duvarın içine canlı canlı gömdü. Sonra Mansûr, el-Mansûre şehrinde kaldı. Kardeşi Menzûr’u da Kandâbîl ve Deybûl’e doğru gönderdi.²⁹² Artık Mansûr, Sind bölgesini tamamen ele geçirmişti.

Görüldüğü üzere Sind bölgesinde Mansûr b. Cumhûr’un hâkimiyeti gerçekleşirken, Horasan bölgesinde gittikçe kuvvet kazanmış olan Abbâsî hareketi karşısında, son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed zaafa düşmüş, Zab Suyu savaşında yenilgiye uğrayarak, Şam üzerinden Mısır’a kaçmıştı. Abbasî devletinin kurucusu Ebü’l-Abbas es-Seffâh’ın emriyle Sâlih b. Ali, Mervân’ın peşine düştü. H. Rebîulevvel 132/m. Ekim/Kasım 749 yılında Mısır’ın Busayr kasabasındaki bir kiliseye saklanmış olan Mervân b. Muhammed yakalanarak öldürüldü.²⁹³

2.3. İSLÂMLAŞMA FAALİYETLERİ

Çağdaş çalışmalarda Emevîler döneminin genel olarak savaş ve fütûhât faaliyetleriyle ön plana çıkarıldığını söylemek mümkündür. Fakat bunu öne sürerken Emevî hükümdarlarının bilim, kültür ve sanat faaliyetlerini ihmal etmedikleri de

²⁹⁰ İbn Kuteybe, el-Ma’ârif, ss. 367-368; Ya’kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 337. Taberî, İbrahim’in h. Rabîulâhîr 126/m. Aralık/Ocak 744 yılında iktidardan ayrıldığını aktarır. Târîh, Cilt: 7, s. 299; Makdisî, el-Bed’ ve’t-Târîh, Cilt: 6, s. 53-54.

²⁹¹ Belâzürî, Ensâb, Cilt: 2, ss. 232-233.

²⁹² Ya’kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 340.

²⁹³ Taberî, Târîh, Cilt: 7, s. 437- 440.

malumdur. Bütün bu faaliyetleri bu tezin sınırları içerisinde burada sayıp dökmek elbette mümkün değildir. Ancak İslâm medeniyetinin oluşmasına büyük katkılar sunmuş olan Emevî devletinin, fetihlerde elde edilen başarılar neticesinde hâkim olduğu diğer gayr-ı Müslim topraklarında olduğu gibi Sind bölgesinin İslâmlaşmasına da önem verdiğini söyleyebiliriz. Şimdi bu hususlara temas etmeye çalışacağız.

2.3.1. İslâm’a Davet

Emevîler dönemindeki İslâmlaşma faaliyetleri içerisinde bölge valisi Muhammed b. Kâsım ve Halife Ömer b. Abdilazîz tarafından, Sind hükümdarları ve halkının İslâm’a davet edilmesi önemli bir adım kabul edilebilir. Nitekim Deybül fethedildikten sonra vali Muhammed b. Kâsım, cezalandırmak için düşman askerlerini getirtmişti. Hakkında öldürülmesine karar verilen bu askerlerin arasında hapishane görevlisi Kible veya Kîle b. Mehtrâic de vardı. Kendisi okuma yazma bilen yetenekli bir kişiydi. O, Muhammed b. Kâsım’a “*Ey Emir! Benim bu Müslüman esirlere²⁹⁴ nasıl davrandığımı sorar mısın?*” dedi. Bunun üzerine Muhammed b. Kâsım Deybül hapishanede korsanların eline düşmüş olan Müslüman esirleri yanına çağırarak, “*Kîle sizlere nasıl davrandı?*” diye sordu. Oradaki herkes, Kîle’nin iyi bir insan olduğunu, kendilerine çok iyi davrandığını, hatta yakında buraya bir müslüman ordusunun geleceğini söyleyerek kendilerini teselli etmeye çalıştığını söylediler. Bunun üzerine Muhammed b. Kâsım, hapishane görevlisi Kîle’yi affederek, İslâm’a davet etti. Kîle derhal kelime-i şهادet getirerek, İslâm’a girdi. Bunun üzerine Muhammed onu, Deybül’ün mâlî işlerine âmil olarak görevlendirdi.²⁹⁵

Bundan sonra Muhammed, Mihrân nehrinin kenarında hükümdar Dâhir’e karşı bir ordugâh kurdu. Ardından Şamlı bir komutanı ile Mevlâyî Deybülî isimli Sindli bir tercümanı Dâhir’e temsilci olarak gönderdi. Arapçayı iyi bildiği anlaşılan Mevlâyî Deybülî’nin de Muhammed b. Kâsım’ın vasıtasıyla İslâm’ı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Hatta Dâhir’in huzuruna çıktığında Mevlâyî Deybülî daha önce Dâhir’e gösterdiği saygı ve boyun eğmek, yeri öpmek gibi adetleri yerine getirmediği

²⁹⁴ Daha önce Velîd b. Abdilmelik dönemi Sind fetihlerini anlatırken Müslüman askerlerin korsanlar tarafından esir edilerek Deybül hapishanesine konulduğuna temas etmiştik.

²⁹⁵ Kûfî, Fethü’s-Sind, ss. 107-108.

için Dâhir ona kızar ve şöyle dedi: “Neden saygı duruşu ve karşımda yapılması gereken adetleri yapmadın? Bunu yapmaman için seni mecbur mu ettiler?” Mevlâyî Deybûlî, “*Eskiden ben senin kölelerinden biriydim ve bu adetleri yapmak zorundaydım. Ama şimdi ben İslâm’ı din olarak kabul ettim. Müslüman padişahını seviyorum ve sana boyun eğmek zorunda değilim*” diye cevap verdi.²⁹⁶ Yine Kûfî’ye göre Muhammed b. Kâsım’ın Aror kalesini fethedip orada bir cami yaptırması ve oraya bir hatibi vazifelendirmesi bölgenin İslâmlaşma faaliyetleri için bir çaba olarak değerlendirilebilir. Sadece Deybûl ve Aror’da değil, fethettikleri hiçbir bölgede bu işleri hiç ihmal etmemişti. Zira Mültân fethedildiğinde, Haccâc resmi olarak civarında camilerin yapılması gerektiğini söylemiştir.²⁹⁷ Muhammed b. Kâsım tam anlamıyla Sind bölgesini fetheden ve İslâm’ın buradaki halk tarafından benimsemesini sağlayan ilk müslüman komutandı. Emevîler döneminde Sind bölgesinin İslâmlaşma faaliyetleri konusunda diğer önemli çalışmalar Ömer b. Abdilazîz döneminde yapılmıştı. Ömer, Sind ahalisini ve devlet adamlarını İslâm’a davet ederken onlara sadece Müslümanlar gibi aynı haklara sahip olacaklarını değil ayrıca bütün varlıklarının da onlara geri verileceği sözünü vermişti. Bunun neticesi olarak birçok hükümdarın İslâm’ı kabul etmesine ve isimlerini de Arapça isim olarak değiştirmelerine vesile olduğu bilinmektedir. Hatta Raca Dâhir’in oğlu Ceysiyeh de Müslüman olmuş ve Ömer b. Abdilazîz tarafından Brahmanâbâd üzerine hükümdar olarak görevlendirilmişti.²⁹⁸

Fakat ardından Sind bölgesi üzerine görevlendiren Cüneyd b. Abdurrahman ve Ceysiyeh arasında anlaşmazlıktan dolayı savaş çıktı ve Ceysiyeh yakalanıp öldürüldü. Belâzürî onun dinden çıkmış olduğunu aktarır. Belki de Ceysiyeh elindeki hükümdarlığını bırakmak istemedi ve Arap komutan Cüneyd buna tahammül edemedi. Hatta ilk başta birbirlerine rehin vererek anlaşmışlardı. Lakin sonra aralarında her ne olduysa savaşa girdiler ve Ceysiyeh bu savaşta hayatını kaybetti.²⁹⁹ Kanaatimizce bu olay bir din konusundan ziyade iktidar ve siyasî anlaşmazlıktan dolayı vuku bulmuştur.

²⁹⁶ Kûfî, Fethü’s-Sind, ss. 135-136.

²⁹⁷ Kûfî, Fethü’s-Sind, s. 232.

²⁹⁸ Belâzürî, Fütûh, s. 262; İbnü’l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 64.

²⁹⁹ Belâzürî, Fütûh, s. 263.

2.3.2. İlk Camilerin İnşası

H. Osman'ın hilafetinin (h. 23-35/m. 644-656) son altı yıllık döneminde baş gösteren iç karışıklıklar sebebiyle adeta duraklayan fütûhât faaliyetleri, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın hilafette bulunduğu süreçte (h. 41-60/m. 661-680) yeniden canlandı. Yeni fethedilen bölgelerde mescit veya camilerin inşa edilmesi orada yapılan işlerin şüphesiz en önemlisidir. Mescit, H. Peygamber zamanında sadece mabed olarak değil aynı zamanda birçok sosyal imkânı da Müslümanların önüne sermiş; H. Peygamber'in hükümet mahalli, eğitim merkezi, zaman zaman tıbbî müdahale ve tedavi için kullanılan bir yer, bir rehabilitasyon merkezi, bir refah merkezi ve Habeş heyetinin folklor gösterileri gibi bazı meşru eğlence faaliyetlerinin sergilendiği bir yer olarak da görevler ifa etmişti.³⁰⁰ Râşid Halifeler döneminde müstakil bazı kurumların tesis edilmeye başlandığı³⁰¹ görülmekle birlikte mescidin genel olarak benzer fonksiyonları icra etmeye devam ettiğini söyleyebiliriz. Emevîler döneminde ise mescitlerde dinî ve ilmî etkinliklerle beraber şiir, edebiyat ve Eyyâmü'l-Arab ile ilgili sohbetler de yapılmaktaydı.³⁰² Devletin merkezinde olduğu gibi dinî, ilmî, sosyal ve kültürel faaliyetler daha uzak diyarlarda gözükme de orada inşa edilen mescit ve camiler İslâmlaşma faaliyetlerinin gerçekleşmesini sağlayan önemli vasıtalarından biridir. Sind topraklarında mescit inşa etme geleneğinin ilk olarak Arapların girişi ve yerleşimi ile başladığı kuşkusuzdur. Şimdi kaynaklarda zikredilen belli başlı mescitlere temas edebiliriz.

2.3.2.1. Mescid-i Hâşek

Tarihçi Yâkût'un verdiği bilgiye göre Sind bölgesinde inşa edilen muhtemelen ilk mescit, Mükrân bölgesindeki *Hâşek* şehrinde bulunan ve Abdullah b.Ömer'e nispet edilen mescid olabilir.³⁰³ Fakat bu mescit hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz. Kaldı ki görebildiğimiz kadarıyla Abdullah b. Ömer'in bu bölgeye geldiğine ve burada bir mescid inşa ettiğine dair kaynaklarımızda bir bilgi mevcut

³⁰⁰ Tahsin Koçyiğit, “-Medine’deki Uygulamalarından Hareketle- H. Peygamber’in Şehir Tasavvuru Hakkında Bazı Değerlendirmeler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, sayı: 31, s. 78.

³⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Tahsin Koçyiğit, *Hulefâ-yı Râşidîn Döneminde Bayındırlık Hizmetleri, İSTEM: İslâm, San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2014, cilt: XII, sayı: 24, s. 13-41.

³⁰² İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec , (ö. h. 357/m. 967) *el-Egâni*, şrh. Abdülemîr Ali Mühennâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, Cilt: 1, s. 81.

³⁰³ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cem*, Cilt: 2, s. 338.

değildir. Mescidin nispet edilmesi konusunda zanni bilgi bulunsa da bölgenin Hz. Ömer döneminde fethedildiği dikkate alındığında bu malumata yer vermeyi uygun bulduk. Nitekim daha sonra Emevîler döneminde Muhammed b. Kâsım'ın Sind bölgesini fethetmesiyle mescit inşa geleneği bütün Sind topraklarında da yaygın hale gelmiş, Deybül, Neyrûn, Brahmanâbâd, Sehven, Arûr ve Mültân'a kadar fethedilen bütün şehirlerde mescitler inşa edilmiştir. Ne yazık ki günümüzde bunlardan bir ikisi dışında hiçbirinin izi bulunmamaktadır. Mültân fethedildiğinde Haccâc'ın Muhammed b.Kâsım'a bir mektup yazarak bütün kasaba ve şehirlerde mescitlerin inşa edilmesini ve halife adına hutbe okunmasını emrettiğine dair bilgiyi de burada zikretmekte fayda görmekteyiz.³⁰⁴

2.3.2.2. Mesid-i Deybül

Muhammed b. Kâsım, Deybül şehrini fethettiğinde orada bir mescit yaptırmış, şehre de dört bin kişiyi iskân etmişti.³⁰⁵ Bu mescidin harabeleri, hala bugünkü Pakistan'ın Sind eyaletinin Bambur yani eski Deybül bölgesinde bulunmaktadır. Aynı zamanda bu mescidin Pakistan topraklarındaki en eski ve ilk cami olduğu şifâhi kültürde yaygındır. Şehrin tam göbeğinde bulunan bu mescidin planı 120 x122 m.² olarak belirlenmiştir. Avlu duvarları, üç ve dört adım genişliğinde taşlarla dizilmiştir. Mescidin tam ortasında 75x58 m.² genişliğinde açık avlu bulunmaktadır. Mescidi üç taraftan kuşatan verandası, çift sütun üzerinde yükselmektedir. Dördüncü yani batı tarafında ise ibadet için ayrılan harim yer almaktadır. Mescidin hemen kuzey tarafındaki girişin tam karşısında bir mektep veya Dâru'l-İmâre'nin bulunduğu tahmin edilmektedir. Mescitte yapılan kazı çalışmaları sırasında, üstünde Kûfî yazısıyla kazılmış iki levha bulunmuştur.³⁰⁶ Birinin h.109/m.727 yılına, diğerinin ise h. 294/m. 906-907 yılına ait olduğu tahmin edilmektedir.³⁰⁷ Muhtemelen bunlar Muhammed b. Kâsım'ın inşa ettirdiği caminin bakım ve onarım çalışmalara ait olmalıdır.

³⁰⁴ Kûfî, Fethü's-Sind, s. 232.

³⁰⁵ Belâzürî, Fütûh, s. 260.

³⁰⁶ Bkz. Ekteki Şekil 1. ek. s. 5

³⁰⁷ F.A.Khan, **Banbhore**, Department of Archaeology and Provincial Coordination, 4. baskı, Pakistan 1976, ss. 24, 31; Ahmed Nabi Khan, **Development of Mosque Architecture in Pakistan**, Lok Virsa Publication, İslâmâbâd, Pakistan 1991, ss. 17-21.

2.3.2.3. Mescid-i Neyrûn

Muhammed b. Kâsım, Deybül'ü fethettikten sonra Neyrûn şehrine doğru yola çıktı. Neyrûn halkı Deybül'ün Müslümanların hâkimiyetine girdiğini duyunca sulh ile Neyrûn kalesini teslim ettiler. Muhammed, burada önce bir mescit yaptırdı, sonra ona bir imam ile bir müezzin görevlendirdi.³⁰⁸

Neyrûn'dan sonra İslâm ordusu Sivistân'a geldi. Savaşarak oradaki kaleyi fethetti. Lakin bu dönemde orada bir cami ya da başka bir kurumun tesis edildiğine dair kaynaklarda bir malumata rastlayamadık.

2.3.2.4. Mescid-i Aror

Müslüman ordusu Sind nehrini geçerek Sind bölgesinin kralı olan Dâhir b. Çeç ile savaşa girdi. Müslüman ordusu savaşı kazanarak ilerledi ve Aror kalesini kuşattı. Müslümanlar bu kuşatma neticesinde sulh antlaşması yaparak Brahmanların mabetlerine zarar verilmemesi koşuluyla başkenti fethettiler. Ardından Muhammed b. Kâsım, Aror ahalisini haraç vergisine bağlamış ve orada bir de cami yaptırmıştı.³⁰⁹ Bu caminin harabelerinin bugün Sakkar/Sukkur ilçesinin doğusunda Aror isimli bir köyde bulunduğu öne sürülür. Lakin mescidin inşasının Muhammed b. Kâsım ya da ona yakın erken bir dönemde inşa edilip edilmediğine dair bir iddianın kabulü için elimizde yeterli delil bulunmamaktadır. Bu iddianın ancak, arkeologların bölgede yapacağı çalışmalarla ortaya konabileceğini ifade etmek durumundayız. Bu arada, bu mescidin kuzey ve güney duvarlarının bazı parçalarıyla, avlusunun bir kısmı günümüzde harabe halindedir. Mescidin kemerlerinin inşasında malzeme olarak tuğla kullanılmıştır.³¹⁰

2.3.2.5. Mescid-i Mültân

Aror'dan sonra Müslüman ordusu Muhammed b. Kâsım ile beraber Brahmanâbâd'a geçti. Şehir fethedilirken, 20.000 kişi esir alındı, 6.000-16.000 düşman askeri öldürüldü. Şehrin sakinlerine de eman verilerek cizyeye bağlandı. Brahmanlar dinî inanç ve uygulamalarında serbest bırakıldı.³¹¹ Fetih sonrası bütün bu işler yapılırken, şehre bir caminin inşa edildiğine dair kaynaklarımızda bir bilgi

³⁰⁸ Kûfî, Fethü's-Sind, s. 116.

³⁰⁹ Belâzürî, Fütûh, s. 261.

³¹⁰ Bukhârî, Fâtima, Aror, s. 22.

³¹¹ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 197-199.

zikredilmemektedir. Brahmanâbât'tan sonra Müslüman ordusu ilerleyerek Mültân'a ulaştı. Burada gerçekleşen şiddetli ve uzun süreli savaşın ardından şehir fethedildi. Muhammed, Mültân ahalisinden biât alarak orada camiler ve minareler yaptırdı. Ayrıca Dâvûd b. Nasr b. Velîd el-Umanî'yi Mültân valisi atayarak ondan şehirde bazı imar ve onarım işlerini yapmasını talep etti.³¹²

2.3.2.6. Mescid-i Sivistân

Muhammed b. Kasım'dan sonra da bu İslâmlaşma faaliyetleri devam etmişti. Nitekim Ortaçağ'ın ünlü Müslüman seyyahı İbn Battuta (ö. h. 770/m. 1368-69), *"Biz 'Cinani' şehriden 'Sivistân'a' geldik. Orada bir Şeybânî hatip ile karşılaştık. O bize, büyük dedesinin bu şehre hatip olarak Halife Ömer b. Abdilazîz tarafından atandığına dair bir yazı gösterdi. Bu yazı ona ailesinden miras kalmıştı. Bu yazıda, 'Bu, Allahın kulu Emîru'l-Mü'minîn tarafından filanca kişi hakkında bir emirdir'" yazmakta ve gönderilme tarihi olarak h. 99 ibaresi zikredilmektedir.*³¹³ Bu da Sivistân bölgesinde Emevîler döneminde bir caminin yapılmış olduğunu göstermektedir.

2.3.2.7. Mescid-i el-Mansûre

Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik döneminde, el-Hakem b. Avâne el-Kelbî'nin Sind valiliğinde ve onun emriyle Amr b. Muhammed b. Kâsım tarafından eski Brahmanâbât'a yakın el-Mansûre ismiyle yeni bir şehir kurulduğundan söz etmiştik. Bu yeni kurulan şehirde cami, yaklaşık h.115/m.733-734 yılları civarında inşa edilmiş olmalıdır. el-Mansûre şehrindeki caminin harabeleri bugün Pakistan'ın Sind eyaletinin Sanghar ilinin Şahdadpur şehrinden yaklaşık 13 km güney doğusunda ve "Haydarâbât"ın 69 km kuzey doğusunda yer almaktadır. Caminin planları dikdörtgen şeklindedir. Genişliği 45.7 m, uzunluğu 76.2 m boyutlarındadır. Üstü kapalı harim alanı 45.7x22.5 m büyüklüğünde olup, üç kapısı bulunmaktadır. Caminin avlusu, 27.94x26.67x6.35 cm ölçüsünde tuğlalarla çevrilmiştir.³¹⁴

³¹² Kûfî, Fethü's-Sind, s. 233.

³¹³ İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta –Tuhfetü'n-nüzzâr fî ğarâibi'l-emsâr fî 'acâibi'l-esfâr-*, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed Abdullah (ö. h. 770/m. 1368), thk. Abdülhâdî et-Tazî, Akademiyetü'l-Memleketi'l-Mağribiyye, Rabat 1997, Cilt: 3, s. 79.

³¹⁴ Khan, Ahmed Nâbi, Development of Mosque, s. 23.

2.4. SİND BÖLGESİNİN YÖNETİMİ VE VALİLERİ

2.4.1. Sind Bölgesinde Yönetim

Sind bölgesi, İslâm devletinin bir parçası olduktan sonra yönetimi Irak genel valisi olarak görev yapan kişinin sorumluluğuna verilmiştir. Genel olarak Irak valileri Sind bölgesinde kendileri tarafından seçilen veya bazen halife tarafından önerilen kişileri bölgenin valisi olarak görevlendirmişlerdir. Göreve atanan bu kişiler hem ordu komutanı olarak hem de bölge valisi sıfatıyla görev yaparlardı. Bölgede yaşayan herkes için emniyet ve adaletin sağlanması onların sorumluluğundaydı. Komşu hükümdar ve ülkelerle ilişkiler kurmak ve antlaşmalar yapma yetkisi de onların elindeydi. Bölgenin malî işleri, vergi düzeni ve duruma göre arazi gelirlerinde fiyat tespiti gibi konularda da yetki sahibi idiler. Muhammed b. Kâsım buna en açık örnektir.

Sind bölgesi Muhammed b. Kâsım tarafından tamamen fethedildikten sonra fetihden evvel başkent olan Aror, İslâmî dönemde yine bu unvanı taşımaya devam etmiştir. Diğer bölgelerde ise Muhammed, kendi yöneticilerini tayin ederek onların yardımcılarını yerli halktan seçmiştir.

Emevîler, fethedilen bütün topraklarda garnizon şehirler kurarak topraklarını korumaya çalışmışlardır. Muâviye b. Ebî Süfyân'dan sonra siyasî bakımdan saltanat sistemine geçen Emevîlerin idari sisteminde, İslâmî değerlere yer verildiği görülmektedir. Nitekim çevredeki gayri-müslimlere karşı askerî faaliyetler, sosyal gelişmeler, yargı sistemi, kanun, düzen ve sosyal refahı yükseltme gibi bütün işleri bir nevi İslâm'a uygun bir şekilde tanzim etme çalışmışlardır. Özellikle Sind bölgesindeki Budist ve Brahman inancına sahip yerli halkı ehl-i kitap zümresinden saymak, onları cizyeye tabi tutmak, Müslümanlara karşı savaşmayan insanlara zarar vermemek ve kendi dinini serbestçe yaşayabilmesini sağlamak Emevîlerin bu bölgedeki idârî ve askerî uygulamalarını ortaya koymaktadır.³¹⁵ Muhammed b. Kâsım, Sind bölgesi fetihlerinde başarılı olmaya başlayınca, bölge halkının önemli bir kesiminin resmen Emevî ordusuna katıldıkları görülür. Nitekim Muhammed, Sivistân bölgesini fethetmek için Muhammed b. Mus'ab b. Abdurrahman'ı komutan olarak atamıştı. Muhammed b. Mus'ab bu bölgeden döndüğü zaman yanında 4.000

³¹⁵ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 198-199.

Zutlunun orduya katıldığı, daha sonraki fetihlerde de onların Muhammed b. Kâsım ile birlikte hareket ettikleri bilinmektedir.³¹⁶ Bu durum Sind halkının bölge valisi Muhammed'e ne kadar güvendiğine ve Sind topraklarında sergilediği tutum ve davranışların halk tarafından ne kadar hüsnü kabul gördüğüne işaret etmektedir. Üstelik Müslümanlar bu bölgeye geldiği zaman, Brahmanların hükümdarlığında kast sistemi mevcuttu. İslâm'ın önemli ilkelerinden olan eşitlik ve adalet ilkesinin bu sistemi ortadan kaldırması, Sind halkının İslâm'ı benimsemesinde etkili olmuş olmalıdır. Bunun yanında, özellikle Muhammed b. Kâsım'ın halka iyi muamele etmesi, daha sonra hilafete gelen Ömer b. Abdilazîz'in adaletli yönetimi ve bunların Sind halkı karşı hoşgörülü politikalar uygulamaları, Sindlilerin İslâm'ı kolayca benimsemelerinde etkili olmuştur diyebiliriz.

Genel olarak söylemek gerekirse Müslüman Arapların Sind bölgesini fethetmesinin ardından, bölge valisi Muhammed b. Kâsım ve ardından Halife Ömer b. Abdilazîz tarafından açık bir şekilde Sindlilerin İslâm'a davet edilmesi, onların İslâm'ı topluca kabul etmelerine etki ettiği kadar, bu dönemlerde uygulanan ılımlı politikalar da Sindlilerin Emevî hâkimiyetini tanımalarında etkili olmuş olmalıdır.

Diğer taraftan Emevîlerin en sert idarecilerinden biri olarak ün yapmış olan Irak genel valisi Haccâc'ın, diğer bölgelerde olduğu gibi Sind bölgesinde de takip ettiği askerî politikası, Sind valisi Muhammed b. Kâsım'a yazdığı mektuplarda açık bir şekilde anlaşılabilir. Nitekim bu mektuplara göre savaş alanında silahı bırakmayan düşman askerleri ile çarpışılacak, silah bırakanlar esir edilecektir. Ancak kendiliğinden teslim olup itaat edenlere ise emân verilerek zimmî statüsüyle hayatlarına devam edeceklerdir.³¹⁷ Şu halde Müslüman Arapların bu geleneksel politikasını anlayan Sind ahalisinin önünde iki seçenek bulunmaktaydı. Biri savaşılarak kendi canlarını tehlikeye atmak, diğeri ise emân isteyip, bugünkü tabirle vatandaş olmaktı. Her iki durumda Müslüman Araplar, Sind bölgenin ekonomik refahı için özellikle zanaatkârlara, tüccarlara ve çiftçilere emân vererek onları sistemin içerisinde tutmaya gayret ettiler.³¹⁸

³¹⁶ Belâzürî, Fütûh, s. 260.

³¹⁷ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 128-195.

³¹⁸ Kûfî, Fethü's-Sind, s. 113.

2.4.2. Sind Bölgesinin İdarî Kurumları

Emevîler döneminde fetih faaliyetlerinin yaygınlaşmasına paralel olarak eyaletlerin sayısı da arttı. Bu da devlet işleriyle ilgilenen divanların gelişmesine yol açtı. Şimdi Emevîler döneminde Sind bölgesinde de görülen belli başlı kurumlar üzerinde durabiliriz.

2.4.2.1.Valilik

Emevî devletinin hâkimiyeti altındaki bölgeler, halifeler tarafından atanan valiler tarafından yönetilmekteydi. Bu valiler, namaz kıldırmak, ordularına komutanlık etmek, haraç amili yoksa haraç vergisi almak ve kazâ işlerini yürütmekle sorumlu idiler. Bölgelerinde ortaya çıkan sorunları mahallinde gidermek için halifenin görevlerini yürüttükleri de olurdu.³¹⁹ Emevîler döneminde Sind bölgesi valilerinin de mezkûr görevleri yürütmek amacıyla genellikle Kûfe genel valisi tarafından atandıklarını söyleyebiliriz.³²⁰ Fetihleri sürecinde Sind bölgesinde valilik görevine atanan kişileri ileride daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

2.4.2.2. Harâç ve Cizye Divanı

Cizye, İslâm devletindeki gayr-i müslim tebaanın erkeklerinden alınan baş vergisidir.³²¹ Harâç ise, genel olarak gayr-i müslim tebaadan alınan toprak vergisi olarak tanımlanır.³²² Emevîler zamanında Sind bölgesinde, Haraç ve Cizye Divanı, Irak valisinin sorumluluğundaydı. Genel olarak Irak valisi tarafından atanan Sind valileri hem askerî hem de mâlî konularda görev yapıyorlardı. Örneğin: Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde Irak valisi olan Ziyâd b. Ebîh, Râşid b. Amr el-Cedîdî'yi Mükran bölgesine askerî ve mâlî işleri yürütmesi için görevlendirilmişti.³²³ Daha sonra Irak valisi Haccâc b.Yûsuf, Sa'îd b. Eslem b.Zür'a el-Kilâbî'yi Mükran ve Sind şehirlerine bu iki görevi yerine getirmek üzere vali olarak atamıştı. Aynı şekilde

³¹⁹ Bkz. İrfan Aycan - İbrahim Sarıçam, **Emevîler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8. baskı, Ankara 2014, 103.

³²⁰ Hasan İbrâhim Hasan, **en-Nüzumü'l-İslâmiyye**, Mektebetü'n-Nehdati'l-Misriyye, Kahire, t.y. s. 155

³²¹ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Erkal, "Cizye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi**, İstanbul 1993, Cilt, 8, ss, 42-45.

³²² Geniş bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Haraç", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi**, İstanbul 1997, Cilt, 16, ss, 71-88.

³²³ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 81-82.

daha sonra Sind bölgesinde bu görevi Muhammed b. Hârûn yapmıştı.³²⁴ Ardından bölgede büyük fetihler gerçekleştiren Sind valisi Muhammed b. Kâsım idarî ve askerî işlerinin yanı sıra haraç ve cizye âmilliği de yapmaktaydı. Zamanla fethedilen bütün şehirlere askerî ve mâlî işleri yürütecek bürokratların atandığı görülmektedir. Bunlar, sulh ile fethedilen bölgelerde haraç ve savaşarak fethedilen şehirlerde Müslüman olamayan halk üzerine cizye uyguladılar.³²⁵

Valiler, İslâm'ı kabul eden halkı cizye vergisinden muaf tutarken, Müslüman olmayanlar bu vergiyi ödemek suretiyle özgürce kendi inançları üzere hayatlarını sürdürmüşlerdir.³²⁶ Hatta Halife Süleyman b. Abdülmelik döneminde Irak valisi olan Sâlih b. Abdurrahman, Sind bölgesine komutan olarak Habîb b.el-Mühelleb'i, haraç tahsili için de Yezîd b.Ebû Kebşeh'i görevlendirmişti.³²⁷

2.4.2.3. Beytûlmâl

Geniş anlamıyla devlete ait her türlü mal varlığının ve gelirlerin toplandığı, harcamaların yapıldığı, haklara ve borçlara ehil bağımsız bir kurum olarak beytûlmâl, İslâm devletinin başkentinde olduğu gibi eyaletlerde de bulunuyordu. Nitekim Muhammed b. Kâsım Brahmanâbâd'ı fethettikten sonra oradaki Brahman halk onun huzuruna gelerek perişan olduklarını dile getirmişlerdi. Bunun üzerine Muhammed, şehrin ileri gelenleri için şöyle bir ferman çıkararak “*Dininizin gereklerini yerine getirme ve mabetlerinizi inşa etme, Müslümanlarla alışveriş yapma ve bütün bu işlerde emân (güvence) hakkınız vardır. Fakir Brahmanlara yardım etmeniz, babalarınızın ve ecdadınızın geleneği üzerine bayram ve törenlerinizi yerine getirmeniz, ayrıca geçmişte olduğu gibi Brahmanlara takdim ettiğiniz yardımları (sadaka), ana malınızın³²⁸ 3/100'ünden vermeniz, geriye kalan miktarı ise beytûlmâla tayin edilen görevlilerin uhdesine teslim etmeniz*

³²⁴ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 87-88.

³²⁵ Brahmanâbâd fethedildikten sonra Muhammed b. Kâsım, insanların durumuna göre onları cizyeye bağladı. Tüccar, sanatkâr ve çiftçilerin kayıtları tutuldu. Kabile reisleri için kişi başı 48 dirhem, bir altı sınıf için 24 dirhem ve üçüncü sınıftaki insanlar için 12 dirhem gümüş ödenmesine karar verilmişti. Bkz. Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 199-201.

³²⁶ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 199- 201.

³²⁷ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 318.

³²⁸ Bundan Brahmanâbâd'daki tüccar zümresinin elde ettiği karlardan ödemesi gereken vergi kastedilmektedir. Kûfî, Fethü's-Sind, s. 203, dipnot: 1.

gerekmektedir.“ diyerek, Zeyd b. Teym el-Kaynî ve Hakem b. Avâne el-Kelbî'nin kastettiği Beytûlmâl görevlilerinin başında geldiğini bildirmiştir.³²⁹

Mültân fethedildikten sonra hazinesindeki yaklaşık 8.000 kilo altın, Sind Beytûlmâlî'na sevk edilmişti. Elde edilen ganimetten devlet için ayrılan pay ödendikten sonra, Haccâc'ın Halife Velîd b. Abdülmelik'ten Sind seferi için borç olarak aldığı miktarın iki katı Dimaşk'a gönderildi.³³⁰

Sind bölgesinde daha sonra da Beytûlmâl'in fonksiyonlarının devam ettiği görülmektedir. Nitekim Hişâm b. Abdülmelik kendi döneminde Sind valisi olan Cüneyd b. Abdurrahman'a bir mektup yazarak Rum'dan gelen fütûhât haberlerini ve ganimet miktarını bildirmişti. Cüneyd de ona cevaben Sind bölgesinde 650.000 kişiyi esir aldığını, 80 milyon dirhem ganimet elde ettiğini ve bu ganimetten askerlere pay dağıttığını belirtmiştir. Ardından onun yerine valilik makamına geçen Temîm b. Zeyd el-Utbî, Sind Beytûlmâlî'nda Cüneyd'in valiliği zamanından intikal eden malın 18 milyon dirhem olduğunu belirtmektedir.³³¹

2.4.2.4. Dîvânü'l-Cünd

Emevîler, askerî bakımdan güçlü ordulara sahipti. Bu sayede fetihler, en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Dîvânü'l-Cünd, aslen Hz. Ömer tarafından fey gelirlerini devlet hizmetinde bulunanlara dağıtmak için kurulmuştu.³³² Emevîler, bazı değişikliklerle Hz. Ömer'in dîvânını daha da geliştirerek askerleri kayıt altına aldılar. Nitekim Sind bölgesine gelen bütün ordular, askerî birlikler ve komutanların isimleri de bu dîvânlara kaydedildi. Orduya verilen savaş alet ve teçhizatını detayları ile tespit edildiğini söyleyebiliriz.³³³

2.4.2.5. Posta (Berîd) Hizmetleri

Bu kurumun hizmetleri, başkentten verilen emirleri eyaletlere ve bu eyaletlere bağlı olan şehirlere ulaştırarak aralarında iletişim kurmaktı. Müslüman devletler içinde düzenli postacılığı ilk kez Berîd adıyla ilk Emevî halifesi Muâviye b. Ebî

³²⁹ Kûfî, Fethü's-Sind, s. 203.

³³⁰ Kûfî, Fethü's-Sind, s. 232.

³³¹ Yâ'kûbî, Târîh, s. 238.

³³² Abdülaziz Dûrî, **en-Nüzumü'l-İslâmiyye**, Merkezü Dirâsâtî'l-Vahdeti'l-'Arabiyye, Beyrut 2008, s. 168-169.

³³³ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 97- 98.

Süfyân tesis etmiştir.³³⁴ Sind bölgesindeki fütûhât faaliyetleri başladığında Kûfe genel valisi Haccâc ve Sind valisi Muhammed b. Kâsım'ın arasındaki iletişim, berîd teşkilâtı vasıtasıyla kurulmuştu. Bu dönemde postacılık hizmetleri o kadar hızlıydı ki her üç günde bir, Sind'den Irak'a ve Irak'tan Sind'e mektup ulaşabiliyordu.³³⁵ Hatta Kûfî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed savaş meydanına iken dahi Haccâc'ın emirlerinin ve savaş taktiklerinin kendisine ulaştırıldığını öğrenmekteyiz.³³⁶

2.4.2.6. Kadılar, İmam ve Hatipler

Emevîler döneminde, fethedilen yeni şehirler ve bölgelere ilk ve en önemli iş olarak bir camii yaptırıldığına yukarıda temas etmiştik. Fethedilen bölgelere tayin edilen yöneticiler genel olarak imamet ve kazâ (adalet) işleriyle de ilgilenirlerdi. Ancak bazen bu işlere müstakil olarak ayrı kişilerin tayin edildiği de görülür. Nitekim İbnü'l-Hayyât, Emevî devletinin kadılarından söz ederken, Saîd b. Eslem el-Kilâbi, Mucâ' b. Si'r ve Muhammed b. Hârûn b. Zira el-Nemîrî'yi Sind bölgesinde Haccâc tarafından yönetici olarak görevlendirilen kadılar arasında saymaktadır.³³⁷ İbnü'l-Hayyât'ın bunları kadıların zümresi içinde sayması, valiliğin yanında kadılık görevini de ifa etmelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu arada Deybül'ün fethinden sonra Neyrûn'u ele geçirdiğinde Muhammed b. Kâsım'ın oraya bir yöneticiyi tayin ettiği, bir cami yaptırdığı ve bu camiye birer imam ve müezzin vazifelendirdiğini de görmekteyiz.³³⁸ Öte yandan daha sonra Muhammed, Aror bölgesini fethettiğinde Ahnef b. Kays'ın torunu Ruvâl b. Esed'i, buraya vali olarak görevlendirmiş, Mûsâ b. Ya'kub b. et-Tâîes-Sekafî'yi de aynı şehre kadılık ve hatiplik görevini yerine getirmesi için tayin etmişti.³³⁹ Buna benzer şekilde Halife Ömer b. Abdilazîz de Sivistân'da bir cami yaptırarak, oraya müstakil bir hatip görevlendirmişti.³⁴⁰

2.4.3. Sind Bölgesinin Valileri

Dört halife ve Emevî dönemlerinde Sind bölgesinde görev yapan valileri, onların özellikle de sahabe olanlarını burada saymaya çalışacağız. Sind bölgesi

³³⁴ Bkz. Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim, **Emevîler**, ss. 105-106.

³³⁵ Belâzürî, Fütûh, s. 260.

³³⁶ Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 205-206.

³³⁷ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 297.

³³⁸ Kûfî, Fethü's-Sind, s. 116.

³³⁹ Kûfî, Fethü's-Sind, s. 225.

³⁴⁰ İbn Battûta, Cilt: 3, s.79.

valilerinin birkaçı dışında geneli sahabeydi. Bunların çoğu ya Hz. Peygamber döneminde küçük yaşta idiler ya da doğduktan sonra dua ettikleri yahut isimlerini koydukları yahut da tahnîk³⁴¹ geleneği için getirilen bebek sahabîlerdi.

Sind bölgesindeki valiler hakkında verilen bilgiler arasında, vali olarak atanan sahabîlerin dışında vali olmayan sahabîlerin de Sind'in batı sınırlarında yer alan Mükrân, Kîkân ve çevresindeki bölgelere geldiklerine dair bilgilere rastlanmaktadır.³⁴² Burada biz Sind bölgesine gelen sahabîler hakkındaki bilgileri ele almaya çalışacağız. Şunu da belirtmeliyiz ki bir iki sahabî hariç hepsi, vali olarak gönderilen sahabîlerin fütûhât faaliyetlerine katılarak Sind bölgesine gelmişlerdi.

2.4.3.1. Râşid Halifeler Döneminde Vali Tayin Edilen Sahabiler

1. Hakem b.Amr et-Tağlebî (h. 23/m. 644)

Ğifâroğullarından Tağlib koluna mensup olan Hakem, Hz. Peygamber'in ölümünden sonra Basra'ya yerleşmişti. Hz. Ömer h. 23/m. 644 yılında Hakem'i Mükrân valisi olarak görevlendirdi. Hakem, Mükrân'a geldiğinde savaşıarak bölgeyi fethetti ve Sind nehrine kadar ulaştı. Sonra geri Mükrân'a gelerek fetih müjdesini Suhâr b. Abbâs el-Abdî ile Hz. Ömer'e gönderdi. Daha sonra Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde Ziyâd b. Ebîh tarafından Horasan valisi olarak görevlendirilmiştir.³⁴³

2. Suhâr b.el-Abbâs el-Abdî (h. 23/m. 644)

Suhâr b. el-Abbâs b. Şerâhîl el-Abdî, Abdülkays kabilesinin temsilci heyetinin bir üyesi olarak Resûlullah'ın huzuruna gelmişti. Orada İslâm'ı kabul etmiş ve sahabe olma şerefine nail olmuştur. Kendisi büyük bir âlim ve takva sahibi idi. Resûlullah'tan bazı rivayetler de nakletmiştir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Hz. Ömer döneminde Mükrân fetih hareketine katılarak fetih müjdesini getirmişti.³⁴⁴

³⁴¹ Hurma ezmesi veya bal gibi tatlı bir maddenin yeni doğan çocuğun damağına sürülmesidir. Bkz. Zekerîya Güler, "Tahnîk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt, 39, ss. 416.

³⁴² Fakat kaynaklar bu sahabîlerin kimler olduğunu ayrıntılı olarak tâdât etmemektedir. Bkz. İbnül-Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer (ö. h. 774/m. 1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 1. baskı, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, y.y. 1988, Cilt: 9, s. 104; Bkz. Mübârekpûrî, Kadı Athar, **Hilâfet-i Raşide Aur Hindustan**, 1. baskı, Nedve'tü'l-Müsannifîn, Urdu Bâzâr Câmi' Mescid, Delhi 1975, s. 231-232.

³⁴³ İbn Sa'd, Tabakât, Cilt: 7, s. 21; Ebû Nu'aym, Ma'rifet'üs-Sahâbe, Cilt: 2, s. 708; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Gâbe, Cilt: 2, s. 51; İbn Hacer, el-İsâbe, Cilt: 2, s. 93.

³⁴⁴ İbn Abdilberr, el-İsti'âb, Cilt: 2, s. 735; İbn Hacer, el-İsâbe, Cilt: 3, s. 328- 331.

3. Abdullah b. Abdullah b. Utbân (h. 23/m. 644)

Abdullah b. Abdullah b. Utbân el-Ensârî, cesur, kahraman ve savaş konusunda uzman bir sahabî idi. Halife Ömer onu İsfahân valisi olarak görevlendirmişti. Daha sonra gönüllü olarak Mükran bölgesinde Hakem b. Amr et-Tağlebî önderliğinde devam eden fetih hareketine destek olmak için gelmişti.³⁴⁵

4. Sehl b. Adî el-Hazrecî (h. 23/m. 644)

Sehl b. Adî b. Mâlîk b. Harâm b. Hudeyc b. Muâviye el-Hazrecî, Bedir gazvesinden sonra kardeşleri Sâbit ve Abdurrahman ile birlikte Uhud gazvesine katılan sahabîlerdendi. Halife Ömer, Basra valisi olan Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’ye Sehl b. Adî’yi Kirmân bölgesine vali olarak tayin etmesini emretmişti. Sehl b. Adî Kirmân bölgesini fethettikten sonra gönüllü olarak Abdullah b. Abdullah b. Utbân ile birlikte Mükran fetihlerine katılmıştı.³⁴⁶

Aşağıda zikredeceğimiz sahabîler ise Hz. Osman döneminde Sind bölgesine gelen sahabelerdi.

5. Ubeydullâh b. Ma’mer et-Teymî (h. 29/m. 650)

Ubeydullâh b. Ma’mer b. Osman b. Amr b. Kâ‘b b. Sa‘d b. Teym b. Mürrî el-Kureşî et-Teymî, Resûlullah ile görüşen yaşlı küçük sahabîlerdendi. İbn Abdilberr, Resûlullah vefât ettiğinde Ubeydullâh’ın henüz küçük yaşta olması sebebiyle, sahabe sayılamayacağı kanaâtini paylaşmakta ve kırk yaşındayken İstahr bölgesinde şehit düştüğünü belirtmektedir.³⁴⁷ Ebû Nu‘aym el-İsfahânî; Ubeydullâh’ın Medine’de yaşadığını, Resûlullah’ı gördüğünü, lakin onunla sohbet edip etmediği konusunda kesin bir bilgi sahip olmadığını belirtmekle birlikte Resûlullah’tan bir hadis rivayet ettiğini aktarmaktadır.³⁴⁸ İbn Cevzî ise Ubeydullâh’ın h.29/m.650 yılında Basra valisi Abdullah b. Âmir’in İstahr yolculuğunda ordunun öncü birliğinin başında komutanlık yaparken savaşta şehit düştüğüne işaret etmektedir.³⁴⁹

³⁴⁵ Taberî, Târîh, Cilt: 4, s. 181-182; İbnü’l-Esîr, Üsdü’l-Ğâbe, Cilt: 3, s. 299; İbn Hacer, el-İsâbe, Cilt: 4, s. 135.

³⁴⁶ İbnü’l-Esîr, Üsdü’l-Ğâbe, Cilt: 2, s. 578, No. 2302; İbn Hacer, el-İsâbe, Cilt: 3, s. 169, No. 3554.

³⁴⁷ İbn Abdilberr, el-İsti‘âb, Cilt: 3, s. 1013, No. 1722.

³⁴⁸ İsfahânî, Ebû Nu‘aym Ahmed b. Abdullah b. İshâk, (ö. h. 403/m. 1038) **Ma’rifetü’s-Sahâbe**, thk. Adil b. Yusuf el-Gezâzî, Dârü’l-Vatan li’n-neşr, Riyad 1998, Cilt: 4, ss. 1876, 1877; İbnü’l-Esîr, Üsdü’l-Ğâbe, Cilt: 3, s. 526.

³⁴⁹ **Sıbt İbnü’l Cevzi**, Ebû’l-Muzaffer Şemsüddîn Yusuf b. Kızıoğlu, (ö. h. 654/m. 1256) **Mirâtü’z-Zamân fî Tarihi’l-A’yân**, 1. baskı, Dârü’r Risâletü’l-‘İlmiyye, Dımaşk 2013, Cilt: 5, s. 460.

Yukarıda geçen İbn Abdilber ve İbnü'l-Cevzî'nin aktardığı bilgiye bakılırsa Ubeydullâh'ın h. 29/m. 650 yılında şehit olması onun Resûlullah'ın vefâtında yetişkin biri olduğunu göstermektedir. Hatta İbn Hacer, onun Resûlullah'ın vefâtında yirmi yaşında olduğunu aktarmaktadır.³⁵⁰

H. Osman döneminde Hukeym b.Cebele el-Abdî'den sonra Ubeydullâh b. Ma'mer et-Teymî, Mükran bölgesinin kontrolünü ve güvenliğini yeniden sağlaması için görevlendirilmişti.³⁵¹

2.4.3.2. Emevîler Döneminde Vali Tayin Edilen Sahabîler

1. Sinân b. Seleme (h. 48-50/m. 669-671)

Sinân b. Seleme b. el-Muhabbek el-Huzelî'nin künyesi Ebû Abdurrahmân veya Ebû Cübeyr idi. Yaşı küçük sahabîlerden sayılmaktadır. Oğlundan nakledilen rivâyete göre Sinân, “*Ben Müslüman ve kâfirlerin arasında gerçekleşen bir savaş gününde doğmuşum.*”³⁵² Babam beni Resûlullah'ın yanına götürmüş ve Resûlullah benim ismini Sinân koymuş” demektedir. Kendisi kahraman ve cesur bir savaşçı olarak tanınırdı. Abdullah b. Savâr el-Abdî şehit olduktan sonra Muâviye b. Ebî Süfyân, Ziyâd b. Ebîh'e bir mektup yazarak Sind bölgesine iyi bir komutanın gönderilmesini emretmiş, bu yüzden Ziyâd, Sinân b. Seleme'yi tayin etmişti.³⁵³ İbnü'l-Hayyât, Sinân'ın Sind bölgesine Râşid b. Amr el-Cüdeydi'nin vefâtından sonra görevlendirildiğini aktarmaktadır.³⁵⁴ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, onun Resûlullah'tan mürsel rivayet ettiğini belirtmektedir.³⁵⁵ İbnü'l-Esîr de onun sahabî olduğunu ve Resûlullah'tan hadis rivayeti naklettiğini zikretmektedir.³⁵⁶

³⁵⁰ İbn Hacer, el-İsâbe, Cilt: 4, s. 336.

³⁵¹ İbnü'l Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî, (ö. h. 597/m. 1201), **el-Muntazam fî Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem**, thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ, 1. baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, Cilt: 5, s. 3; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 2, s. 473.

³⁵² İbn Hibbân, onun Huneyn gazvesi sırasında doğduğunu belirtir. İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî (ö. h. 354/m. 965), **Kitâbü's-Sikât**, 1. baskı, Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Hindistan 1973, Cilt: 3, s. 178, No: 583.

³⁵³ İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 209; Belâzürî, Fütûh, s. 258; İbn Abdilberr, el-İsti'âb, Cilt: 2, s. 658.

³⁵⁴ İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 212.

³⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b.el-Münzir el-Temîmî (ö. h. 327/m. 939), **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, 1. baskı, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Beyrut 1952, Cilt: 4, s. 250, No. 1079; İbn Hacer, el-İsâbe, Cilt: 3, s. 243, No. 3818; a.g.m. Tehzîb, Cilt: 4, s. 241, No. 422.

³⁵⁶ İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğabe, Cilt: 2, s. 308, No. 2260.

2. el-Münzir b. Cârûd el-Abdî

el-Münzir b. Cârûd'un gerçek adı, Bişr b. Amr b. Hubeyş b. el-Mu'allâ b. Yezîd b. Hârise b. Muâviye el-Abdî olup, Resûlullah zamanında doğmuştur. Hz. Ali hilafetinde İstahar'a vali olarak görevlendirildi. Cemel vakasında Hz. Ali tarafında yer aldı. Fakat Yezîd b. Muâviye döneminde Basra valisi olan Ubeydullâh b. Ziyâd tarafından Sind valiliğine tayin edildi.³⁵⁷ Belâzürî, el-Münzir'in, Ziyâd b. Ebîh tarafından Sağru'l-Hind (yani Sind) üzerine vali olarak görevlendirildikten sonra bölgeye geldiğinde Bukân, Kîkân, Kudsâr'ı fethettiğini ve pek çok esir ve ganimet elde ettiğini belirtmektedir.³⁵⁸ Aslında Sind bölgesi daha önce Sinân b. Seleme tarafından fethedilmişti. Ancak bölge halkı antlaşmayı bozup, Emevî iktidarına karşı isyan başlatınca, el-Münzir b. el-Cârûd el-Abdî de bu isyanı bastırmak için Kûfe valisi Ziyâd tarafından vazifelendirilmiştir.

Sind bölgesine gönderilen sahabîlerin, Hz. Ömer döneminde fethedilen Mükrân bölgesinin idaresi, kontrolü ve güvenliğini sağlama yanında bölgenin İslâmlaştırılmasına da katkı sağladıklarını söylemek durumundayız.

2.4.3.3. Sind Bölgesinin Diğer Valileri

1. Abdullah b.Savâr el-Abdî (h. 45-47/m. 666-668)

İbn Asâkir, Abdullah b. Savâr b. Hammâm b. Sa'labe b. Abdullah b. Zeyd b. Âmir b.el-Hâris el-Abdî'nin, tabiûn neslinden bir Basralı olduğunu ve Ziyâd b. Ebîh tarafından Mükrân'a tayin edildiğini söylemektedir.³⁵⁹ İbnü'l-Hayyât, h. 45/m. 666 yılında Basra valiliği zamanında Abdullah b. Âmir tarafından Sind bölgesine gönderildiğini belirtir. Abdullah b. Savâr, Kîkân bölgesini fethettikten sonra sağ salim geri gelmeden önce yerine Hazzâz b. Kürâz el-Abdî'yi görevde bıraktı. Daha sonra ganimet aldığı Kîkân bölgesinin bir türü olan Türk atlarını yanına alarak Muâviye b. Ebî Süfyân'ın huzuruna geldi. Muâviye onu tekrar aynı göreve iade etti. Abdullah b. Savâr, Kîkân bölgesinde yaşayan Türklerle girdiği mücadelede tuzağa düşürülerek yanındaki askerlerle beraber şehit edildi.³⁶⁰ Belâzürî'nin anlattıklarından, Abdullah'ın ilk görevini bitirdikten sonra başkent Dîmaşk'a gittiği, bir süre burada

³⁵⁷ İbn Hacer, el-İsâbe, Cilt: 6, s. 209, No, 8353.

³⁵⁸ Belâzürî, Fütûh, s. 258.

³⁵⁹ İbn Asâkir, Târîh, Cilt: 29, s. 96, No. 3333.

³⁶⁰ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 207

kaldığı ve aynı göreve ikinci gelişinden sonra, h. 47/m. 668 yılında Kîkân'a gittiği ve askerleriyle birlikte orada şehit düştüğü anlaşılmaktadır.³⁶¹

Abdullah b. Savâr, Sind bölgesindeki fetihler sırasında Kîkân şehrinde çok sayıda ganimet elde etmişti. Kîkân hükümdarı da canını kurtarmak için cizye ile beraber Sind-Hind bölgelerinde hiç görülmediği kadar ona değerli hediyeler götürdüğü rivayet edilmektedir. Bu hediyeler arasında Hz. Âdem'e ait olan bir ayna parçasının da bulunduğu söylenir. Bu aynayı Halife Muâviye b. Ebî Süfyân'a Sind valisi Abdullah b. Savâr göndermişti. Halife Muâviye bu aynayı hayatı boyunca muhafaza etmiş, onun vefâtından sonra da diğer Emevî halifelerinin eline geçmiştir. Sonra Abbâsî hazinesine intikal etmiştir.³⁶²

Abdullah b. Savâr'dan sonra, yine yukarıda bahsedilen Sinân b. Seleme el-Muhabbek el-Huzeli'ye görev verilmiş, iki sene görev yaptıktan sonra onun yerine Râşid b. Amr el-Cüdeydi Sind valisi olarak göreve atanmıştır.

2. Râşid b. Amr el-Cüdeydî (h. 49-50/m. 670-671)

Ezd kabilesinden olan Râşid b. Amr el-Cüdeydi el-Ezdî, tâbiûn neslindendir. Râşid'in Muâviye b. Ebî Süfyân halife iken onun meclisine katıldığı ve onunla uzun uzun sohbet ettiği bilinmektedir. Nitekim Muâviye onu düşmana karşı gaza için Sind bölgesinin valiliğine atamayı düşünmüş,³⁶³ dönemin Kûfe vâlisi Ziyâd b. Ebîh'e Sind yöneticisi olarak görevlendirmesini söylemiştir. Râşid, bu atama emrini aldıktan sonra Mûkrân'a gelmiştir. Oradan Kîkân ve civarına gaza yaparak başarılar kazanmış, daha sonra Bukan ve Kusdar'ı ele geçirmiştir. Ayrıca Meyd üzerine de akınlar yapmış ve nihayet h. 50/m. 671 yılında orada şehit olmuştur.³⁶⁴

3. Sa'îd b. Eslem (h. 75/m. 695)

Sa'îd b. Eslem b. Zûr'a b. Ali b. Amr b. es-Sa'k el-Kilâbî, tâbiûndan olup, Gıfârlı sahabîlerden hadis rivayet etmiştir.³⁶⁵ İbn Hibbân, onu hadis rivayetinde

³⁶¹ Belâzürî, Fütûh, s. 258; İbnü'l-Hayyât, Târîh, s.208; İbn Asâkir, Târîh, Cilt: 29, s. 96, No. 3333.

³⁶² İbn Zübeyr, el-Kazi Reşid b. Zübeyr (ö. h. 562/m. 1166), *Kitâbü'z-Zehâ'ir ve't-Tühuf*, thk. Muhammed Hamidullah, Dâire'tu-l Metbuâtî ve'n Neşr, Küveyt 1959, ss. 166-167.

³⁶³ el-Hemdânî, Ebû Muhammed Lisânü'l-Yemen Hasan b. Ahmed b. Ya'kûb Hemdânî (ö. h. 334/m. 945), *Kitâbü'l-İklîl min Ahbâri'l-Yemen ve Ensâbi Himyer*, thk. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn el-Ekva' el-Hivâlî, Matba'atü Sünneti'n-Nebeviyye, Kahire 1966, Cilt: 2, ss. 227-228.

³⁶⁴ Belâzürî, Fütûh, s. 258; İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 211.

³⁶⁵ Buhârî, et-Tarih el-kebir, Cilt: 3, s. 456, No. 1519.

güvenilir (sika) kabul etmektedir.³⁶⁶ Haccâc b.Yûsuf, Irak valisi olduktan sonra h.78/m.698 yılında Sa'îd'i Sind valisi olarak atadı. Sa'îd, Mûkrân'a geldikten sonra burayı merkez yaparak Hind bölgesi üzerine gazâlar yaptı. Çok iyi bir yönetici olduğu söylenen Sa'îd, Allâfîler tarafından öldürülmüştür.³⁶⁷

4. Mücâ'a b. Si'r (h. 75-76/m. 695-696)

Mücâ'a b. Si'r b. Yezîd b. Halîfe b. Sinân b. Kutn b. el- Aclân b. Mürre b. Ubeydes-Sa'dî et-Temîmî, Abdülmelik b. Mervân tarafından daha önce Horasan'a vali olarak gönderilmişti. Sind valisi Sa'îd b. Eslem öldürüldükten sonra Haccâc b. Yûsuf, Mücâ'a'yı Sind valisi olarak atamıştır. Mücâ'a, orada gazalar yapmış, ganimetler elde etmiş ve Kandebîl bölgesinde bazı askeri zümreleri yenmiştir.³⁶⁸

5. Muhammed b. Harûn (h. 80-85/m. 700-705)

Muhammed b. Harûn b. Zürâ'a en-Nemîrî, Mücâ'a'dan sonra Haccâc tarafından Sind valiliğine getirilmiştir. İbnü'l-Hayyât Muhammed b. Harûn'un, h. 80/m. 700 yılında Sind valisi olarak atandığını ve Halife Abdülmelik b. Mervân'ın ölümüne kadar orada görev yaptığını aktarır.³⁶⁹ Muhammed b. Harûn, Sind bölgesine geldikten sonra bölgeyi kontrol altına aldı. Beş yıl yürüttüğü valilik görevi sırasında düşmanla giriştiği mücadelelerde başarılı olarak birçok ganimet elde etti. Yukarıda temas ettiğimiz gibi, bu sırada Seylân kralı tarafından hediye edilen ve Müslüman yolcuları taşıyan bir gemi, Deybül'de bulunan deniz korsanları tarafından ele geçirildi. Haccâc bunu öğrenince korsanlar üzerine Ubeydullâh b. Nebhân'ı gönderdi. Fakat Ubeydullâh, Deybül'de şehit düşmüş, ardından Haccâc Ummân'da görev yapan Büdeyl b. Tuhfe el-Becelî'nin buradan Deybül üzerine yürümesini söylemiştir. Büdeyl, Deybül'de şehit olunca bu defa Haccâc, Muhammed b. Kâsım'ı görevlendirmiştir. Vali Muhammed b. Kâsım, Mûkrân'a ulaşınca, Muhammed b. Hârûn ile birlikte Deybül'e doğru yola çıkmış, ancak Ermaîl'de hastalanan Muhammed b. Hârûn, burada hayatını kaybetmiştir.³⁷⁰

³⁶⁶ İbn Hibbân, es-Sikât, Cilt: 4, s. 278, No. 2890

³⁶⁷ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 296; Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 277.

³⁶⁸ Belâzürî, Fütûh, s. 259; Belâzürî, el-Ensâb, Cilt: 12, s. 309; Taberî, Târîh, Cilt: 6, s. 395; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 3, s. 426.

³⁶⁹ İbnü'l-Hayyât, s. 297.

³⁷⁰ Belâzürî, Fütûh, s. 259.

6. Muhammed b. Kâsım es-Sekafi (h. 92-96/m. 711-715)

Sakîf kabilesine mensup olan Muhammed b.el-Kâsım b.el-Hakem b. Akîl b. Mes'ûd b. Âmir b. Ma'teb es-Sekafî, Haccâc'ın amcasının oğluydu. H. 72/m. 692 veya h. 62/m. 682'de Tâif'te doğdu.³⁷¹ Sonra babasıyla birlikte Basra'ya yerleşti. Fars bölgesinde vali olarak görev yaptı. Halife Velîd döneminde Kûfe valisi Haccâc, Sind bölgesi üzerine akınlar yapılması için halifeden onay almıştı. Bu görev için Haccâc, Muhammed b. Kâsım'ı seçti ve onu büyük bir orduyla Sind bölgesine komutanı olarak gönderdi. Muhammed b. Kâsım, Mükran, Küsdar, Ermaîl ve Deybül'dan başlayarak Mûltân'a kadar olan bütün Sind topraklarını fethetmeyi başardı. Fethettiği her şehirde bir cami yaptırdı. Halkın refah ve huzuru için büyük çaba gösterdi. Devletin idarî işlerinde yerli halka bürokratik görevler verdi. Mûltân'ı fethettikten sonra daha da ileri gitmek istedi. Fakat Halife Velîd vefât edince Emevî iktidarının başına Halife Süleyman b. Abdîmelîk geçti. Halife Süleyman, Muhammed b. Kâsım'ı görevden azlederek hapse attırdı ve onun yerine de Sind valisi olarak Yezîd b. Ebî Kebşe es-Sekseki'yi gönderdi.³⁷²

7. Yezîd b. Ebî Kebşe (h. 96/m. 715)

Muhammed b. Kâsım'dan sonra Yezîd b. Ebî Kebşe Cibrîl b. Yesâr b. Hayy b. Kard b. Şebîl b. Mukallid b. Ma'dikerb el-Seksekî ed-Dımaşkî, Sekâsik kabilesinin komutanı (arîf) idi. Abdîmelîk b. Mervân'ın halifeliği zamanında Sâhibü's-Şurta olarak görev yapmıştı. Sonra Halife Velîd döneminde Basra ve Kûfe'nin valiliğine getirildi. Halife Süleyman b. Abdîmelîk iktidara gelince Sâlih b. Abdurrahman'ı Irak âmili olarak atadı. Yezîd b. Ebî Kebşe'yi de Sind valisi olarak görevlendirdi. Yukarıda da temas ettiğimiz gibi Yezîd, Sind'e geldikten sonra Muhammed b. Kâsım'ı tutuklayarak, komutan Muâviye b. el-Mühelleb ile birlikte

³⁷¹ Muhammed b. Kâsım'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. İbnü'l-Hayyât, onun h. 83/m. 703 yılında Fars bölgesinde görev yaptığını aktarmaktadır. İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 288. Buna dayanarak on yedi yaşında Fars'ta görev yaptığı hesaba katılırsa onun Sind bölgesine daha sonraki yaşlarda atandığını söylemek gerekir. Belâzürî de yer alan bilgi de bunu teyit etmektedir. Bkz. Belâzürî, Fütûh, s. 259.

³⁷² Belâzürî, Fütûh, ss. 259-260; İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 304-305; Yâkubi, Târîh, s. 226; Merzûbânî, s. 412; **Safedî**, Ebu's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. 'İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (ö. h. 764/m. 1363) **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, thk. Ahmed el-Ernâvût ve Türkî Mustafa, Dârü İhyâi't-Türâs, Beyrut 2000, Cilt: 4, s. 245.

Irak'a geri gönderdi. Fakat Yezîd b. Ebî Kebşe Sind bölgesine atandıktan henüz bir ay bile geçmeden hayatını kaybetti.³⁷³

8. Habîb b. el-Mühelleb (h. 96-99/m. 715-717)

Bazı kaynaklarda Habîb b. el-Mühelleb b. Ebî Sufre el-Atekî'nin Yezîd b. Ebî Kebşe'den sonra Sind valisi olarak görevlendirildiği söylenir.³⁷⁴ İbnü'l-Hayyât, Irak valisi Sâlih b. Abdurrahman'ın Habîb b. Mühelleb'i Hint bölgesine savaş için gönderdiği ve Yezîd b. Ebî Kebşe'yi haraç görevlisi olarak gönderdiğini aktarır.³⁷⁵ Muhtemelen Yezîd b. Ebî Kebşe daha önce gelerek hem âmillik, hem de Sind valiliğini üstlenmişti. Fakat kısa bir süre sonra hayatını kaybedince onun yerine Habîb b. Mühelleb Sind bölgesine vali ve harâç âmili olarak gelmişti. Sind bölgesinde Muhammed b. Kâsım tutuklandıktan sonra ordunun düzeni bozulmuş ve bölgedeki İslâm hâkimiyeti zaafa düşmüştü. Bunu fırsat olarak değerlendiren bölgenin eski hükümdarları tekrar memleketlerine dönmeye başladılar. Sind valisi Habîb b. el-Mühelleb, bölgenin kontrolünü sağlayarak Mihrân nehrine kadar ilerledi. Aror halkı yeni valinin geldiğini öğrenince ona itaat gösterdiler. Öte yandan Ceysiyeh b. Dâhir de Brahmanâbâd'a geri gelmişti.³⁷⁶

9. Amr b. Müslim el-Bâhilî (h. 99-101/m. 717-720)

Amr b. Müslim b. Amr b. el-Bâhilî, Emevîlerin ünlü Horasan valisi Kuteybe b. Müslim'in kardeşidir. Ömer b. Abdilazîz döneminde Adî b. Ertât, Irak valisi olarak atanmıştı. Adî b. Ertât da önce Abdülmelik b. Misma' b. Mâlîk'i Sind valiliğine görevlendirmişti. Lakin sonra onu azledip Sind'e Amr b. Müslim el-Bâhilî'yi tayin etti. Amr, bu görevi Ömer b. Abdilazîz'in vefatına kadar devam ettirmiş, Hind'in bazı bölgelerine başarılı akınlar düzenlemiştir.³⁷⁷

10. el-Cüneyd b. Abdirrahmân (h. 105-111/m. 724-729)

el-Cüneyd b. Abdirrahmân b. Amr b. el-Hâris el-Mürrî el-Dımaşkî, Belâzürî'ye göre, el-Cüneyd, Halife Yezîd b. Abdilmelîk zamanında Irak valisi olan

³⁷³ Belâzürî, Fütûh, s. 262; İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 318; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 64; İbn 'Asâkir, Târîh, Cilt: 65, s. 362, No. 8336; İbn Haldûn, Târîh, Cilt: 3, s. 83.

³⁷⁴ Belâzürî, Fütûh, s. 262; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt, 4, s. 63; İbn Haldûn, Târîh, Cilt, 3, s. 84.

³⁷⁵ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 318.

³⁷⁶ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 63.

³⁷⁷ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 322; Belâzürî, Fütûh, s. 262; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 63; İbn Haldûn, Târîh, Cilt: 3, s. 84.

Ömer b. Habîre el-Fezârî tarafından Sind valisi olarak atandı. Sonra Halife Hişâm, aynı görevini devam etmesini istemiş, yeni dönemde Irak'a tayin edilen vali Hâlid b. Abdillâh ile irtibatta olmasını söylemiştir.³⁷⁸ Bir başka rivayete göre Halife Hişâm b. Abdilmelîk döneminde Cüneyd b. Abdirrahman'ın, Irak valisi Hâlid b. Abdillâh tarafından Sind bölgesi üzerine vali olarak görevlendirildiği aktarılır. Cüneyd, görevi aldıktan sonra bölgeyi kontrol altına alarak Sind nehrine kadar ilerledi. Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere burada Ceysiyeh b. Dâhir ile karşı karşıya gelmişti. Cüneyd ve Ceysiyeh'nin orduları arasında bir savaş gerçekleşti. Savaşta Ceysiyeh esir edilerek öldürüldü. Böylece Cüneyd, bölgeyi ele geçirdi. Ardından doğuya doğru ilerleyerek Keyrec bölgesini fethetti. Sonra âmillerini Mârmed, Mandâl, Dahnec ve Baros'a gönderdi. Daha sonra da Beylmân'a kadar ilerleyerek bütün bu bölgeyi (Gucerât) fethetti. Muhammed b. Kâsım'dan sonra ilk defa Sind bölgesinde bu kadar geniş bir alan Müslümanların eline geçmiş oldu. Döneminde, isyanlar bastırıldı, bölgeye barış ve huzur getirildi. Fakat bu sırada Cüneyd, Halife Hişâm tarafından görevden alınarak Horasan bölgesine gönderildi. Onun yerine de Temîm b. Zeyd görevlendirildi.³⁷⁹

11. Temîm b. Zeyd el-Kaynî (h. 111/m. 729)

Cüneyd'den sonra Temim b. Zeyd b. Haml b. Münebbih b. Ma'kel el-Kaynî³⁸⁰ Irak valisi Hâlid b. Abdillâh tarafından Sind bölgesine vali olarak tayin edildi. Temîm'in atanmasının bölge için iyi bir seçim olmadığı anlaşılmaktadır. Zira o, idare işlerini hafife alıyordu. Bu arada kendisi Araplar arasında cömertliğiyle bilinmekteydi. Beytûlmâl'da bulunan parayı har vurup harman savurarak kısa bir süre içerisinde bitirmişti. Sind halkı onun zaafa yol açan yöneticiliğinden istifade ederek isyana kalkıştı. Kessah bölgesi hariç her yerde düzen bozuldu, iç savaşlar başladı. Bunun üzerine Irak valisi olan Hâlid b. Abdullâh, Halife Hişâm'dan Temîm'in yerine el-Hakem b. Avâne el-Kelbî'yi atamasını istedi. Temîm, bu sıralarda Deybül yakınlarında vefât etti.³⁸¹

³⁷⁸ Belâzürî, Fütûh, s. 263.

³⁷⁹ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 63; İbn Haldûn, Târîh, Cilt: 3, s. 84.

³⁸⁰ İbn Hazm, el-Ensâb, s. 454 ve bkz. Belâzürî, el-Ensâb, Cilt, 12, s. 74.

³⁸¹ Belâzürî, Fütûh, s. 263; Ya'kûbî, el-Büldân, s. 238; İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 359; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 64.

12. el-Hakem b. Avâne el-Kelbî (h. 111-122/m. 729-740)

el-Hakem b. Avâne b. Eyyâz b. Vizr b. Abdülhâris el-Kelbî, görev aldığı Sind bölgesindeki durum epeyce karışıktı. el-Hakem, çok yetenekli bir kişiydi. Muhammed b. Kâsım'ın valiliği zamanında Sind'e gelmişti. Brahmanâbâd fethedildiğinde Muhammed b. Kâsım'ın halk için çıkardığı fermanı halka Temim b. Zeyd el-Kaynî ile birlikte el-Hakem b. Avâne el-Kelbî duyurmuştu.³⁸² Daha sonra el-Hakem, Halife Hişâm döneminde Sind valisi olarak atandı. İsyanları bastırıp bölgeyi kontrol altına aldı. Yanında Sind fatihi Muhammed b. Kâsım'ın oğlu Amr da vardı. Amr b. Muhammed b. Kâsım da babası gibi çok iyi bir komutan ve siyasetçiydi. Hakem, devlet işlerinin önemli bir kısmını ona yaptırıyordu. el-Hakem valiliğinde Sind bölgesinde el-Mahfûze isimli yeni bir şehir kuruldu. Düşman eline geçen topraklar geri alındı ve halk tekrar refaha kavuşturuldu. Sonra el-Hakem, Sind bölgesinde h.122/m.740 yılında düşmanla savaşırken, Meydliler tarafından³⁸³ şehit edildi.³⁸⁴

13. Amr b. Muhammed b. Kâsım (h. 122-125/m. 740-743)

İbnü'l-Hayyât, Hakem b. Avâne el-Kelbî'nin öldürüldükten sonra Muhammed b. Arâr el-Kelbî'nin geçici olarak bu görevi üstlendiğini ve kısa süre sonra Irak valisi Yûsuf b. Ömer tarafından azledilerek onun yerine Amr b. Muhammed b. el-Kâsım es-Sekafî'nin görevlendirildiğini rivayet eder. Amr, bu görevi layıkı ile yerine getirdi ve Halife Hişâm'ın ölümüne kadar görevine devam etti.³⁸⁵ Taberî, Amr'ın Sind valiliğinde İbn Arâr'ı tutuklayıp cezalandırdığını aktarmaktadır. Sonra H.125/m.743 yılında Mansûr b. Cemhur Irak valisi olarak görevine başladı ve Muhammed b. Arâr onun tarafından Sind ve Sicistan valisi olarak atandı. Muhammed b. Arâr, Amr'ı tutuklattı ve kendisi namaz kılmak için Amr'ın yanından ayrıldı. Amr, başında nöbet tutan askerin kılıcı üzerine kendini düşürerek intihara kalkıştı ve yaralandı. Üç gün sonra bu yaradan dolayı hayatını kaybettiğini aktarılır.³⁸⁶

³⁸² Kûfî, Fethü's-Sind, s. 203.

³⁸³ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 359.

³⁸⁴ Belâzürî, Fütûh, s. 264; Ya'kûbî, el-Büldân, ss. 238-241.

³⁸⁵ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 359.

³⁸⁶ Taberî, Târîh, Cilt: 7, s. 272.

14. Yezîd b. Arâr veya Muhammed b. Arâr veya Muhammed b. Gazân³⁸⁷ (h. 125-129/m. 743-746)

Yezîd b. Arâr, el-Hakem b. Avâne el-Kelbî ile birlikte Sind bölgesine gelmişti. el-Hakem'in ölümünden sonra bazı kaynaklara göre Yezîd b. Arâr ve Amr b. Muhammed arasında Sind valiliği konusunda anlaşmazlık yaşandı. Irak valisi Yûsuf b. Ömer konuyu Halife Hişâm'a bildirdi. Halife Hişâm, ikisinden hangisi tecrübe bakımından daha kıdemliyse onun görevlendirilmesini bildirdi. Fakat Yûsuf'un, Sakîf kabilesinden olduğu için Amr b. Muhammed'i tercih ettiği de söylenmektedir.³⁸⁸ Yukarıda zikrettiğimiz bir başka rivayette ise Yezîd b. Arâr'ın geçici olarak bu göreve getirildiği ve sonra Irak valisi Yûsuf b. Ömer tarafından azledilip, yerine Amr b. Muhammed'in atandığı da aktarılır.³⁸⁹ H. 125/m. 743'de Velîd b. Yezîd b. Abdilmelîk halife olunca Amr b. Muhammed, Sind valiliğinden azledilerek yerine Yezîd b. Arâr getirildi. Yezîd b. Arâr başarılı bir şekilde görevini yaptı. Ya'kûbî'ye göre, Sind valiliği sırasında on sekiz savaş gerçekleştiren Yezîd b. Arâr güzel huylu bir insan olarak bilinirdi.³⁹⁰ H. 126/m. 744 yılında halife olan Yezîd b. Velîd b. Abdilmelîk, Irak valisini azlederek yerine Mansûr b. Cumhûr'ı görevlendirdi. Fakat kısa bir süre sonra onu da azlederek yerine Abdullah b. Ömer b. Abdilazîz'i görevlendirdikten beş ay sonra hayatını kaybetti. Ardından İbrâhim b. Velîd b. Abdilmelîk halife olunca Yezîd b. Amr b. Habîre'yi Irak valisi olarak atadı. Bu sırada Mansûr b. Cumhûr, Irak'ı terk edip Sind valisi olan Yezîd b. Arâr'ın yanına gelmek istedi. Ancak Yezîd b. Arâr buna müsaade etmedi. Yezîd b. Arâr'ın bu tutumu Mansûr b. Cumhûr'un hoşuna gitmedi. Mansûr, kısa bir zaman içerisinde Yezîd b. Arâr'a ağır bir darbe vurarak tutukladı ve öldürdü.³⁹¹

15. Mansûr b. Cumhûr (h. 129-134/m. 746-751)

Mansûr b. Cumhûr b. Hısn b. Amr el-Kelbî ed-Dımaşkî Emevîlerin önemli savaşçılarından biriydi. Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik'in yanında yer alarak, Halife Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik'e karşı mücadele ederek onun öldürülmesinde rol aldı.

³⁸⁷ İsim farklılıkları hakkında bkz. s. 74/dip not numara, 215.

³⁸⁸ Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 324.

³⁸⁹ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 359.

³⁹⁰ Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 333.

³⁹¹ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 359; İbnü'l-Kelbî, Neseb, Cilt: 2, s. 635; İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb İbn Miskeveyh (ö. h. 421/m. 1030), **Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkubi'l-Himem**, thk. Ebü'l-Kâsım İmâmî, 2. baskı, Tahran 2000, Cilt: 3, s. 207.

Mansûr b. Cumhûr desteğiyle halife olan Yezîd, daha sonra onu Irak valiliğine atadı. Böylece yine Mansûr b. Cumhûr sayesinde h.129/m.747 yılında Irak ahalisinden kendi adına biât aldı. Fakat aynı yıl Halife Yezîd onu azledip yerine Abdullah b. Ömer b. Abdilazîz'i görevlendirdi. Abdullah, görevi aldıktan sonra da Mansûr b. Cumhûr bir süre Irak bölgesinde kalmaya devam etti. Bu arada belki de yeni halifenin tehdidinden ötürü veya verdiği hizmetlerin karşılığını alamadığını düşündüğü için Kûfe'de başlayan Şîi isyanına katıldı. Bu isyanın başını çeken Abdullah b. Muâviye, Irak valisi tarafından öldürüldü. Bunun üzerine bu bölgeyi terk eden Mansûr, kardeşi Manzûr b. Cumhûr ile birlikte Sind bölgesine geçti. Fakat onun bölgeye gelişi Sind valisi Yezîd b. Arâr tarafından hoş karşılanmadı. Mansûr Sadüsân bölgesinde kalarak güç topladı. Ardından Yezîd b. Arâr üzerine akın yaptı. Yezîd b. Arâr savaşta yakalanarak öldürüldü. Mansûr, Sind bölgesini ele geçirdi. Birkaç yıl orada kardeşiyle birlikte hüküm sürdü. O sırada son Emevî halifesi olan Mervân b. Muhammed, Abbâsîler tarafından öldürüldü. Bu süreçte Mugalles b. Serîel-Abdî Abbâsîler tarafından Sind valisi olarak gönderildi. Sind yöneticisi Mansûr b. Cumhûr ona karşı giriştiği savaşta öldürüldü. Bunun üzerine Irak valisi Ebû Müslim el-Horasânî veya Halife Ebû'l-Abbâs es-Seffâh bizzat, Mûsâ b. Ka'b'ı büyük bir orduyla Sind bölgesine gönderdi. Mansûr b. Cumhûr bu orduya karşı koyamadı. Nihayet savaştan kaçarken çölde susuzluktan öldü. Taberî bu olayın h.134/m.752 yılında gerçekleştiğini zikretmektedir.³⁹² Ardından Sind valileri Abbâsî halifeleri veya bazen Abbasîlerin Horasan valisi tarafından atanmaya devam etti.

2.5. SİND'DE SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT

Emevîler döneminde Arapların Sind bölgesinde gerçekleştirdiği fütûhât sonrasında yıllardan beri Hinduların egemenliği altındaki bu topraklar İslâm fetihlerinden sonra yeni hükümet sistemine sahip olmuştur. Buna göre insanlar yeni bir din ve medeniyet anlayışı ile tanıştılar. Fetihler sonrasında bölgede şehirleşme ve imar faaliyetleri ortaya çıktı. İslâm'ın sosyal değerleri ve siyasal ilkeleri, bölgedeki insanlara hak ve adaletle yaşama bilincini kazandırdı. Toplum, beraberlik ve kardeşlik şuuruna sahip oldu. Bundan dolayı pek çok insan, İslâm dinini

³⁹² İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 413; Belâzürî, Fütûh, s. 264; Taberî, Târîh, Cilt: 7, s. 464; İbn Miskeveyh, Tecârib, Cilt: 3, s. 346; İbnü'l Cevzi, el-Muntazam, Cilt: 7, s. 324.

benimseyerek kabul etti. Bu çerçevede Arapların Sind bölgesindeki sosyal ve kültürel hayatındaki etkileşim üzerinde durmaya çalışacağız.

2.5.1. Toplumsal Hayat ve Gelir Kaynakları

Sind bölgesi, Müslümanların buraya gelmesinden önce çeşitli kavimler ve inançlara sahip olan insanların yaşadığı topraklar idi. Hicâz'da hicretin gerçekleştiği zaman ve sonraki yıllarda Sind halkının çoğu Budistlerden oluşmakla beraber Brahman hanedanı hüküm sürmekteydi. Daha sonra yukarıda bahsettiğimiz gibi Dâhir b. Çeç döneminde (h. 59-92/m. 679-711) Müslümanlar buraları fethetmek için geldiler. Bu fetihlerin başarıya ulaşması neticesinde Sind bölgesi sakinleri medeniyet, hak, hukuk ve nizamın önemini kavradılar.³⁹³ Müslümanların Sindlilere karşı sergilediği politika onların ilk planda dinlerini değiştirmekten ziyade İslâm devletine tabi olmaları yönündeydi. Müslümanlar Sind bölgesini fethettiğinde iki konu da hassasiyet gösterdikleri görülür: Birincisi, bölgenin ekonomik altyapısını mümkün olduğu ölçüde en yüksek seviyede korumak. İkincisi, en az kayıpla Sind'in fethini gerçekleştirmeye çalışmak. Ancak yeri geldiğinde Sindlilerin direnişine karşı aynı oranda azim ve mücadeleyi de sergilediler. Sind halk arasında İslâm'ı kabul edenler daha çok Budistler idi. Budistler, bölgenin ekonomi ve ticarî faaliyetlerinde etkin olma niyetindeydiler. Çünkü bölgenin hâkimiyetini ele geçiren İslâm devletiyle işbirliği yapmanın hem onlar için ticarî fırsatlar açacağını hem de kendi dinleri ve yaşantıları için faydalı olacağını düşünüyorlardı.³⁹⁴ Araplar bu topraklara gelmeden önce ve sonra buradaki halk geçimini daha çok tarım ve ticaretten kazanmaktaydı. Bölgede hem deniz hem de kara yoluyla ticaret yapılmaktaydı. Fetihler esnasında Sind bölgesi ticarî faaliyetler açısından daha fazla önem ve değer kazanmıştı. Arap tüccarlar limanları dolaşmak suretiyle alışveriş yaparlardı ve bu ticarî seferlerde Sind bölgesinde daha fazla kar elde ederlerdi. Nitekim Ya'kûbî, Deybül şehrinin fethedilmesinden önce Sind bölgesindeki ticaretin, Hind'e göre daha değerli ve kazançlı olduğunu aktarır.³⁹⁵ Sind bölgesinde birkaç büyük ticaret merkezi

³⁹³ Preeti Sharma, **Invasions of Arabs in Sindh**, International Journal of Novel Research in Humanity and Social Sciences Cilt, 2, Sayı, 4, ss. 28-30, July-August 2015, www.noveltyjournals.com. 30.01.2019.

³⁹⁴ Tej Sarao Karam, **Buddhist-Muslim Encounter in Sind during the Eighth Century**, International Conference on Buddhist and Muslim Encounters in Premodern South Asia, University of Lausanne, 12-13 October 2015, Switzerland, s. 1-4,

³⁹⁵ Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 234.

bulunuyordu. Bunlardan Mükhrân bölgesinde Kez şehri, hem ticarî bir merkez idi hem de büyük bir limana sahipti. İkinci olarak Deybûl toprakları tarıma elverişli olmasa da tüccarların sıkça uğradığı uluslararası bir ticaret merkeziydi.³⁹⁶ Üçüncüsü Makdisî'nin de belirttiği üzere el-Mansûre'dir. Makdisî, Emevî devletinin Sind eyalet başkenti olan el-Mansûre'nin önemini şöyle aktarır: Şehrin fizikî yapısı Dimaşk'a benzer, binalar ahşap ve kerpiçten yapılmıştır. Şehrin içinde tuğla ve taştan inşa edilmiş büyük bir cami vardır. Şehrin halkı dinlerine bağlı, ilim sahibi ve zeki insanlardı. Şehir de bir ticaret merkezidir.³⁹⁷ Bölgenin dördüncü büyük ticaret merkezi ise eski başkent olan Aror idi. Sind nehrinin kıyısında bulunması ona ticaret faaliyetleri açısından imkân sağlıyordu. Yâkût el-Hamevî burada tarımın sınırlı olduğunu ve halkının daha çok ticaretle iştigal ettiğini söyler.³⁹⁸ Beşinci bölge ise Sind topraklarında tüccarların gelebileceği son ticaret merkezi olan Mûltân idi. Mûltân tarım ve ticaret bakımından en verimli merkezdi. Mûltân halkı, alışverişlerinde doğruluk dürüstlükleriyle bilinirler, işlerine hile bulaştırmazlardı. Fakirleri gözetken Mûltân halkı, ticaret ve diğer nimetlerin bol olması sebebiyle refah ve huzur içinde yaşıyorlardı.³⁹⁹ Bundan başka Neyrûn, Sivistân, Kîkân, Kandâbîl ve Huzdar gibi şehirlerde de ticari işler yapılmaktaydı.

Sind halkı ticaretin yanı sıra hayvancılıkla da uğraşmaktaydı. At, deve, eşek, inek, koyun ve manda gibi hayvanlar bölge koşullarında çok değerli sayılırdı. İstahrî, Sind bölgesindeki Budha kavminden bahseder ve onların develer yetiştiren bir kavim olduğunu ve ticaretle ilgilendiklerini aktarır. Kandabîl ve diğer bölgelerden insanlar ticaret için Budha⁴⁰⁰ şehrine gelirlerdi.⁴⁰¹ Aynı şekilde sığır besleyiciliği de oldukça fazlaydı. Bunlar, tarlaların sürümü, yük hayvanı ve gıda temini gibi hususlarda kullanılmaktaydı. Haccâc döneminde Sind bölgesinde sığır sayısında epeyce azalma kaydedilince bunların gıda olarak kullanımına yasak getirilmişti.⁴⁰²

³⁹⁶ İstahrî, el-Mesâlik, s. 35.

³⁹⁷ Makdisî, Ahsen, s. 346.

³⁹⁸ Yâkût el-Hamevî, Mu'cem, Cilt: 3, s. 79.

³⁹⁹ Makdisî, Ahsen, s. 347.

⁴⁰⁰ Budha, anlaşılıyor ki Budha hem şehrin ismi hemde orada yaşayan kavimine denirdi.

⁴⁰¹ İstahrî, el-Mesâlik, s. 176.

⁴⁰² el-Bîrûnî, Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (ö. h. 453/m. 1061), **Tahkîkû mâ li'l-Hind**, 2. baskı, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1983, s. 427.

2.5.2. Dinî Hayat

Müslümanlar Sind bölgesinde iktidara geldikten sonra Sind halkına önceden uygulanan kast sistemi ve bazı toplumsal yasaklar ortadan kaldırıldı. İslâm'ın eşitlik ve kardeşlik ilkesi toplumun özgürlük duygusunu hissetmesini sağladı. İslâm, zorla ve zorbalıkla kabul ettirilen bir anlayışa sahip değildi. Buna göre fethedilen diğer topraklarda olduğu gibi Sind halkının önüne de iki seçenek sunulurdu. Birincisi, İslâm'ı kabul edip, Müslümanlarla aynı hak ve hukuka sahip olmak. Diğeri, kendi dinleri üzerine sabit kalarak ve zimmî statüsüne girerek cizye (baş vergisi) ödemek suretiyle İslâm devletinin himaye ve sorumluluğunda yaşamak. Nitekim Muhammed b. Kâsım, Aror şehrini kuşattıktan sonra oradaki ahali kendilerine ve tapınaklarına zarar verilmemesi şartıyla sulh antlaşması yaparak şehri teslim etmişti. Muhammed, *“Tapınaklar, Yahudi ve Hristiyanların kiliseleri ve Mecûsîlerin ateşgedeleri gibidir”*⁴⁰³ diyerek onlara ehl-i kitâp muamelesi uygulamıştır.

Daha sonra İslâm orduları Brahmanâbâd'ı ele geçirdikten sonra halkından olan Brahmanlar onun yanına gelerek kendi tapınaklarının ihyası ve dinlerinin gereklerini yerine getirebilmeleri konusunda Muhammed'den açık bir karar istediler. Muhammed, bu konuyu Haccâc ile müzakere etti. Haccâc ona gönderdiği cevabî mektupta, *“Madem bunlar devletin hakkı olan vergiyi ödeme konusunda ihmalkârlık yapmıyorlar, o zaman bizim de bunların din ve inancına karışmak ya da engel koymak gibi hakkımız yok. Bu konuda bunları serbest bırak”* demiştir. Muhammed de onlara sadece bu hakkı tanımakla kalmamış, ayrıca onlara dinî bayramlar, gelenekler ve ihtiyaçlarını karşılamak için yardım toplama gibi faaliyetleri de düzenlemeleri konusunda izin vermiştir.⁴⁰⁴

2.5.3. Adet, Gelenek ve Görenekler

İslâm, içinde küfür, şirk, dalâlet, haram, israf gibi hususlar olmadıkça insanların adet, gelenek ve göreneklerini serbest bırakmıştır. Antlaşma yapıldıktan sonra zimmî zümresine giren gayr-ı müslimler devlete hakkı olan vergileri ödemek suretiyle devletin koruması altına girerek bir nevi dokunulmazlık sahibi olurlar. Hatta savaş dışında da İslâm'ın toplumsal geleneklere hoşgörü anlayışını sadece gayr-ı

⁴⁰³ Belâzürî, Fütûh, s. 261.

⁴⁰⁴ Kûfî, Fethü's-Sind, s. 214-216.

Müslimlere değil, aynı zamanda Müslüman kabilelerin İslâm'a aykırı olmayan eski gelenek ve adetleri konusunda da gösterdiği görülmektedir.⁴⁰⁵

Emevîler döneminde gerçekleşen Sind bölgesindeki fetihleri ile Arap ve Sind kültürleri karşı karşıya geldi. Bu toplumsal karşılaşma, insanların düşüncelerini ve hayata bakış açılarını değiştirmelerine vesile olmuştu. Nitekim Muhammed b. Kâsım Sind bölgesinde yeni din ve inanca sahip bir toplum, farklı kültür ve gelenekler karşısında yerel sorunları istişare ile halletmeye çalıştı. Özellikle Aror ve Brahmanâbâd fethedildikten sonra bölgede yerel halkı kapsayıcı idarî ve sosyal uygulamaların ortaya konduğu görülmektedir. O, Brahmanâbâd'daki idarî sistemi kurarken oradaki insanların atalarından kalan adet ve geleneklerini serbestçe uygulayabilmelerine izin vermişti. Ayrıca Müslümanlarla iyi ilişki kurmalarını ve işlerini birlikte yürütmelerini tavsiye etmişti.⁴⁰⁶ Brahmanâbâd'dan sonra Samah kabilelerinin yaşadığı bölgeye yaklaşıncı halk onu dans ederek ve davul çalarak karşılayınca Muhammed hayretle *"Neden böyle bir şey yapıyorlar?"* diye sordu onlar da *"Bu onların geleneklerindendi. Bölgeye yeni bir kral veya hükümdar geldiğinde, hükümdarlığı böyle kutlanarak kabul edilir"* diye cevap verdiler. Bu arada orada bulunan çok keskin bir zekâyâ sahip, dindar ve güvenilir bir kişiliğe sahip Hureym b. Amr adlı kişi, Muhammed'e *"Buralarda âdet böyle ise o zaman bize Allah'a şükür etmek düşer. Kaldı ki bunlar bize teslim oldular ve bölge bizim elimize geçti"* dedi. Muhammed, onun söylediklerini duyunca gülümsedi ve : *"O zaman buyur söyle onlara, eğlenceye devam etsinler"* dedi. Bunun üzerine Hureym eline aldığı yirmi dinar altını halka dağıtarak şöyle dedi: *"Bu da hükümdarların âdeti olarak bir lütuftur ve devamı da gelecektir"*.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Nitekim Hz. Aişe'nin akrabalarından biri Ensar kabilesinden bir kişiyle evlendiğinde Resûlullah, Hz. Aişe'ye sormuştu: *"Gelin kıza veda ettiniz mi?"* Hz. Ayşe *"Evet,"* dedi. Resûlullah tekrar sordu: *"Yanında şarkı söyleyen bir kimse gönderdiniz mi?"* *"Hayır,"* cevabı alınca Resûlullah şöyle buyurmuştu: *"Şarkıcılık, Ensar'ın ruhundadır. Şarkı söyleyen birini gönderseydiniz iyi olurdu"*. İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd er-Rebeî' el-Kazvini, (ö. h. 273/m. 887), **Sünen İbn Mâce**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 4. baskı, Dârü İhyâ'-l-Kütüb'i'l-'Arabiyye, y.y. 1952, Cilt: 1, s. 612. Daha sonra Hz. Ömer kendi halifeliği döneminde Şam'a gelirken yolda el-Mukallisûn denen bir grup ile Zerî'ât isimli bir yerde karşılaşmıştı. Onlar kılıçlarla şov yaparak ve çiçekler fırlatarak Şam'a gelen Hz. Ömer'i karşıladılar. Hz. Ömer onları önce durdurmak istedi, lakin Ebu Ubeyde mani oldu ve dedi: *"Ey Emir-ul Müminin! Bırakın yapsınlar. Bu onların bir geleneğidir. Eğer siz şimdi bunları durdurursanız, antlaşma konusunda içinizde şüphe olduğunu düşünecekler. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Kimse, onlara mani olmasın,"* demiştir. Belâzürî, Fütûh, ss. 88-89.

⁴⁰⁶ Kûfî, Fethü's-Sind, s. 203.

⁴⁰⁷ Kûfî, Fethü's-Sind, s. 211.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABBASİLER VE SİND BÖLGESİ

3.1. ABBASİLER DÖNEMİNDE SİND BÖLGESİ

Emevî iktidarı h.132/m.749'da sona erdi ve yerine Abbâs devleti kuruldu. Horasan bölgesinden başlayan Abbâsî hareketi, başkenti Dimaşk'tan Irak bölgesine yani Kufe'ye taşındı. Emevîlerde olduğu gibi Abbâsîlerde de veliahtlık sistemi devam etti. Fakat Emevîlerin izlediği Arapçılık politikasına karşı bu yeni yönetim, Arap olmayan Müslümanların (mevâlî) yardım ve destekleriyle iktidara gelmişti. Bu dönemde, Şuûbiyye⁴⁰⁸ hareketinin mensupları, Arap olmayan Müslümanlar tarafından kavmiyetçiliğe karşı bir tepki olarak Abbâsîleri desteklediler. Emevîler döneminde Araplarla eşit muameleye tabi olmayan Müslümanlara karşı Abbâsîler, son derece saygılı davrandılar. Abbâsîler, bu insanları önemli mevkilere getirdiler, devlet işlerinde onların tecrübelerinden faydalandılar. Bundan dolayıdır ki bu dönem İslâm devletinde yeni bir devrin ve yeni bir sistemin başlangıcı kabul edilir. Bunun yanında Abbâsîler iktidara gelince Emevî halifelerine göre daha dindar görünme çabasına girişmişler Resûlullah ile olan yakın akrabalıklarında siyasî meşruiyet aramışlardır.⁴⁰⁹

Abbâsîler başa geldiğinde Sind bölgesinin idaresi Mansûr b. Cumhûr'un elinde bulunmaktaydı. Sind bölgesine ilk Abbâsî valisi olarak Muğalles b. Seriyî el-Abdî tayin edildi. Abbasîler iktidara geldikten sonra Sind valilerinin görevlendirilme ve azledilme işlemleri başkentten yapılmaya başlandı. Bazen ise Horasan ve Basra'dan da yapıldığı da görülür. Nitekim Halife el-Mehdî (h. 199/m. 815) döneminde iç karışıklıklar artınca, Sind'in idaresini Basra valiliğinin sorumluluğuna verdi. Bu bölümde Abbâsîlerin Sind bölgesindeki faaliyetlerini ele almaya çalışacağız.

⁴⁰⁸ Şuûbiyye kelimesi, sözlükte "topluluk, cemaat, halk ve millet" anlamına gelen şa'b kelimesinin çoğuludur. Terim olarak İslâm'ı kabul eden Fars, Türk ve Berberî gibi milletlerin Araplar'dan üstün olduğunu savunan milliyetçilik akımını ifade eder. Detaylı bilgi için bkz. İbn Abdîrabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, (ö. h. 328/m. 940) **el-'İkdü'l-ferîd**, 1. baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, Cilt, 3, ss. 351-352; Adem APAK, "Şuûbiyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi**, İstanbul 2005, Cilt, 39, ss. 244-246.

⁴⁰⁹ Taberî, Târih, Cilt: 7, s. 425; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, s. 8.

3.1.1. Halife es-Seffâh (h. 132-136/m. 749-754)

H.132/m.749 yılında Abbâsî devleti kurulduktan sonra ilk halife olan Ebü'l-Abbâses-Seffâh tarafından İslâm devletinin doğu eyaletine yani Horasan bölgesine vali olarak Ebû Müslim el-Horasânî tayin edildi. Ebû Müslim bütün doğu bölgesinin kontrolünü ele aldıktan sonra Temîmoğullarından Muğalles b. Seriyy el-Abdî'yi Sind valisi yaparak gönderdi.⁴¹⁰ İbnü'l-Hayyât, Muğalles'in başkentten ve Halife es-Saffâh tarafından görevlendirildiğini belirtir.⁴¹¹ O sırada Mansûr b. Cumhûr'un kardeşi Manzûr, Sind'in batı bölgelerinde görev yapmaktaydı. Mansûr onu el-Mansûre şehrinde bırakıp Mûltân'a doğru yola çıkmıştı. Manzûr'un yanındakiler, Muğalles'in bir orduyla buraya geleceğini öğrenince Manzûr'u öldürerek durumu Muğalles'e bildirdiler.⁴¹²

Bazı kaynaklarda Filistin'den kaçarak gelen ve Mansûr'un himayesine giren Rifâ'a b. Sâbit b. Nu'aym'in Manzûr'u öldürdüğünü aktarılır. Bunu duyan Mansûr b. Cumhûr geri dönerek Muğalles'i mağlup etti. Muğalles'i esir alarak kardeşinin katilleriyle beraber onu da öldürdü. Hatta Taberî, Mansûr'un, Rifâ'a b. Sâbit'i yakalayarak diri diri bir duvarın içerisine gömdüğünü aktarır.⁴¹³

Muhtemelen Ebû Müslim el-Horasânî, Muğalles'in durumunu öğrenince Halife Ebü'l-Abbâs es-Seffâh'a bildirmiştir. Bunun üzerine h.134/m.752 yılında Halife kendi şurta teşkilatında görev yapan Mûsâ b. Ka'b el-Temîmî'yi 20.000⁴¹⁴ kişilik bir orduyla Sind bölgesine gönderdi. Mûsâ, Kandabîl'e gelerek birkaç gün orada kaldı ve Mansûr'un yanında bulunan kişilerle mektuplaşarak onları vazgeçirmeye çalıştı. Hatta Mûsâ ile gelen kabileler de kendi tanıdıklarıyla mektuplaşarak onları uzaklaştırmaya çalıştırdı.⁴¹⁵ Sonra Mûsâ ilerledi ve her iki ordu arasındaki savaş Mihrân nehrinin batı kıyısında gerçekleşti. İbnü'l-Hayyât, Mansûr

⁴¹⁰ Belâzürî, Fütûh, s. 264.

⁴¹¹ İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 413.

⁴¹² Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 340.

⁴¹³ İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 413; Taberî, Târih, Cilt: 7, s. 314; el-Bağdâdî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb (ö. h. 245/m. 859-860), *Esmâü'l-Müğtallîn mine'l-Eşrâf fi'l-Cahiliye vel İslâm*; 1. baskı, Dârü'l-Kütüb'ş-İlmiyye, Beyrut 2001, ss. 168-169; İbn Asâkir, Târih, Cilt: 60, s. 360.

⁴¹⁴ Bunların 4.000 Iraklı, 16.000 ise Sind'den katılan askerler olduğuna dari bkz. Ya'kûbî, Târih, s. 255; Taberî, Târih, Cilt: 7, s. 464.

⁴¹⁵ Ya'kûbî, Târih, s. 255.

b. Camhur'un, Mûsâ b. Ka'b ile Kandabîl bölgesinde karşılaştığını ve bu savaşta Mansûr'un kardeşi Manzûr b. Cumhûr'un öldüğünü aktarmaktadır.⁴¹⁶

Anlaşılan şudur ki, Manzûr'un bu şekilde ölmesine dair bilgi doğru görünmemektedir. Çünkü Manzûr'un daha önce Muğalles b. Seriyî el- Abdî'nin Sind bölgesine gelmesiyle meydana gelen savaşta öldürüldüğü aktarılmaktadır.⁴¹⁷ Zaten o yüzden Mansûr, Mûltân yolundan geri gelip Muğalles ve kardeşinin katillerini öldürmüştü. Mûsâ b. Ka'b'ın ilerlemesini önlemek için Mansûr 12.000 askerden oluşan bir orduyla ilerledi. İki ordu arasında şiddetli bir çatışma oldu. Mansûr yenilgiye uğradı ve kaçmak istese de yakalanarak öldürüldü (h.136/m.754).⁴¹⁸ Bazı kaynaklar onun Hind bölgesine kaçarken Tar çölünde susuzluktan öldüğünü ileri sürmektedir.⁴¹⁹

Daha sonra Sind valisi Mûsâ, el-Mansûre şehrine geldi. Buranın bayındırlık işleriyle meşgul oldu. Şehirde gereken tamir işlerini yaptırdı, camiye yenileyerek bazı tadilatlar yaptı. Mûsâ, Sind bölgesinde askeri operasyonlar düzenleyerek bölgenin kontrolünü sağladı. Onun Zilhicce h.136/m.754 yılında Ebu'l Abbâs'ın ölümüne kadar orada görev yaptığı bilinmektedir.⁴²⁰

3.1.2. Halife Mansûr (h. 136-158/m. 754-775)

Ebu'l Abbâs'dan sonra Ebû Ca'fer el-Mansûr iktidara gelince, Mûsâ, oğlu Uyeyne b. Mûsâ'yı kendi yerine bıraktı. Kendisi de halifenin güvenlik teşkilatındaki görevine geri döndü.⁴²¹ H.141/m.758 yılında Mûsâ b. Ka'b vefât etti. Fakat bu arada Uyeyne b. Mûsâ Sind bölgesinin kontrolünü kaybetti. Bölgede bulunan Arap kabilelerinden Rebî'a ve Yemen kökenli kabileler ona karşı muhalefet etmeye başladı. Uyeyne, muhalefet eden bazı kişileri öldürdü. Bunun üzerine karışıklıklar ortaya çıktı ve iç savaş başladı. Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr bu haberleri duyunca Ömer b. Hafs el-Atkî'yi Sind bölgesine gönderdi. Uyeyne de ona isyan etmek zorunda kaldı. Ömer b. Hafs'ın el-Mansûre şehrine girmesine müsaade etmedi. Babasının yerine güvenlik teşkilatındaki görevine devam eden el-Museyyib b.

⁴¹⁶ İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 413.

⁴¹⁷ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 340.

⁴¹⁸ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 358; İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 413.

⁴¹⁹ Taberî, Târih, Cilt: 7, s. 464; İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 415; İbn Miskeveyh, Tecârib, Cilt: 3, s. 363; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, s. 43.

⁴²⁰ İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 413.

⁴²¹ Belâzürî, Fütûh, s. 264; İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 413; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, s. 90

Züheyr, Uyeyne'yi Mûsâ b. Ka'b'ın yerine görevlendirecek iken, endişelendi ve şiir şeklinde Uyeyne'ye “*Sind bölgesinde kalıp oradaki durumu düzeltmesini ve eğer buraya gelirse öldürüleceği*” anlamına gelen bir mektup gönderdi.⁴²² Uyeyne, bu oyunun farkına varmadı ve devlete olan güvenini, bağlılığını kaybetti. O yüzden Ömer, geldiğinde isyana kalkışmıştı. Ömer'in yanında Ukbe b. Müslim de vardı. Ömer savaşa başladığında Uyeyne'nin yanındakiler emân isteyip Ömer'in tarafına geçmeye başladılar. Uyeyne bunu görünce sulh yaparak teslim oldu ve tutuklanarak halife el-Mansûr'a gönderildi. Lakin Uyeyne yarı yolda kaçarak Sicistân'a gitmek istedi ve er-Rehec bölgesinin yakınlarında Yemen kökenli bazı kimseler onu öldürüp, başını halifeye gönderdiler. Ömer b. Hafs Sind bölgesinde iki sene daha görev yaptı ise de daha sonra Halife onu da azledip yerine Hişâm b. Amr et-Tağlebî'yi vali olarak tayin etti.⁴²³

Bu dönemde Sind bölgesinde ilk defa arka planda siyasî hedefleri olan Şîi yayılmacılık faaliyetlerinin gündeme geldiğini görmekteyiz. Ömer b. Hafs'ın Sind valiliği sırasında Abdullah b. Muhammed el-Eşter, Şîilerin Zeydiyye kolundan bazı kişileri yanına aldı ve Basra'dan atlar temin ederek tacir gibi görünüp deniz yoluyla Sind bölgesine geldi. Çünkü Ömer b. Hafs'ın Ehl-i Beyt mensuplarına meylettiğini biliyorlardı. Medine'de el-Eşter'in babası Muhammed b. Abdullah ve Basra'da İbrâhim, Abbâsî halifesine itaatsizlik gösteriyorlardı. Bu yüzden Muhammed b. Abdullah, Sind bölgesinin güvenilir bir yer olduğunu düşünerek oğlu el-Eşter'i buraya göndermişti. el-Eşter adamlarıyla birlikte Ömer'in huzuruna gelerek ona atlarını gösterdi. Gizlice ondan emân isteyerek ya davetlerini kabul etmesini ya da maksatlarını gizli tutarak geldikleri gibi geri gitmelerine müsaade etmesini istemişti. Ömer, onlara emân vererek iyi davrandı. Onlar, “*Biz buraya at satmak için gelmedik. Bu Resûlullah'ın soyundan gelen Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan'dır. Babası Medine'de kendi adına halifelik makamı için çağrı yapmaktadır*” deyince Ömer, bu çağrıyı memnuniyetle kabul etti. Ardından emrindeki devlet adamlarından da bu meseleyi sır olarak saklamalarını tembih etti. Bu gelişmeleri halka anlatmak için Cuma gününü bekliyorlardı ki Basra'dan gelen bir gemi, Sind bölgesine ulaştı. Gemi Ömer'in hanımından bir mektup getirmişti. Mektupta el-Eşter'in babasının ölüm haberi yer alıyordu. Bundan dolayı Şîilerin gizli yürütülen

⁴²² Taberî, Târîh, Cilt: 7, s. 512.

⁴²³ Ya'kûbî, Târîh, ss. 261- 262; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, s. 92.

propagandası ifşa oldu. Ömer b. Hafs, Abdullah b. Muhammed el-Eşter'i adamlarıyla birlikte Sind bölgesindeki bir krala gönderdi. Kral da Ehl-i Beyt'i çok seven ve saygı duyan biriydi. Ama bu kralın kim olduğu ve tam olarak hangi bölgenin kralı olduğuna dair açık bir bilgiye ne yazık ki sahip değiliz. Lakin büyük ihtimalle bu bölge bugünkü Sind bölgesinin doğusunda bulunan Gucerât bölgesiyle birleşen sınırların çevresinde olabilir.

Diğer taraftan Medine'de Şîi hareketinin kurucusu olan Muhammed ve Basra da İbrâhim öldürüldükten sonra Ebû Ca'fer el-Mansûr'a, Abdullah b. Muhammed el-Eşter hakkında bilgiler ulaşmıştı. Bunun için Halife el-Mansûr bir mektup yazarak duydukları hakkında Ömer'e soru sordu. Ömer devlet ricalini topladı ve durumu izah ederek şöyle dedi: *"Olay ortaya çıkmıştır, eğer bunun gerçek olduğunu inkâr edersem, Halife Mansûr beni derhal azleder, bununla da kalmayıp beni öldürebilir. Eğer inkâr edersem bu onun karşısına çıkıp savaş ilan etmem anlamına gelir."* Bu sırada Ehl-i Beyt'ten biri kalktı ve şöyle dedi: *"Her şeyi benim üstüme yıkın ve beni tutuklayarak halifeye gönderin. Ben bu uğurda canımı feda etmeye hazırım"* dedi. Ömer, bu kişiyi tutuklattı ve halifeye gönderdi. Halife el-Mansûr o şahsı öldürdü. Sonra el-Mansûr, Ömer'i Sind'den azledip Afrika'ya vali olarak tayin etti. Yerine de Hişâm b. Amr et-Tağlebî'yi Sind valisi olarak görevlendirdikten sonra ona, *"Oradaki kraldan Abdullah'ı bize teslim etmesini söyle, aksi takdirde savaş için hazır olsun"* diye emretti.⁴²⁴

İbnü'l-Hayyât, Ömer b. Hafs'tan sonra geçici olarak kardeşi Cemil b. Sahr'ın Sind valiliği yaptığını ve Halife el-Mansûr tarafından azledildikten sonra yerine Hişâm b. Amr et-Tağlebî'nin görevlendirildiğini aktarmaktadır.⁴²⁵

Hişâm h.151/m.769 yılında Sind valisi olarak göreve geldi. Sözde oradaki kral ile mektuplaşarak Abdullah b. Muhammed el-Eşter'i ondan istiyordu. Fakat aslında Abdullah'ı tutuklamak niyetinde değildi. Çünkü kendisi de Ehl-i Beyt'e sempatisi ve eğilimi olan biriydi. O sırada Sind'de bir isyan çıktı ve Hişâm onu bastırmak için kendi kardeşi Sefîh'i⁴²⁶ görevlendirdi. Sefîh askerlerini yanına alarak yola çıktı ve yerli hükümdarın hâkimiyetinde olan bölgeye ulaştı. O sırada bir yandan

⁴²⁴ Taberî, Târih, Cilt: 8, ss. 34-35; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, ss. 166-167.

⁴²⁵ İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 433.

⁴²⁶ el-Hasenî, Abdülhay b. Fahriddin b. Abdilâlî el-Hasenî et-Tâlibî (ö. h. 1341/m. 1923) **Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır**, 1. baskı, Dâr'u İbn Hazm, Beyrut 1999, Cilt: 1, s. 45.

tozu toprağa katarak gelen bir grup atlı gördü. Gelenler Abdullah b. Muhammed el-Eşter ve onun yanındaki dokuz kişiydi. Sefîh, onların yollarını kesip hepsini öldürdü. Lakin el-Eşter'in cesedini ölümler arasında bulamadı. Rivayete göre el-Eşter öldürüldüğünde arkadaşları onun kafası kesilip Halife Mansûr'a gönderilmesin diye yakındaki bir nehre atmışlardı. Hişâm, bu gelişmeleri Halife Mansur'a bildirdi. Mansûr, duyduğu memnuniyeti Hişâm'a bildirdikten sonra ona yerli hükümdarın üzerine saldırması emrini verdi. Çünkü Abdullah el-Eşter'in karısı ve oğlu hala bu kralın himayesindeydi. Hişâm, kral üzerine düzenlediği akınla kralı öldürerek bölgeyi ele geçirdi. el-Eşter'inin hanımı ve çocuğunu da ele geçirerek Halife Mansûr'a gönderdi. Daha sonra Halife Mansûr onları Medine'de bulunan akrabalarına teslim etti.⁴²⁷

Belâzürî, Hişâm b. Amr et-Tağlebi'nin Sind bölgesinde valilik yaptığı dönemde fethedilmesi zor olan bölgelerin alındığını nakleder. Ayrıca Gucerâtteki Barbed bölgesine Amr b. Cemel liderliğinde bir donanma gönderdiğini, diğer tarafta başka bir birlik göndererek Keşmir'i fethettiğini,⁴²⁸ oradan da birçok köleyi ele geçirip Mültân'ı tekrar fethettiğini, Kandabîl'i bazı Arap istilacıların elinden kurtarıp Gandahâr'a kadar gemilerle gelerek burada bulunan puthaneyi yıkıp yerine cami yaptırdığını aktarmaktadır. Sind bölgesi Hişâm'ın valiliğinde yeniden imar edildi. Hişâm, bölgenin dört bir yanını dolaşarak siyasî, idarî, toplumsal ve güvenlik teşkilatını tekrar düzenledi. Tarihçimiz Belâzürî, Hişâm'ın Sind bölgesindeki görevini tamamladıktan sonra Ömer b. Hasf⁴²⁹ ve ondan sonra da Dâvûd b. Yezîd b. Hâtim'in Halife el-Mansûr tarafından Sind'e vali olarak atandığını nakletmektedir.⁴³⁰

Hişâm'ın el-Mansûre bölgesinde görev yaptığı dönemde kardeşi Bastam b. Amr et-Tağlebi'yi el-Mansûre'de bırakıp Mültân'a giderek ve oradaki halkla savaşarak bölgeyi fethettiğini ve çok sayıda esir ele geçirdiği söylenir. Hişâm,

⁴²⁷ Taberî, Târih, Cilt: 8, s. 36; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, ss. 167-168. Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin naklettiği başka bir rivayete göre, Abdullah el-Eşter'i Hişâm'ın öldürdüğünü ve kafasının kesilip Halife Mansûr'a gönderildiği bildirilmektedir. el-İsfahânî, Ebü'l-Ferec, Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed (ö. h. 356/m. 967) Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn, thk. Seyyid Abbas Ahmed Sakr, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut t.y. ss. 270-271.

⁴²⁸ Muhtemelen bundan kast edilen bugünkü Pencab bölgesinin kuzey sınırları olmalıdır. Yoksa Keşmir'in fetih hakkında hiçbir kaynak söz etmemektedir.

⁴²⁹ Ömer b. Hasf: Belâzürî'nin aktardığı bu bilgi de diğer kaynaklara çelişmektedir. Zira Ömer b. Hasf, Hişâm'dan önce Sind valiliğini yapmıştı.

⁴³⁰ Belâzürî, Fütûh, s. 264.

Mültân'da bir donanma ordusu hazırlattı⁴³¹ ve Sind nehri üzerinden Kandahar'a doğru yola çıktı. Kandahar bölgesini fethettikten sonra oradaki puthaneyi imha ederek yerine camii yaptırdı. Sonra Hişâm, Halife Mansûr için Sind bölgesinden hiçbir valinin götürmediği kadar değerli hediyeleri Bağdad'a götürdü. Bundan birkaç gün sonra orada vefât etti. Halife Mansûr onun yerine Ma'bed b. Halîl et-Temîmî'yi bölgeye vali olarak atadı.⁴³²

Hişâm sayesinde Sind bölgesinde Abbâsî hâkimiyeti ilk defa tam anlamıyla bütün bölgeye yayıldı ve herkes tarafından kabul edildi denilebilir. Keşmir'den Gucerât'a kadar, Mültân'dan Kandabîl'e kadar bütün bölgelerin kontrolü sağlandı. Çok sayıda ganimet ve köle ele geçirildi. Hem Arap hem yerli isyancıların ele geçirmiş oldukları topraklar geri alındı. Abbâsîler döneminde Sind bölgesinde ilk kez bir donanma kuvveti hazırlandı. Halkın refah ve huzur içinde yaşaması için önemli adımlar atıldı. Hişâm öldükten sonra Sind valisi olarak görevlendirilen Ma'bed b. Halîl el-Temîmî⁴³³ de görevini layıkıyla yerine getirmiş ve bölgede halk tarafından sevilen bir yönetici olmuştu. Ma'bed b. Halîl birkaç ay sonra el-Mansûre şehrinde vefât edince yerine oğlu Muhammed b. Ma'bed'i bıraktı. Nihayet Zilhicce h.158/m.775 yılında Muhammed b. Ma'bed Sind valisiyken Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr vefât etti.

3.1.3. Halife el-Mehdî (h. 158-169/m. 775-785)

Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan sonra Abbasî hilafetine veliaht olan oğlu el-Mehdî geldi. el-Mehdî h. 159/m. 776 yılında Muhammed b. Ma'bed'i Sind valiliğinden azlederek yerine Rûh b. Hâtîm'i tayin etti.⁴³⁴ Halife el-Mehdî daha sonra farklı ülkelerdeki krallara mektuplar yazarak, kendisine itaat etmeye davet etti. Bu

⁴³¹ Abbasîler döneminde Sind bölgesinde Hişâm tarafından hazırladığı bu ilk donanma ordusuydu. Bu donanma ordusu el-Mansûre'den yola çıkarak Sind nehriyle Hind denize kadar geldi ve oradan Gucerât üzerine akın yaparak Kandahar'ı fethetmiştir.

⁴³² Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 373. İbnü'l-Esîr, h. 157/m. 774 yılında Hişâm'ın, el-Mansûr tarafından azledilerek yerine Ma'bed b. Halîl'in Sind valisi olarak görevlendirildiğini bizlere aktarır. Bkz. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, s. 190 ayrıca bkz. Tâlibî, Nüzhetü'l-Havâtir, Cilt: 1, s. 52.

⁴³³ İbnü'l-Hayyât, bu ismi Sa'îd b. Halîl ve oğlunun ismi Muhammed b. Sa'îd olarak zikretmektedir. İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 433. Ama aynı zaman da başka bir yerde oğlunun ismi Muhammed b. Ma'bed b. Halîl olarak zikreder. Bkz. İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 441. Diğer kaynaklarda ise bunun ismi Ma'bed b. Halîl olarak zikredilir. Taberî, Târih, Cilt: 8, s. 53; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, s. 190, Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 373.

⁴³⁴ İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 441.

krallardan çoğu onun bu çağrısını kabul ederek Abbasîlere tabi oldular. Onlar arasında Sind bölgesinin kralı Ray da vardı.⁴³⁵

Rûh b. Hâtım Sind bölgesine geldiğinde Zutlar isyana kalkışmışlardı. Rûh bunlarla baş edemeyince Halife el-Mehdî onu azlederek yerine Nasr b. Muhammed b. el-Eş'as el-Huzâ'î'yi Sind valisi olarak atadı. Mehdî Sind bölgesinin yönetim ve kontrolünü Basra valisine devretti. Basra valisi olan Muhammed b. Süleyman b. Ali el-Hâşimî, Abdülmelik b. Şihâb el-Misme'î'yi Sind valisi olarak görevlendirdi. Abdülmelik henüz yirmi gün bile Sind valiliği yapamadan yerine tekrar Nasr b. Muhammed el-Eş'as getirildi.⁴³⁶

Kanaatimizce Abdülmelik b. Şihab el-Misme'î'nin yirmi günden az süren bu görevi, Taberî'nin de aktardığı gibi, valilik görevinden ziyade askerî görev olmalıdır. Kaldı ki h.159/m.776 yılında Mehdî tarafından Abdülmelik el-Misme'î'ye destek kuvveti olmak üzere Basra ve Şâm askerlerinden oluşturulan yaklaşık 5.200 kişilik bir ordu ile yaklaşık 4.000 askerden oluşan Esâvire ve Siyâbice kuvvetleri deniz yolundan Hind'in Gucerât bölgesindeki Barbed şehrine gönderilmiştir.⁴³⁷ H.160/m.777 yılında Barbed şehrine ulaşınca Müslümanlar tarafından kuşatılan şehir, savaşılarak fethedildi. Barbed halkı ise kendilerini korumak için bir mabede sığınmışlardı. Müslümanlar mabede ateş ile saldırdılar. Mabede sığınanlardan bazıları öldü, canını kurtaranlar ise esir alındı. Bu savaşta Müslüman ordusundan yirmi dokuz kişi şehit oldu. Barbed bölgesinde bu olay bittikten sonra bölgede iklim şartları kötüleşti. Müslüman ordusu bir müddet denizin sakinleşmesini bekledi. Lakin o sırada ortaya çıkan veba salgını yaklaşık 1.000 kişinin ölümüne sebep olmuştu. Hal böyle olunca gemilerine binip yola çıkan Müslümanların çoğu, Fars sahili açıklarında fırtına nedeniyle gemilerinin batması sonucu boğularak hayatını kaybetti. Bu hadiseden kurtulan az sayıda Müslüman ve esirler Bağdat'a ulaşabildi. Bu esirler arasında Barbed kralının kızı da vardı.⁴³⁸ Abdülmelik b. Şihâb, bu cihat seferinden geri geldikten sonra h.161/m.778 yılında Sind valisi olarak görevlendirildi.⁴³⁹ Fakat sadece on sekiz veya yirmi gün sonra halife el-Mehdî, onun yerine Zübeyr b. el-Abbâs'ı vali yaptı. Zübeyr, daha Sind bölgesine ulaşmamıştı ki Halife el-Mehdî,

⁴³⁵ Ya'kûbî, Târih, Cilt, 2, s. 397-398.

⁴³⁶ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 398.

⁴³⁷ Taberî, Târih, Cilt: 8, ss. 116-117.

⁴³⁸ Taberî, Târih, Cilt: 8, s. 128; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, s. 218.

⁴³⁹ İbnü'l- Cevzî, el-Muntazam, Cilt: 8, s. 250.

Misbah b. Amr et-Tağlebi'yi bölgenin âmili olarak görevlendirdi. Bu sıralarda Sind bölgesindeki Arapların arasında ilk fitne hareketi olan asabiyetçilik ve kabile rekabeti gündeme gelmişti. Bölgede kaos hâkim olmuş, idare kontrolden çıkmıştı. Bu yüzden sürekli valiler değişiyordu. Bölgede istikrar sağlanamayınca Halife el-Mehdî kendi kölesi olan Leys b. Tarîf'i görevlendirdi. Leys, derhal bölgeye gelerek bir ay el-Mansûre'de kaldı. Bu arada Zutların büyük bir isyan içinde olduğunu gördü. Leys, bölgede sert yöntemler uygulayarak isyanları bastırmayı başardı ve bölgede durumu kontrol altına aldı.⁴⁴⁰

3.1.4. Halife el-Hâdî (h. 169-170/m. 785-786)

Halife el-Mehdî, Muharrem h.169/m. Temmuz-Ağustos 785'de vefât edince yerine kardeşi Mûsâ el-Hâdî iktidara geldi. Halife el-Hâdî, Sind bölgesinde valilik yapan Leys b. Tarîf'i yanına çağırdı. Leys, Bağdat'a doğru yola çıkmadan önce yerine oğlu Muhammed b. Leys'i bırakmıştı. Ancak henüz Bağdat'a ulaşmadan (h.170/m.786) Halife Mûsâ el-Hâdî vefât etti.⁴⁴¹

3.1.5. Halife Hârûn Reşîd (h. 170-193/m. 786-809)

Ardından Hârûn Reşîd h.170/m.786 yılında Abbâsî devletinin başına geçti. İbnü'l-Hayyât, Hârûn'un halife olduktan sonra Sind valiliği yapan Leys'i görevden alarak yerine Sâlim el-Berensî'yi⁴⁴² vali yaptığını, Sâlim'in kısa bir süre sonra orada vefât ettiğini ve yerine kendi oğlu İbrâhim b. Sâlim'i görevlendirildiğini ve orada bir sene görev yaptığını aktarır.⁴⁴³

Bu döneme ait bilgileri Ya'kûbî şu şekilde ele almaktadır: Halife Hârûn Reşîd, iktidara gelince Sind valisi Leys'i azlederek yerine Sâlim el-Yûnusî'yi atadı. Sâlim, iyi bir idareci olarak bilinmesine rağmen görevinde fazla kalamadı. Onun yerine İshâk b. Süleyman b. Ali el-Hâşimî, Sind valisi olarak atandı. Dürüst bir insan olarak tanınan İshâk da Sind bölgesine geldikten kısa bir süre sonra bu görevinden alındı. Bu kez yerine Tayfûr b. Abdullah el-Himyerî getirildi. Tayfûr valiliği zamanında Arapların Yemenî ve Nizârî (Güney-Kuzey) Arap kabileleri arasındaki rekabet şiddetlendi. Bunun üzerine Halife Hârûn, Câbir b. el-Eş'as el-Ta'î'nin Sind

⁴⁴⁰ Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 398.

⁴⁴¹ İbnü'l-Hayyât, Târîh, ss. 445-446.

⁴⁴² Ya'kûbî, bunun Salim el-Yunusi Mevlâ İsmâil b. Ali olduğunu söyler. Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 409.

⁴⁴³ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 463.

nehirinin batı tarafındaki bölgelere ve Mükran'a doğru yola çıkmasını emretti. Sonra Halife Hârûn Reşid, Sa'îd b. Selim b. Kutaybe'yi Sind valisi yaptı. Bunun üzerine Sa'îd, Sind nehrinin batısı ve Mükran üzerine komutan olarak kardeşi Kesîr b. Selim'i gönderdi. Lakin Kesîr iyi huylu biri değildi ve hakkında olumsuz söylentiler vardı.

Ardından Halife Hârûn, Sind bölgesi valiliğine İsa b. Ca'fer b. Mansûr'u, bölge komutanlığına da Muhammed b. Adiyî es-Sa'lebî'yi görevlendirdi. Komutan Muhammed b. Adiyî, Sind bölgesine geldikten sonra asabiyetçi yönetim anlayışından dolayı kabileleri birbirine kırdırdı. Mansûre'den çıkıp Mûltân üzerine yürüyünce, Mûltân halkı ona karşı direnç gösterdi. Meydana gelen savaşta mağlup olan Muhammed b. Adiyî'nin bütün silahları ele geçirilince kaçarak el-Mansûre'ye geldi. Atanan bu valilerden hiçbiri istikrarsızlığın üstesinden gelemedi. Arapların aralarında asabiyet duygusu aynen devam etti.

Bunun ardından Harûn Reşid önce Abdurrahman, ondan sonra da Eyyûb b. Ca'fer b. Süleyman'ı Sind valiliğine gönderdi. H.184/m.800 yılında ise Dâvûd b. Yezîd b. Hâtim el-Mühellebî, Sind valisi olarak tayin edildi. Dâvûd, görevi aldıktan sonra kardeşi el-Muğîre'yi Sind'e gönderdi. O sırada Arap Nizârî kabileleri isyana kalkışmış ve ülkeyi bölmek istemişlerdi. Planlarına göre bölgenin bir parçasını Kureys'e, diğerini Kays'a ve bir diğerini de Rabî'a'ya vererek, Yemen kökenli Arap kabilelerini Sind bölgesinden çıkarmak istiyorlardı. el-Muğîre, Sind'e geldiğinde, el-Mansûre halkı şehrin kapılarını kapatıp, onun şehre girmesini engelledi. Halk onunla antlaşma yapmak istiyordu. el-Muğîre'nin el-Mansûre halkına asabiyetçilik yapmaması, kötü davranmaması konusunda ve kendileri şehri topluca terk ettikten sonra şehre girebileceğine dair taleplerini sundular. Fakat el-Muğîre halkın bu şartlarını kabul etmeyip el-Mansûre'ye hücum ederek şehre girdi. el-Mansûre halkından bazıları şehri terk etti. Ancak şehirde hala varlıklarını koruyan Nizârî kabileler, el-Muğîre'nin önyargılı davranması sonucunda onunla savaşa girişerek onu hezimete uğrattılar.

Bu olaydan sonra Sind valisi olan Dâvûd b. Yezîd, bölgeye gelerek çok sayıda Nizârî'yi öldürdü. Sonra el-Mansûre şehrine geldi. Orada yirmi gün şiddetli çatışmalar oldu. Ardından aylarca süren kuşatma ve yapılan savaş neticesinde Dâvûd, el-Mansûre'yi ele geçirdi. Ardından Sind bölgesinin diğer bütün şehirlerini

dolaşarak hâkimiyeti altına aldı. Dâvûd, Sind bölgesi tamamen huzura kavuşuncaya kadar bu mücadelesini sürdürdü.⁴⁴⁴

Görüldüğü gibi ne yazık ki Halife Hârûn Reşîd, iktidara geldikten sonra Sind bölgesinde yaklaşık on dört yıllık uzun bir dönemde Arap asabiyetçiliği yüzünden hep çatışmalar, iç savaşlar, isyan kalkışmaları ve kan dolu bir süreç yaşandı. Bölgeye yeterince dirayetli ve yetenekli valilerin gelmemesi, gelen valilerin de yanlış politikalar uygulaması bölgenin durumunu daha da güçleştirdi. Nitekim h.184/m.800 yılında Sind bölgesine gelen Dâvûd b. Yezîd b. Hâtim yıllardır alevlenen bu ateşi söndürebildi. Bunca zaman içerisinde Bağdat'tan görevlendirilen valilerin en fazla Sind nehrini geçerek el-Mansûre'ye kadar ilerleyebildiği anlaşılmaktadır. Yani Sind bölgesinin doğu sınırı üzerinde devletin yetkisinin neredeyse hiç kalmadığı veya azaldığı anlaşılmaktadır. Ancak vali Dâvûd b. Yezîd b. Hâtim'in yaklaşık yirmi bir yıllık (h. 184-205/m. 800-21) idaresinde bütün bölgenin kontrolü tekrar sağlanabildi. Böylelikle o, iyi bir yönetici ve komutan olduğunu ispatlamış oldu.⁴⁴⁵

Belâzürî, bu süreçte Sind valiliği yapanlardan bahsederken Ömer b. Hafs b. Osman'dan sonra Dâvûd b. Yezîd'in adını zikreder. Halife Me'mûn döneminde oğlu Bişr b. Dâvûd'un Sind valiliğine kadar bölgenin durumunun huzur ve barış içinde olduğunu aktarır.⁴⁴⁶ Hatta İbn Abdirabbih, halifenin, Sind valisine mektup yazarak, her kim cahiliye adetlerinden olan asabiyetçiliği ağzına alırsa derhal öldürülmesi emrini verdiğini zikretmektedir.⁴⁴⁷

Hârûn Reşîd'in yaklaşık yirmi üç yıl süren (h. 170-193/m. 786-809) hilafetinde Abbâsî devletine en parlak dönemlerden birini yaşattıktan sonra h. 193/m.

⁴⁴⁴ Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 409. Bu dönemde Sind valilerin değiştirilmesini İbnü'l-Hayyât şu şekilde aktarır: "... Sind bölgesinde istikrarsızlık artınca valilerin sürekli değiştirildiği görülmektedir. Halife Hârûn, İbrahim b. Sâlim'i azlederek yerine İshâk b. Süleyman b. Ali, Muhammed b. Tayfûr el-Hîrî, Sa'id b. Selim b. Kuteybe ve onun kardeşi Kesîr b. Selim'i birbiri ardına görevlendirdi. Onu azlettikten sonra Muhammed b. Adiy b. Uht b. Hişâm b. Amr Sind valisi olarak atandıysa da Mûltân halkı onun şehre girmesine müsaade etmedi. Ardından Abdurrahman b. Ca'fer Sind valisi oldu. Ondan sonra Abdullâh b. Alâ el-Zabîy görevi devraldı. Ardından Eyyûb b. Ca'fer b. Süleymân b. Ali vali oldu ve ordunun öncü birliğinin başında Süleyman b. Sa'id'i görevlendirip Sind bölgesine doğru yola çıktı. Lakin Eyyûb Sind bölgesine varmadan vefât etti. Yerine Dâvûd b. Yezîd b. Hatim Sind valisi olarak görevlendirildi ve Halife Hârûn ölene kadar Sind valisi olarak bu görevine devam etti. Bkz. İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 463.

⁴⁴⁵ Taberi, Târîh, Cilt, 8, ss. 272, 580

⁴⁴⁶ Belâzürî, Fütûh, s. 264.

⁴⁴⁷ İbn Abdirabbih, el-İkdü'l-ferîd, Cilt:4, s. 297.

809 yılında Horasan topraklarındaki Tûs bölgesinde hastalanarak hayatını kaybetti. Ardından el-Emîn Muhammed b. Hârûn Reşîd iktidara geldi.⁴⁴⁸

3.1.6. Halife el-Emîn (h. 193-198/m. 809-814)

Maalesef Sind bölgesi, Arap asabiyetçiliği ve iç kargaşa yüzünden Abbâsîlerin bu parlak döneminden yeterince faydalanamadı. Vali Dâvûd b. Yezîd b. Hâtîm'in Sind üzerinde yaklaşık yirmi bir yıl süren valiliği hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Muhtemelen el-Emîn (h. 193-198/m. 809-813), halife olunca uzak eyaletlerle tam anlamıyla ilgilenemedi. Çünkü iktidara geldikten sonra kardeşi el-Me'mûn ile veliahtlık konusunda mücadeleyle başladı ve iki kardeş birbiriyle savaşp durdu.⁴⁴⁹ O yüzden vali Dâvûd, düzen kurduğu Sind bölgesinde vali olarak h. 205/m. 821 yılında ölene kadar görevine devam etti.⁴⁵⁰

3.1.7. Halife el-Me'mûn (h. 198-218/m. 814-834)

Me'mûn, kardeşi Emîn'i h.198/m.814 yılında öldürerek Abbasî iktidarını ele geçirdi. Sind valisi Dâvûd b. Yezîd b. Hâtîm, Halife Me'mûn döneminde de görevine devam etti. Ancak birkaç yıl sonra h. 205/m.820 yılında hayatını kaybetti. Ondan sonra halife Me'mûn, onun yerine oğlu Bişr b. Dâvûd'u, yıllık 1.000.000 dirhem haraç göndermesi şartıyla Sind valisi olarak görevlendirdi. Lakin Dâvûd b.Yezîd öldükten sonra Sind bölgesinde yine istikrarsızlık baş göstermeye başladı.⁴⁵¹

H. 213/m. 828'de Bişr'in, el-Me'mûn'a verdiği sözü tutmayıp, vaat ettiği harâç miktarını göndermediğine dair haber halife Me'mûn'a ulaşmıştı. Bunun üzerine Halife, Bişr'in yerine Hâcib b.Sâlîh'i âmil tayin etti. Hâcib, Mükrân'a ulaşınca Bişr b. Dâvûd'un kardeşini orada buldu ve ona görevini teslim etmesini söyledi. Bişr'in kardeşi ona *“İşin olması gereken şekli, elindeki bu emri Bişr'in okuması, ardından bana kendi emrini yazmasıdır. Zira ben Bişr'in görevlendirdiği bir kişiyim. Ancak onun emriyle görevimi devrederim”* diye cevap verince Bişr'in kardeşi ile Hâcib tartışmaya girişti. Sonra Hâcib, Halife Me'mûn'a bir mektup yazarak Bişr'in itaat etmediğini, isyana kalkışmak üzere olduğunu söyledi. Bunun üzerine halife Me'mûn, o zamanlar Basra halkının reisi olan Muhammed b. Abbâd

⁴⁴⁸ İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 460; İbn Habîb, el-Muhabber, s. 39.

⁴⁴⁹ Dînevî, Ahbâr, ss. 394-400.

⁴⁵⁰ Belâzürî, Fütûh, ss. 264.

⁴⁵¹ Belâzürî, Fütûh, s. 264; Taberî, Târih, Cilt: 8, s. 580; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, s. 515.

el-Mühellebî'yi çağırdı ona; “*Bişr isyan çıkarmak üzere, onu durdurmak için Ğassân b. Abbâd'ı gönder*” dedi. Ğassân, Mûsâ b. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî ve bir grup komutanla ile birlikte yola çıktı. Halifenin emrine göre Ğassân bölgede istikrarı sağladıktan sonra Sind valiliğine Mûsâ b. Yahya b. Hâlid el-Bermekî getirilecekti. Ğassân, yeni vali sıfatıyla Sind bölgesine ulaşınca, Bişr hiçbir karşılık vermeden Ğassân'a teslim olup itaât etti. Ğassân orada iki sene kalarak bölgenin durumunu kontrol altına aldı. Sind bölgesinde sükûnet sağlanınca, h. 216/m. 831-32'de valilik sorumluluğunu Mûsâ b. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî üstlendi ve ölümüne kadar bu görevine devam etti. Musâ'nın vefâtından sonra oğlu İmrân b. Mûsâ babasının yerine geçti. Eski vali Bişr ve onun Mühallebî akrabaları, Ğassân'ın himayesinde Bağdat'a getirildiğinde, Halife Me'mûn müsamaha göstererek onları serbest bıraktı.⁴⁵²

Mûsâ b. Yahyâ el-Bermekî Sind valisi olarak göreve başladığında ilk olarak Sind'in doğusundaki Bala veya Paal isimli yerli bir hükümdara karşı bir askeri birlik gönderdi. İki ordu arasında gerçekleşen çatışmada Bala esir düştü. Bala, canını kurtarmak için 500.000.000 dirhem vermeyi teklif ettiyse de Mûsâ hiçbir şeyi umursamayarak onu öldürdü. Bundan sonra Mûsâ el-Bermekî, birkaç yıl daha burada kaldı. Nihayet Halife el-Mu'tasım Billâh'ın halifelğinde h.221/m.836 yılında vefât etti.⁴⁵³ Ğassân b. Abbâd'la birlikte onun özel hekimi olan İbrâhim b. Fezârûn da Sind bölgesine gelmişti. İbrâhim b. Fezârûn, Ğassân'ın Nevrûz bayramından Mihricân bayramına kadar Sind bölgesinde kaldığını, burada soğuk et yemek istediğini, fakat bunun nasip olmadığını, çünkü pişirilen et soğuyunca hemen bozulduğu için atmak zorunda kaldıklarını, onun yerine Sind bölgesindeki etlerden en güzeli ve en lezzetlisi olan tavus eti yediklerini anlatmaktadır. Yine Hekim İbrâhim, Ğassân'a Sind bölgesindeki Mihrân nehrinde avlanan çok ilginç bir balıktan söz eder. Bu balık, oğlağa benzerdi. Bu balık avlandıktan sonra, çamurla kaplanarak ateşin koruyla pişirilir. Pişen yerleri iskeletine zarar verilmeden dikkatli bir şekilde ayıklanarak yendikten sonra kalan kısmı tekrar suya bırakılırdı. Böylece balık suda tekrar hayata döner, derisi yeniden geri gelirdi. Ğassân bu bilgiyi duyunca hekiminin anlattıklarından emin olmak istedi. Bunun için evde bir balık havuzu kazılmasını ve su ile doldurulmasını emretti. Ayrıca ilave olarak Hekim İbrâhim'in “*Biz her gün o*

⁴⁵² Taberî, Târih, Cilt: 8, ss. 620-626; Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 458; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, ss. 553- 557, 568.

⁴⁵³ Belâzürî, Fütûh, s. 264.

balıktan bir sürü getirir ve onları duyduğumuz şekilde pişirirdik. Balıkların bazılarının kılçıklarını kırar, bazılarını sağlam bırakırdık. Sonuç olarak biz kırılan kılçıkların öldüğünü, kırılmayanların ise renklerinin biraz değişerek tekrar hayata döndüklerini gördük.” diye söylediği de rivayet olunur.⁴⁵⁴ Kaynaklarımızda Hekim İbrahim’in oğlundan nakledilen bu ilginç hikâye hakkında daha fazla detay yer almamaktadır.

Halife el-Me’mûn döneminde Sind bölgesinin güneydoğu tarafında bulunan Gucerât Eyaleti’nin Sandân⁴⁵⁵ şehrini, Sâmeoğullarının kölesi olan el-Fazl b. Mâhânele geçirdi. Şehirde bir Cuma mescidi yaptırarak, Halife Me’mûn adına hutbe okudu ve onun için dua etti. Ayrıca halifeye bir elçiyle birlikte hediye olarak fil gönderdi. Muhtemelen Fazl, yapmış olduğu bu jestlerle halifenin hoşnutluğunu kazanmış olmalı ki, onun vefâtından sonra yerine oğlu Muhammed b. el-Fazl geçti. Muhammed b. el-Fazl, görevi alır almaz yetmiş gemiden oluşan bir donanma kuvveti hazırlayarak Hind bölgesinde bulunan Medlerin üzerine akınlar yaptı. Birçok Medliyi öldürerek Sandân’dan Fâlî bölgesine kadar olan toprakları ele geçirdi.⁴⁵⁶

3.1.8. Halife el-Mu‘tasım Billâh (h. 218-227/m. 834-842)

Halife Me’mûn’un ölümünden sonra h. 218/m. 834 yılında el-Mu‘tasım Billâh iktidara geldi.⁴⁵⁷ Bu arada Sind valisi Muhammed b. el-Fazl, Fâlî bölgesine fethettikten sonra Sandân’a döndü. Fakat onun kardeşi Mâhân b. el-Fazl ona ihanet ederek Sandân bölgesini ele geçirdi. Halife ile mektuplaşarak bölge valiliği için kendi adına onay aldı. Mâhân b. el-Fazl, halifenin güvenini ve desteğini kazanmak için hediye olarak hiç görülmemiş büyüklükte bir Hind çınarı gönderdi. Lakin Sandân bölgesindeki gayr-ı müslim halk, Mâhân b. el-Fazl’a karşı ayaklanarak onu öldürdükten sonra bölgeyi ele geçirdiler. Müslümanlara sadece ibadet ve halifeye dua etmeleri için Cuma mescidini bıraktılar.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ İbn Ebî Usaybia (ö. h. 668/m. 1270), *Uyûnü’l-Enba’ fî Tabakâti’l-Etubbâ*, thk. Nazzâr Rızâ, Dârü Mektebe’ti-l-Hayât, Beyrut, t.y. s, 240; Umerî, Şihâbüddin b. Fazlullâh (ö. h. 749/m. 1349) *Mesâlikü’l-Ebsâr fî Memâliki’l Emsâr*, el-Mecma‘u el-Sekâfi, Ebû Dabi 1423, Cilt: 9, ss. 388-389.

⁴⁵⁵ Sandân: Sind bölgesiyle birleşen bir şehirdir. Deybül ve Mansûre’den on merhele uzaklıkta bulunmaktaydı. Bkz. Yâkût el-Hamevî, Mu‘cem Cilt: 3, s. 267.

⁴⁵⁶ Belâzürî, Fütûh, s. 265.

⁴⁵⁷ İbnü’l-Hayyât, Târih, s. 475.

⁴⁵⁸ Belâzürî, Fütûh, s. 265.

Halife Me'mûn döneminde Sind valiliği yapan ve Halife Mu'tasım döneminde vefât eden Mûsâ b. Yahyâ kendinden sonra oğlu İmrân b. Mûsâ'nın vali yapılmasını istedi. Halife Mu'tasım Billâh onun bu kararına resmi olarak onay verdi. İmrân, Zutlara karşı savaşmak için Kîkân bölgesine gitti. Bölgenin kontrolünü ele geçirerek orada el-Beyzâ isimli bir şehir kurarak ordusunu oraya yerleştirdi. Sonra el-Mansûre'ye geldi ve oradan Kandâbîl'e gitti. Kandâbîl, bir dağın tepesinde yer alıyordu. Bölge, Muhammed b. el-Halîl isimli bir Arabın hâkimiyetindeydi. İmrân, savaşarak bölgeyi tekrar kontrol altına aldı ve Muhammed b. el-Halîl ile yanındaki istilacıları tutuklayıp KUSDÂR'a götürdü.

İmrân, Kandâbîl bölgesinde ortaya çıkan isyanları bastırdıktan sonra Medler üzerine akın yaparak üç bin kişiyi öldürdü. Ardından Medler için bir set inşa ettirdi. Bu sete, Sikru'l-Med⁴⁵⁹ deniliyordu. Ardından İmrân, Aror bölgesinde Sind nehrinin kıyısında ordugâh kurdu. Orada bulunan Zutları çağırarak onların ellerini damgaladı. Onlardan cizye vergisi alarak huzuruna çıkarlarken yanlarında köpek bulundurmaları gerektiği emrini verdi.⁴⁶⁰ Onun bu uygulaması ile köpeklerin fiyatları piyasada elli dirheme kadar yükseldi. Bu uygulamalar tamamladıktan sonra İmrân tekrar Medlerin üzerine akınlar başlattı. İmrân, Medlerin sığındıkları yerde içmek için kullandıkları suyu kirletmek için bir kanal açarak deniz suyunu oraya yöneltti. Bölgenin suyu tuzlanarak içilmez hale gelince içme suyu sıkıntısı çeken halk tedirgin oldu ve saldırıya geçti. Netice itibariyle burada İmrân b. Mûsâ ve Medlerin arasında birçok çatışmalar gerçekleşti. Bu olaydan sonra Sind bölgesinde yine Araplar arasındaki Nizarlı-Yemenli çatışması alevlendi.⁴⁶¹

O sıralarda Halife Mu'tasım Billâh h. 227'nin Rebûlevvel ayında (m. 842 yılın başları) vefât edince yerine oğlu el-Vâsık Billâh tahta geçti.⁴⁶² Sind bölgesinde Arap asabiyetçiliği yeniden alevlendiğinde Sind valisi İmrân b. Mûsâ da bu ateşe düşerek Yemenîlerin safında yer aldı. Onun bu tavrı üzerine dedesi el-Hakem b.

⁴⁵⁹ Sekrû'l-Meyd, ifadesi hakkında kaynaklarda detaylı bir açıklamaya raslamayadık. Ancak Mümtaz Pathan, bundan askeri garnizon bölgesi kastedildiğini ileri sürmektedir: Pathan, History, Cilt: 3, s. 217. Kadı Athar Mübarekpûrî, bu ifadenin set anlama geldiğini söylemektedir. Bkz: **Hilâfet-i Abbâsiyye Aur Hindustân**, Nedve'tü'l Musannifin, Urdu Bazar Câmi'-i Mescid, Delhi 1982, s. 174. Kanaatimizce set anlamına gelmesi daha mantıklı gözükmetedir. Bkz. İbn Manzûr, Lisân, Cilt: 4, s. 375.

⁴⁶⁰ İmrân'ın Zutlara uyguladığı bu kurallar, daha önce onların zabtu rabt altına alınması için Sind kralı Çeç b. Selâic tarafından onlara uygulanmıştı. Bkz. Kûfî, Fethû's-Sind, s. 47.

⁴⁶¹ Belâzürî, Fütûh, ss. 264-265.

⁴⁶² İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 478; el-Dinevrî, Ahbâr, s. 406.

Avâne el-Kelbî ile beraber Sind bölgesine gelmiş olan Ömer b. Abdilaziz el-Hebbârî'nin⁴⁶³ liderliğinde Nizârîler, İmrân'a karşı mücadele başlattılar. Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî, Zilhicce h. 227/m. Eylül/Ekim 842'de İmrân'ı pusuya düşürerek öldürdü.⁴⁶⁴

Yine el-Mu'tasım Billâh devrinde Sind bölgesinde gerçekleşen bir olay dikkat çekmektedir. Kâbil, Keşmir ve Mültân arasında Useyfân veya Asîfân isimli bir bölge bulunuyordu. Rivayete göre oradaki yerli hükümdar ve bölgenin halkı bir puta tapmaktaydı. Bir gün kralın oğlu hastalandı. Hükümdar, puthanenin hizmetçilerini yanına çağırır ve onlara, "*Putu dua edin de oğluma şifa versin*" der. Hizmetkârlar bir saat kadar dua ettikten sonra hükümdarlarının yanında gelerek "*Bizim dualarımız kabul oldu, oğlun iyileşecek*" derler. Fakat çok geçmeden hükümdarın oğlu ölür. Hiddetlenen hükümdar, puthaneye saldırır. Putu kırar, hizmetçileri de öldürür. Hükümdar bu sırada o bölgede Müslüman tüccarları yanına çağırır. Başından geçenleri onlara tek tek anlatır. Bunun üzerinde Müslüman tüccarlar hükümdara İslâm'ın tevhid inancından bahsederler ve neticede hükümdar, Müslüman olur.⁴⁶⁵

3.1.9. Halife el-Vâsık Billâh (h. 227-232/m. 842-847)

Halife el-Mu'tasım Billâh'tan sonra el-Vâsık Billâh Abbasî iktidarına geldiğinde Sind bölgesi hala kargaşa içindeydi. İmrân b. Mûsâ'nın ölümünden sonra Halife el-Vâsık Billâh Horasan ve Sind bölgesi üzerine İtâh et-Türkî isimli bir Türk komutanı vali yaptı. İtâh, görevi alır almaz Anbese b. İshâk ed-Dabbî'yi Sind bölgesine komutan olarak gönderdi. Anbese, bölgeye geldiğinde orada yerli hükümdarların bölgeyi ele geçirip hâkimiyetini kurduklarını gördü. Osman isimli bir Arap dışında herkes Anbese'ye bağlılığını gösterdi. Bunun üzerine Anbese, Osman'ın üzerine yürüdü. Ancak Ya'kûbî, Anbese'in orada dokuz yıl kaldığını belirtmekte fakat bu süreçte Anbese ve Osman arasında neler olup bittiğine dair herhangi bir bilgi vermemektedir.⁴⁶⁶ Belâzürî ise Anbese'nin, halife Mu'tasım döneminde Sind valiliği yaptığını ve Deybül şehrinde bulunan puthane üzerindeki kuleyi (minare) yıktırıp, yerine Sind bölgesindeki ilk hapisaneyi inşa ettirdiğini, bu

⁴⁶³ Belâzürî, Fütûh, ss. 264-265.

⁴⁶⁴ Belâzürî, Fütûh, s. 265. Ayrıca bkz. Tâlibî, Nüzhetü'l-Havâtır, Cilt, 1, s 56.

⁴⁶⁵ Belâzürî, Fütûh, s. 265.

⁴⁶⁶ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, ss. 479-480.

inşaattan artan malzeme ile şehrin diğer binalarını tamir ettirdiğini, ancak bu işleri tamamlayamadan görevinden azledildiğini aktarmaktadır.⁴⁶⁷

Tarihî kaynaklarımız birlikte değerlendirildiğinde, Anbese'nin Halife el-Mu'tasım döneminin son iki yılında (~h.225-227/~m.831-833) Sind bölgesi valiliğine atandığı, Halife Vâsık Dönemi boyunca (h.227-232/m.842-847) aynı görevi beş yıl boyunca ifa etmeye devam etti. Halife el-Mütevekkil'in iktidarının (h. 232-247/m. 847-861) ikinci yılı olan Zilhicce h. 234/m. Haziran/Temmuz 849'da ise Deybül şehrindeki görevi bırakıp Bağdat'a gidip teslim olduğu hesaba katılırsa, bölgede yaklaşık olarak dokuz yıl valilik görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶⁸

Kadı Athar Mübârekpûrî, İbn Haldûn'a dayanarak, Hâricîlerden bir gurubun Halife Vâsık billâh döneminde (h. 227-232/m. 842-847) Sind bölgesindeki *Cibâlû's-Sind*'e yani Mükran dağlarına sığındıklarını ileri sürmektedir. Mübârekpûrî, Halife Vâsık h. 232/m. 847'de Medine valiliğine atanan Muhammed b. Sâlih'i, Benû Nümeire kabilesinin isyanını bastırmak için görevlendirmişti. Medine'den ayrılan Muhammed b. Sâlih, doğruca Yemâme'ye giderek Nümeiroğullarını mağlup etti. Bu savaşta Nümeir oğullarından yaklaşık elli kişiyi öldürdü ve kırk kişiyi de esir aldı. Ardından Muhammed b. Sâlih, bölgede bulunan Benû Mürre kabilesi üzerine yürüdü. Onlara önce itaat edip teslim olmaları çağrısında bulundu. Fakat Mürre oğulları Muhammed b. Sâlih'in bu uyarısını kabul etmedikleri gibi bazıları kaçarak Sind dağlarına, bazılarıda Yemâme civarına⁴⁶⁹ sığındılar.⁴⁷⁰

Ancak Mübârekpûrî bütün bunları aktarırken, İbn Haldûn'un tarihinde yer verdiği Halife Vâsık tarafından bu görevin, Muhammed b. Sâlih'in yerine bir Türk komutan olan Boğâ el-Kebîr'e verildiği rivayetine temas etmektedir.⁴⁷¹

Kanaatimizce bu olayın Arap yarımadasındaki Yemâme bölgesinde cereyan etmesi sebebiyle, Sind'le bağlantısını kurmak isabetli gözükmemektedir. Nitekim Taberî ve İbnü'l-Esîr, Boğâ el-Kebîr'in bir Türk komutanı olduğunu ve Halife el-Vâsık emriyle h. 232/m. 847 yılında Mer'e bölgesine giderek oradaki halkı teslim

⁴⁶⁷ Belâzürî, Fütûh, s. 260.

⁴⁶⁸ Krş. Belâzürî, Fütûh, s. 260; Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 486.

⁴⁶⁹ Mübârekpûrî, İbn Haldûn'daki ibareyi bize göre yanlış tercüme ederek "Yemâme sahiline" şeklinde tercüme etmiştir.

⁴⁷⁰ Mübârekpûrî, Hilâfet-i Abbâsiyye, 193-194. (İbn Haldûn, Târih, Cilt: 3, s. 338-339'dan naklen.)

⁴⁷¹ İbn Haldûn, Târih, Cilt: 3, s. 339

alıp, itaat etmelerini istediğinde onların bunu kabul etmeyip “*Yemâme bölgesinin arkasında bulunan Cebelü’s-Sûd’a sığındıklarını*” aktarmaktadırlar.⁴⁷²

3.1.10. Halife el-Mütevekkil (h. 232-247/m. 847-862)

Halife el-Vasık h. 232/m. 847 yılında rahatsızlanarak vefât edince, onun yerine Abbasî halifesi el-Mütevekkil Alellâh Ca’fer b. el-Mu’tasım oldu.⁴⁷³ Mütevekkil döneminde Anbese b. İshâk görevini bırakıp Irak’a döndükten sonra halife Mütevekkil onun yerine Hârûn b. Ebî Hâlid’i Sind valisi olarak görevlendirdiyse de Hârûn orada öldürüldü.⁴⁷⁴

Hârûn’un beş ya da altı yıl süren bu valiliği hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ayrıca bundan önceki Sind valisi olan Anbese b. İshâk döneminde Deybül hariç hiçbir şehirden bahsedilmemektedir. Muhtemelen Anbese’ye boyun eğen hükümdarlar Sind nehrinin batı tarafında bulunuyorlardı. Çünkü Sind nehrinin doğusunda el-Mansûre ve çevresindeki bölgeyi Ömer b. Abdülaziz el-Hebbârî, İmrân b. Mûsâ’yı öldürerek ele geçirmişti. Öyle anlaşıyor ki İmrân b. Mûsâ’dan sonra gelen valiler Ömer b. Abdilazîz ile hiç mücadeleye girişmemişlerdi. Hatta İbn Bekkâr, Hebbâr b. el-Esvedoğullarından olan Ömer b. el-Münzir b.el-Zübeyr el-Hebbârî’nin Sind bölgesini ele geçirdiğini ve başkent Bağdat tarafından gönderilen Sind valilerinin bile ancak Ömer b. Abdilazîz ile görüştüktan sonra bölgeye girebildiğini aktarmaktadır.⁴⁷⁵

Ya’kûbî de geçen rivayete göre Hârûn b. Ebî Hâlid öldükten sonra Sâme b. Lüeyy’e kabilesine mensup olan Ömer b. Abdilazîz el-Sâmi, Halife Mütevekkil’e bir mektup yazarak ondan Sind valiliği görevini talep etti. Ve şayet bölge valiliği kendisine tevdi edilirse görevini bihakkın yerine getireceğine, bölgeye hâkim olacağına dair halifeye söz verdi. Bunun üzerine Halife el-Mütevekkil, onun bu arzusunu kabul etti. Nitekim vali Ömer b. Abdilazîz el-Sâmi, el-Mütevekkil’in halifeliği boyunca (h. 232-247/m. 847-862) Sind’de görev yapmıştır.⁴⁷⁶

⁴⁷² Taberî, Târih, Cilt: 9, ss. 146-147; İbnü’l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 6, s. 104.

⁴⁷³ Taberî, Târih, Cilt: 9, s. 150; İbnü’l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 6, s. 109.

⁴⁷⁴ Belâzûrî, Fütûh, s. 260. Tarihçimiz Ya’kûbî, Hârûn b. Ebî Hâlid’in h. 240/m. 854 yılında Sind bölgesinde kendi eceliyle hayatını kaybettiğini aktarmaktadır. Ya’kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 490.

⁴⁷⁵ İbn Bekkâr, Ebû Abdillâh Zübeyr b. Bekâr b. Abdillâh Kureşî Esedî Zübeyrî Zübeyr b. Bekkar, (ö. h.256/m.870) **Cemheretü Nesebi Kureyş ve Ahbâruhâ**, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Matba’a’l-Medenî, 1961, s. 520.

⁴⁷⁶ Ya’kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 490.

İbn Hazm, Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî'nin, sahabî Hebbâr b. el-Esved el-Kureşî'nin soyundan olup Sind bölgesinin yöneticilerinden olduğunu aktarır. Halife el-Mütevekkil'in öldürülüşünden sonra ortaya çıkan kargaşa döneminde Sind valisi olduğunu, Gazneli Mahmûd döneminde (h. 416-417/m.1025-1026) dahi onun soyundan gelenlerin bu bölge üzerinde egemenliklerini sürdürdükleri ve el-Mansûre'yi yönetim merkezi olarak kabul ettiklerini aktarmaktadır.⁴⁷⁷

Tarihçi Mes'ûdî kendisi el-Mansûre'yi ziyaret ettiğinde, buranın yöneticisinin Hebbâr b. el-Esved soyundan gelen Ebû'l-Münzir Ömer b. Abdullah isimli bir hükümdar olduğunu ve onun Benû Ömer b. Abdilazîz el-Kureşî olarak tanındığını aktarmaktadır.⁴⁷⁸

3.2. ABBASİLER DÖNEMİ SİND VALİLERİ

Abbâsîler dönemindeki Sind valilerinin atama işlemleri genel olarak bizzat halife tarafından gerçekleştiriliyordu. Ancak bazen Sind bölgesini yönetiminin Basra valisinin yetkisinde olabildiğini de görmekteyiz. Kuşkusuz her iki durumda da gönderilen kişinin yetenekleri ve idarecilik özellikleri göz önünde bulunduruluyordu. Biz burada sadece Sind bölgesine gelen ve orada belli bir süre için görev yapan valiler hakkındaki bilgileri ele almaya çalışacağız.⁴⁷⁹

1. Muğalles b. Seriyî el-Abdî (h. 132/m. 749)

Arapların Temîm kabilesinden olan Muğalles b. Seriyî el-Abdî, Emevîler döneminde Sind bölgesini ele geçiren Mansûr b. Cumhûr'un Sind bölgesindeki hâkimiyetine sona vermek için görevlendirilmiştir. Muğalles, bir orduyla birlikte Sind bölgesine gelerek, savaş meydanında Mansûr'un eline esir düşmüş ve pek çok askeriyle birlikte öldürülmüştür.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî (ö. h. 456/m. 1064) *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*, 1. baskı, Dârü'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, Cilt: 1, s. 118.

⁴⁷⁸ el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, (ö. h. 345/m. 956) *Mürûcû'z-Zehab ve Me'âdinü'l-Cevher*, thk. Esed Dağır, Dârü'l Hicre, İran 1988, Cilt: 1, s. 189.

⁴⁷⁹ Biz burada Abbâsî dönemindeki Sind valilerden önemli olanları ele almaya çalıştık. Diğer valiler için ekteki tabloya bakınız.

⁴⁸⁰ İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 413.

2. Mûsâ b. Ka‘b el-Temîmî (h. 134-140/m. 751-758)

Muğalles öldükten sonra Halife Ebü'l-Abbâses-Seffâh, Sâhibü's-Şurta olan Mûsâ b.Ka‘b et-Temîmî'yi 4000 kişiyle beraber Sind bölgesine gönderdi. Mûsâ, Abbâsî devletinin yayılma faaliyetlerinde önemli rol oynamıştı ve kendisi çok yetenekli bir lider ve komutandı. Orduyla birlikte Kandâbîl'e kadar geldi. Orada orduyu düzenledi ve Sind nehrini geçerek el-Mansûre şehrine kadar ulaştı. Mansûr b. Cumhûr burada hezimete uğradı ve oradan kaçarak çölde susuzluktan öldü. Mûsâ, bölgeyi ele geçirerek yeni bir düzen kurdu ve ilk defa Sind bölgesinin resmî olarak Abbâsî devletinin idaresine girmesine sağladı. Mûsâ, iki sene daha orada kalarak civardaki bölgelerin güvenliğini de sağladı ve bölgede tamir işleri yaptırdı, camiler inşa ettirdi. Sonra Mûsâ, valilik görevini Uyeyne b. Mûsâ b. Ka‘b'a bıraktı ve Bağdat'taki eski görevine döndü. Ardından h.141/m.759 yılında orada vefât etti.⁴⁸¹

3. Uyeyne b. Mûsâ b. Ka‘b (h. 140-142/m. 758-759)

Uyeyne, Mûsâ b. Ka‘b el-Temîmî'nin oğludur. Babasının yerine Sind bölgesinde valilik görevini üstlenmişti. Taberî'ye göre h.142/m.760 yılında yapılan bir hile neticesinde devlete olan bağlılığı ve sadakatini yitirip, Sind bölgesini ele geçirmeye çalışmıştı. Buna duyan Halife Mansûr, onu azledip yerine Ömer b. Hafs el-Itkî'yi görevlendirdi. Ömer el-Itkî, Sind bölgesine gelince Uyeyne'ye karşı savaştı ve ona teslim olmaktan başka çare bırakmadı. Neticede Uyeyne, sulh yaparak görevini teslim etti. Ömer, onu tutuklayarak Bağdat'a Ebu Ca'fer el-Mansûr'un yanına gönderdi. Yolda Uyeyne kaçma teşebbüsünde bulundu ve Sicistân'a doğru giderken yolda Yemenli Araplar tarafından öldürüp kafası el-Mansûr'un huzuruna çıkarıldı.⁴⁸²

4. Ömer b. Hafs el-Itkî (h. 142-151/m. 759-768)

Ömer b.Hafs b. Osman b. Ebî Süfra el-Itkî, Uyeyne'den sonra Sind valisi olarak göreve başladı. Ömer'in valiliğinde Sind bölgesinde ilk defa Ehl-i Beyt ailesinden Abdullah el-Eşter liderliğinde yayılmacı Şîlik faaliyetleri ortaya çıktı.

⁴⁸¹ Belâzürî, Fütûh, s. 264; Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 358; İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 478; Taberî, Târih, Cilt: 7, ss. 464-511.

⁴⁸² Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 373; Taberî, Târih, Cilt: 7, s. 512; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, s. 92.

Yukarıda da temas ettiğimiz üzere Ömer, Şiîlere meyleden biriydi. Gizli bir şekilde Şiî faaliyetlerini destekliyordu. Bunun üzerine Mansûr, halifeye bir mektup yazarak ona isnat edilen bu söylentiler konusunda bir açıklama yapmasını istedi. Fakat artık halifenin Ömer'e güveni kalmamıştı. O yüzden onu bu görevinden azlederek Afrika'ya görevlendirdi.⁴⁸³

5. Hişâm b. Amr et-Tağlebî (h. 151- 157/m. 768-774)

Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr H.151/m.768 yılında Hişâm b. Amr et-Tağlebî'yi Sind valisi olarak görevlendirdi. Ebû Ca'fer, Hişâm'ı vali olarak gönderirken özellikle Sind bölgesinde Şiîlerin faaliyetlerini tamamen ortadan kaldırmasını ve bunun için sonuna kadar mücadele etmesini emretmişti. Hatta Abdullah el-Eşter'in sığındığı Hind kralıyla mektuplaşarak onu teslim etmesini ve eğer kral bunu kabul etmezse savaşa gireceğini söylemişti. Hişâm'ın da aslında Şiîlere temayülü vardı ve Abdullah el-Eşter'i tutuklamak istemiyordu. Bu sırada bölgede bir isyan çıkınca Hişâm, bastırmak için kardeşi Sefîh'i gönderdi. Sefih yolda giderken Abdullah el-Eşter ve taraftarlarının hepsini kılıçtan geçirdi. Sonra Hişâm, Abdullah el-Eşter'i himaye eden Hind kralını mağlup etti. Ardından Mültân ve Keşmir sınırındaki bölgeleri tekrar ele geçirdi. Diğer tarafta elinden Kandâbîl bölgesini istilacı Arapların elinden kurtardı. Sonra Kandahar (Gucerât) bölgesine gelerek orada düzeni sağladı ve bölgeyi refaha kavuşturdu. Daha önce zikrettiğimiz gibi Hişâm, Sind bölgesinde ilk donanma kuvvetini hazırlatan validir. Guçerât'taki Barbed şehrinde Budistlerin bir tapınağının yerine camiî inşa ettirmişti.⁴⁸⁴

Ya'kûbî'ye göre Hişâm Guçerât'taki fetihler gerçekleştirdikten sonra Bağdat'ta gelerek Halife Mansûr için çok değerli hediyeler takdim ettikten bir süre sonra h.157/m.774'te hayatını kaybetti.⁴⁸⁵

6. Ma'bed b. Halîl et-Temîmî (h. 157-159/m. 774-776)

Halife el-Mansûr Hişâm'dan sonra Ma'bed b. Halîl et-Temîmî'yi Sind valisi olarak görevlendirdi. O, Sind bölgesinde halk tarafından sevilen biriydi. İki yıl süren

⁴⁸³ Taberî, Târih, Cilt: 8, ss. 33-36; İbnü'l Cevzi, el-Muntazam, Cilt: 8, s. 36.

⁴⁸⁴ Belâzürî, Fütûh, s. 264.

⁴⁸⁵ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 373; Taberî, Târih, Cilt: 8, ss. 33-35.

görevi boyunca bölgeyi başarılı bir şekilde idare etti. Bu dönemde elden çıkan bölgelerde tekrar hâkimiyet sağlamayı başardı.⁴⁸⁶

Onun ölümünden sonra geçici olarak oğlu Muhammed b. Ma'bed b. Halîl Sind valiliği görevini üstlendiyse de Halife el-Mehdî aynı yıl onu görevden uzaklaştırdı.⁴⁸⁷

7. Rûh b. Hâtim (h. 159-164/m. 776-781)

Muhammed b. Ma'bed'den sonra Sind valiliğine Halife Mehdî tarafından Rûh b. Hâtim b. Kubeyse b. Mühelleb b. Ebû Sufre el-Ezdî atandı. Rûh, Sind bölgesine geldiğinde Zutlar isyan halindeydi. Rûh bu isyanı bastırmada başarı sağlayamayınca halife onu azledip yerine Nasr b. Muhammed b. el-Eş'as el-Huzâ'î'yi görevlendirdi. Halife el-Mehdî'nin yaklaşık beş yıllık iktidar sürecinde valilerin sürekli olarak değiştiği görülmektedir. Hatta bu dönemde Sind bölgesinin idarî işleri Basra'dan yönetilmeye başlamışsa da yine pek bir başarının elde edildiği söylenemez. Nihayet Rûh b. Hâtim'den sonra Halife el-Mehdî h.164/m.781 yılında kendi kölesi Leys b.Tarîf'i Sind valisi olarak görevlendirmiştir.⁴⁸⁸

8. Leys b. Tarif (h. 164-170 /m. 781-787)

Halife Muhammed el-Mehdî, kölesi Leys b. Tarîf el-Kûfî'ye Sind isyanlarını bastırması için h. 165/m.782 yılında ona destek amaçlı Basra'dan bir ordu hazırlatıp gönderdi. Basra'dan gelen bu destek ordu sayesinde Leys, Sind bölgesinde sert bir yönetim sergileyerek bütün isyanları bastırdı. Sonra Abbasîlerde h.169/m.786 yılında el-Hâdî iktidara gelince Leys'i görevden azledip Bağdat'a çağırdı. Bunun üzerine Leys, Sind bölgesine kendi oğlu Muhammed b. Leys b. Tarîf'i bırakarak Bağdat'a döndü.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 373; Taberî, Târih, 8, s. 53. Ma'bed'in Halife el-Mehdî tarafından Sind valisi olarak görevlendirildiğine dair bkz. İbnü'l Cevzi, el-Muntazam, Cilt: 8, s. 231, No. 857. Lakin kanaatimizce bu doğru değildir. Çünkü Ma'bed görevine h.157/m.774 yılında Halife el-Mansûr döneminde başlamıştır ve h.159/m.776 yılında ölümüne kadar devam etmiştir. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, s. 190, 213.

⁴⁸⁷ İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 441.

⁴⁸⁸ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 398.

⁴⁸⁹ İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 446.

9. Sâlim el-Yunusi veya Sâlim el-Berensi (h. 170-174/m. 787-791)

H.170/m.787 yılında Hârûn Reşîd'in halife olduğu dönemde Sind bölgesinde Muhammed b. Leys b. Tarîf valilik yapmaktaydı. Halife Hârûn, onu görevden uzaklaştırıp yerine Sâlim el-Yûnusî'yi atadı. İyi huylu bir insan olarak tanınan Sâlim, muhtemelen Sind'deki idaresinde pek varlık göstermemiş olacak ki Halife Hârûn Reşîd, onu görevden alıp yerine İshâk b. Süleyman el-Hâşimî'yi görevlendirmiştir.⁴⁹⁰

10. İshâk b. Süleyman el-Hâşimî (h. 174/m. 791)

H.174/m.791 yılında Halife Hârûn Reşîd, İshâk b. Süleyman'ı Sind ve Mükrân valisi olarak görevlendirdi. İshâk, herkes tarafından tanınan iyi karakterli bir yöneticiydi. Lakin Sind bölgesindeki istikrarı sağlayamayınca, Halife Hârûn onu azledip yerine Muhammed b. Tayfûr'u verdi.⁴⁹¹ Ya'kûbî ise, İshâk'tan sonra Tayfûr b. Abdullah'ın göreve atandığını aktarmaktadır.⁴⁹² İbn Haldûn da İshâk b. Süleyman'ın aynı yıl içerisinde vefât ettiğini belirtir⁴⁹³ Ancak bu makul gözükmemektedir. Zira İshâk, daha sonra h.177/m.794'de Mısır valisi olarak da görev yapmıştır.⁴⁹⁴

11. Tayfûr b. Abdullah (h. 174-175/m. 791-792)

İshâk'tan sonra Tayfûr b. Abdullah b. Mansûr el-Himyerî'yi Sind valisi olarak atandı. Bu dönemde Sind bölgesinde Arap asabiyetçiliği tekrar ortaya çıkmış, iç savaş yaşanmaya başlamıştı. Tayfûr, Batı Sind ve Mükrân bölgesinde Câbir b. el-Eş'as'ı görevlendirdi. Fakat bu valiler de Sind bölgesini kontrol edemeyince Hârûn, h. 175-176/m. 792-793'de Sa'îd b. Müslim b.Kuteybe'yi⁴⁹⁵ vali olarak görevlendirdi. O da kendi kardeşi Kesîr b. Selem'i bölgedeki isyanları bastırmak için atadı. Fakat

⁴⁹⁰ Ya'kûbî, Tarihi, Cilt: 2, Cilt: 2, s. 409.

⁴⁹¹ Taberî, Târih, Cilt: 8, s. 239; İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 463.

⁴⁹² Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 409.

⁴⁹³ İbn Haldûn, Târih, Cilt: 3, s. 274.

⁴⁹⁴ Belâzürî, el-Ensab, Cilt: 4, s. 94.

⁴⁹⁵ Kadı Athar Mübârekpûrî bu ismi *Sa'îd b. Müslim b. Kuteyba el-Bâhilî* şeklinde zikretmektedir. **Hilafet-i Abbasîyeh aur Hindustan**, s.125. Ayrıca Seyyid Ebû Zafer Nedvî de bu ismi *Sa'îd b.Selim b.Kuteybah* olarak göstermektedir. Bkz. **Târih-ı Sind**, s.163. kanaatimizce ismin doğru yazılışı Sa'îd b. Selem b. Kuteybe b. Müslim el-Bâhilî'dir. Sa'îd aynı zamanda Haccâc b. Yûsuf'un Horasan'a gönderdiği komutanın torunudur. Bkz. Dinevrî, el-Meârif, Cilt: 1, s. 407.

Kesir b. Selem başarılı olamadı. Ya'kûbî, Kesîr'in iyi karakterli olmadığını ve halk tarafından sevilmediğini aktarmaktadır.⁴⁹⁶

12. Muhammed b. Adiyy (h. 179-182 /m. 796-798)

Sind bölgesinin istikrarsız durumu bir türlü düzeltilemeyince, Halife Hârûn bir kez daha Sind bölgesini Basra valiliğinin sorumluluğuna vermiştir. Dönemin Basra valisi İsa b. Ca'fer b. el-Mansûr, Muhammed b. Adîyy'i Sind valisi olarak gönderdi. Ya'kûbî'ye göre Adîyy buraya geldikten sonra bölgede baş gösteren asabiyet alevlenerek kabileler arasında iç savaşın ortaya çıkmasına sebep oldu. Adiyy, el-Mansûre'den çıkıp Mûltân'a geldi. Fakat Mûltân halkı onu şehre sokmadığı gibi aynı zamanda hezimete uğrattı. Hatta Adîyy'in elindeki silaha dahi el konuldu. Mûltân'dan kaçmayı başaran Adîyy, tekrar el-Mansûre'ya geldi. Bölgede Yemenî ve Nizârîlar aralarındaki asabiyet çatışmaları sürüp gitmekteydi. Bu yüzden Halife Hârûn Reşîd, Adiyy'i azledip yerine Abdurrahman adlı birini vali yaptı. Sonra onu da azledip Eyyûb b. Ca'fer b. Süleyman ve ardından h.184/m.801 yılında Dâvûd b. Yezîd b. Hâtim el-Mühellebi'yi Sind valisi olarak görevlendirdi.⁴⁹⁷

13. Dâvûd b. Yezîd b. Hâtim (h. 184-205/m. 801-821)

Görevi aldıktan sonra Dâvûd b. Yezîd b. Hâtim el-Mühellebî, kardeşi el-Muğîre'yi isyanı bastırmak için görevlendirdi. Bölgede asabiyetten kaynaklanan çatışmalar yüzünden Nizârîlerin gücü oldukça artmıştı. O sırada Muğîre, el-Mansûre'ye geldi. Ancak el-Mansûre halkı ile girdiği savaşta hayatını kaybetti. Bunu duyan Dâvûd b. Yezîd, Sind bölgesine geldi ve isyancıları kılıçtan geçirerek el-Mansûre'yi ele geçirdi. Dâvûd, Sind valiliği esnasında bölgenin bütün şehirlerini dolaştı. İsyancılarla mücadele ederek bölgede huzuru sağladı ve h. 205/m. 821'de vefât edinceye kadar bu görevine devam etti.⁴⁹⁸

⁴⁹⁶ İbnü'l-Hayyât, Târih, s. 46; Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 409.

⁴⁹⁷ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 409.

⁴⁹⁸ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 409; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, s. 515.

14. Bişr b. Dâvûd (h. 205-214/m. 821-829)

Dâvûd b. Yezîd'den sonra Halife Me'mûn, onun oğlu Bişr b. Dâvûd'u Bağdat'a yıllık 1.000.000 dirhem gönderme şartıyla Sind valisi olarak görevlendirdi. Bişr, görevi aldıktan birkaç yıl sonra halifeye verdiği sözü yerine getirdiyse de daha sonra bundan vazgeçerek muhalefete başladı. Bunun üzerine Halife Me'mûn, Hâcib b. Sâlih'i vergi âmili olarak Sind bölgesine gönderdi. Fakat Sind valisi buna da karşı çıktı. Bunun üzerine Halife, Ğassân b. Abbâd ve kardeşi Muhammed b. Abbâd'ı bir askeri birlik ile beraber Sind bölgesine gönderdi. Yanlarında da Mûsâ b. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'yi gönderdi. Ğassân, Sind bölgesine gelince Bişr, ona hiçbir karşılık vermeden görevi Mûsâ b. Yahyâ'ya bırakıp Bişr'i de yanına alarak Bağdat'a döndü. Halife Me'mûn da Bişr'i affederek serbest bıraktı.⁴⁹⁹

15. Mûsâ b. Yahyâ el-Bermekî (h. 216-221/m. 831-836)

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Mûsâ b. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî, Ğassân ile beraber Sind bölgesine gelmişti. Halife Me'mûn'un emri üzerine Ğassân, Sind valiliği görevini Mûsâ'ya bırakıp Bağdat'a döndü. Mûsâ, Sind valiliğinde ölene kadar başarılı bir yönetim sergiledi. Ayrıca eyaletin doğu sınırında bulunan Hindu Raca'yı da yenilgiye uğrattı. Halife Mu'tasım Billâh döneminde h. 221/m. 836 yılında vefât edince, yerine oğlu İmrân b. Mûsâ b. Yahyâ el-Bermekî Sind valisi olarak göreve başladı.⁵⁰⁰

16. İmrân b. Mûsâ b. Yahyâ el-Bermekî (h. 221-240 /m. 836-854)

Halife Mu'tasım Billâh, İmrân b. Mûsâ için Sind valisi olarak görevine devam etmesiyle ilgili ferman çıkarmıştı. Babasının döneminde huzura kavuşan Sind bölgesinde İmrân göreve başlayınca, asiler tekrar isyana kalkıştılar. İmrân, bölgede ortaya çıkan bu isyanları bastırmak için mücadele etti. İlk olarak Sind'in batı sınırındaki Kîkân'da başkaldıran Zutları mağlup etti. Sonra bölgeye kontrol altında tutmak için o bölgede *Beyzâ* adlı bir garnizon şehri kurdu ve ordunun bir kısmını da

⁴⁹⁹ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 409; Belâzürî, Fütûh, s. 264; Taberî, Târih, Cilt: 8, s. 620; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, ss. 553- 557.

⁵⁰⁰ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 458; Belâzürî, Fütûh, s. 264.

oraya iskân etti.⁵⁰¹ İmrân'nın Sind valiliğinde kurulan Beyzâ şehri, Abbâsîler döneminde Sind bölgesinde kurulan tek şehir olarak bilinmektedir. İyi bir komutan olmanın yanısıra İmrân, aynı zamanında iyi bir yönetici idi.

Bu arada İmrân, Kandâbîl'de çıkan isyanı yok etmek için çaba gösterdi ve bu isyanı tertip eden kişileri tutuklayarak Kusdar'daki hapisaneye attırdı. Ayrıca Sind bölgesinde isyana kalkışan Medlere karşı savaşarak onların gücünü kırdı ve kontrol altına aldı. Harcadığı onca çaba ve iyi bir yönetici olmasına rağmen, İmrân zamanla asabiyet ateşine düştü ve bu mücadelede Yemenîlerin tarafını destekledi. Fakat Kuzey-Güney Arap kabilelerinin bu çatışmalarında İmrân (h. 240/m. 854), Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî tarafından öldürüldü.⁵⁰²

İmrân b. Mûsâ, Abbâsîlerin Sind bölgesinde görevlendirdiği valilerin sonuncusuydu. Bundan sonra burada Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî ve onun soyundan gelen kişiler yani Hebbârî hanedanı hüküm sürmeye başlayacaktır (h. 247/m. 861). Abbâsî devletine bağlı olarak bölgede hüküm süren Hebbârîler döneminde hutbede Abbâsî halifesinin adı zikrediliyordu.

3.3. ABBASÎLER DÖNEMİNDE SİND'İN YÖNETİMİ

Genel olarak kaynaklar incelendiğinde Abbasî hâkimiyetinde iken Sind bölgesinin idarî ve sosyal bakımdan daha ziyade siyasî çatışmalar ve istikrarsızlığa odaklanmış olduğu görülmektedir. Bu dönemde Arap asabiyetçiliğinin yeniden hortladığını, isyan faaliyetlerinin ortaya çıktığını, Zutlar ve Medlere karşı mücadelelerin hızlandığını müşahade etmek mümkündür. Şimdi ulaşabildiğimiz tarihsel malzemedan yola çıkarak Abbâsîlerin Sind bölgesindeki yönetimini ele almaya çalışacağız.

3.3.1. Sind Valilerinin Atanması

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Abbâsîler iktidara geldikten sonra devletin başkentini Bağdat'a taşımışlardı. Bu dönemde Sind bölgesindeki valiler doğrudan doğruya halife tarafından görevlendiriliyordu. Görevlendirilen bu valiler, halife adına bölgenin hem idarî hem de malî işlerinin yürütülmesinden sorumlu idiler.⁵⁰³ Sind

⁵⁰¹ Belâzürî, Fütûh, s. 264.

⁵⁰² Belâzürî, Fütûh, s. 264-265

⁵⁰³ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 373.

valisi topladığı vergiyle kendi bölgesini idare etmek ve yıllık gelirini devlete ödemekle yükümlüydü. Bazen malî işleri tedvir için merkezden bir *âmil* atanırdı.⁵⁰⁴ Başkentteki işlerin yoğunluğundan dolayı veya idari bakımdan ihtiyaç duyulduğunda Sind bölgesinin idaresi, idarî olarak Basra valiliğine bağlanıyordu. Örneğin, bölgede durum karışınca Halife Mehdî (h. 158-169/m. 775-785), Sind'in yönetimini Basra valisine tevdi' etmişti.⁵⁰⁵ Bundan sonra Halife Hârûn Reşîd döneminde (h. 170-193/m. 786-809) Sind bölgesinin yönetimi yine Basra valisine verilmişti.

Valiler atanırken şüphesiz onların yetenekleri ve tecrübeli olmaları göz önünde bulundurulurdu. Bu valiler Abbâsî yönetimine bağlı, halifeye sadakatli kişiler arasından tercih ediliyordu. Üstelik komutanlığa ve valiliğe atanan kimseler farklı kabile ve etnik kökenden olabiliyorlardı. Örneğin bu valiler arasında Ezd kabilesinin Atîk kolundan gelen Mühelleboğulları dışında, Bahîle, Tağlib ve gayr-ı Arap unsurlardan Bermekîler gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Sind bölgesinde, mevalî kökenli Leys b. Tarîf gibi kimselerin valilik yaptıkları görülmektedir.⁵⁰⁶ Abbâsîler dönemindeki Sind valileri, fütûhât faaliyetlerinden ziyade devletin bütünlüğünü, halifeye bağlılığı muhafaza etmeye ve toplumsal istikrarı temine çalışmışlardır. Ancak bölgedeki istilacı Arap ve gayr-ı müslim isyancılara karşı mücadele vermişler, başarı elde ettiklerinde büyük miktarlarda ganimet kazanmışlar, köleler elde etmişlerdir.

3.3.2. Dârü'l-İmâre

Sind bölgesinde eyalet merkez yönetim binasını temsil eden Dârü'l-İmâre, gerek Emevîlerin son dönemlerinde gerekse Abbasîlerin merkezî otoriteyi elinde bulundurduğu süreçte, başkent Mansûre'de bulunmakta idi. Halife Saffâh döneminin Sind valisi Mûsâ b. Ka'b Sind bölgesini yeniden ele geçirdiğinde şehir ve Dârü'l-İmâre'nin savaş nedeniyle harap olduğunu görmüştü. Mûsâ b. Ka'b derhal şehri ve Dârü'l-İmâre'yi imar ettirerek, câmiyi genişletti. Ayrıca bölgedeki diğer illerde de yerel idarî işlerin görüldüğü Dârü'l-İmârelerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ebu Ca'fer el-Mansûr döneminde Ömer b. Hafs Sind bölgesine valisi olarak geldiğinde Uyeyne b. Mûsâ onun el-Mansûre şehrine girmesini müsaade etmeyince

⁵⁰⁴ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 458; Taberî, Târih, Cilt: 7, s. 512.

⁵⁰⁵ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 398.

⁵⁰⁶ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 398.

Deybül şehrinde kalmıştı.⁵⁰⁷ Aynı şekilde Kandâbîl ve Mükran'da da birer Dârü'l-İmâre bulunmaktaydı ve Emevîler döneminden beri buralarda idarî işler yürütülmekteydi.

3.3.3. Dîvânü'l-Berîd

Başta halife ile Sind valisi arasında haberleşme faaliyetlerini gerçekleştiren bu kurum, ilk dönemlerde olduğu gibi posta işlerinden sorumluydu. Hârûn Reşîd döneminde Sind ve Bağdat arasında posta işlerini Hâlid Terşet adlı kişi yürütmekteydi.⁵⁰⁸ Yine valinin yanında yer alan bir kâtip de bu kurumda istihdam edilmekteydi. Bu kâtibin görevi, resmî belgelerin ve mektupların yazılması, hazırlanması ve gönderilmesiydi. Bu dönemde Halife Mansûr ile Sind valisi Ömer b. Hafs'ın Abdullah el-Eşter konusunda mektuplaştığı bilinmektedir.⁵⁰⁹ Yine, Ebû Ca'fer el-Mansûr'un, Sind valisi Hişâm ve ondan sonra Ma'bed ile mektuplaşarak iletişim kurduğuna da yukarıda bahsetmiştik. Keza ondan sonra gelen Halife Hâdî ve Hârûn Reşîd'in Sind valileriyle doğrudan berîd teşkilatı sayesinde iletişim kurduğu bilinmektedir.

3.3.4. Beytûlmâl

Abbâsîler dönemi kaynaklarında Sind bölgesinde Beytûlmâl'in durumu hakkında çok fazla malumata rastlayamadık. Ancak tarihçi İbn Abdirabbih'in verdiği bilgiye göre, Halife Ebû Ca'fer döneminde, Sind valisinin halifeye gönderdiği mektupta ordudaki bazı askerlerin kargaşa çıkararak Beytûlmâl'in kilidini kırıp bütün mal ve erzakları çaldığı ifade edilmiş bunun üzerine halife de ona cevabî bir mektup yazarak; “*Eğer sen onlara adaletli davransaydın, ayaklanmazdı ve eğer verdiğin sözü tutsaydın, (Beytûlmâl'i) yağmalamazlardı*” demiştir.⁵¹⁰ Her ne kadar, Taberî, İbn Miskeveyh ve İbnü'l-Esîr, aslında Ermenistan'da gerçekleştiğini aktarsa da⁵¹¹ bu rivayet, Sind'de devlete ait taşınır taşınmaz bütün malların, gelirlerin toplandığı, harcamaların yapıldığı, haklara ve borçlara ehil bağımsız bir kurum olarak beytûlmâlîn fonksiyonunu icrâ ettiği, bunun ötesinde insanlara adaletli ve dürüst

⁵⁰⁷ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 373.

⁵⁰⁸ el-İsbahâni, Makâtil, s. 496.

⁵⁰⁹ Taberî, Târih, Cilt, 8, ss. 34- 35.

⁵¹⁰ İbn Abdirabbih, el-İkdü'l-ferîd, Cilt: 4, s. 295.

⁵¹¹ Taberî, Târih, Cilt: 8, s. 97; İbn Miskeveyh, Tecârib, Cilt: 3, s. 460; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 5, s. 203.

davranılmadığı takdirde bu tür kurumların nasıl istismar edilebildiği konusunda bizlere bir fikir vermektedir.

3.3.5. Dîvânü'l-Harâç

Hz. Ömer'in dîvân teşkilatını ihdası ile ortaya çıkan ancak genel itibariyle Emevîler döneminde vergileri toplamak için kurumlaştırılan Harâç divanı, Abbâsîler döneminde de aynı fonksiyonu icra etmeye devam etmiştir. Diğer bölgelerde olduğu gibi Sind bölgesinden toplanan harâç vergisi de, başkent Bağdat'a gönderiliyordu. Halife Me'mûn döneminin Sind valisi Dâvûd b. Yezîd, vefât ettikten sonra oğlu Bîşr b. Dâvûd, Halife el-Me'mûn tarafından merkeze yıllık 1.000.000 dirhem göndermesi şartıyla Sind valisi olarak görevlendirildiğine yukarıda söz etmiştik. Bîşr b. Dâvûd bir müddet sonra verdiği sözü yerine getirmeyince, Halife el-Me'mûn onu azlederek yerine Ğassân b. Ubbad'ı Sind âmili olarak göndermişti. Zaman içerisinde Abbâsî devleti bölgedeki hâkimiyetini kaybetmeye başlayınca taşrada görev yapan valiler, bulundukları bölgelerde kendi hanedanlıklarını kurmuş başkente giden harâç türü vergileri tamamen kesmişlerdi.

Nitekim Halife el-Mu'tazîd Billâh (h. 279-289/m. 892-902), bunlarla mücadele edip durmak yerine, devlet siyasetinde yeni bir anlayışa geçerek, bağımsızlıklarını ilan eden valilerin, ele geçirdikleri bölgeleri onlara vererek hükümlerinin devam etmesine razı olmuştur.⁵¹² Ayrıca Halife el-Mu'tasîm döneminde (h. 218-227/m. 834-842), Sind valisi olan İmrân b. Mûsâ, bölgedeki isyanları bastırarak Zutlardan cizye toplamıştır.⁵¹³

3.3.6. Sosyal ve Ekonomik Hayatı

Abbasîler, Sind bölgesindeki hâkimiyeti döneminde bölgede çıkan isyanlar ve iç savaşlarla baş etmek için mücadele etti. Buna rağmen civarlarındaki Hindu krallarla iyi ilişkilerin olduğunu biliyoruz. Hatta Süleyman et-Tâcir, Hind ve Çinlilerin nezdinde dünyada dört büyük kral olduğuna inanırlar. Onlara göre *"birinci ve en büyük kral ise Arapların kralı (yani halife)'dır. Çünkü o, mal ve zarafet bakımından en zenginidir. En üst olan ve en büyük dine sahiptir"* diye inanmaktadır.⁵¹⁴

⁵¹² İbn Haldûn, Târîh, Cilt: s. 369.

⁵¹³ Belâzürî, Fütûh, s. 264-265.

⁵¹⁴ Tâcir, Süleyman, Ebû Zeyd Hasan es-Seyrâfî, **Ahbârü's-Sîni ve'l-Hind**, ed'Dârü'l-Mısriyye el-Lübânîyye, 1. baskı, Kahire 2000, ss. 42-43.

Bölgedeki zor durumlarla beraber ticaretin bol olduğunu ve bölgenin refaha kavuştuğu günler de görülmektedir. Nitekim Sind valisi Hişâm b. Amr'ın bölgeyi istikrara kavuşturarak bereketlendirdiğini biliyoruz.⁵¹⁵ Hatta dönemin önemli edip ve tarihçilerinden Câhız, Sind bölgesindeki ticaretle ilgili şöyle bir ifadelerin kullanıldığını dile getirmektedir; *“Sind'deki bankerlerin (Sayârife) sadece Sindilere ve Sindlilerin çocuklarına para keselerini ve dükkânları teslim etmeleri onların gurur duyulacak özelliğidir. Çünkü onlar, para işinde en maharetli, onu en iyi muhafaza eden ve en güvenilir kimselerdir...”*.⁵¹⁶

Sindlilerin başka bir özelliği de tüccarların, Sindli köleler sayesinde elde ettiği kâr hakkında rivayet edilen şu bilgide görülmektedir: *“Basra'daki sarraflar, madenci ve baharat tüccarları Ebû Rûh el-Sindî adlı kölenin sahibine kazandırdığı malı ve mülkü görünce, herkes bu arzuyla Sindli köleler bizim için de aynısını kazansın diye birer Sindli köle satın aldılar”*.⁵¹⁷

Ticârî faaliyetlerle beraber Sind bölgesinde Abbâsî dönemine ait bazı camilerin inşaları yanında daha çok tamir ve genişletme işlerinin yapıldığı göze çarpar. Nitekim Abbâsîlerin ikinci Sind valisi olan Mûsâ b. Ka'b, el-Mansûre şehrini ele geçirdikten sonra orada savaş sebebiyle zarar görmüş olan bölgeyi tamir ettirdiğine ve orada bulunan camide genişletme işlemleri yaptırdığına evvelce temas etmiştik.⁵¹⁸ Daha sonra halife Ebu Ca'fer el-Mansûr döneminde Hişâm b. Amr et-Tağlebî Sind valisi olunca, Kandahar bölgesini tekrar ele geçirmiş ve buradaki puthaneyi yıkarak yerine bir cami inşa etmişti.⁵¹⁹

Yine Abbasî halifesi el-Me'mûn döneminde bölge valisi İmrân b. Mûsâ el-Bermekî, Sind nehrinin batı bölgesine hâkim olunca Kandâbîl şehri yakınlarına el-Beyza isimli bir garnizon şehri kurmuştu.⁵²⁰ Ne yazık ki bu şehrin planı ve unsurları hakkında detaylı bilgiye ulaşabilmiş değiliz.

Halife el-Mu'tasım Billâh döneminde (h. 218-227/m. 834-842) Sind'e âmil olarak gönderilen Anbese b. İshâk, savaştan zarar gören Deybül şehrini imara

⁵¹⁵ Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 373.

⁵¹⁶ Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî (ö. h. 255/m. 869) **Resâilü'l-Câhız**, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1964, Cilt: 1, s. 224.

⁵¹⁷ Câhız, Resâil, Cilt: 1, s. 225

⁵¹⁸ Belâzürî, Fütûh, s. 264.

⁵¹⁹ Belâzürî, Fütûh, s. 264.

⁵²⁰ Belâzürî, Fütûh, s. 265.

kalkışmış, bu arada şehre bir de hapishane inşa ettirmiş fakat söz konusu imar işlerini tamamlamadan görevinden uzaklaştırılmıştır.⁵²¹

Halife el-Me'mûn döneminde (h. 198-218/m. 814-834) Sind bölgesinin güneydoğu tarafında bulunan Gucerât Eyaleti'nin Sandân şehrini⁵²² Sâmeoğullarının kölesi olan el-Fazl b. Mâhân ele geçirdi. Şehirde bir Cuma mescidi yaptırarak, Halife Me'mûn adına hutbe okudu ve ona dua etti.⁵²³

Muhtemelen Abbâsîlerin eski merkezî gücünü kaybetmesi diğer bölgelerde olduğu gibi Sind'in siyasî durumunu da etkilemiş, burada İslâm kültür ve medeniyetine dair faaliyetlerin ortaya çıkıp genişlemesine pek de müsaade etmemiş olmalıdır. O yüzdendir ki, Sind bölgesi, Mu'tasım, Hârûn ve Me'mûn gibi ilim ve mimarî yapılarla ilgilenen halifelerin iktidarından yeterince faydalanamamış gözükmektedir.

3.4. İSLÂMLAŞMA FAALİYETLERİ

Abbâsîler döneminden sadece Halife el-Mehdî tarafından İslâm devletinin sınırları civarındaki gayr-i Müslim krallara ve hükümdarlara İslâm'a davet için elçiler gönderilmişti. Netice olarak pek çok yerden itaat ettiklerine dair cevaplar geldi. İtaat edenler arasında Sind ve Hind bölgesinden birer kral da vardı.⁵²⁴ Tirâzî, Halife Mehdi'nin gönderdiği İslâm'a davet mektupların neticesinde on beş kralın İslâmı kabul ettiğini ileri sürmektedir.⁵²⁵

3.5. DIŞ İLİŞKİLER

Abbâsî halifeleri ve Hind kralları birbirleriyle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştı. Bunun için her iki taraftan hediyeler teâti edilirdi. Örneğin Hind kralları tarafından Halife Hârûn için gönderilen hediyeler arasında, zümrütlü bir çubuğun ucuna yerleştirilmiş kırmızı yakuttan bir kuş biblosu da vardı. Boyut olarak ise bir arşından (zirâ'dan) biraz büyük idi. Biçim olarak de eşsiz idi. Halife Hârûn da onu karısına

⁵²¹ Belâzürî, Fütûh, s. 260.

⁵²² Sandân: Sind bölgesiyle birleşen bir şehirdir. Deybül ve Mansûre'den on merhele uzaklıkta bulunmaktaydı. Bkz. Yâkût el-Hamevî, Mu'cem Cilt: 3, s. 267.

⁵²³ Belâzürî, Fütûh, s. 265.

⁵²⁴ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 398.

⁵²⁵ Abdüllah Mübeşşir Tirâzî, **Mevsûatü't-târihi'l-İslâmî ve'l-hadâretü'l-İslâmiyye li-bilâd's-Sind ve'l-Bencâb (Bakistani'l-haliyye) fi ahdi'l-Arab**, 1. baskı, Âlemü'l-Ma'rife, Cidde 1983, Cilt: 1, ss. 352-353.

hediye etti. Ondan sonra bu hediye Halife Emîn ve ardından onun kardeşi Halife Me'mun'a, daha sonra da Halife el-Mu'tasım'a intikal etmişti.

Günlerden bir gün Mu'tasım elinde bu zümrütlü çubuk olduğu halde arkadaşlarıyla otururken, onlara, “*Aranızda bu çubuğu tanıyan var mı?*” diye sordu. Onlar bu çubuğu ellerinde dolaştırdılar. Fakat hiçbiri çubuğun kime ait olduğunu bilemedi. İçlerinden Abdullah b. Muhammed b. el-Mahlû adlı şahıs, “*Evet Yâ Emîra'l-Mü'minîn! Ben biliyorum. Bu çubuk Hind kralı tarafından Halife Hârûn'a gönderilen hediyelerden biriydi. Başında da bir kuş biblosu vardı ve onun değeri 1.000.000 dinardı. Fakat şimdi ben o kuşu burada göremiyorum*” dedi. Mu'tasım hazineden sorumlu görevliye derhal söz konusu biblonun bulunmasını söyledi; aksi halde onu öldürmekle tehdit etti. Nihayet bir süre sonra haznedâr, kuş heykelini bulup getirdi.⁵²⁶

Halife el-Me'mûn döneminde (h. 198-218/m. 814-834) Dehmî isimli bir Hind kralı da halifeyle aralarındaki dostluk bağıını pekiştirmek için mektup yazmış, hediyeler göndermişti. Söz konusu mektubunda sarayını ve sahip olduğu değerli taşları, tacını-tahtını, edebî ifadelerle methetmiş, sonra altından yapılmış, yakut ve elmaslarla bezenmiş putlarından, bin kişilik ihtişamlı konvoylarla sefere çıkışından övgüyle söz etmiştir. Ardından kendinden övgüyle söz etmeden önce Tanrı'nın ismini anması gerektiğini ifade ederek, iki devlet arasındaki ilişkiyi ve muhabbeti arttırma arzusunda olduğunu, birbirlerinden yararlanmaları için aralarındaki kapıyı sürekli açık tuttıklarını, bu yüzden tercüme ettiği *Safvetü'l-Ezhân* adlı kitabı hediye olarak gönderdiğini dile getirir. Ayrıca kitabın yanına başka değerli hediyeler de eklediğini zikrettikten sonra, “değerli kardeşim” diye hitap ettiği halife tarafından, bu naçiz hediyelerinin kabul edilmesinden şeref duyacaklarını, kusurlarından ötürü kendilerini mazur görmesini rica ederek mektubuna son verir.⁵²⁷

Halife Me'mûn Hint kralının gönderdiği bu nazik mektup ve değerli hediyelerden duymuş olduğu şükran ve memnuniyet hislerini gönderdiği cevabî bir mektup ile dile getirir. Ayrıca Halife Me'mûn, diplomatik teamüllere ve devletlerarası mütakabiliyet düsturuna nasıl riayet ettiğini göstererek, bizzat tercüme ettirdiği “*Dîvânü'l-Bâb ve Büstânü Nevâdiri-l Ukûl*” adlı kitabı, diğer kıymetli

⁵²⁶ İbn Zübeyr, Kitâbü'z-Zehâ'ir, ss. 20-21.

⁵²⁷ İbn Zübeyr, Kitâbü'z-Zehâ'ir, ss. 21-25.

hediyelerle birlikte gönderdiğini övgü dolu ifadelerle dile getirerek mevkidaşını onurlandırmaktadır.⁵²⁸

3.6. İLMÎ GELİŞMELER

Abbâsîler döneminde siyasi durumlar pek iyi olmamasına rağmen gerçekleşen tercüme faaliyetleri sayesinde Sind-Hind bölgesinde var olan tıp, astronomi, matematik ve edebiyat gibi alanlardan istifade edilmiştir. Sind ve Hind bölgesinde yazılan birçok eserler Arapça'ya çevrilmiştir. Bu faaliyetler, bölgede ilim ve tefekkürün varlığını ve Hint medeniyetinin İslam entellektüel düşüncesine katkıda bulunduğunu göstermektedir.⁵²⁹ Abbâsîler döneminde Sind bölgesi ile Bağdat'taki Beytü'l-Hikme arasında gerçekleşen ilmî faaliyetler önemlidir. Halife Me'mûn, Sind hakkındaki bilgiler edinmek ve bölgedeki ilim dünyasını tanımak için bilhassa özen gösterdi. Nitekim Sind valisi olan İmrân b. Mûsâ el-Bermekî Sindli bilginlerden oluşan bir heyeti başkent Bağdat'a gönderdi. Heyette büyük şöhrete sahip, aynı zamanda çok eser telif eden bilginler bulunmaktaydı. Onlar, Bağdat'a giderken yanlarında eserlerini de götürmüşlerdi. Zamanla bazıları halifenin sarayında önemli makamlara getirilirken, bazıları da Beytü'l-Hikme'de tercüme faaliyetlerine katılarak Sind ve Hind bölgelerinde kaleme alınan eserleri Arapça'ya çevirme görevini üstlendiler. Bu heyette Menka el-Hindî⁵³⁰, Sâlih b. Behla el-Hindî,⁵³¹ İbn Dehn el-Hindî⁵³² gibi kişiler bulunmaktaydı.⁵³³

⁵²⁸ İbn Zübeyr, Kitâbü'z-Zehâ'ir, ss. 25-28.

⁵²⁹ Mohammed Isaa Mehawesh, **History of Translation in the Arab World: an overview**, US-China Foreign Language, ISSN 1539-8080 August 2014, cilt. 12, No. 8, 684-691. DOI:10.17265/1539-8080/2014.08.009 <http://www.davidpublisher.org/Article/index?id=3390.html> 01.04.2019

⁵³⁰ Menka el-Hindî, büyük bir tıp ve felsefe âlimiydi. Ünlü hekim Şanâk el-Hindî'nin toksinler hakkında yazdığı kitabı Hintçe'den Farsça'ya çevirmiştir. Halife Hârûn Reşid hastalandığında Menkâ Bağdad'a gelerek onu tedavi etmiştir. İbn Ebî Usaybî'a, s. 375. Abdülhay el-Tâlibî, Menka'nın Hint'in meşhur hekimlerinden olduğunu söyler. el-Tâlibî, Cilt: 1, s. 57.

⁵³¹ Sâlih b. Behlâ el-Hindî, eczacılık alanında çok maharetli bir Hind bilginidir. Hârûn Reşid döneminde Salih, Irak'ta bulunmaktaydı. Hârûn'un amcasının oğlu İbrahim b. Sâlih hastalandığında Rum tıbbını iyi bilen Cibrâil b. Bahtîşû', onun tedavisi ile meşguldü. Bu tedaviden olumlu sonuç alınamayınca, halife tarafından Hindli hekim Salih b. Behla davet edilmiştir. İbn Ebî Usaybî'a, s. 375. Ayrıca bkz. Tâlibî, Nüzhetü'l-Havâtır, Cilt, 1, s. 54.

⁵³² İbn Dehn el-Hindî, Bağdat'da Bermekî ailesine ait hastanenin meşhur Hintli başhekimisi olup, Hintçe'den Arapça'ya pek çok kitap tercüme etmiştir. Bkz. Tâlibî, Nüzhetü'l-Havâtır, Cilt: 1, s. 53; en-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm (ö.h. 385/m.995) **el-Fihrist**, thk. İbrahim Ramazan, 2. baskı, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1997, s. 364.

⁵³³ Pathan, History, Cilt: 3, ss. 221-222. Ayrıca bkz. Endelüsî, Kadı Ebû'l-Kasım Sâ'id b. Amed b. Sâ'id, (h.462/m.1069-1070), **Tabakâtü'l-Ümem**, Mektebetü'l-Katulikiyye-lî'l-Âbâi'l-Yesû'îyyîn, Beyrut 1912, s.14. Ayrıca bkz. Mustafa Demirci, **Antik Bilim ve Düşünce Mirasının İslam**

Ayrıca aslı Sanskritçe olup, Hint Hükümdarı Debşelim'in emriyle veziri Beydebâ tarafından kaleme alınan aslı Pañçatantra (beş makale/söz/nasihat/ders) olan ve Hüsrev I. Enûşirvân zamanında hekim Berzeveyh (Bürzûye) tarafından Hind bölgesinden getirilip Pehlevîce'ye tercüme edilen dünyaca ünlü eser, bu dönemde İbn Mukaffâ tarafından *Kelile ve Dimne* adıyla Arapça'ya çevrilmiştir.⁵³⁴ Her ne kadar yukarıda zikredilen bilginlerin bazılarının dikkat çekici şekilde künyeleri Hindî olsa da çağdaş Sind tarihçisi Pathan bunların Sind kökenli olduklarını iddia etmektedir.

Abbâsî devletinde, Bermekî ailelerinin fertlerinin idarî, siyasî ve askeri bakımdan sahip oldukları yetenek ve tecrübeleri malumdur. Dolayısıyla diğer hizmetleri yanında Bermekîlerin Hind'deki ilim ve bilim adamlarına da çok ehemmiyet verdikleri unutulmamalıdır. Onlar, dönemin farklı bilim dallarında eser veren bilim adamlarını Bağdat'a çağırmışlar, önemli görevler vermişler ve kendi uzmanlık alanlarıyla alakalı eserleri Arapça'ya tercüme ettirmişlerdir. İbn Dehn el-Hindî ve Sâlih b. Behla el-Hindî bunun açık birer örneğidir.

3.7. ABBASİLERİN YIKILIŞININ SİND BÖLGESİNE ETKİSİ

Halife el-Mütevekkil Abbâsî devletinin son güçlü halifesi olarak iktidarda kalmıştı. Onun ölümünden sonra h.246/m.861 yılında Abbâsî devleti zayıflamaya başladı. Farslılara ve Horasanlılara karşı kullanılan Türk askerî gücü Abbâsî devleti için bir tehdit haline dönüşmüştü. Devletin idari işlerinde yetkisi arttıkça halifenin bir sembol olarak devletin başında durması isteniyordu. Halifenin yetkileri neredeyse tamamen onların elindeydi. Devletin eyaletlerinde valilerin atanma ve azil işlerine müdahil olmuşlardı. Bunun yanında Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde Samaniler güçlerini artırmıştı.⁵³⁵ Diğer tarafta Kuzey Afrika'da Mısır hariç, bütün bölgelerde Fatımî isyanları görülmekteydi. Bunların yanında Karmatîler isyan ederek Kûfe ve Basra'yı yağmaladılar. Hatta Mekke'de hacılara saldırarak onları öldürdüler.

Dünyasına Tercümesinde Abbâsîlerin Kurduğu Beytü'l-Hikme'nin Rolü, *Muafazakar Düşünce Dergisi*, Mayıs-Haziran 2015, ss. 107-108.

⁵³⁴ Geniş bilgi için bkz. Endelüsî, Tabakât, s.14; Pathan, History, Cilt: 3, ss. 221-222, İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2000, Cilt, 21. ss. 134-137; Kadriye Yılmaz ORAK, Mahmut BERKÖZ, "Kelile ve Dimne Tercümeleri ve Kitlelerin Eğitimindeki rolü" *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 23, Güz, 2013, s.209

⁵³⁵ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 6, s. 609.

Bu olaylar sırasında Hacerü'l-Esved'in Kâbe'den kaçırılması gibi durumlar Abbâsîlerin gücünün sarsıldığının işaretleriydi.⁵³⁶

Hâkimiyeti zayıflayan Abbâsî devletinin, uzak eyaletlerindeki valileri kendi adlarına bağımsız hükümdarlıklar kurma peşine düştüler. Sind bölgesi de devletteki iç kargaşalar yüzünden farklı hükümdarların eline geçti. Bölgede bulunan Arap kabile reisleri siyasî olarak halifeye bağlı olduklarını ve onun adına hutbe okuttuklarını söylemişlerse de gerçek olarak kendileri için bağımsız hükümdarlıklar kurdular.⁵³⁷

Sind bölgesinde bağımsız hükümdarlıklar kurulmasına rağmen Abbâsî hilafetiyle manevi bağlar koparılmadı. Nitekim hutbeler hala Abbâsî halifeleri adına okundu. Abbâsî devleti varlığını h. 656/m.1258 yılına kadar yani Moğollar Bağdat'ı işgal edene dek sürdürdü.

⁵³⁶ Taberî, Târîh, Cilt: 11, s. 119; İbn Haldûn, Târîh, Cilt: 6, ss. 555-556; Ali Avcu, “Karmatîler: Ortaya çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, **Din bilimleri Araştırma Dergisi**, 2010, Cilt: 10, Sayı: 3, ss. 217-218. Ayrıca bkz. Yusuf Tenkaya, “Sünnî Politik Tarih Yazımında Karmatî İsmâîlîlerinin Heterodoksluğu”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2018/2, Cilt: 17, Sayı: 34, ss. 633 – 634.

⁵³⁷ Tâlibî, Nüzhetü'l-Havatr, Cilt: 1, s. 56.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİND BÖLGESİNDE BAĞIMSIZ HANEDANLAR DÖNEMİ

Abbâsîler m. IX. yüzyılda devletin farklı bölgelerinde gündeme gelen isyanlar yüzünden merkezî otoriteyi kaybetmeye başlamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu sıralarda Sind bölgesinde ise Arap asabiyeti yüzünden alevlenen iç savaşlar bölgede istikrarsızlığa sebep olmuştur. Bölgede Abbâsîlerin hâkimiyeti zayıflayınca bağımsız hanedanlar ortaya çıkmıştır. Biz şimdi bu dönemde Sind bölgesine hâkim olan bu hanedanlardan bahsetmeye çalışacağız.

4.1. HEBBÂRÎ HANEDANI VE MANSÛRE BÖLGESİ (h. 247-416/m. 861-1026-27)

İç karışıklıklarla dolu geçen Abbâsî hâkimiyetinin zayıfladığı bu süreçte genel olarak Sind bölgesi, el-Mansûre ve Mûltân şeklinde ikiye bölünmüştür. Her iki bölge üzerinde Arap kabilelerinin hükümdarlıkları ortaya çıkmıştır. Mûltân bölgesinde Kureyş kabilesinden Sâmeoğulları veya diğer adıyla Münebbihoğulları reisi olan Münebbih b. Esed el-Kureyşî ve el-Mansûre bölgesinde ise Hebbârî hanedanının reisi olan Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî, Abbâsî devletine bağlı bir şekilde hükümdarlıklarını ilân etti.

Hebbârîler, Hebbâr b. el-Esved soyundan gelen ve meşhur Arap kabilesi Kureyş'tendir. Hebbâr b. el-Esved ilk başta Resûlullah'a muhalefet eden Kureyş'ten biriydi. Resûlullah İslâm'a davet ederken, Hebbâr ona eziyet ediyordu. Bir gün Resûlullah kızı Zeynep'i Mekke'den getirmek için birini gönderdi. Başka bir rivayette Zeynep'i kocası Ebü'l-Âs ile beraber Medine'ye gönderdi. Zeynep, Medine'ye gelirken yolda Kureyşlilerden bir grubunun saldırısına uğradı. Hebbâr işte bu saldırganlardan biriydi. Hamile olan Zeynep, Hebbâr'ın orada yaptığı işkenceye maruz kaldı. Bu olay sonucunda Zeynep bebeğini düşürdü ve kendisi de dayanamayıp kısa bir süre sonra hayatını kaybetti. Bu olaydan sonra Resûlullah, Hebbâr'ın kanını heder edilmesini emretti. Askerî birliklerine “*Eğer Hebbâr'ı ele geçirirseniz onu öldürün!*” emrini verdi. Muhtemelen Mekke fethedildiği zaman Hebbâr, Resûlullah'ın yanına geldi ve İslâm'ı kabul etti. Resûlullah'a yaptıkları

kötülükleri itiraf etti ve ondan af diledi. Resûlullah da onu bağışlayarak “İslâmiyet geçmiş günahlarını affeder” dedi.⁵³⁸

Hebbâr b. el-Esved’den sonra oğulları ve torunları Emevîler ve Abbâsîler dönemlerinde siyasî alanda önemli mevkilere geldiler. Nitekim hanedanlığın kurucusu Ömer b. Abdilazîz, el-Hebbârî’nin dedesi el-Münzir b. ez-Zübeyr,⁵³⁹ Emevîler devrinden itibaren Abbâsî halifesi es-Seffâh dönemine kadar Karkisiyâ⁵⁴⁰ valiliğini yürütmekteydi. Ebû Ca’fer el-Mansûr bölgeye gelince el-Münzir’den teslim olmasını ve kendisine itaat etmesini istedi. Fakat el-Münzir, Ebû Ca’fer’in bu teklifini kabul etmedi. Bunun üzerine Ebu Ca’fer, bölgeye Mâlîk b.el-Heysem’i vali olarak atadı. Mâlîk, Karkisiyâ bölgesine saldırdı ve el-Münzir’i esir alarak öldürdü.⁵⁴¹ Daha önce de belirttiğimiz gibi Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî’nin dedesi el-Münzir, Emevîlerin Sind valisi Hakem b. Avâne el-Kelbî ile beraber Sind bölgesine gelmişti. Muhtemelen Sind bölgesine geldikten sonra yeni bir görev için Karkisiyâ’ya gitmiş, ancak aile mensupları Sind bölgesinde hayatlarını devam ettirmiş olmalıdır.

Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî’nin dedesi el-Münzir, Emevîler döneminde Sind bölgesinde önce *Baniya*⁵⁴² adlı şehre yerleşmişti. Sonra Sind bölgesi siyasetinde önemli ölçüde söz sahibi olmaya başlamıştı. Abbâsî halifesi el-Mütevekkil

⁵³⁸ Taberî, Târîh, Cilt: 11, ss. 537-538; İbn Seyyidinnâs, Ebû'l-Feth Fethuddin Muhammed b. Muhammed (ö. h. 734/m. 1334) **Uyunü'l-Eser fî Fünûnî'l-Megazi ve's-Şemail ve's-Siyer**, thk. İbrâhim Muhammed Ramazan, 1. baskı, Dârü'l-kâlem, Beyrut 1993, Cilt: 2, s. 225.

⁵³⁹ Belâzürî, Ömer b. Abdulazîz El-Hebbârî’nin dedesi el-Münzir b. el-Zübeyr’in, Emevîler dönemindeki Sind valisi olan el-Hakem b. Avane el-Kelbî ile birlikte Sind bölgesine geldiğini aktarır. Belâzürî, Fütûh, s. 265. Yine Belâzürî, Ensâbü'l-Eşraf adlı eserinde, el-Münzir b. el-Zübeyr’in Abbâsîler döneminde Kerkisiyâ valisi olduğunu zikreder. Belâzürî, el-Ensâb, Cilt: 4, ss. 150-151. İbn Haldûn ise Hebbâr b. el-Esved’in Adnan oğullarından olduğunu söyler. Sonra Hebbâr’ın soyundan gelenlerden Sind hükümdarı olan Ömer b. Abdülazîz b. el-Münzir b. el-Zübeyr’den bahseder. Onun, Abbasî halifesi el-Mütevekkil’in ölümünden sonra Sind valisi olduğunu ve daha sonra hanedanlığının Gazneli Mahmûd dönemine kadar devam ettiğini aktarır. Sonra Ömer’in dedesinin isminin el-Münzir b. el-Rebî’ olduğunu ve Kerkisiyâ bölgesinde öldürüldüğünü aktarmaktadır. Bkz, İbn Haldûn, Târîh, Cilt: 2, s. 391. Ancak Zübeyr b. Bakkâr, Ömer b. Abdulazîz’in ismini Ömer b. el-Münzir b. el-Zübeyr şeklinde zikretmektedir. Bkz, İbn Bekkâr, s. 520. İbn Hazm ise Ömer b. Abdulazîz’in dedesinin ismini el-Münzir b. el-Zübeyr olarak zikretmektedir. İbn Hazm, Cemhere, ss.118, 119. Şu halde İbn Hazm’ın aktardığı bilginin daha doğru olduğu görülmektedir.

⁵⁴⁰ Kerkisiyâ, Fırat nehrin doğusunda Habûr nehrin yakınlarda bir şehirdir. el-Mühellebî, el-Hasan b. Ahmed el-Muhallebi el-Azîzî (ö. h. 380/m. 991), **el-Mesâlik ve-l Memâlik**, 1. baskı, Dârü't-Tekvîn li't-tibâ'at ve'n-Neşr, Dımaşk 2006 s. 112; Yâkût el-Hamevî, Mu'cem Cilt: 4, s. 328.

⁵⁴¹ Belâzürî, el-Ensâb, Cilt: 4, ss. 150-151; İbn Hazm, Cemhere, ss.118-119.

⁵⁴² Baniyâ, Mansûre şehrinde üç merhale (~120 km) uzaklıkta verimli topraklara sahip küçük bir şehirdir. el-İdrîsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. İdris el-Hammûdî el-Hüseynî Şerîf el-İdrîsî, (ö. h. 560/m. 1165), **Nüzhetü'l-Müştak fî İhtirâki'l-Âfak**, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1989, Cilt: 1, s. 170.

döneminde Sind bölgesinde Mudarî ve Nizârî kabileler aralarındaki kabile asabiyeti şiddetlenmiş ve yine iç savaşlar ortaya çıkmıştı. O sıralarda Sind bölgesinin valisi İmrân b. Mûsâ el-Bermekî idi. İmrân, bu süreçte Nizârîleri destekledi. Buna karşın Mudarîler yıllardır bu bölgede yaşayan ve önde gelen Hebbârî hanedanının reisi olan Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî'nin liderliğinde toplanıp Nizârîlere karşı savaşa giriştiler ve Sind valisi olan İmrân'ı öldürdüler. Ardından Halife el-Mu'tasım Billâh onun yerine Anbese b. İshâk'ı Sind valisi olarak görevlendirdi. İmrân öldürüldükten sonra Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî bölgede gücünü sağlamlaştırdı. Anbese ve onun yerine geçen Hârûn, Ömer b. Abdilazîz'in emri altında hareket ediyorlardı.⁵⁴³ Anbese, aslında Irak valisi olan İtâh et-Türkî tarafından Sind âmili olarak görevlendirilmişti. Anbese, yaklaşık dokuz sene Sind bölgesinde görev yaptıktan sonra İtâh et-Türkî'nin vefât haberini duyunca görevini bırakıp Irak'a geri döndü. Bunun üzerine Halife, onun yerine Hârûn b. Ebî Hâlid'i görevlendirdi.⁵⁴⁴

Ancak Belâzürî, Anbese'nin Halife el-Mütevekkil tarafından azledilerek Hârûn b. Ebî Hâlid'in Sind valisi olarak tayin edildiğini aktarmaktadır. Belâzürî, Hârûn'un orada öldürüldüğünü iddia ederken,⁵⁴⁵ Ya'kûbî ise Hârûn'un h.240/m.855 yılında Sind bölgesinde kendi eceliyle hayatını kaybettiğini söyler. Hârûn'un Sind valisi olarak görev yaptığı yaklaşık beş yıllık süreç hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Hârûn, öldükten sonra Sind bölgesinin egemenliği Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî'nin eline geçti. Ömer el-Hebbârî, bu fırsatı iyi değerlendirerek kendisini halka kabul ettirmek ve otoritesini meşrulaştırmak için halifeye bir mektup yazdı. Abbasî halifesine sadık kalacağına ve Sind bölgesini zabtu rabt altında tutacağına söz vererek ondan valilik görevini talep etti.⁵⁴⁶ Halife el-Mütevekkil de böylece devletin siyasî durumunu ve Sind bölgesindeki hassasiyeti göz önünde bulundurarak h. 240/m. 854 yılında ona Sind valiliği görevini tevdi etti.⁵⁴⁷

⁵⁴³ Mübârekpûrî, Hilafet-i Abbasîyyah, ss. 190-192.

⁵⁴⁴ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 486.

⁵⁴⁵ Belâzürî, Fütûh, s. 260.

⁵⁴⁶ Ya'kûbî, Târih, Cilt: 2, s. 490.

⁵⁴⁷ Belâzürî, Fütûh, s. 265.

4.1.1. Mansûrede Hebbârî Hükümdarlar

4.1.1.1. Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî (h. 247- 270/m. 861-884)

Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî h. 240-247/m. 854-861 yılları arasında Abbâsî devletinin Sind valisi olarak görevine devam etti. H. 247/m. 861 yılında Halife Mütevekkil öldükten sonra Ömer el-Hebbârî bağımsız hükümdarlığını ilan ederek Sind bölgesini bizzat yönetmeye başladı. Sind bölgesindeki Hebbârî hükümdarlığının toprakları batı ve kuzey batıda Mükran ve Turan, doğuda Mûltân hariç büyük bir bölgeyi kapsamaktaydı. Ardından bu bölge üzerinde iktidarlık onun soyundan gelenlerin elinde devam etti. Hatta Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî kendine ait gümüş ve bakır sikkeler bastırmıştır.

Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî'ye ait sikkeler⁵⁴⁸

Onun kendi adına para bastırması, elbette bağımsızlığını ilan etmesinin bir göstergesidir. Ancak o bu arada halife adına hutbe okutmayı hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Kendi soyundan gelen oğulları ve torunları da bölgeyi aynı şekilde yönetmeye devam etti.⁵⁴⁹

Öte yandan Abbâsîlerin Sind bölgesinde gerçek anlamdaki siyasî kontrolünü h. 257/m. 871 ve daha sonraki yıllarda kaybetmeye başladığı anlaşılmaktadır. Doğu eyaletlerinde kaos ortaya çıktı. Abbâsî devletinin zayıf olduğu bu zamanlarda Sicistân bölgesinde bir yeni hareket ortaya çıkmıştı. Mütetavvi'a denilen bu hareket, Sâlih b. Nâsır el-Ken'ânî liderliğinde bölgedeki Haricîlerle mücadele etmeye başladı. Sonra bu harekete Dirhem b.el-Hasan ve Ya'kûb b. Leys es-Saffâr da katıldı. Sâlih b. Nâsır el-Ken'ânî öldükten sonra Dirhem b. el-Hasan ve ondan sonra Ya'kûb, bu

⁵⁴⁸ Thomas, E. D. "Coins of the Arabs in Sind", *The Indian Antiquary, A journal of oriental research*, Cilt: 11, 1882, s. 92; Islâmîc-Abbâsîd, "Habbarid Emirate of al-Sind" Lot 112, www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=2430&lot=112, 11.02.2019;

⁵⁴⁹ Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 189.

hareketin başına geçtiler. Ya‘kûb’un liderliğinde güçlenen bu hareket Sicistân, Herât, Buşanic ve civarını ele geçirerek h. 255/m. 869 yılında Kirmân’ı da zapt etti. Ardından daha da ilerleyerek Fars’ın bütün bölgelerinin hükümdarlığını da sağladı.⁵⁵⁰ Taberî’de geçen rivayete göre h. 257/m. 871 yılında Ya‘kûb b. Leys, Fars bölgesine kadar toprakları ele geçirerek ilerleyişini sürdürdü. Halife el-Mu’temid onu durdurmak için bir mektup yazarak üç kişilik bir heyetle gönderdi. Mektupta Belh, Teharistan ve civarındaki bölgelerin yani Kirmân, Sicistân ve Sind topraklarının valiliğini üstlenmesi teklifinde bulundu. Ya‘kûb da bunu kabul ederek geri döndü.⁵⁵¹ İbnü’l-Esîr, Ya‘kûb’un Fars’a kadar ilerlediğini ancak Halife Mu’temid’in onun ilerlemesine müsaade etmediğini zikrederek halifenin kardeşi el-Muvaffak tarafından ona Belh, Teharistan, Sicistân ve Sind valiliği teklif edildiğini ve Ya‘kûb’un bu teklifi kabul ederek geri döndüğünü aktarır.⁵⁵²

Bu arada diğer taraftan Samanîler de kendi hükümdarlıkları için Maverâünnehir bölgesinde faaliyetlerini sürdürmekteydi.⁵⁵³ Ya‘kûb b. Leys’ten sonra onun kardeşi Amr, bu hareketin başına geçti ve Halife el-Mu’tezid Billâh’tan Maverâünnehir bölgelerinin valiliğini istedi. Ancak orada bulunan Samanîler tarafından yenilgiye uğratıldı. Tutuklanarak Bağdat’a gönderildi. Amr, ardından h. 289/m. 902 yılında Bağdat’taki hapisanede hayatını kaybetti.⁵⁵⁴ Saffârîler gerçek anlamda Sind bölgesinde hükümdarlık yapamadılar. Fakat Sicistân bölgesinde gerçekleştirdikleri başarılı fetihlerden dolayı Mültân, Rahc, Tıbsîn, Zâbülistân, Sind ve Mükran’daki hükümdarlar üzerinde hâkimiyet etkisinin kurulduğu anlaşılır.⁵⁵⁵

Öyle anlaşıyor ki Halife el-Mu’temid, h. 257/m. 871 yılında Sind bölgesinin yönetimini Ya‘kûb b. Leys el-Saffârî’ye verdiğinde Ömer el-Hebbârî de Ya‘kûb’un bir anlamda idaresi altına girdi. Ancak Saffârîler, Sind bölgesiyle fazla meşgul olmadıkları için Hebbârîler, herhangi bir taarruza maruz kalmadılar ve kendi hükümdarlıklarına Mansûre ve güney Sind bölgesinde devam ettiler. Saffârîlerin hâkimiyeti etkisi altına girdikten sonra Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî’nin nasıl bir

⁵⁵⁰ Mahmûd Abdülkerim, **Tarih Sicistân**, 1. baskı, el-Meclis el-A’le lis-sekafe, Kahire 2006, s. 175.

⁵⁵¹ Taberî, *Târîh*, Cilt: 9, s. 476; İbn Hallikân, *Vefayât*, Cilt: 6, s. 416; Bkz. Eduard Ritter Von Zambaur (ö. h. 1947), **Mu’cemü’l-ensâb ve’l-üsretü’l-hâkime fi’t-tarihi’l-İslâmî**, çev. Hasan Ahmed Mahmûd, Beyrut, Lübnân 1980, s. 416.

⁵⁵² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 6, s. 298.

⁵⁵³ İbnü’l-Verdî, *Târîh*, Cilt: 1, s. 228.

⁵⁵⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 6, ss. 511-512.

⁵⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefeyât*, Cilt: 6, ss. 403-404.

politika uyguladığı veya bu dönemde neler yaptığına dair maalesef geniş bilgiye sahip değiliz. Ancak Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî, Halife Mütevekkil'den sonra uzun bir süre Mansûre ve güney Sind bölgesi hükümdarı olarak başarıyla iktidarını devam ettirmişti. Basit bir askerken Mansûre'nin hükümdarı oluncaya kadar kat ettiği bu yollar, onun ne kadar başarılı ve yetenekli olduğunu göstermektedir. Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî, bölgedeki Arap kabileleri aralarındaki savaşı bastırıp bölgede refah ve huzuru sağlamıştı. Onun kendi iktidarı sürecinde daima Sind topraklarını koruma gayretinde olduğu görülür. İbn Havkal'a göre Hebbârîler'in Sind bölgesindeki yönetimi halk tarafından kabul edilmişti ve hatta bu hanedan mensupları halk tarafından sevilmekte ve tercih edilmekteydi. Üstelik Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî çok cömert ve şerefli biri olarak ün kazanmıştı. Irak'ta da onun yüceliğinden ve onurlu duruşundan bahsedilirdi.⁵⁵⁶ Ömer'in tam olarak kaç yıl hükümdarlık yaptığı kaynaklarda açık bir şekilde ifade etmemektedir. Ancak Büzürg b. Şehriyâr, h.270/m.884 yılında el-Mansûre'nin sahibinin Abdullah b.Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî olduğunu dile getirmektedir.⁵⁵⁷ Bu bilgiye dayanarak Ömer'in yaklaşık yirmi üç sene Sind bölgesinde idarecilik yaptığı söylenebilir.

Diğer taraftan İbn Zübeyr h. 271/m. 885 yılında Mûsâ b. Ömer b. Abdilazîz'in Sind bölgesinin sahibi olduğunu ve Halife el-Mu'temid için hediyeler gönderdiğini aktarmaktadır. Gönderilen hediyelerde ise hiç görülmemiş büyüklükte güzel bir fil, üç tane gümüşten yapılmış put ve bunun yanında misk, amber, ipekle beraber siyah renge yakın bir geyik, ûd ağacından yapılmış bir yatak ve birçok eşya vardı.⁵⁵⁸ Fakat Mûsâ'nın, babası Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî'den sonra Sind'in hükümdarı olduğundan İbn Zübeyr'den başka hiç kimse bahsetmemektedir.

Kanaatimizce Mûsâ hakkında *Sind'in sahibi* ifadesinin kullanılması, onun iktidarda kısa bir süre kalmasından ya da sadece Hebbârîler tarafından Abbâsî hilafeti ile kurulan ilişki için görevlendirilmesinden kaynaklanmış olabilir. Çünkü Mûsâ'nın kardeşi Abdullah b. Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî hakkında babasından sonra iktidara geçtiğine dair açık ifadeler bulunmaktadır.⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ İbn Havkal, Sûretü'l-arz, Cilt: 2, ss. 320-323.

⁵⁵⁷ Râmhürmüzî, Büzürg b. Şehriyâr (ö. h. 342/m. 954) *Acâib'ul Hind Ber'rihi ve Bah'rihi*, thk. B. A. Fanderlet, Fransızca, çev. L. Marcel Devic, Dâr ve Mektebe Bebylon- Cibal, Lubnan, t.y. s. 3.

⁵⁵⁸ İbn Zübeyr, Kitâbü'z-Zehâ'ir, s. 37.

⁵⁵⁹ Tâlibî, Nüzhetü'l-Havatr, Cilt: 1, s. 55.

4.1.1.2. Abdullah b. Ömer el-Hebbârî (h. 270-300, 301/m. 884-913/914)

Babasından sonra Abdullah'ın eline güçlü bir hükümdarlık geçti. Başkent el-Mansûre olmasına rağmen Hebbârîler yerleşmiş olduğu Baniya bölgesinde oturuyorlardı. Bölge düzenli; halkı refah ve huzur içindeydi. Abdullah'ın iktidar döneminin başlarında başkenti boş gören Kinde kabilesinin kölesi *Ebû Sume*, bir saldırı düzenleyip el-Mansûre şehrini ele geçirmek istemişti. Ebû Sume adlı bu zat Dâvûd b. Yezîd b. Hâtim, Sind bölgesine vali olarak görevlendirildiğinde onunla beraber buraya gelmişti.⁵⁶⁰ Ömer b. Abdilazîz öldükten sonra Ebû Sume yönetimdeki boşluğu görünce, Abdullah'ın dikkatsizliğinden faydalanarak el-Mansûre şehrini ele geçirdi. Abdullah bir ordu hazırlatıp el-Mansûre'yi istilacıların elinden kurtardı ve ivedilikle Baniya'yı terk edip el-Mansûre'ye yerleşti.⁵⁶¹ Abdullah da babası gibi bağımsız bir hükümdarlığa sahip olmakla beraber hiçbir zaman Abbâsî devletiyle olan manevî bağıını koparmadı. Cuma hutbelerinde Abbâsî halifelerinin isminin zikredilmesini ihmal etmedi.⁵⁶²

Kaynaklarda kronolojik olarak Hebbârî hükümdarların iktidara geliş ve vefâtı hakkındaki bilgilerin eksik olması sebebiyle tarihçiler tarafından bu konuda varsayım şeklinde yorumlar ortaya konulmuştur.

Mumtâz Pathân'a göre Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî ve onun oğlu Abdullah aşağı yukarı otuz yıl boyunca yani h. 240-270/m. 854-884 yıllarda el-Mansûre'de iktidar sahibi olarak kalmışlardı. Ayrıca Pathan, Ömer'in vefât tarihini tam olarak bilinmediğini ve Abdullah b. Ömer'in de h. 270/m. 884 yılında, Sume b. Ebû Sume tarafından el-Mansûre'de çıkarılan isyan ve iç savaşta hayatını kaybettiği kanaatindedir.⁵⁶³ Bundan sonra Mumtâz Pathân h. 271/m. 885 yılında Mûsâ b. Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî'nin iktidara geldiğini ve h. 300/m. 913 yılına kadar iktidarda kaldığını ileri sürmektedir.⁵⁶⁴ O halde Mûsâ'nın yaklaşık otuz yıl Mansûre sahibi olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Fakat bu pek makul görünmemektedir. Zira kaynaklarda Mûsâ'nın iktidar döneminden hiç bahsedilmemektedir. Kanaatimizce eğer böyle olsaydı kaynaklarda en azından Mûsâ'nın iktidara geliş veya vefâtından bahsedilmesi beklenirdi. Üstelik Mes'ûdî, h.300/m.913 yılında veya sonraki yıllarda

⁵⁶⁰ Belâzürî, Fütûh, s. 264

⁵⁶¹ Mubârekpûrî, Ricâl, s. 168.

⁵⁶² Tâlibî, Nüzhetü'l-Havâtır, Cilt: 1, s. 55.

⁵⁶³ Pathan, History, Cilt: 3, ss. 235-237.

⁵⁶⁴ Pathan, History, Cilt: 3, s. 237.

Sind bölgesine geldiğinde orada Hebbârîlerden Ömer b. Abdullah b. Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî'nin Sind hükümdarı olduğunu ve babasından sonra (yani Abdullah b. Ömer b. Abdilazîz) iktidara geçtiğini aktarmaktadır.⁵⁶⁵ Ayrıca Abdullah'ın h.270/m.884 yılında vefât ettiği bilgisi doğru görünmemektedir. Çünkü Sind bölgesinde bulunan Mehrûk b. Raik isimli kralın Abdullah'tan İslâm dinini öğrenmek için bir âlim istemesi ve bu adamın üç yıl sonra gelip Abdullah'a olayları anlatması, h.271/m.885 yılında Mûsâ'nın iktidarda olmadığını ve Abdullah'ın iktidarının daha yeni başladığını göstermektedir. Kanaatimizce Mûsâ'nın iktidarı veya Mansûre'nin sahibi olması çok kısa bir dönem için gerçekleşmiştir veya sadece kaynaklarda sembolik olarak geçmektedir.

Bir diğer araştırmacı Dr. Cevde ise Mûsâ'nın Sind bölgesindeki iktidarı hakkında açık bir bilgi bulunmadığını ve Mûsâ'nın Sind bölgesinde kendi adına iktidar olmak için ya da kardeşi Abdullah b. Ömer'in bir emri ile halifeye hediye gönderdiği şeklinde yorum yapmaktadır.⁵⁶⁶

Abdullah da babası gibi başarılı bir yöneticiydi. Onun döneminde el-Mansûre ilim ve irfan şehri olmuştu. İslâmlaşma faaliyetleri dışında, gayr-ı Müslimlere din konusunda serbestlik tanınması, âlimleri, şair ve edipleri himaye etmesi bunun kanıtıdır. Nitekim bir rivayete göre h.270/m.884 yılında er-Râ bölgesinde Mehrûk b. Râik adlı bir Hindu kral vardı. O, dönemin Sind idarecisi Abdullah b. Ömer b. Abdülzîz el-Hebbârî'ye bir mektup yazarak İslâm dini ve şariatını Hindçe⁵⁶⁷ tercümelerden öğrenmek istediğini belirtti. Bunun üzerine Abdullah, Irak bölgesinden gelen, Hintçe konuşma ve yazmasını iyi bilen, Sind bölgesinde yetişip bölgedeki farklı dillere hâkim, üstelik şair olan bir kişiyi yanına çağırarak bu kralın talebini ona iletti. Bu bilgin adam⁵⁶⁸ ona göre derhal bir kasîde hazırlayarak krala

⁵⁶⁵ Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 189; Tâlibî, Nüzhetü'l-Havâtır, Cilt: 1, s. 62. *Zirikli* de Abdullah'ın Sind bölgesinin ikinci hükümdarı olarak babasından sonra iktidara geldiğini ve Abbasî halifesinin adına hutbe okuttuğunu aktarmaktadır. *Zirikli*, el-A'lâm, Cilt: 4, s. 109.

⁵⁶⁶ Cevde, Sadık Ahmet Daud, **Medinet'ul- Mensûra fî zillid devleh el-Hebbâriyyeh**, Dâr'u umayyeh lin-neşri vet- tevzi, y.y. 1995, ss. 23-24.

⁵⁶⁷ Seyed Riyaset Ali Nedvî ve Mumtaz Pathan, Büzürg b. Şehriyâr'ın kullandığı Hintçe ifadesinden kastın Sindçe dili olduğu anlaşılmaktadır. Binaenaleyh bu tarihçiler, Kral Mehrûk b. Râik için bilgin adam tarafından Kuran'ın Sindçe ilk tefsirinin yapılmış olduğu kanaatindedirler. Bkz, Seyed Riyaset Ali, Nedvî, **Ahd-ı İslâmi ka Hindustan**, 1. baskı, İdâre'tü'l-Musannifîn, Hindistan, 1950, ss. 77-78; Pathan, History, Cilt: 3, ss. 235-236. Kanaatimizce de Mehrûk b. Râik için yazılan tefsir Sindî dilinde olmalıdır. Çünkü İstahrî ve İbn Havkal, Multan ve el-Mensurah'ın bölgelerinde kullanılan dilin Sindçe ve Arapça olduğunu aktarmaktadır. İstahrî, el-Mesâlik, s. 177; İbn Havkal, Sûretü'l-arz, Cilt: 2, s. 325.

⁵⁶⁸ Bu bilgin adamın ismi zikredilmemektedir.

gönderdi. Kral bu kasîdeyi çok beğendi ve Abdullah'tan bu kasîdeyi yazan kişiyi kendisine gönderilmesini istedi. Bilgin adam kralın yanında üç sene kadar kaldıktan sonra geri döndü. Geri geldiğinde Abdullah, ondan er-Râ bölgesindeki kralın durumunu sordu. Bilgin adam kralın İslâm'ı kabul ettiğini söyledi ve üç sene içerisinde geçen önemli olayları Abdullah'a tek tek anlattı. Kaldığı süre içerisinde kral, bilgin adamdan Kur'an'ı Hindçe'ye (Sindçe) tefsir etmesini istemişti. Bunun üzerine bilgin, bir Kur'an tefsiri kaleme aldığını belirttikten sonra, Yasin suresinin yetmiş sekizinci ve yetmiş dokuzuncu ayetinin tefsirini yaparken kral sarayında altından yapılmış ve mücevherlerle bezenmiş bir yatak üzerinde otururken bu ayetleri tekrar etmesini kendisinden talep etmişti. Bilgin, bu ayetleri tekrar okuyunca, bunun üzerine kralın aşağı indiğini, yürümeye ve terlemeye başladığını, sonra yere yanağını koyarak ağlayınca yüzünün toprak ile kirlendiğini anlatır. Ardından kralın ayağa kalkarak, bilgine, *“Şüphesiz ibadete layık olan Rabb budur. O, ezlî ve ebedî var olandır. Hiç kimse onun gibi değildir”* dediğini, ardından bir ev yaptırdığını ve orada gizliden gizliye ibadetlerini sürdürdüğünü, ayrıca kralın kendisine üç kere altın hediye ettiğini ilave eder.⁵⁶⁹

Bu anekdottan da anlaşılacağı üzere Hebbârîler döneminde Sind bölgesinin durumunun barış ve huzur içinde olduğu, civardaki bölgelerden kralların İslâm dininden etkilendiği ve İslâmlaşma faaliyetlerinin yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Er-Râ kralına gönderilen bilgin gibi yetenekli insanların burada himaye edilmesinin ilmin ve İslâmlaşma faaliyetlerinin başarıya ulaşmasında katkısı büyük olmalıdır. Yukarıdaki örneklerden Abdullah'ın da babası gibi kendi adına sikkeler bastırdığını da burada zikredebiliriz.

⁵⁶⁹ Râmhürmüzî, Acâib, ss. 2-4.

Abdullah b. Ömer b. Abdilazîz'e ait sikkeler⁵⁷⁰

Abdullah b. Ömer b. Abdilazîz'in de ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Mes'ûdî hicri dördüncü yüz yılın başlangıcında Sind bölgesine geldiğinde Abdullah'ın oğlunun iktidarda olduğunu aktarmaktadır.⁵⁷¹ Buna göre Abdullah'ın h. 300-301/m. 913-914 yıllarda vefât ettiği tahmin edilebilir. Ali Ekber Deh-hüdâ, *Lügat-Nâme*'sinde Ömer b. Abdullah'ın h.280/m.894 yılında iktidara geldiğine işaret etmektedir.⁵⁷²

Abdullah'ın oğlu Ömer hakkındaki bilgi vermeden önce Mümtaz Pathan'ın ve Cevde'nin Suyûtî ve İbnü'l-Esîr'e dayanarak Abdullah b. Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî döneminde Deybül bölgesinde çok büyük bir deprem olduğuna (h.280/m.894) dair verdikleri bilgiden bahsetmek gerekir. Konuyla ilgili aktardıkları rivayet şöyledir: “*Deybül bölgesinde h.280/m.894 yılında çok büyük bir deprem oldu. Depremle beraber şiddetli yağmur yağdı ve fırtına oldu. Neticede bütün şehir yıkıldı ve tahrip oldu. Suyûtî ve İbnü'l-Esîr bu afetten sonra enkazdan 1.050.000 cesedin çıkarıldığını aktarmaktadır*”.⁵⁷³

Bu rivayete dayanarak Mümtaz Pathan, Dr. Cevde ve Abdullah Mübaşşir el-Tırâzî'nin bu olayı Sind bölgesindeki Deybül şehrinde olmuş gibi kabul etmeleri, kanaatimizce doğru gözükmemektedir. Çünkü anladığımız kadarıyla rivayetteki

⁵⁷⁰ Thomas, Coins, s. 93.

⁵⁷¹ Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 189

⁵⁷² Zirikli, el-A'lâm, Cilt: 5, s. 52; Ali Akber Deh-hüdâ, **Lügat Name**, (baskı, 2039), m. 1923, 32/88424
http://www.ghbook.ir/index.php?name=%D9%84%D8%BA%D8%AA%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87%20%D8%AF%D9%87%D8%AE%D8%AF%D8%A7&option=com_dbook&task=readonline&book_id=2039&page=88424&chkhask=EE2B83A15E&Itemid=218&lang=fa&tmpl=component 30.11.2018.

⁵⁷³ Pathan, History, Cilt: 3, s. 237; Cevde, Medinet'ul- Mensûra, s. 26, Tırâzî, Mevsûa, Cilt: 1, s. 299.

şehrin adı Debîl veya Dübeyl⁵⁷⁴ olarak geçmektedir. Sadece Suyûtî ve İbnü'l-Esîr değil diğer kaynaklarda da bu kelime aynı şekilde zikredilmektedir. Suyûtî rivayete “*Debîl’den h.280/m.894 yılında bir mektup geldi. Mektupta Şevval ayında ay tutulması olduğu yazıyordu. Bölgeye karanlık çökmüştü. Rüzgâr fırtına gibi esiyordu. Bu durum üç gün böylece devam etti. Ardından çok büyük bir deprem oldu ve şehrin tamamı yıkıldı. Neticede enkazdan 1.050.000 kişinin cesedi çıkarıldı*”⁵⁷⁵ ifadeleriyle yer vermektedir.

İbnü'l-Esîr'deki rivayette ise: “*h.280/m.894 yılı Şevval ayında ay tutulunca Debîl halkının dünyasına karanlık çöktü. İkinci vaktinden gecenin üçüncü çeyreğine kadar rüzgâr fırtına gibi esti. Ardından deprem oldu. Yaklaşık yüz ev dışında şehrin tamamı yıkıldı. Sonra beş defa daha deprem oldu. Enkazdan çıkarılan cesetlerin sayısı 1.050.000 idi*” şeklinde geçmektedir.⁵⁷⁶

Şu halde çağdaş Sind tarihçileri Mümtaz Pathan, Dr. Cevde ve Abdullah Mübaşşir el- Tırâzî, bu iki rivayete geçen Debîl şehrini, Sind bölgesindeki Deybül şehri ile karıştırmışlardır. Hâlbuki *Debîl* kelimesini araştırdığımızda rastladığımız bulgular bize bu depremin Ermenistan’ın Debîl şehrinde meydana geldiğine yönlendirmektedir.⁵⁷⁷ Dolayısıyla biz bu depremin Sind bölgesindeki Deybül şehrinde değil, Ermenistan’ın Debîl şehrinde yaşandığı kanaatindeyiz.

4.1.1.3. Ömer b. Abdullah el-Hebbârî (h. 301- /m. 914-)

Ömer b. Abdullah, babasından sonra Sind bölgesinin üçüncü hükümdarı olarak görevine başladı. H. IV yüzyılın başlangıcında iktidara gelen Ömer, önceki hükümdarlardan daha başarılı ve sistemli bir yönetici olduğunu ispatladı. Devlet yönetiminde güçlü kadrolar oluşturdu. Kendisine yardımcı olması için Ribâh isimli bir vezir tayin etti. Kendi akrabaları olan *Âlü Ebî Şevarib*’i devletin baş kadısı yaptı. Onun döneminde toplumda Hz. Ali’nin soyundan gelen aileler dâhil, çeşitli

⁵⁷⁴ Rivayette geçen Dubeyl kelimesinde “Dâl” harfinden sonra “Bâ” ve ardından “Yâ” şeklindedir. Ancak Sind bölgesindeki Deybul kelimesinde Yâ önce Bâ harfi sonra gelmektedir. Yâkût el-Hamevî, Mu’cem, Cilt: 2, s. 439.

⁵⁷⁵ Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, (ö. h. 911/m. 1505) *Tarihü'l-Hulefâ*, thk. Hamdî el-Demerdaş, 1. baskı, Mektebetü't-nezâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 2004, s. 269.

⁵⁷⁶ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 6, s. 478; Aynı rivayet Taberî’de de yer almaktadır. Taberî, Târîh, Cilt: 10, s. 34. Debîl hakkındaki bilgi için bkz. Ya’kûbî, el-Büldân, s. 208 ve İstahrî, el-Mesâlik, s. 188; İbnü'l-Fakîh, el-Büldân, s. 589; İbn Havkal, Sûretü'l-arz, Cilt: 2, s. 342; Makdisî, Ahsen, s. 283.

⁵⁷⁷ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 6, s. 134. Yâkût el-Hamevî, Cilt: 2, s. 439.

kabilelerden insanlar bir arada yaşıyorlardı.⁵⁷⁸ Bu durum, söz konusu dönemde Sind bölgesinde azımsanmayacak oranda Şîî nüfusun varlığına işaret etmektedir

Ömer b. Abdullah el-Hebbârî döneminde el-Mansûre, askerî alanda oldukça ilerlemişti. Bölgede seksen filden oluşan bir ordu mevcuttu. Savaşlara her fil ile beraber beş yüz asker katılıyor, binlerce düşman süvarisine karşı mücadele verebiliyorlardı. Ömer'in ordusunda da Minfarklis ve Haydara adlı iki büyük fil bulunmaktaydı. Onların düşman ordusuna karşı verdikleri başarılı mücadele kabiliyeti Sind ve Hind bölgelerinde övgüyle anılıyordu.⁵⁷⁹

Bu bilgidan el-Mansûre'nin askeri bakımdan çok güçlü bir orduya sahip olduğu anlaşılır. Lakin buna rağmen herhangi bir savaş veya fetih faaliyetinde bulunulmadı. Hebbârî hükümdarlarının hedefi halkın refah ve huzur içinde yaşaması ve komşularla iyi ilişkiler kurarak bölgenin ekonomisini güçlendirmeye çalışmaktı. Ömer'in Muhammed ve Ali isimli iki oğlu vardı. Babalarının ölümünden sonra iktidar bunların eline geçti. Zirikli, Ömer b. Abdullah el-Hebbârî'nin ölüm tarihini h.310/m.923 yılı olarak göstermektedir.⁵⁸⁰

H. IV. asırda Arap coğrafyacıları Sind bölgesini ziyaret etmişlerdi. Örneğin, Mes'ûdî'den yaklaşık kırk yıl sonra h.340/m.952 civarında Arap coğrafyacı İstahrî, Sind bölgesine gelmişti. İstahrî, el-Mansûre şehrinin sahibinin ismini vermeden onun Kureyş kabilesinden olup Hebbâr b. el-Esved'in soyundan geldiğini belirtmektedir.⁵⁸¹ Ardından birkaç sene sonra İbn Havkal (ö. h. 367/m.), Sind bölgesine gelmiştir. O da el-Mansûre'de Kureyş kabilesinden Hebbâr b. el-Esved'in soyundan gelenlerin iktidarda olduğunu belirtir.⁵⁸² İlginçtir ki Arap coğrafyacılar bölgeyi bizzat ziyaret etseler de iktidar sahibinin kim olduğunu söylemeden onun hangi hanedana mensup olduğunu açıklamakla yetinmektedirler. Belki de bölgede Hebbârî hanedanının ismi çok yaygın olduğundan ve kişiler de halk tarafından bilindiği ve sevildiği için bu ayrıntıya fazla dikkat etmemişlerdir. Sebep her ne olursa olsun kaynaklarda bu konudaki eksiklik, dikkatlerden kaçmamaktadır.

⁵⁷⁸ Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 189

⁵⁷⁹ Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 189.

⁵⁸⁰ Ziriklî, el-A'lâm, Cilt: 5, s. 52.

⁵⁸¹ İstahrî, el-Mesâlik, s. 173.

⁵⁸² İbn Havkal, Sûretü'l-arz, Cilt: 2, s. 320.

Ömer b. Abdullah b. Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî'den sonra, oğulları Muhammed ve Ali iktidara geldi. Lakin bununla ilgili de açık ve net bir bilgiye ulaşamadık. H. IV. yüzyılın sonlarında Sind bölgesini ziyaret eden Makdisî (ö. 390/1000 civarı) de, burada farklı hükümdarlıkların bulunduğunu, el-Mansûre'de Kureyş kabilesinden bir sultanın bulunduğunu ve Abbâsî halife adına hutbe okunduğunu dile getirmektedir.⁵⁸³

Daha sonra h. 470/m. 1077-1078'li yıllarda bölgeyi ziyaret eden Arap tarihçi ve gezgin Ebû Dülef Mis'er b. Mühelhel el-Hazrecî, Mültân ve el-Mansûre'nin sahibinin Yahyâ b. Muhammed el-Emevî olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca el-Mansûre'nin Sind bölgesinin başkenti olduğunu ve Emevî halifesinin orada oturduğunu aktarmaktadır. O zamanlar bölge sahibi Yahyâ b. Muhammed'in kendi adına hutbe okuttuğunu ve İslâm'a göre hükmettiğini belirterek onun Sind bölgesinin kuzeyindeki denize kadar olan bütün toprakların sahibi olduğunu söylemektedir.⁵⁸⁴

Ebû Dülef'in aktardığı bu bilgi bize göre ilginç olduğu kadar oldukça karmaşıktır. Diğer kaynaklarımızda geçen mâlumat ile çelişen hususlardan biri onun hükümdarlık olarak Sind bölgesini tek bir bölge kabul etmesidir. Hâlbuki el-Mansûre ve Mültân iki ayrı bölge olarak, ayrı ayrı hanedanlar tarafından yönetilmektedir. Bunun yanında bu dönemde Emevî halifesinden söz etmesi makul gözükmemektedir. Zira Emevîlerin iktidarı yüz sene evvel tarihe karışmıştı. Üstelik Mes'ûdî, el-Mansûre'nin hâkimiyetinin, Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî'nin hanedanlığının elinde olduğunu belirterek bunun başka biriyle karıştırılmaması için bu hükümdarın Emevî kökenli olmadığını açıklamaktadır.⁵⁸⁵ Bir diğer nokta ise kaynaklarda belirtildiği gibi Hebbârî hanedanının el-Mansûre'de Gazneli Mahmûd'un bu bölgeyi fethetmesine kadar hükümdarlık yaptığı bilgisidir.⁵⁸⁶ O yüzden büyük ihtimalle Ebû Dülef'in sözünü ettiği el-Mansûre hükümdarı Yahyâ b. Muhammed; Emevîlerin soyundan değil, Hebbârî soyundan gelen ve Muhammed b.Ömer b. Abdullah b. Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî olabilir.⁵⁸⁷

⁵⁸³ Makdisî, Ahsen, s. 350.

⁵⁸⁴ Ebû Dülef, Mis'er b. Mühelhel el-Hazrecî el-Yenbû'î (ö. h. 390/m. 1000) **Rehletü Ebî Dülef**, thk. Cinân Abdülcelîl el-Hemevendî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, ss. 51-52.

⁵⁸⁵ Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 189.

⁵⁸⁶ İbn Haldûn, Târîh, Cilt: 2, s. 391.

⁵⁸⁷ Makdisî, Ahsen, s. 350; İbn Hazm, Cemhere, s. 118

Yukarıda geçen bilgiye göre kaynaklarda Hebbârî hanedanlığında üç hükümdardan söz edildiği görülmektedir. Bu hükümdarlar; hanedanlığın kurucusu Ömer b. Abdülaziz, oğlu Abdullah ve torunu Ebu'l-Münzir Ömer b. Abdullah'tır. Ardından onun evlatları Muhammed ve Ali Mansûre'deki hâkimiyeti üstlenmiş olmalıdır.⁵⁸⁸

İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn'a göre, Gazneli Sultan Mahmûd h.416/m.1026 yılında Gucerât bölgesinde Somnât şehrini ele geçirdikten sonra el-Mansûre'ye doğru yola çıktı. Sultan Mahmûd'a el-Mansûre hükümdarının irtidad ettiği haberleri ulaştı. el-Mansûre hükümdarı, Sultan Mahmûd'un ilerlemekte olduğunu duyunca şehri terkederek saklandı. Bunun üzerine Sultan Mahmûd şehri iki taraftan kuşattı. el-Mansûre halkından pek çok insan öldürüldü. Büyük kısmı nehirde boğularak hayatını kaybetti. Pek azı da bu saldırıdan sağ kurtuldu. Daha sonra Sultan Mahmûd buradan Batiya bölgesine gitti. Batiya halkı ona itaat edip teslim oldu. Ardından Sultan Mahmûd Gazne'ye döndü.⁵⁸⁹

Sultan Mahmûd'un saray şairi Ferruhi Sîstanî Dîvân'ında, el-Mansûre hükümdarının çok zengin ve güçlü bir orduya sahip olduğunu fakat şan ve şöhretinin Sultan Mahmûd'unki karşısında hiçbir şey sayılacağını belirtir. Ona göre Sultan bir fırtına gibi gelmiş ve her şeyi ezip geçerek bölgeyi ele geçirmişti. Ayrıca Ferrûhî, el-Mansûre'deki hükümdarın isminin Hafîf olduğunu, halkının da gayr-ı müslim olduğunu aktarmaktadır.⁵⁹⁰

Ferrûhî, *Dîvân*'ında hükümdar ve tebaası için kâfir ifadesini kullanması, keza İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn'un da bunların İslâm dininden çıkmış olduğunu dile getirmesi pek isabetli gözükmemektedir.

Târîh-i Mâ'sûmî'de, Sind bölgesi hakkında şu ifadeler yer verilmektedir: Sultan Mahmûd, h.416/m.1026'de Somnât üzerine saldırdı. Ardından Kaçh meydanından geçerek Sind'in başkenti olan el-Mansûre'ye ulaştı. Oradaki hükümdar, Kârmatî mezhebine mensup olan Hafîf adlı biriydi. Sultan şehre ulaşmadan önce Hafîf şehri terk edip, Sind nehrinin civarında bulunan ormana saklanmıştı. Sultan onun peşinden komutanlarını gönderdi. Neticede Hafîf

⁵⁸⁸ Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 189; Makdisî, Ahsen, s. 350.

⁵⁸⁹ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 7, s. 687; İbn Haldûn, Târîh, Cilt: 4, s. 493.

⁵⁹⁰ Ferrûhî, Ebu'l Hasen Ali b. Cülüğ Hekîm Ferrûhî es-Sistânî, **Dîvân-ı Kasâid** (Dîvân-ı Hekîm Ferrûhî), thk. Ali Abdürresûlî, Matba'-ı Meclîs, Tahran, 1312, s. 74.

tutuklandı. Mâ'sûmî'ye göre Hafîf Soomra (İng) hanedanından ve Kârmati mezhebine mensup bir hükümdar idi.⁵⁹¹

Diğer taraftan h.390/m.1000 ya da o civarda vefât eden Ebû Dülef'e göre, Çin ve Hind halkı Mültân bölgesini mukaddes kabul ederlerdi. Mültân ve Mansûre yöneticisinin adı Yahyâ b. Muhammed el-Emevî idi ve bütün Sind bölgesi onun hâkimiyeti altında idi. Ardından Yahyâ'nın asıl olarak Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib'in soyundan olduğunu belirtir.⁵⁹² Bu bilgiye dayanarak, muhtemelen Makdisî'nin vefâtından sonra h. 380-390/m. 991-1000 yıllarında Şiîler'in daha da güçlenerek Mültân'dan sonra Mansûre'ye kadar hâkim oldukları görülür.

Gerdizî, Sultan Mahmûd'un h. 416/m. 1025 yılında Gücerât bölgesindeki Somnât şehrine fethettikten sonra geri gelirken Sind halkı olan Zutlar tarafından sıkıştırıldığını belirtip, orduya can ve mal bakımından zarar verildiğini ve bunun üzerine Sultan Mahmûd'un halkın bu yaptıklarının bedelini ödetmek için büyük bir orduyla Sind bölgesine saldırarak bölgeyi ele geçirdiği ve böylece Arapların hâkimiyetini tamamen ortadan kaldırdığını aktarmaktadır.⁵⁹³ Bu vurgulardan yola çıkarak Sind bölgesinde ister Şii, ister Sünni Arapların egemenliğine, Sultan Mahmûd tarafından bölgeyi ele geçirdiğinde son verildiğini söyleyerek noktalayabiliriz.

Böylelikle bu bölgede ön planda olan Hebbârî Devleti yaklaşık yüz yetmiş sene boyunca özellikle el-Mansûre ve Güney Sind bölgesinde hâkimiyet sürdükten sonra Gazneli Mahmûd tarafından ortadan kaldırılmıştır (h. 247-416/m. 861-1026-27).⁵⁹⁴

⁵⁹¹ Mâ'sûmî, s. 395 (Ur); Hafif, Mansûre sahibi ve Soomra Hanedanlığının ferdi idi. Muhtemelen Hebbârîler'in bölgedeki hâkimiyetini kaybedip Şiîlerin güçlendiği sıralarda Hafif bölgedeki iktidarı elde etmeye çalışmıştı. Bölgedeki bu durumunu gören Sultan Mahmûd buraya saldırarak Arap hâkimiyetine son vermiştir. Bkz. Pathan, Mumtâz, **Arab Kingdom of Al-Mansurah in Sind**, Institute of Sindhology, Sind 1974, ss. 94-96. Ayrıca bkz. Tirâzî, Mevsûe, Cilt: 1, ss. 303-304. Ancak Soomra (İng.) hanedanlığı Sind bölgesinde Gazneli sultan Abdürreşid (h. 440/m. 1049) döneminde Tehri adlı bir şehirde kurulduğu söylenir. Bkz. Mâ'sûmî, Târîh, ss. 82-83; Ensârî, Abdussettâr, **Sind Mein Dînî Edep Ki Târîh** (Doktora tezi) Sind Üniversitesi, Pakistan 1990, s. 121.

⁵⁹² Ebû Dülef, Rihle, ss. 71-73.

⁵⁹³ Gerdizî, Zeynü'l-Aḥbâr, ss. 269-270.

⁵⁹⁴ İbn Haldûn, Târîh, Cilt: 2, s. 391; Tâlibî, Nüzhetü'l-Havâtır, Cilt: 1, s. 55; Pathan, History of Sind, Cilt: 3, s. 240; Pathan, Arab Kingdoms. 94; Tirâzî, Mevsû'e, Cilt: 1, ss.303-304.

4.2. YÖNETİM

4.2.1. Valilikten Hükümdarlığa Geçiş

Abbâsîlerin bu bölgedeki valisinin görevi bölgenin siyasî, iktisadî ve askerî faaliyetlerini yönetmek ve bölgeyi devlete tabi kılarak halkın refah ve huzuru için çalışmaktı. Bu dönemde de Sind bölgesine atanan valilerin tecrübeli ve yetenekli olmasına dikkat edildiği görülür. Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî başından itibaren bölgede yaşamakta ve şartlarını iyi bilmekteydi. Ayrıca idareciliğe yatkınlığı da söz konusuydu. Üstelik bu dönemde bölge ile yakından ilgilenen Halife Mütevekkil de Ömer el-Hebbârî'nin talebi üzere bu görevi ona tevdi etmişti.

Halife Mütevekkil öldükten sonra Ömer el-Hebbârî bölgeye sahip olduğunu ilân ederek bağımsız bir hükümdarlık kurdu. Ortaya çıkan bu yeni hükümdarlığın idarî sisteminde halife adına hutbe okunmasından başka bütün yetkiler hükümdarın eline geçmişti. Ömer el-Hebbârî'den sonra bu iktidarı oğulları ve torunları aynı şekilde sürdürmeye devam ettiler.⁵⁹⁵

4.2.2. Hebbârîlerin İdarî Sistemi

Hebbârîler dönemindeki idari sistemi yürüten dîvânlar açık olarak kaynaklarda geçmemişse de yaptıkları faaliyetlerin izinden etkileri açıkça ortaya konulmaktadır.

Hükümdar dışında ona devlet işlerinde yardımcı olmak üzere vezirlik kurumu, Hebbârî hükümdarlığında Ebü'l-Münzir Ömer b. Abdullah el-Hebbârî döneminde kurulmuştu. Ebü'l-Münzir, hükümdarlığın yönetim işlerinde vezir veya yardımcı olarak Rebâh veya Rabâh isimli bir kişiyi görevlendirmişti.⁵⁹⁶ Vezir olarak tayin edilen bu kişinin görevi bölge sahibinin nâibi olarak idarî işlerle ilgilenerek iç ve dış işlerde görevlerini yerine getirmek olduğu anlaşılır.

4.2.2.1. Dîvânü'r-Resâil ve'l-Berîd

Abbâsî halifesiyle irtibatta olmak, keza Sind bölgesindeki Racalar ve diğer hükümdarlarla iletişim kurmak için bölgede Dîvânü'r-Resâil'in bulunduğu kesindir. Bunun yanında yazılan bu mektupların gönderilmesi için Berîd sisteminin bulunması

⁵⁹⁵ İstahrî, el-Mesâlik, s.103; Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 189.

⁵⁹⁶ Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 189.

gerektir. Nitekim Sind bölgesinde bu dîvânlar Muhammed b. Kâsım'dan beri gayet ileri bir şekilde işlev görmekteydi. Basra ya da Deybül'den gönderilen mektuplar, üç gün içerisinde ötekine ulaşırdı. Ömer el-Hebbârî'nin, Halife el-Mütevekkil ile mektuplaştığı,⁵⁹⁷ Daha sonra Abdullah b. Ömer el-Hebbârî döneminde onun oradaki bir Raca ile mektuplaşması da bu kurumun etkinliğini göstermektedir.

4.2.2.2. Adliye Teşkilâtı

Hebbârîler döneminde Sind bölgesinde bir diğer önemli kurum ise adliye teşkilatıdır. Bölgede kâdılar, Hebbârî hükümdarlığı kurulmadan önce ve sonrasında halife tarafından görevlendiriliyordu. Hebbârîler döneminde el-Mansûre'de kadılık görevini ifa eden kişi Âl-i Şevârib'dendi. Aslında bu ailenin Halife Mütevekkil zamanından beri Bağdat'ta kadılık vazifesini yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Halife Mu'tezid döneminde de aynı hanedana mensup olan kadılar hem Bağdat'ta hem Sind bölgesinde görev yapmaktaydı.⁵⁹⁸ Mes'ûdî, Sind bölgesine geldiğinde Mansûre şehrinde görevi yapan kadının Âl-i Şevârib'den olduğunu ve Hebbârîlerin akrabası olduğunu aktarmaktadır.⁵⁹⁹ O yüzden Hebbârîler döneminde el-Mansûre'deki kadılar da Abbâsî halifeler tarafından atanmış olmalıdır. Mes'ûdî'den yıllar sonra Sind bölgesine gelen Makdisî, el-Mansûre'de Zâhirî mezhebine mensup olan Kadı Ebû Muhammed el-Mansûri ile görüşüp tanışmıştır.⁶⁰⁰

4.2.2.3. Ordu Teşkilâtı

Hebbârîlerin yönetiminde Sind bölgesi güçlü bir orduya sahip olmuştu. Orduya ilk kez seksen savaşçı fil dâhil edilmişti. Her fil ile beraber 500 asker savaşmaktaydı.⁶⁰¹ Bundan dolayı düşman ordusundaki binlerce askere karşı mücadele verebiliyorlardı. Üstelik bu fillerden dolayı kimse bölgeyi taciz edemiyordu. Abdullah b. Ömer el-Hebbârî döneminde Ebû Summe isimli bir istilâcı Mansûre şehrini ele geçirmek istedi. Fakat başarılı olamadı. Ayrıca Hebbârîlerin kara ordusunun yanında deniz ordusu da kuvvetlerinin önemli bir parçası idi. Çünkü deniz yoluyla bölgeye gelip giden tüccarların ve ticarî faaliyetlerin güvenliğinin sağlanması gerekiyordu. Ayrıca Hebbârîlerin denizde Medlere karşı koyabilmesi için de kuvvetli

⁵⁹⁷ Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 490.

⁵⁹⁸ Makdisî, Ahsen, s. 120.

⁵⁹⁹ Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 189.

⁶⁰⁰ Makdisî, Ahsen, s. 347.

⁶⁰¹ Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 190.

bir donanma gerekliydi. Hatta Sind donanmasının varlığının, Abbâsî halifesi Mansûr dönemine kadar geri gittiğini söyleyebiliriz. Hişâm b. Amr el-Tağlebî vali iken komutanlarından Amr b. Cemel'i, Gücerât'taki Barbed şehrinin fethi için deniz yoluyla gemilerle beraber göndermişti.⁶⁰² Ebû Dülef, Sind bölgesini ziyaret ettiğinde Mansûre hükümdarının bölgenin kara ve denizlere hâkim olduğu şeklinde bir ifade kullanması da Hebbârîler'in savunmaya ve mücadeleye verdikleri öneme işaret etmektedir.⁶⁰³

4.2.2.4. Mâlîye

Ömer el-Hebbârî henüz Sind valisi iken bölgedeki gelir kaynaklarından elde edilen vergileri toplayıp başkente gönderiyordu. Halife Mütevekkil'in vefâtından sonra hükümdarlığını ilan edince bundan vaz geçip, elde edilen gelirleri kendi adına toplayarak bölge için harcamaya başladı. Hanedanın önemli gelir kaynaklarından olan öşür ve zekât Müslümanlardan, haraç ve cizye ise gayr-i müslimlerden toplanmaktaydı. Ganimet malının 1/5'i (humus), beytümâla tahsis ediliyordu. Bunun yanında devlet gelirleri açısından ziraât ve ticaret de ayrı bir önem taşımaktaydı. İstahrî, hicrî dördüncü yüzyılın ortalarında yani Hebbârîler döneminde Deybül şehrinin önemli bir ticaret merkezi haline geldiğini aktarmaktadır.⁶⁰⁴ Yine hicrî dördüncü yüzyılın sonlarında müellifi bilinmeyen *Hudûdü'l-Âlem* adlı eserde, Mansûre'nin Sind nehrin ortasında ada gibi bir yerde kurulmuş ünlü, birçok nimete sahip, hayat dolu bir yer olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca müellif, bu Müslüman beldesinin hükümdarının Kureyş kabilesinden yani Hebbârîlerden olduğunu ifade ederek bölgenin tüccarlar için önemli bir câzibe merkezi olduğuna temas etmektedir.⁶⁰⁵

Ticaret ve diğer alışveriş için kullanılan para birimi genel olarak hilafetin başkentte kullandığı para birimiydi. Fakat h. 247/m. 861 yılında hükümdarlığını ilan ettikten sonra Ömer el-Hebbârî kendi adına para bastırmıştır. Aynı şekilde torununun da kendi adına bastırdığı sikkeler, gümüş ve bakırdandı.⁶⁰⁶ Yâkût el-Hamevî, Hebbârîlerin kullandıkları para birimine *Kâhîriyât* denildiğini belirttikten sonra

⁶⁰² Belâzürî, Fütûh, s. 264.

⁶⁰³ Ebû Dülef, Rihle, s. 73.

⁶⁰⁴ İstahrî, el-Mesâlik, s. 35.

⁶⁰⁵ Meçhul, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, thk. çev. Seyyid Yûsuf el-Hâdî, Dârü's-Sekâfe li'n-Neşr, Kahire, 2002, s.139.

⁶⁰⁶ Thomas, Coins, ss. 92-93.

bölgede *Tâtârî* denilen dirhem'in tedavülde olduğunu belirtir.⁶⁰⁷ İdrîsî, Mansûre bölgesinin iktisadî durumuna değinirken “ Mansûre, kalabalık ve büyük bir şehirdir.” der. Tüccarları çok, zenginliği bol, tarım ve bahçeleri genişti. Bölgenin para birimi ise gümüş ve bakırdan darbedilen dirhemlerdi. Hatta bazen bunlara Tâteri dirhemler de ekleyerek ticaret yaparlardı.⁶⁰⁸

4.2.2.5. Ziraât

Genel olarak Sind bölgesi toprak bakımından tarıma elverişliydi. Tahıl ve meyvelerin yanında en çok şeker kamışı yetiştirilirdi. Müslüman coğrafyacılarından Yâkût el-Hamevî, Sind bölgesinde mango, limon ve şeker kamışının bol olduğuna temas eder.⁶⁰⁹ İstahrî, el-Mansûre'nin iklim olarak sıcak bir bölge olduğunu, bolca hurmalar yetiştirildiğini, üzüm, elma, armut ve muz gibi meyvelerin bulunmadığını, ancak şeker kamışı, limon ve mango istihsal edildiğini aktarmaktadır. Üstelik Sind bölgesinde tarımsal ürünlerin bolluğundan dolayı fiyatlarının çok ucuz ve bölgenin ticaret için çok bereketli olduğunu belirtmektedir.⁶¹⁰ Makdisî, bölgedeki Veyhend şehrinin bahçe ve ağaçlarla dolu yemyeşil bir araziye sahip olduğunu, bolca yağmur aldığını, burada güzel meyvelerin yetiştiğini belirterek pazarda ürünlerin oldukça ucuz satıldığını aktarmaktadır.⁶¹¹

Hebbârîler döneminde insanlar, Sind bölgesinin verimli topraklarını işlediler. Dolayısıyla ziraat ve ticaret sayesinde halkın maddî durumu ve refah seviyeleri yükseldi. Piyasada fiyatların ucuz olmasından halk memnun ve mutlu idi. Makdisî'ye göre bir dirhem karşılığında, üç Maund⁶¹² bal alabiliyorlardı. Ekmek ve sütü çok ucuz temin edilebiliyordu.⁶¹³

⁶⁰⁷ Yâkût el-Hamevî, Mu'cem, Cilt: 5, s. 211.

⁶⁰⁸ İdrîsî, Nüzhetü'l-Müşak, Cilt: 1, s. 169.

⁶⁰⁹ Yâkût el-Hamevî, Mu'cem, Cilt: 5, s. 211.

⁶¹⁰ İstahrî, el-Mesâlik, s. 173.

⁶¹¹ Makdisî, Ahsen, ss. 346-347.

⁶¹² Maund, bazı Asya ülkelerinde kullanılan bir ağırlık birimidir. Bölgeden bölgeye değişiklik arz etse de özellikle Hind bölgelerinde yaklaşık 37 kg'a tekabül etmekteydi. Henry Bradley, **A New English Dictionary of Historical Principles**, Oxford University press, London 1869, Cilt: 10, s. 250.

⁶¹³ Makdisî, Ahsen, s. 346-347.

4.3. SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT

Genel olarak Sind bölgesi sakinleri bakımından farklı etnik gruplara ev sahipliği yapan bir bölgeydi. Budistler ve Hindu Brahmanlar bu grupların başında gelmekteydi. Müslümanlar Sind bölgesine geldikten sonra bölgede yeni bir medeniyet ve kültür hareketi başladı. Emevîler döneminde gerçekleşen fetihlerin ardından pek çok Müslüman Arap unsur Sind bölgesinde yerleşti. Ancak ilk başta asabiyet tutkuları sebebiyle halkla fazla kaynaşabildikleri söylenemez. Onların daha çok yeni şehirler kurarak veya garnizonlar inşa ederek buralara yerleştikleri görülür. Abbâsîlerin gayr-ı Arap unsurlara önem vermesi Sindlilerin İslâm ile tanışmalarında daha etkili oldu. Öte yandan Arapların kendi aralarında kabile asabiyeti gütmelerinden kaynaklanan çatışmaların, İslâm devletinin bölgedeki hâkimiyetini önemli ölçüde zayıflattığını da belirtmemiz gerekmektedir. Ayrıca yönetimde istikrarsızlık, valilerin sürekli olarak değiştirilmesi ve bölgedeki iç savaşların, İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesini de olumsuz yönde etkilediğini eklememiz gerekir. Bölgede hal böyle iken hicrî üçüncü yüzyılın ortalarında Sind bölgesinde Hebbârîlerin hükümdarlığının kurulması ile bölgede Arap asabiyetinin ortadan kaldırılması ve farklı toplumların bir arada sorunsuz yaşaması onların yönetimdeki başarılarının ve bunun olumlu yansıması olarak da halkın mutluluğunun bir göstergesidir. Kaynaklarda ifade edildiğine göre, bu dönemde İslâm medeniyetinin ve kültürünün yerli halk üzerindeki etkisi açık bir şekilde görülebilmektedir. Halkın kıyafetleri Iraklıların giysisine benzerdi. Üstelik geleneksel adetleri de Irak kültürüne benziyordu. Halk arasında taassup, asabiyet, fitne ve fesat yoktu. Arap hükümdarların giysileri ise Hind krallarınınunki gibiydi. Müslüman hükümdarlar da saçlarını Hintliler gibi uzatıyorlardı.⁶¹⁴

Genel olarak Hebbârîler döneminde el-Mansûre 3.000.000 nüfusa sahip tarıma elverişli, ormanlara sahip bir bölgeydi. Şehir yapısı birleşik binalardan oluşuyordu. Sakinleri arasında genellikle devletle sorunlar yaşamakta olan Medler de yer almaktaydı. Sind bölgesinin dili, Hind bölgesinden farklıydı. Seyyid Riyâset Ali Nedvi'ye göre burada halk genellikle Sindçe konuşuyordu. Devlet erkânı, âlimler ve tüccarlar hem Arapça hem de Sindçe biliyorlardı.⁶¹⁵ Bölgede toplum ise ziraat,

⁶¹⁴ Makdisî, Ahsen, ss. 346-348; el-İdrîsî, Nüzhetü'l-Müştak, Cilt: 1, s. 169.

⁶¹⁵ Nedvî, Seyed Riyaset Ali, Ahd-ı İslâmî s. 74.

ticaret, çiftçilik, hayvancılık ve el emekleriyle uğraşanlardan oluşmaktaydı. Müslüman olan yerel halkın çoğu, Araplarla birlikte refah ve huzur içerisinde yaşıyorlardı. Bölgenin iklim olarak sıcak olmasından insanlar şal, pelerin (izâr) ve peştamal gibi ucuz ve geniş kıyafetleri tercih ediyorlardı.⁶¹⁶ Evleri *tik* ağaçtan yapılmış estetik yapılar olup birden çok katlı idi. Halk arasında zina ve içki içmek yaygın değildi. Bu çirkin suçları işleyenler, hapis ya da ölümle cezalandırılırdı. Sindliler, alışverişlerinde yalan söylemez, ölçü ve tartıda hileye başvurmazlardı. Hükümdarları adildi. Kadınlar çarşı-pazarda sade giyinirler, kimse pazarın ortasında kadınları rahatsız etmeye cesaret etmezdi. İnsanlar huzur ve refah içinde yaşarlardı.⁶¹⁷

Sind bölgesine gelen Müslümanlar Hebbârîler döneminde, putperest gayr-ı Müslim ahali ile olumlu ilişkiler kurdular. Onlara değer verdiler, hak ve hukuklarına riayet ettiler. Devlet, birey ve toplumsal meselelerde onlara iyi muamele etti. Bu dönemde Hindu yöneticisi Raca'nın İslâm'ı kabul etmesi bunun bir göstergesi olarak kabul edilir. Bir liman şehri olan Deybül halkının çoğu, gayr-ı müslim idi ve ticaretle iştigal ediyorlardı.⁶¹⁸ Hebbârîlerin adalete dayalı siyaseti ve onlara sağladığı iş güvenliği sayesinde, bölge ekonomisinin omurga kemiğini oluşturan gayr-ı Müslim tüccarlar, bu ticarî faaliyetlerinde kendilerini huzur ve güven içinde hissetmekteydiler.

Bilindiği gibi Hebbârîler Arap asabiyeti içerisinde Hicazîlerin (Kuzeyli Arapları) tarafında yer alarak Yemenîlere (Güneyli Araplar) karşı savaşmışlardı. Abbâsîler, bu arada Şîilere karşı sert politika uyguluyorlardı. Bu nedenle, pek çok Şîi taraftarı, Hicaz bölgesinden çıkıp Sind bölgesine sığınmıştı. Nitekim Mes'ûdî, Sind bölgesini ziyaret ettiğinde orada gerek Hz. Ali'nin soyundan olanların gerekse Şîâ'ya mensup insanların yaşadığına tanıklık etmiştir.⁶¹⁹ Hatta daha önce zikrettiğimiz gibi Şîiliğin yayılmacı siyaseti, bu bölgede Halife Mansûr döneminde Sind valisi olan Ömer b. Hafs zamanında gündeme gelmişti.⁶²⁰ Daha sonra Şîiler sadece Sind'in

⁶¹⁶ İstahrî, el-Mesâlik, s. 173; İbn Havkal, Sûretü'l-arz, Cilt: 2, s. 325.

⁶¹⁷ Makdisî, Ahsen, s. 347.

⁶¹⁸ Makdisî, Ahsen, s. 347.

⁶¹⁹ Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 189.

⁶²⁰ Taberî, Târîh, Cilt: 8, s. 34

güney bölgelerine değil Mültân ve civarına da nüfuz elde ederek Mültân'ı ele geçirmişler, neticede Fâtımî halifeleri adına hutbe okumaya başlamışlardır.⁶²¹

4.4. İSLÂMLAŞMA FAALİYETLERİ

Hebbârîler döneminde Sind bölgesinin İslâmlaşmasında Arab-Sind halkın bir arada iskân etmesi, iki toplumun birbiriyle mezc olması ve yerli halkın İslâm'ı öğrenme merakı gibi unsurların etkili olduğu söylenebilir. Bunların yanında İslâm devletinin fethettiği bu topraklarda inşa edilen camiler ve mescitler İslâm dinini yayma faaliyetlerini baştan beri sürdürmekteydi. Yukarıda Hebbârî hükümdarı Abdullah b. Ömer b. Abdilazîz'in, Sind hükümdarına İslâm dinini tebliğ etmesi için Iraklı bir âlim gönderdiğinden söz etmiştik. İsmi bilinmeyen bu bilgin, hem dinî ilimler hem de edebiyat alanında yetkin bir kişiydi, ayrıca o yine bu dönemde Sindçe ilk Kur'an tefsiri yazmıştı.⁶²²

Arapların Sind bölgesinde yerleşip yerli halkla kaynaşması bölgenin İslâmlaşmasında önemli rol oynamıştı. Arap Müslümanların Sind bölgesindeki ahaliyle siyasal, toplumsal ve kültürel hayattaki ilişkilerden dolayı etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında Arap ve Sind halk arasında gerçekleşen ticaretin bölgenin İslâmlaşması konusunda önemli bir yer tuttuğunu hatırlatmalıyız. Hatta hicrî III. ve IV. yüzyılda Arap ve Sind halkının homojen olmadığı, toplumda Deybül ve Sindi künyesine mensup olan pek çok âlimin tarihin sayfalarında yerini aldığını belirtmeliyiz. Hülâsa, bu dönemin önde gelen âlimlerden bazıları şunlardır:

1. Muhammed b. Abdülmelik b. Ebî eş-Şevârib (h. 244/m. 858 civarında)

Hebbârîler döneminde Abbâsî halifesi el-Mütevekkil tarafından Mansûre kadısı olarak görevlendirilmişti. Kendisi büyük bir âlim ve aynı zamanda Hebbârî hanedanlığının yakın akrabalarındandı. O öldükten sonra oğlu Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şevârib babasının yerine kadîlik vazifesini üstlendi.⁶²³

⁶²¹ Makdisî, Ahsen, s. 350.

⁶²² Râmhürmüzî, Acâib, ss. 2-4.

⁶²³ Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 189; Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî, (ö. h. 562/m. 1167) **el-Ensâb**, nşr. Şerefeddin Ahmed, Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarabad, 1982, Cilt: 8, s. 165. Ancak Hatib el-Bağdâdî'ye göre Kadı Muhammed b. Abdülmelik eş-Sevârib Basra'ya geri çağırılmış ve orada vefat etmiştir.

2. Mansûr b. Hâtim el-Nehvî

Iraklı bir âlimdir. h. III. yüzyılda Sind bölgesine gidip orada yerleşmiştir. Hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz. Nahvî olduğuna göre Sind bölgesinde Arapça dil konusunda büyük hizmetler vermiş olmalıdır. Ayrıca tarihçimiz Belâzürî, ondan Sind bölgesi hakkında pek çok bilgi aktarmaktadır.⁶²⁴

3. Iraklı Bir Şâir (h. 271-273/m. 885-887 civarları)

Adı hakkında bilgi sahibi olamadığımız yine Iraklı bir âlim, Abdullah b. Ömer b. Abdilazîz el-Hebbârî döneminde Sind'in başkenti el-Mansûre şehrinde bulunmaktaydı. İslâmî ilimlerle beraber edebiyat ve belagât alanlarında pek mâhirdi. Arapça ve Sind dillerine de hâkimdi. Bilvesile yukarıda da temas ettiğimiz üzere Sind bölgesinde bulunan Mehrûk b. Râik ismindeki Hindu krala İslâm dinini öğretmişti. Hatta Sindçede Kur'an tefsiri yazan ilk kişi olmuştu.⁶²⁵

4. Ebû'l-Abbâs Ahmet b. Muhammed el-Mansûri (h. 360/m. 1000 civarında)

Sindli olan ve el-Mansûre şehrinde kadîlik yapan bir âlimdi. Sem'ânî, onun Bağdat'taki âlimlerden en zarîfî olduğunu söyler. Bağdat, Basra, Buhâra, Nisabur ve Horasan gibi diyarları gezerek ilim tahsil etmişti.⁶²⁶ Makdisî, Sind bölgesine geldiğinde orada Kâdi el-Mansûri'yi görmüştü. el-Mansûri, Zâhirî mezhebine mensup olan büyük bir âlimdi. Ders vermekle beraber birçok esere de imza atmıştı.⁶²⁷ İbn Nedîm, el-Mansûrî'nin *el-Misbâhü'l-Kebîr*, *el-Hâdî* ve *el-Niyer* adlı eserlerini zikretmektedir.⁶²⁸

Bu dönem dışında Sind ve Deybül şehrine mensup olan başka âlimlerin isimlerine de rastlanmaktadır. Bazıları şunlardır:

1. Necîh b. Abdirrahmân es-Sindî, Ebû Ma'ser (ö. h. 170/m. 786)

Necîh b. Abdirrahmân hicrî II. yüzyıl başlarında Sind bölgesinden köle olarak Hicaz'a getirildi. İslâm'ı kabul edip ilim tahsiline başlamıştı. Daha sonra büyük bir muhaddis, fakîh ve Hz. Peygamber'in meğâzîsi hakkında bilgi aktaran büyük bir âlim olarak tanındı. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, Nafi' Mevlâ b. Ömer, Saîd el-Mekbûrî, Muhammed b. el-Münkedir ve Hişâm b. Urve gibi büyük âlimlerden ilim

⁶²⁴ Tâlibî, Nüzhetü'l-Havâtır, Cilt: 1, s. 57.

⁶²⁵ Râmhürmüzî, Accâib, ss. 2-4.

⁶²⁶ Sem'ânî, el-Ensâb, Cilt: 12, s. 455.

⁶²⁷ Makdisî, Ahsen, ss. 347-348.

⁶²⁸ İbn Nedim, Fihrist s. 269; Tâlibî, Nüzhetü'l-Havâtır, Cilt: 1, s. 59.

tahsil etmiştir. Ondan ilim öğrenenler de zamanın meşhur âlimleri olmuşlardır. Başta kendi oğlu Muhammed b. Necîh olmak üzere Yezîd b. Hârûn, Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, İshâk b. İsâ b. el-Tibâ' ve Muhammed b. Bekkâr gibi meşhur ilim adamlarına üstatlık yapmıştır. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Ma'ser es-Sindî'yi Halife el-Mehdî'nin Medine'den Bağdat'a getirdiğini ve Resûlullah'ın gazveleri hakkında en geniş bilgiye onun sahip olduğunu aktarmaktadır.⁶²⁹ Ebû Ma'ser es-Sindî, Mahzûmoğullarından bir kadının kölesiydi. Abbâsî halifesi olan Mansûr'un kızı onu satın almıştı. Ömrünün son zamanında hafızası karışmış olsa da Ebû Ma'ser devrinin önemli bir ilim kaynaklarından biriydi.⁶³⁰

2. Ebu Ca'fer, Muhammed b. İbrâhim el-Deybülî (ö. h. 222/m. 837)

Deybül kökenli meşhur âlimlerden biriydi. Mekke'de yaşadı ve orada ilim tahsil etti. Ebû Ubeydullâh Sa'îd b. Abdurrahman el-Mahzûmî vasıtasıyla İbn Uyeyne'nin *Kitâbü't-Tefsîr* adlı kitabını rivayet etmiştir. Ebû Abdullah el-Hüseyn b. el-Hasan el-Mervezî'nin vasıtasıyla İbnü'l-Mübârek'in (ö. h.181/m.797) "*İtâbü'l-Birr ve's-Sıla* adlı eserini rivayet eder. Ayrıca Abdülhamîd b.Sabîh'ten de rivayetler aktarmaktadır. Ondan tahsil görenler ise Ebu'l-Hasan Ahmed b. İbrâhim b. Feras el-Mekkî ve Ebû Bekir Muhammed b.İbrâhim b. Ali b. Mukrî gibi âlimlerdir.⁶³¹

3. Ebû Ca'fer, Abdullah b. İsmâîl b. İbrâhim el-Mansûrî (ö. h. 350/m. 962)

İbn Beriyye adıyla ün kazanan bu zat Mansûre Camii'nin imamı idi. Ahmed b. Abdülcebbâr el-Atârîdî, Kadî İsmâîl b. İshâk ve İbn Ebi'd-Dünya gibi âlimlerden ilim tahsil etmişti. Bundan rivayet eden kişiler ise Ebû Hasan Rizkevyehi ve Ebû Ali b. Şâzân gibilerdir.⁶³²

4. İbn Kutrân Ed-Deybülî

Asıl adı Ebû'l-Kâsım Şu'ayb b. Muhammed b. Ahmed b. Şu'ayb b. Bezzâ' b. Sevvâr ed-Deybülî'dir. Hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz. Mısır'a geldikten sonra burada hadis dersleri verdi. Ebû Sa'îd b. Yûnus onun hakkında, "Ondan hadis dersleri aldım." demektedir.⁶³³

⁶²⁹ el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb, (ö. h. 463/m. 1071) *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1996, Cilt: 13, s. 429, No. 7304.

⁶³⁰ Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (ö.h.748/m.1348), *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1. baskı, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1998, Cilt: 1, s. 172.

⁶³¹ Sem'ânî, el-Ensâb, Cilt: 5, ss. 439-440; Yâkût el-Hamevî, Mu'cem, Cilt: 2, s. 495.

⁶³² Sem'ânî, el-Ensâb, Cilt: 12, s. 456.

⁶³³ Sem'ânî, el-Ensâb, Cilt: 5, s. 440.

5. Half b. Muhammed el-Mevâzinî ed-Deybülî

Half b. Muhammed ed-Deybülî Bağdat'a yerleşerek burada Ali b. Mûsâ el-Deybülî'den hadis rivayetleri aktardı. Bu rivayetleri Ali b. Mûsâ'dan aktaran râvî Ebu'l Hasan Ahmed b. Muhammed b. İmrân el-Cündî idi. Vefât tarihi hakkında her hangi bir bilgiye rastlamadık.⁶³⁴

6. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Verrâk el-Deybülî (h. 345/m. 957)

Takva sahibi iyi bir âlimdi. Ebû Halîfe el-Fadl b. el-Habbâb el-Cumahî, Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasan el-Feryâbî, Abdân b. Ahmed b. Mûsâ el-Askerî ve Muhammed b. Osman b. Ebû Süveyd el-Basrî gibi aynı dönemde yaşayan âlimlerden ilim tahsil etti. Ondaki tahsil gören ise el-Hâkim Ebû Abdullah el-Hâfız olmuştu. Ebû'l-Abbâs Ramazan h.345/m.957'de vefât etmiştir.⁶³⁵

7. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdullah b. Saîd ed-Deybülî (ö. h. 343/m. 955)

İlim tahsili maksadıyla diyar diyar gezen kişilerdendi. Kendisi takva sahibiydi; mala mülke tamah etmez ve vaktinin çoğunu ibadetle geçirirdi. Meşhur fakîh ve muhaddis İbn Huzeyme ile aynı dönemde Nişabur'da yaşadı. Sonra Medine'de evlendi. Bazen yün giyerdi ve yalınayak yürürdü. Basra, Bağdat, Mekke, Mısır, Dımaşk, Beyrut, Harran ve Tester gibi şehirleri gezerek âlimlerden ilim tahsil etti. h. 343/m. 955 yılının Recep ayında Nişabur'da vefât etti.⁶³⁶

* * *

Yukarıda adlarını zikrettiğimiz bu âlimler elbette Sind bölgesine mensup olanlardan sadece birkaçıdır. Bunlardan başka Sind ve Deybül bölgesine mensup olan birçok âlimi, biyografi kitaplarından tespit etmek mümkündür. Hatta Hanefî mezhebinin kurucu imamı olan Ebû Hanife Nu'mân b. Sabit'in de Zut kavminden olup Sind kökenli olduğu iddia edilir.⁶³⁷ Ayrıca Zehebî, meşhur hadisçi ve fıkıhçı İmam el-Evzaî'nin de asıl olarak Sind kökenli bir köle olduğunu belirtir.⁶³⁸

Sözün özü, h. III. ve IV. yüzyıllarda Abbâsî halifelerinin manevî otoritesini tanıyan Hebbârî hanedanlığı döneminde Sind bölgesinde artık İslâmiyetin kökleştiği

⁶³⁴ Bağdâdî, Târîh, Cilt: 9, s. 286; Tâlibî, Nüzhetü'l-Havâtır, Cilt: 1, s. 59.

⁶³⁵ Sem'ânî, el-Ensâb, Cilt: 5, s. 440.

⁶³⁶ Sem'ânî, el-Ensâb, Cilt: 5, ss. 440-441.

⁶³⁷ Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. h. 748/m. 1348) **Mizânü'l-i'tidâal fî nakdi'r-ricâl, thk, Ali Muhammed el-Becâv'i, 1. baskı, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1963, Cilt, 4, s. 265.**

⁶³⁸ Zehebî, Tezkire, Cilt: 1, s. 134.

anlaşılır. Müslümanların Sind bölgesini fethinden sonra bölgede yeni bir eğitim öğretim akımı başlamıştır. Mescit ve camilerin yapılması ve orada âlimler tarafından derslerin icra edilmesi, İslâm'ın tanınması, yaşanması ve öğretilerinin yayılmasını sağlayan vesileler haline gelmiştir. Yerel sorunların halledilmesi, bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanması için mahkemelerin kurularak kâdîların tayin edilmesi bu bölgelerde de İslâm hukukunun mer'î olduğunu ve uygulanabildiğini gösterir. Yıllar boyunca devam eden İslâmlaşma faaliyetlerinin etkisiyle, bölgede önce Dîvânagari⁶³⁹ yazı tipi ile yazılan Sindçe terk edilerek, artık Arapça Nesih hattına⁶⁴⁰ geçildi.⁶⁴¹ Ayrıca bu fetihlerden dolayı veya daha sonraki Arap Sind ilişkilerinin bir neticesi olarak Sind bölgesinden Arap dünyasına gelen hür, köle ya da mevâlî olarak getirilen Sindliler; Basra, Bağdat, Dımaşk, Mekke ve Medine gibi devrin ilim merkezlerinde tahsil görüp değerli hizmetler sunmuşlar ve İslâm dünyasında Deybülî, Sindî ve el-Mansûrî gibi künyelerle öne çıkmışlardır. Diğer taraftan aynı dönemde, ayrı bölgede, şimdi sözü ona getireceğimiz, Mültân Hanedanlığı hüküm sürmekteydi.

4.5. SÂMEOĞULLARI VE MÜLTÂN HÜKÜMDARLIĞI (h. 290-375/m. 903-986 civarlarında)

4.5.1. Ortaya Çıkışları

Kaynaklarda Mültân bölgesi hakkındaki bilgilerin eksik olması sebebiyle Sâmeoğullarının Mültân üzerindeki hükümdarlıklarını ne zaman kurduklarına dair kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Mültân bölgesi, Muhammed b. Kâsım tarafından fethedildikten sonra Dâvûd b. Nasr b. Velîd el-Umanî, Mültân valisi olarak görevlendirilmişti.⁶⁴² Muhtemelen Dâvûd ve onun soyundan gelenler Sind valisine tabii olarak bölgede iktidarlıklarını kendi ellerinde tutmaya devam etmişlerdir. Fakat Emevîler döneminde Sind valisi

⁶³⁹ Dîvânagari, bütün Hind altkıtası ve Sri Lanka genelinde eski Sanskritçe dâhil Hint-Ârî dillerinin tamamının veya bazılarının yazıldıkları alfabelerin türetildiği yazı sistemidir. Bkz. Azmi Özcan, “Pencab”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt, 34, ss. 225- 226.

⁶⁴⁰ Burada nesih, hat sanatında özellikle kitap istinsahında ve basma eserlerde yaygın biçimde kullanılan bir hat çeşididir. Bkz. M.Uğur Derman, “Nesih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt, 33, s. 1.

⁶⁴¹ Habibullah Siddiqi, Education in Sindh (past and present) İnstitute of Sindhology, 2. baskı, Sind 2006, s. 68.

⁶⁴² Kûfî, Fethü's-Sind, ss. 229 -235.

Cüneyd b. Abdürrahman'ın h. 105-111/m. 724-729⁶⁴³ ve ardından Abbâsîler döneminde Hişâm b. Amr el-Tağlebî'nin h. 151- 157/m. 768-774⁶⁴⁴ yıllarda Mültân bölgesini ele geçirdiği bilinmektedir. Ancak kaynaklarda bunların bölgedeki yaptıkları işler ve icraatlar hakkında pek söz edilmemektedir.⁶⁴⁵ Aksine Abbâsîler döneminde görevlendirilen Sind valisi Hişâm'a karşı Mültân halkının savaşıması, onların ayrı bir hükme tabii olduğunu göstermektedir.

Yani Muhammed b. Kâsım'dan sonra Mültân bölgesi sürekli Müslümanların ellerinde kaldı ve orada halifeler adına hutbe okunurdu. Fakat bölgenin Muhammed b. Kâsım dönemi hariç halife veya Irak valisi tarafından gönderilen Sind valilerinin yetkisi altında kalmadığını söylemeliyiz. Ardından hicrî III. yüzyılda Abbâsî devleti zayıflayınca farklı eyaletlerde isyanlar ortaya çıktı. Bilindiği gibi Abbasî halifesi Mütevekkil (h. 232-247/m. 847-862)'den sonra devletin uzak diyarlarındaki valiler, bağımsızlıklarını kazanarak kendi hükümdarlıklarını kurma peşine düşmüşlerdi. Nitekim Tirâzî'ye göre h. 290/m. 903'ten önce bölgeyi ziyaret eden İslâm coğrafyacılardan İbn Rüste (ö. h. 300/m. 913'ten sonra), Mültân bölgesinde Kureyş kabilesinden olan Sâme b. Lü'ey'in oğullarından geldiklerini iddia eden bir kavmin yaşadığını ve onları Sâmeoğulları veya Münebbihoğulları olarak adlandırdığını aktarır. Ayrıca İbn Rüste, Mültân bölgesinde bunların hanedanlıklarını kurduklarını ve Abbâsî halifesi adına hutbe okumaya devam ettiklerini belirtmektedir.⁶⁴⁶ Bu bilgiye göre Sâmeoğullarının Mültân hükümdarlığı h. 290/m. 903 yılında kurulmuş olduğu anlaşılır. Ardından h. 300/m. 913'ten sonra Mültân'a gelen Mes'ûdî, Mültân'ın hâkimiyetinin Müslümanların ilk fetihlerinden beri Sâme b. Lüey'in oğullarının elinde olduğunu belirterek el-Münebbih b. Esed el-Kureyşî'nin Mültân hükümdarı olduğunu aktarmaktadır.⁶⁴⁷

Öte yandan Uman bölgesinde İslâm yayılmaya başladıktan sonra Sâmeoğulları özellikle hicrî III. yüzyılın sonlarında güçlü bir kabile olarak ortaya çıktı. Bu sırada Abbâsî halifesi el-Mu'tezid Billâh (h. 279-289/m. 892-902) iktidarda

⁶⁴³ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 63; İbn Haldûn, Târîh, Cilt: 3, s. 84.

⁶⁴⁴ Ya'kûbî, Târîh, Cilt: 2, s. 373.

⁶⁴⁵ İbnü'l-Hayyât, Târîh, s. 413; Belâzûrî, Fütûh, s. 264; Taberî, Târîh, Cilt: 7, s. 372; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 4, s. 370; İbn Miskeveyh, Tecârib, Cilt: 3, s. 282; İbn Haldûn, Târîh, Cilt: 3, ss. 151, 152.

⁶⁴⁶ İbn Rüste, Ebû Ali Ahmed b.Ömer (ö. h. 300/m. 912-913) **el-E'lâk en-Nefiseh**, Liden, 1892, s.135.

⁶⁴⁷ Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 114, 189.

idi. Halife, Uman bölgesinde Haricîlerin kuvvetlenerek isyan çıkarma teşebbüsünde olduklarını öğrenince Muhammed b. Kâsım es-Sâmî'yi bu isyanı engellemekle görevlendirdi. Muhammed b. Kâsım, görevini başarıyla tamamladı. Haricîler bu bölgeden çıkarılınca Abbâsîlerin hâkimiyeti sağlandı ve onların adına hutbe okunmaya başlandı. Böylece bu topraklarda Sünnî İslâm anlayışı yayıldı. Fakat kısa bir süre sonra bu aile arasında ihtilaflar baş gösterince Uman bölgesi yeniden kontrolden çıktı. Bu istikrarsızlıktan faydalanan Karmatîler devreye girdi ve Ebû Tâhir el-Karmatî h. 317/m. 930 yılında Uman'da iktidarı ele geçirdi.⁶⁴⁸

Bu sırada Sind bölgesi de aynı şekilde siyasî istikrarsızlık yaşamaktaydı. Yeniden ortaya çıkan Arap kabile asabiyetçiliği yüzünden bölgede huzur kalmamıştı. Nüfuz sahibi olan kabileler kendi hükümdarlıklarını kurma peşine düştüler. el-Mansûre ve Sind'in güney bölgelerinde Hebbârîler egemenken Mültân'da ise Sâmeoğulları güçlenerek iktidara gelmeye çalışmaktaydı. Nitekim Bîrûnî, bu husus hakkında şöyle demektedir: “Muhammed b. el-Kâsım b. el-Münebbih, Sicistân yoluyla Sind topraklarına girince Bimehnu'yu (Brahmanâbâd)⁶⁴⁹ fethederek adını el-Mansûre olarak değiştirdi ve Mûlistan'ı (Mültân) fethederek onun ismini Ma'mure olarak değiştirdi. Sonra Kunûc bölgesine kadar olan bölgeyi ele geçirerek Kandahar ve Keşmir sınırına da seferler yaptı. Yani girdiği bütün bu toprakları ya savaşarak ya da sulh ile ele geçirdi. Şu var ki, Türklerin yani Gazneli Mahmûd'un gelişine kadar hiç kimse Kabil sınırını ve Sind nehrini geçmemişti.⁶⁵⁰

Başka bir yerde ise Bîrûnî, “Muhammed b. Kâsım b. el-Münebbih'in Mültân bölgesini fethettiğinde, burada bulunan mabedin Hinduların ibadet merkezi olduğunu ve dolayısıyla şehirde mal ve mülkün bol olduğunu gördüğünü, bu durumun kendi hükümdarlığı için avantajlı olduğunu düşünerek mabede hiç dokunmadan yakınlarında bir cami yaptırdığını” zikreder.⁶⁵¹

Yukarıda geçen bilgiye göre Mes'ûdî'nin zikrettiği el-Münebbih b. Esed el-Kureşî ve el-Bîrûnî'nin bahsettiği Muhammed b. Kâsım b. el-Münebbih aynı boya mensup olan kişilerdir. O halde Sâmeoğullarının Uman bölgesinde iktidar sahibi

⁶⁴⁸ İbn Haldûn, Târîh, Cilt: 4, s. 120.

⁶⁴⁹ Bimehnu, aslında İran padişah Bahmen Erdeşir tarafından kurulan bir şehirdir. Daha sonra Çeç Brahman döneminde bölgenin ismi “Brahmen” adını almıştır. Bkz. Kûfî, Fethü's-Sind, s. 16, dipnot, No, 2.

⁶⁵⁰ el-Bîrûnî, Tahkîk, s. 19.

⁶⁵¹ el-Bîrûnî, Tahkîk, s. 81.

olduğu dönemde Mültân bölgesi de Sâmeoğullarının kontrolüne girmiş olmalıdır. Keza Mes'ûdî ve Rüste'in h. 300/m. 913 civarlarında Mültân sahibi olarak zikrettiği Sâmeoğulları veya Münebbihoğulların hem Mültân'da hem de Uman'da varlıklarını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.⁶⁵²

O yüzden Mültân bölgesinde Muhammed b. Kâsım el-Sâmî'yi destekleyen ve bölgeyi ele geçirmesini teşvik eden etken, Umanlıların eskiden beri bu bölgede bulunması, hatta İbn Rüste'in de aktardığı gibi Sâmeoğullarının daha önceden bu bölgede yaşaması ve fitnenin buralarda yer edinememiş olması denebilir. Çünkü Muhammed b. Kâsım es-Sâmî, Abbâsî halifelerine sadık ve itaatkâr biriydi. Mültân bölgesini de ele geçirerek Abbâsî halifeleri adına hutbe okuttu.⁶⁵³

Ardından İstahrî (ö. h. 346/m. 958) Sind bölgesini ziyaret ederek Mültân hakkında şu bilgileri aktarır: Mültân şehrine yarım fersah mesafede Cendrâver diye bir mahalle vardı. Orası Mültân hükümdarının garnizon bölgesiydi. Sâmeoğullarından olan hükümdar sadece Cuma günü file binip Cuma namazı için şehre giriyordu. Ayrıca Mültân emiri Mansûre hükümdarına tabi değildi. Doğrudan doğruya halifeye bağlı olup onun adına hutbe okuturdu.⁶⁵⁴

İstahrî'den birkaç yıl sonra İbn Havkal (ö.h. 367/m. 977) bölgeyi ziyaret eder ve Mültân emirinin Hebbârî hanedanından olup oradaki puthaneye hibe edilen malın onun eline geçtiğini ve bu malın oradaki hizmetçiler için harcandığını tekrar eder.⁶⁵⁵

İbn Havkal'ın aktardığı bu bilgidен anlaşılıyor ki muhtemelen h.310-360/m.923-971 yılları arasında Mültân'ın hâkimiyeti Hebbârîlerin eline geçmiş olmalıdır. Çünkü bölgenin idarî işlerinin Hebbârîler tarafından yürütüldüğü görülüyor. Üstelik hal böyleyken Sâmeoğullarının Mültân şehrine sadece Cuma namazları için girip çıkmaları, hükümdarlıklarının zayıfladığına ve çöküş günlerinin yakın olduğuna işaret etmektedir.

Nitekim bu bölgeye gelen ve h.375/m.986 yılında *Ahsenü't-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm* adlı eserini yazan el-Makdisî (ö.h.380), Mültân ahalisinin Şîî olduğunu ve ezanda *hayya 'alâ hayri'l-'amel* ibaresini söyleyerek, kameti ikişer defa getirdiklerini aktarmıştır. el-Makdisî, daha sonra başka bir yerde, Sind bölgesinin

⁶⁵² Mes'ûdî, Mürûc, Cilt: 1, s. 114; İbn Rüste, el-E'lâk, s. 135; el-Bîrûnî, Tahkîk, s. 81.

⁶⁵³ İbn Rüste, el-E'lâk, s. 135. Ayrıca bkz. Nedvî, Süleyman, Arab o Hind key Te'allukât, s. 200.

⁶⁵⁴ İstahrî, el-Mesâlik, s.173-175.

⁶⁵⁵ İbn Havkal, Sûretü'l-arz, Cilt: 2, ss. 321-322.

vilayetleri hakkında bilgi verirken Mültân'da Fâtımîler adına hutbe okunduğunu, bütün siyasî ve idarî işlerin Fâtımî halifesinin emriyle yerine getirildiğini, bölgeden elçiler ve hediyelerin sürekli Fâtımîlerin başkenti olan Kahire'ye gönderildiğini aktararak, Mısır'daki Fâtımî halifesi el-Muiz li Dinillâh'ın⁶⁵⁶ güçlü ve adaletli bir yönetici olduğunu belirtmektedir.⁶⁵⁷ Öyle anlaşıyor ki Mültân'daki Şiîler de yukarıda zikrettiğimiz gibi h.375/m.986 civarlarında bölgede güçlenerek iktidara geldiler ve Mısır'dan gelen talimatlara göre Mültân'da hareket ettiler.

4.5.2. Mültân'da Şiî Hâkimiyeti (h. 375-401/m. 986-1011)

Sâmeoğulları Mültân'daki iktidarını kaybedince kısa bir süre için Karmatîler bölgeyi ele geçirdiler. Karmatîlerin reisi olan Celem b. Şeybân, şehirde bulunan putu imha ederek orada çalışan hizmetçileri öldürdü. Puthanenin bulunduğu yüksek tepedeki kale gibi bir yerde bir cami yaptırarak, yakınlarda bulunan Emevîler döneminde inşa edilmiş olan camiye de kapattılar.⁶⁵⁸

Celem b.Şeyban'ın ne zamana kadar orada hükümdarlık yaptığına dair bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Esterâbâdî, ondan sonra Şeyh Hamid'in Mültân hükümdarı olduğunu ve Gazneli Sultanı Sebük Tekin'e itaat göstererek sulh antlaşması yaptığını aktarmaktadır.⁶⁵⁹

Ardından h. 387/m. 998 yılında Mahmûd b. Nâsirüddîn Sebük Tekin, kardeşi İsmail'in elinden Gazneli iktidarını alarak bunu Abbâsî halifesi olan el-Kâdir Billâh'a bildirdi. Halife de bir mektup yazarak Horasan, Cibâl, Sind, Hind ve Taberîstan bölgelerini ona verdiğini bildirdi.⁶⁶⁰ O sırada Mültân'da hükümdar olan Ebu'l-Feth veya Ebu'l-Fütûh Dâvûd b. Nâsir veya Nasr'ın, Gaznelilerle daha önce

⁶⁵⁶ Dönemin Fâtımî halifesi el-Muiz li Dinillâh Ebû Temîm Ma'd b. İsmâil, Mısır'da iç karışıklık ortaya çıkınca h.358/m.969 yılında Mısır'a ele geçirir. Bundan birkaç ay sonra Cemâzeylevvel h.359/m. 970 yılında halifenin ordu komutanı Ebû'l-Hasen Cevher Kahire'deki Tulunoğlu camiine gelir ve orada ilk kez müezzinden ezanı "*hayya 'alâ hayri'l-'amel*" ibaresini ekleyerek okumasını söyler. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 7, s. 280. el-Mühellebî, h. 358 yılında halife el-Mu'iz tarafından ordu komutanı Cevher'in Mısır'ı ele geçirmek için görevlendirdiğini ve Cevher'in Mısır'ı fethederek orada vali olarak görev yaptığını belirtir. Sonra el-Mu'iz'in h. 361 yılında Mısır'a geldiğini ve h. 365 yılında orada vefât ettiğini aktarmaktadır. Bkz, el Mühellebî, el-Mesâlik, s. 43; Halife el-Mu'iz'in Mısır'a h. 362 yılında geldiğine dair bkz. Suyûtî, Târihü'l-Hulefâ, s. 367.

⁶⁵⁷ Makdisî, Ahsen, s. 348-350.

⁶⁵⁸ el-Bîrûnî, Tahkîk, s. 81.

⁶⁵⁹ İstarâbâdî, Muhammed Kâsım Hindu Şah Ferište, **Tarihi-i Ferište**, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Merkez Tahkikât Râyânah-ı İsfahân, t.y., s. 63. Aynı adla Farsça'dan Urduca'ya çeviren: Abdülhayy Havâce, el-Mîzan Nâşîrân ve Tâcirân-ı Kütüb, Lahur-Pakistan, 2008.

⁶⁶⁰ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 7, s. 489; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. İmrânî, (ö. h. 580/m. 1184) **el-İnbâ' fî Târihi'l-Hulefâ**, thk. Kâsım es-Sâmerrâî, Dârü'l-Âfâk el-'Arabîyye el-Kâhire, 2001, s. 184.

babası veya dedesi tarafından yapılan antlaşmayı bozarak başkaldırdığını hatta dinden de çıktığı aktarılır. Üstelik Esterâbâdî'nin aktardığı bilgiye göre, Sultan Mahmûd'un Batiya bölgesini kuşattığı sırada Mültân hükümdarı olan Dâvûd b. Nasr, Sultan Mahmûd'a ihanet ederek Batiya hükümdarına yardımda bulunmuştu. Bunun üzerine Sultan Mahmûd ona bu ihanetin cezasını vermek istedi. Bunun için ertesi yıl Mültân üzerine sefer yapmak niyetiyle Gazne'ye döndü. H. 396/m. 1006 yılında Sultan Mahmûd, her ne kadar Hind yoluyla tekrar Mültân'a saldırma teşebbüsünde bulunduyorsa da Hind kralı buna müsaade etmedi. Böylece Sultan Mahmûd ilk önce onunla savaşmak zorunda kaldı. Hind kralı Raca Ânend Pâl yapılan bu savaşta yenilgiye uğradı. Raca, canını kurtarmak için kaçarak Keşmir'e sığındı. Ebu'l-Fütûh, Hind kralının bu hezimetini duyunca Sultan Mahmûd'a bir mektup yazarak ondan özür diledi ve kendini affetmesini istedi. Bundan sonra Sultan Mahmûd'a itaat edeceğine ve yıllık 20.000 dirhem vergi ödeyeceğine dair söz verdi. Sultan da bunu kabul ederek sulh antlaşması yaptıktan sonra Gazne'ye döndü.⁶⁶¹

Ancak *Târih-i Ferište* müellifinin aktardığı bu bilgi diğer kaynaklarla uygunluk arzetmemektedir. Zira diğer kaynaklar Sultan Mahmûd Mültân üzerine sefer yaptığında orada bulunan Şîi-Kârmatî hâkimiyetinin sona erdiğini ve tekrar Sünnî anlayışın bölgede egemen hale geldiğini aktarır. Nitekim Gerdîzî'ye göre Gazneli Mahmûd h. 399/m.1009 yılında Hindistan'a sefer düzenler ve orada Raca Ânend Pâl'ı hezimete uğratarak otuz fil ile birlikte birçok ganimet elde eder. Ardından Behim Neger Kalesi'ni fetheder ve Gazne'yi geri gelir. Sonra h. 401/m.1011 yılında Gazne'den Mültân'a sefer düzenler ve bütün Mültân bölgesini ele geçirerek Kârmatilerin çoğunu hapse atar, bazılarını ise katleder. Aynı yıl Dâvûd b. Nasr'ı da esir alarak Gazne'ye getirir ve oradan onu Gurek Kalesi'nin zindanına gönderir. Dâvûd oradaki zindanda hayatını kaybeder.⁶⁶²

El-Bîrûnî, Gazneli Mahmûd'un Mültân'a gelerek bölgede Kârmatî hâkimiyetini ortadan kaldırdıktan sonra Emevîler'den kalan eski camiye tekrar ibadete açtırıp orada Cuma namazını kıldığını söyler. Ayrıca Kârmatilerin camisinin terk edilerek çalılık arazi haline getirildiğini de belirtir.⁶⁶³

⁶⁶¹ İstarâbâdî, *Tarih-i Ferište*, 63-64. Ancak Urduca tercümesinde 20.000 bin dirhem yerine yanlışlıkla 10.000 dirhem belirtilmektedir. Krş. *Tarih-i Ferište*, s. 77. (Urduca tercümesi)

⁶⁶² Gerdîzî, Ebû Said Abdülhayyt b. ed-Dahhâk b. Mahmûd (ö. h. 444/m. 1053), *Zeynü'l-ahbâr/Tarih-i Gerdîzî*, Arapça'ya çev. Affâ es-Seyyid Zeydân, t.y. ss. 256-257.

⁶⁶³ el-Bîrûnî, *Tahkîk*, s. 81.

4.5.2. Sâmeoğulları Döneminde Mültân Bölgesi

4.5.2.1. Siyasî Durumlar

Sâmeoğullarının Mültân bölgesindeki iktidar döneminin sürekli mücadelelerle dolu, zor bir süreçten geçerek sona erdiğini söyleyebiliriz. Mültân'da bulunan Hindular açısından çok değerli kabul ettikleri puthaneleri, Sâmeoğulları elinde bulunan topraklarda olduğu için Mültân bölgesi sürekli Hindu Racalarının saldırı tehditleri altında kalmıştır. Sâmeoğulları güçlü bir orduya sahip olmalarına rağmen bazen zor durumda kaldıklarında saldırgan Hindu Racalarını bu putu imha etmekle tehdit ederek onları geri çekilmeye mecbur bırakmışlardır. Diğer taraftan Sâmeoğulları bölgesindeki Şiîlerin faaliyetleriyle baş etmek zorunda idiler. Hatta bu faaliyetler neticesinde h. 375/m. 986 yakınlarında Mültân bölgesinin ellerinden çıktığı anlaşılmaktadır.⁶⁶⁴ Siyasî durumlar böyle olunca Sâmeoğullarının bu süreçte Mültân bölgesinde güçlü bir devlet sistemi kurmak yerine sadece iktidarı elinde tutmaya çalıştıkları görülmektedir. Üstelik kaynaklarda Sâmeoğulları hanedanlığının kurucusu olan Muhammed b. el-Kâsım es-Sâmî ve Ebû el-Münebbih b. el-Esed el-Kureyşî'den başka herhangi bir hükümdardan söz edilmemektedir.

4.5.2.2. Toplumsal Durum

Mültân, bölge olarak Mansûre'nin yaklaşık yarısı genişliğinde verimli toprağa sahipti. Sakinleri çoğunlukla Arap ve Sind halkından oluşmaktaydı. Mültân'daki Müslüman halk, hem Kur'an öğrenme hem de kıraât-ı seb'a'yı tahsil konusunda çok hevesliydi, ayrıca ilimle de uğraşmaya yatkındı. Bunun yanında fıkıh ve edebiyata da önem verirdi. Ahlak bakımından katı ve sert davranmaktaydılar.⁶⁶⁵ Genel olarak halkın Arapça ve Sindçe konuştukları bilinmektedir. Aynı bölgede yaşamaları sebebiyle birbirlerinin kültür ve adetlerinden doğal olarak etkilendikleri söylenebilir. Toplumsal ve kültürel açıdan birçok yönden benzerlik gösterdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin, giyim-kuşamları aşağı yukarı aynıydı. Şehrin pazarından ucuza alışveriş yapmak mümkündü. Toplumda zina yapan ve içki içen neredeyse yoktu. Bu tür kötü alışkanlıklara bulaşmaya yeltenen kişilere çok ağır cezalar verilmekteydi. Alışverişte yalan söylemedikleri, ölçü ve tartıda hile yapmadıkları, çoğu Arap olan halkın son

⁶⁶⁴ Makdisî, Ahsen, s. 350.

⁶⁶⁵ İbn Havkal, Süretü'l-arz, Cilt: 2, s. 322.

derecede misafirperver oldukları söylenir. Bölge ziraatta verimli olduğu kadar ticaret açısından varlıklı ve bereketli bir bölgeydi. Bölge idarecilerinin de tebâsına adaletli davrandığı, çarşıda pazarlarda süslü püslü kadınların görünmediği, kimsenin kadınları yolda rahatsız etmediği bilinir. Ne var ki yollar temiz değildi, evler dar ve iklim çok sıcaktı. İnsanların çehreleri esmer ya da daha koyu renkteydi.⁶⁶⁶ Ebû Dülef, Mültân bölgesindeki Cuma mescidinin, puthanenin hemen yanbaşıda olduğunu, bölgede tebliğ faaliyetlerinin ve “*emr-i bil-ma’rûf nehy-i ‘ani’l-münker*” yapıldığını, böylece toplumda İslâm’ın yayıldığını belirtmektedir.⁶⁶⁷

4.6. MÜKRÂN’DAKİ MA’DÂN HÜKÜMDARLIĞI (h. 340-422/m. 952-1031)

Sind bölgesinin batı sınırında yer alan Mükrân bölgesi, bilindiği üzere ilk kez Râşid halifeler döneminde fethedilmişti. Ancak bölgede müslümanların siyasal hâkimiyetleri tam anlamıyla Emevî devletinin kurucusu Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde gerçekleşmiş, Sinân b. Seleme tarafından İslâm devletinin bir vilayeti olma vasfını kazanmıştı. Bundan sonra Sind’in diğer bölgeleri gibi, Mükrân bölgesinin de gerek Emevîler gerekse Abbâsîler döneminde Sind bölge valileri tarafından yönetildiği malumdur.

Ancak h. IV. asrın ortalarında Sind bölgesinin diğer bölgelerinde olduğu gibi Mükrân’da da bağımsız hükümdarlıkların kurulduğunu görülmektedir. Nitekim h.340/m.952’de İsa b. Ma’dân adlı bir Arap istilacı Mükrân ve çevresini ele geçirerek, bağımsızlığını ilan etti. O, kendisi için Mükrân bölgesindeki Keyz şehrini idare merkezi olarak seçti.⁶⁶⁸

Mükrân’ın İsa adlı bu yöneticisinin, kim olduğu, hangi kabile ya da hanedanlığa mensup olduğu, bölgede iktidarı nasıl ele geçirdiğine dair detaylı bir bilgiye rastlanmamaktadır. Muhtemelen İsa, eskiden beri tanınan nüfuzlu bir aile ya da kabileye mensup veya önemli görevlerde bulunmuş bir fert değildi. Belki de bu yüzden kaynaklarda, onun kimlerden olduğu bahsedilmemektedir. İsa, Mükrân ve Teyz bölgesinde iktidar sahibi olduğu sıralarda bu bölgeler büyük ihtimalle Büveyhilerin etkisine girmiştir. Nitekim h.360/m.971 yılında *Menûcâniyye*, *Kufs* ve

⁶⁶⁶ Makdisî, Ahsen, s. 348.

⁶⁶⁷ Ebû Dülef, s. 73.

⁶⁶⁸ İstahrî, el-Mesâlik, s. 177; İbn Havkal, Sûretü’l-arz, Cilt: 2, s. 325; Yâkût el-Hamevî, Mu’cem, Cilt: 5, s. 180

el-Belûs (yani Belûç) kabileleri Ciruft bölgesinde Şîi-Büveyhilere karşı isyan edince Büveyhî hükümdarı Adûdudevle (h. 367-372 /m. 978-983), Kûrkîr b. Cistân ve Âbid b. Ali'yi orduyla birlikte oraya gönderdi. Görevlendirilen bu komutanlar isyanı bastırarak Hürmüz'e kadar ilerledi ve ardından Mûkrân ve Teyz'e de akın yaparak bölgeyi ele geçirdiler.⁶⁶⁹ İbn Haldûn aynı olayı aktarırken hükümdar Adûdudevle'nin Ciruft'daki Hâricî karakterli isyanı bastırmak için gönderdiği komutanların isimlerini *Kor Tekîn* ve Âbid Ali olduğunu belirtmektedir.⁶⁷⁰ Fakat biz İsa b. Ma'dân'ın Hâricîler'den olup olmadığı hakkında herhangi bir kanıt rastlamadık. Büveyhîler, Mûkrân ve Teyz'i ele geçirdikten sonra bölge halkı emân isteyip teslim oldu. İsyân düşüncelerini bırakıp İslâm'ın emrettiği namaz, oruç ve zekât gibi ibadetleri ifa etmeyi kabul ettiler.⁶⁷¹ Ardından h. 384/m. 995'te vefât eden Tenûhî'nin aktardığı bir rivayete göre, Kuzdâr ve Mûkrân ile Sicistan civarındaki bölge Hâricîler'in hâkimiyetindeydi.⁶⁷²

Öte yandan İbnü'l-Esîr h.422/m.1031'de Mûkrân ve Teyz bölgesinin sahibi olan Ma'dân'ın⁶⁷³ vefât ettiğini, ardından Mûkrân'ın yöneticiliğini oğulları İsâ ve Ebu'l-Asâkir'in üstlendiğini aktarır. İsâ, babasından kalan iktidara ve mallara el koymuş olup, kardeşi Ebü'l-Asâkir bunu hazmedemeyince Horasan'a giderek Gazneli Sultanı Mes'ûd'dan yardım istemişti. Bunun üzerine Sultan Mes'ûd, bir ordu göndererek İsâ'nın bölgedeki hâkimiyetine son vermek istedi. Neticede iki kardeş arasında meydana gelen savaşta İsâ, hayatını kaybedince, bölgenin hâkimiyeti Ebü'l-Asâkir'in eline geçmiş oldu.⁶⁷⁴

İbn Haldûn, Ebü'l-Asâkir'in Mûkrân'ın iktidarını ele aldıktan sonra Sultan Mes'ûd adına hutbe okuduğunu aktarmaktadır.⁶⁷⁵

Böylece hicri V. yüzyılın başlangıcından h. 416/m. 1025'e kadar Sultan Mahmûd'un Sind bölgesine yaptığı akınlarda Mansûre ve Mültân ele geçirildi. Ardından h. 422/m.1031'de Mûkrân bölgesinde Ebu'l-Asâkir iktidara gelince

⁶⁶⁹ İbn Miskeveyh, *Tecârib*, Cilt: 6, s. 340

⁶⁷⁰ İbn Haldûn, *Târîh*, Cilt: 4, s. 591.

⁶⁷¹ İbn Miskeveyh, *Tecârib*, Cilt: 6, 340; İbn Haldûn, *Târîh*, Cilt: 4, s. 591.

⁶⁷² et-Tenûhî, Ebû Ali Muhassin b. Ali b. Muhammed el-Kadi et-Tenûhî, (ö. h. 384/m. 994) **Neşvarü'l-Muhadara ve Ahbarü'l-Müzakere**, thk. Abbûd eş-Şalecî, 2. baskı, Dârü Sâdır, Beyrut 1995, Cilt: 3, s. 88.

⁶⁷³ İbnü'l-Esîr'in, h.422/m.1031 yılında vefât ettiğini belirttiği Ma'dân, Muhtemelen Mûkrân'nın ilk bağımsız hükümdarı olan İsâ b. Ma'dân'nın oğlu Ma'dân b. İsâ olmalıdır.

⁶⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 7, s. 743.

⁶⁷⁵ İbn Haldûn, *Târîh*, Cilt: 4, s. 499.

Mükrân'daki Arap bağımsız hükümdarlığı da sona ermiş ve Sind bölgesi tamamen Gazneli Türk devletine bağlanmıştır.⁶⁷⁶

Bu arada Mükrân bölgesindeki halk Farsça'nın yanında yerli dil olarak Mükriyye yani Mükranice konuşuyorlardı. Bölgeki Ma'dân hanedanlığının kurucusu olan İsa b. Ma'dân, Mehrâ ya da Mehrâc olarak isimlendirilmiştir. Halk arasında giyim tarzı olarak Kurtak⁶⁷⁷ denilen kıyafet yaygındı.⁶⁷⁸

⁶⁷⁶ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 7, s. 743. İbn Haldûn, Târîh, Cilt: 4, s. 499. Ayrıca bkz, Muhammed Hanefi Palabıyık, *Gaznelilerin Hindistan Seferleri*, Ekev Akademi Dergisi, yıl: 11, sayı, 28 yaz 2008, s. 149.

⁶⁷⁷ İbn Manzûr, Lisân, Cilt: 10, s. 323

⁶⁷⁸ İstahrî, el-Mesâlik, s. 177; İbn Havkal, Sûretü'l-arz, Cilt: 2, s. 325; Yâkût el-Hamevî, Mu'cem, Cilt: 5, s. 180

SONUÇ

“*Sind Bölgesinin Fethi ve İslâmlaşması*” başlığı altında yapılan bu çalışmada Sind bölgesinin kadîm tarihiyle ilgili kısa bir girişten sonra bölgenin İslâm fetihleri arifesindeki durumu, Müslümanların bu bölgeye girişleri ve bölgenin İslâmlaşması adına gerçekleştirilen adımlar ortaya koymaya çalışıldı.

“*Bâbü'l-İslâm*” denilen bu coğrafyada Arap-Sind ilişkilerinin kadîm zamanlardan itibaren devam etmekte olan Doğu-Batı ticarî faaliyetleri sayesinde mevcut olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla Sindliler, İslâm'ın zuhûru ve Arap yarımadasının İslâmlaşması hususundaki gelişmelerden haberdar idiler. Hz. Ömer'in başarılı fetih faaliyetleriyle Müslümanlar, Sâsâni devletinin iktidarına son verdikten sonra fütuhat faaliyetlerini Sind bölgesine yöneltmişlerdi. Sind bölgesi, Doğu-Batı arasındaki özellikle deniz yoluyla yapılan ticâretin önemli noktalarından bir güzergâh olması nedeniyle, Müslüman Araplar için kuşkusuz ekonomik açıdan da ayrı bir önem taşımaktaydı. Sâsâni devleti ordusunda bulunan Esâvire, Siyâbice ve Endigâr gibi Sindli kavimlere mensup bazı toplulukların İslâmı kabul etmesi, Sind bölgesinin fetih ve İslâmlaşması hususunda atılan ilk tohumlardır denilebilir. h. 41-60/m. 661-680 yılları arasında Mükân ve Kîkân'ın (Kallât) fethedilmesi ve Mükân'da ilk mescidin inşa edilmesi, İslâm'ın bölgede hızlı bir şekilde yayılışının göstergeleri sayılabilir.

Ardından, kimi tarihçiler tarafından siyasî ve askerî bir dâhi kabul edilen Haccâc b. Yûsuf'un liderliğinde yürütülen fütûhât faaliyetleri neticesinde bölgenin hâkimiyeti ele geçirilmiştir. Ayrıca yerli din adamlarının, bu topraklara Müslümanların hâkim olacaklarını yüksek sesle dillendirmeleri de bu yerli halkın müslümanlara yardım etmesi konusunda etkili olmuştur. Bölgeye yönelik İslâm fetihleri ile Sind'in neredeyse bütün büyük şehirlerinde mescid ve camilerin inşası, fethedilen yerlere Müslüman Arap kütlelerinin yerleştirilmesi, İslâm'a davet çabalarına yerli halkın icabet etmesi gibi hususların İslâm'ın yayılmasını sağlayan önemli etkenler arasında zikredilebilir. Fetihlerin akabinde bölgenin gayr-ı müslim sakinlerinin kendi din ve inançlarını yaşama ve uygulamaları konusunda hür bırakılmaları, onların ehil ve yetenekli olanlarına önemli görevlerin verilmesi, netice itibarıyla öncelikle bölge halkının güvenini kazanmalarına, ardından da İslâm'ı benimsemelerine yardımcı olmuştur denilebilir. Dolayısıyla yerli halkın çoğunlukla

kendi dinlerini terk edip İslâm'ı kabul etmeleri, yeni din anlayışının bu bölgede ilelebet tutunarak kökleştiğinin, aynı zamanda bu hususiyetin günümüze kadar devam ettirdiği gerçeği izahtan varestedir.

Sind bölgesinde Muhammed b. Kâsım'dan sonra h. II. asırda da İslâm'a davet faaliyetlerinin devam ettiği görülür. Bu sayede bölge hükümdarlarından prens Ceysiye b. Dâhir'in ve ona tâbi olan Sindli toplulukların İslâm'ı kabul etmeleri, Halife Ömer b. Abdilazîz'in adaletli ve merhametli politikasıyla yerli halka bazı imtiyazlar tanınması, bölgede İslâm'ın yayılışının işaretlerindendir. Üstelik Müslümanlar tarafından el-Mahfûze ve el-Mansûre şehirlerinin kurulması, hemen bunun ardından el-Mansûre'nin bölgenin başkenti niteliğini kazanması, bu kabilden sayılabilir. Ancak bölge, Muhammed b. Kâsım'dan sonra, artık ne Emevî ne de Abbâsî döneminde tam anlamıyla siyasî istikrara kavuşmuştur.

Emevîlerin iktidara sahip olduğu bu dönemde, zaman zaman baş gösteren siyasî istikrarsızlık, doğal olarak bölgedeki idarî, askerî, sosyal ve kültürel faaliyetler açısından olumsuz etkiler yaratmıştır.

Emevîlerden sonra Abbâsîlerin, yeni bölgeleri fethetmekten ziyade Sind bölgesinde ortaya çıkan isyanları bastırmaya ve bölgeyi kontrol altına almaya çalıştıkları görülür. Abbâsîler döneminde bölgeyi kasıp kavuran Şîî propagandası ve hemen bunun ardından Kuzey-Güney Arap kabileleri arasında patlak veren asabiyetçilik rüzgârı, Sind bölgesinde Müslümanlar arasında çatışmalara ve iç savaflara sebep olmuştur. Dolayısıyla bölgede ortaya çıkan istikrarsızlık, sürekli valilerin değiştirilmesine neden olmuştur. Yine de bu olumsuzlukların İslam medeniyetinin etkisi ve izlerinin Sind bölgesinde kalıcı olmasını etkilediği söylenemez. Bütün bunlara rağmen Sind halkının İslâm'a daveti ve bölgenin İslâmlaşması devam etmiştir. Kadîm zamanlardan itibaren var olan Arap-Sind ilişkileri Sind bölgesi fethedildikten sonra daha yoğun bir şekilde olmuştur.

Bu süreçte Kur'an'ın ilk defa Sindî diline tercüme edildiği de görülür. Öte yandan, tevhid inancına sınıksız sarılan Sind halkı, insanlar arasında adalet ve eşitlik tasavvuru kazanmış, toplumdaki ayrımcılık hastalığından kurtularak birlikte yaşamanın, Allah'tan başka kimseye kul olmamayı ve kimseye boyun eğmemenin tarihî açıdan olumlu örneklerini tecrübe etmişlerdir. Bölge hâkimiyetinin Müslüman Arapların elinde geçmesi ile birlikte Arapçanın Sindi dilini etkilediği aşîkârdır.

Nitekim Sind bölgesinde *Dîvânagarî* yazı tipi ile yazılan Sindîce'nin Arapça nesih hattına dönüştürülmesi bunun en açık örneğidir.

Genel olarak ilk fetih teşebbüslerinden itibaren ele aldığımız bu süreç içerisinde (h.15-416/m.1025-1026) Sind bölgesinin, Müslümanların hâkimiyetine girişi ve idaresinin tamamen de sıkıntısız seyrettiği elbette söylenemez. Bu durum, bu diyarların hâkimi olan İslâm devletinin merkezlerine uzak olması ve Sindlilerin güçlü bir rakip olarak, farklı etnik yapı, din, kültür, âdet ve geleneklere sahip olmasından kaynaklanmıştır. Öte yandan özellikle Emevîlerin dağılma sürecinin ardından yine bu coğrafyada kurulan Abbasî devletinin sürekli iç isyanlara ve iç mücadelelere sahne olması, devlette baş gösteren taht mücadelelerinin yol açtığı siyasî istikrarsızlık ve Arapların arasında baş gösteren Güneyli-Kuzeyli rekabetin Sind bölgesini doğal olarak etkilediğini de söyleyebiliriz.

Bütün bu zorluklara rağmen Muhammed b. Kâsım'ın tam anlamıyla fethettiği bu topraklarda aşağı yukarı üç asır boyunca Arap Müslümanlarının hâkimiyetini sürdürmesi olağanüstü bir başarı olarak değerlendirebiliriz. Özellikle Sind bölgesinde Mansûre'den Deybül'e kadar yüz elli seneden fazla hükümdarlık yapan Hebbârîler, bölge tarihi ve kültürü açısından oldukça önemlidir. H. III.-IV. asırlarda Sindli müslümanlar arasından es-Sindî, el-Mansûrî ve ed-Deybülî künyeli hadis, fıkıh, tarih ve diğer alanlarda büyük âlimler yetiştirilmesi ve bunların İslâm kültür ve medeniyetine yaptıkları değerli hizmetler arasında zikredilebilir.

Hicrî IV. yüzyılın sonları ile V. yüzyılın başlarında Sind bölgesinde, Müslümanlar, Şii-Sünnî mezhep ayrılıkları üzerinden iktidar mücadelesine girişerek güçlerini kaybettiler. Bu sırada Horasan ve Maverâünnehir'de ortaya çıkarak, güçlenen Gazneli Türk Devleti, Sind'deki istikrarsızlığa son vererek hâkimiyetini sağlamıştır. Böylece süreç içerisinde İslâm dini, Hindu kültür ve medeniyetine sahip Sind topraklarında tutunmuş, kalıcı olarak yerleşmiş ve her dönemde İslâm Medeniyeti dairesi içerisinde özel ve müstesna bir yere sahip olma hususiyetini muhafaza etmiştir.

Genel hatlarıyla ele aldığımız Sind bölgesinin fetih ve İslâmlaşması meselesi, elbette bundan sonra yapılacak araştırmalarla daha da zenginlik kazanacaktır. Bu bağlamda bölge ile alakalı şehir tarihi, sosyo-kültürel tarih, iktisat tarihi, tarihsel coğrafya çalışmaları, keza Sind bölgesinin İslâm medeniyeti içerisindeki yeri, rolü ve

katkılarını ele alacak incelemeler ile İslâmî dönemde bölgede yetişen siyaset, ilim, kültür, sanat adamları hakkında yapılacak müstakil çalışmaların yapılması elzem gözükmektedir. Nihayet bu araştırmamızın bölgeye, İslâm Tarihi alanına ve bundan sonra yapılacak incelemelere mütavazı bir katkı sağlaması en büyük temennimiz olacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmed, Abdullah. **The People and the Land of Sindh**, Sani Husain Panhwar, Kaliforniya, 2009.

Aitken, Edward Hamilton. **Gazetteer of the Province of Sind**, Karachi, 1907.

Apak, Adem. “Şuûbiyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi**, İstanbul 2005, Cilt, 39, ss. 244-246.

Avcu, Ali. “Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, **Din bilimleri Araştırma Dergisi**, 2010, Cilt: 10, Sayı: 3, ss. 217-218.

Aycan, İrfan- İbrahim Sarıçam. **Emevîler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8. baskı, Ankara 2014.

Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb. (ö. h. 463/m. 1071) **Târîhu Bağdâd**, thk. Mustafa Abdulkâdir ‘Atâ, Dârü’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrut 1996.

Bağdâdî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb. (ö. h. 245/m. 859-860), **Esmâü’l-Müğtallîn mine’l-Eşrâf fi’l-Cahiliye vel İslâm**; 1. baskı, Dârü’l-Kütüb’ş-’İlmiyye, Beyrut 2001.

Bağdâdî, Safiyyüddin Abdülmü’min ibn Şemâil. (ö. h.739/m. 1339), **Merâsîdü’l-İttıla’ alâ Esmâi’l-Emkine’ti ve’l-Büka’**, Dârü’l-Cîl, Beyrut 1991.

Basham, Arthur Llewellyn. **The Wonder that Was India**, 3. baskı, Rupa. Co, New Delhi, 1981.

Bede, John Jehangir. **The Arabs in Sind (712-1026 AD)**, karachi 2017.

Bekcerî, Ebû Abdullah Alâuddin, Muğaltay b. Kalic. (ö. h. 762/m. 1361), **İkmâlü Tehzîbî’l-Kemâl**, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Muhammed, Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim, el-Fârûk el-Hedisiyye li’t-Tibâ’ati ve’n-Neşr, yy. 2001.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. (ö. h. 279/m. 892), **Fütûhü’l-Büldân**, thk. Abülkâdir Muhammed Ali, 2. BaskıDârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2014.

Belâzürî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. (ö. h. 279/m. 892), **Ensâbü’l-Eşrâf**, Dârü’l-Fikr, Beyrut 1996.

Belüç, Nebi Bahş. (thk) **Fetih Nâme-i Sind**, çev, Akhter Rizvî, Sindi Adabi Board, Pakistan 2008.

Bîrûnî, Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Harizmî. (ö. h. 453/m. 1061), **Tahkiku ma li'l-Hind Min Ma'kule Makkûle fi'l-'Akl ev Merzûle**, 2. baskı, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1983.

Bradley, Henry. **A New English Dictionary of Historical Principles**, Oxford University press, London 1869.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. (ö. h. 256/m. 870) **el-Edebü'l-Müfred**, 3. baskı, Dârü'l-Başâir el-İslâmiyye, Beyrut, 1989.

Bukhari, Mastoor Fatimah. **The Archaeological Site of Aror**, University of Sindh, Institute of Sindhology, Sindh 1991.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî. (ö. h. 255/m. 869) **Resâilü'l-Câhız**, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1964.

Cevde, Sadık Ahmet Daud. **Medînetü'l-Mensûra fi Zilli'd-Devleti'l-Hebbâriyye**, Dârü'l-Ümayye li'n-Neşri ve't-Tevzi', y.y. 1995.

Cunningham, Allexander. **Later Indo-Scythians**, Reprint Banaras, London, 1893.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. (ö. h. 385/m. 995) **el-Mü'telif ve'l-Muhtelif**, thk. Muvaffak b. Abdülkâdir, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1986.

Deh-Hüdâ, Ali Akber. **Lügat Name**, (baskı, 2039), m. 1923, 32/88424 http://www.ghbook.ir/index.php?name=%D9%84%D8%BA%D8%AA%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87%20%D8%AF%D9%87%D8%AE%D8%AF%D8%A7&option=com_dbook&task=readonline&book_id=2039&page=88424&chckhashk=EE2B83A15E&Itemid=218&lang=fa&tmpl=component 30.11.2018.

Demirci, Mustafa. “Antik Bilim ve Düşünce Mirasının İslâm Dünyasına Tercumesinde Abbâsîlerin Kurduğu Beytü'l-hikme'nin rolü”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, Mayıs-Haziran 2015, Sayı: 44, ss. 99-119.

Derman, M. Uğur. “Nesih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 33, s. 1.

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmet b. Dâvûd. (ö. h. 282/m. 895), **Ahbârü't-Tivâl**, thk. Abdülmün'im 'Âmir, 1. baskı, Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, Kahire 1960.

Dûrî, Abdülaziz. **en-Nüzümü'l-İslâmiyye**, Merkezü Dirâsâti'l-Vahdeti'l-'Arabîyye, Beyrut 2008.

Durmuş, İsmail. “İbnü'l-Mukaffa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2000, Cilt: 21. ss. 134-137.

Ebû Dülef, Mis' er b. Mühelhel el-Hazrecî, el-Yenbû'î. (ö. h. 390/m. 1000) **Rehletü Ebî Dülef**, thk. Cinân Abdülcelîl el-Hemevendî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.

Eduard, Ritter Von Zambaur. (ö. m. 1947), **Mu'cemü'l-Ensâb ve'l-Üsretü'l-Hâkime fi't-Tarihi'l-İslâmî**, çev. Hasan Ahmed Mahmûd, Beyrut, Lübnân 1980.

Elliot, Henry Miers- Jhon Dowson. **The History Of India as Told By His Own Historians**, London, 1867.

Endelüsî, Kadı Ebü'l-Kasım Sâ'id b. Amed b. Sâ'id. (ö. h. 462/m.1069-1070), **Tabakâtü'l-Ümem**, Mektebetü'l-Katulikiyye-lî'l-Âbâi'l-Yesû' iyyîn, Beyrut 1912.

Ensârî, Abdussettâr. **Sind mein dînî edep ki Târîh** (Doktora tez) Sind Üniversitesi, Pakistan 1990.

Erkal, Mehmet. "Cizye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi**, İstanbul 1993, Cilt: 8, ss. 42-45.

Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. el-Abbas. (ö. h. 272/m. 885) **Ahbâru Mekke fi Kadimi'd-Dehr ve Hadisih**, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, 2. baskı, Dârü Hadır-Beyrut, t.y.

Fayda, Mustafa. **H. Ömer Zamanında Gayrı Müslimler**, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, İstanbul 2006.

Ferrûhî, Ebu'l Hasen Ali b. Cülüğ Hekîm Ferrûhî es-Sistânî. **Dîvân-ı Kasâid** (Dîvân-ı Hekîm Ferrûhî), thk. Ali Abdürrasûlî, Matba'-ı Meclîs, Tahran, h.1312/m.1894.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 2, s. 372.

Gehanî, Mohan. **History of Sind**, (a Brife introduction) Indian Institute of Sindhology, Gucerât, Hindistan, 2008.

Gerdîzî, Ebû Said Abdülhayyt b. ed-Dahhâk b. Mahmûd. (ö. h. 444/m. 1053), **Zeynü'l-Ahbâr/Tarih-i Gerdîzî**, Arapça'ya çev. Affâ es-Seyyid Zeydân, t.y.

Güler, Zekeriya. "Tahnîk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt, 39, s. 416.

Hasan, İbrâhim Hasan. **en-Nüzümü'l-İslâmiyye**, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire, t.y.

Hasenî, Abdülhay b. Fahriddin b. Abdilalî el-Hasenî et-Tâlibî. (ö. h. 1341/m. 1923) **Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır**, 1. baskı, Dâr'u İbn Hazm, Beyrut 1999.

Hâzîmî, Ebû Bekir, Zeynüddin Muhammed b. Mûsâ. (ö. h. 584/m. 1188), **el-Emâkin**, “**Me’ttefeka lafzuhû ve’ftereka müsemmahû mine’l-emâkin**, thk. Hamed b. Muhammed el-Casir, Dârü’l-Yemâme, Riyad, h.1415/m.1994.

Hemdânî, Ebû Muhammed Lisânü’l-Yemen Hasan b. Ahmed b. Ya’kûb Hemdânî. (ö. h. 334/m. 945), **Kitâbü’l-İklîl min Ahbâri’l-Yemen ve Ensâbi Himyer**, thk. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn el-Ekva’ el-Hivâlî, Matba’atü Sünneti’n-Nebeviyye, Kahire 1966.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Helmend_Nehri 12. 12. 2018.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî Nemerî. (ö. h. 463/m. 1071) **el-İstiab fî Ma’rifeti’l-Ashab**, thk. Ali Muhammed Bicavi, 1. baskı, Dârü’l Cîl, Beyrut 1992.

İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. (ö. h. 328/m. 940) **el-Ikdü’l-ferîd**, 1. baskı, Dârü’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrut 1983.

İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah. (ö. h. 571/m. 1176), **Târîhu Medînet-i Dimaşk**, Dârü’l-Fikr, 1995.

İbn Bekkâr, Ebû Abdillâh Zübeyr b. Bekâr b. Abdillâh Kureşî Esedî Zübeyrî Zübeyr b. Bekkar. (ö. h. 256/m.870) **Cemheretü Nesebi Kureyş ve Ahbâruhâ**, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Matba’a’l-Medenî, 1961.

İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî. (ö. h. 321/m. 933) **el-İştikâk**, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 1. baskı, Dârü’l-Cîl, Beyrut-Lubnan 1991.

İbn Ebî Usaybia. (ö. h. 668/m. 1270), **Uyûnü’l-Enba’ fî Tabakâti’l-Etubbâ**, thk. Nazzâr Rızâ, Dârü Mektebe’ti-l-Hayât, Beyrut, t.y.

İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. el-Münzir el-Temîmî. (ö. h. 327/m. 939), **el-Cerh ve’t-Ta’dîl**, 1. baskı, Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, Beyrut 1952.

İbn Habîb, Ebû Ca’fer, Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî. (ö. h. 245/m. 860) **el-Muhabber**, thk. Elza Lekhten Eşteter, Dârü’l-Afâki’l-Cedîde, Beyrut, t.y.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalani. (ö. h. 852/m. 1449), **el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe**, Dirâse ve tahkik, Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, 1. baskı, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1995.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî (ö. h. 456/m. 1064) **Cemheretü Ensâbi’l-’Arab**, 1. baskı, Dârü’l- Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrut 1983.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî (ö. h. 354/m. 965), **Kitâbü's-Sikât**, 1. baskı, Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Hindistan 1973.

İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah. (ö. h. 300/m. 913) **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Beyrut, 1889.

İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec el-Bağdâdî b. Ca'fer. (ö. h. 337/m. 948), **Kitâbü'l-Harâc ve Sinâ'atü'l-Kitâbe**, thk. Muhammed Hüseyin Zebidî, Bağdâd, 1. baskı, Dârü'r-Reşid, 1981.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. (ö. h. 276/m. 889), **el-Ma'ârif**, thk. Servet Ukkâşe, 2. baskı, el-Hey'etü'l Mısriyyeti'l-Âmmeti'l-Kütüb- Kahire, 1992.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd er-Rebeî' el-Kazvîni. (ö. h. 273/m. 887), **Sünen İbn Mâce**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 4. baskı, Dârü İhyâ'l-Kütüb'i'l-'Arabiyye, y.y. 1952.

İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb İbn Miskeveyh (ö. h. 421/m. 1030), **Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkubi'l-Himem**, thk. Ebü'l-Kâsım İmâmî, 2. baskı, Tahran 2000.

İbn Rüste, Ebû Ali Ahmed b.Ömer. (ö. h. 300/m. 912-913), **el-E'lâk en-Nefiseh**, Liden, 1892.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri (ö. h. 230/m. 845), **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, Dârü Sâdır, Beyrut 1968.

İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddin Muhammed b. Muhammed (ö. h. 734/m. 1334) **Uyunü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer**, thk. İbrâhim Muhammed Ramazan, 1. baskı, Dârü'l-kâlem, Beyrut 1993.

İbn Zübeyr, el-Kazi Reşid b. Zübeyr (ö. h. 562/m. 1166), **Kitâbü'z-Zehâ'ir ve't-Tühuf**, thk. Muhammed Hamidullah, Dâire'tu-l Metbuâtî ve'n Neşr, Küveyt 1959.

İbn Battûta, **Rihletü İbn Battûta –Tuhfetü'n-nüzzâr fî ğarâibi'l-emsâr fî 'acâibi'l-esfâr-**, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed Abdullah (ö. h. 770/m. 1368), thk. Abdülhâdî et-Tazî, Akademiyyetü'l-Memleketi'l-Mağribiyye, Rabat 1997.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed (ö. h. 808/m. 1406), **Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men 'Âsarahum min Zevî's-Sultânî'l-Ekber**, thk. Halîl Şehâde, 2. baskı,

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed. (ö. h. 681/m. 1282), **Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ ev esbetehü'l-ayân**; thk. İhsan Abbâs, Dârü Sâdır, Beyrut, 1900.

İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî (ö. h. 367/m. 977), **Sûretü'l-Arz**, Dârü Sâdır, Beyrut, 1938.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm el-Endelüsî. (ö. h. 456/m. 1064), **Cevamiü's-Sireti'n-Nebeviyye**, 1. baskı, Dârü'l-Maârif, Mısır 1900.

İbn Ma'kûlâ, Ebû Nasr Sa'dülmelik Ali b. Hibetullâh b. Ali. (ö. h. 468/m. 1093), **el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb 'ani'l-Mü'telif ve'l-Mutelif Mine'l-Esmâ ve'l-Künâ ve'l-Ensâb**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. (ö. h. 711/m. 1311), **Lisânü'l-Arab**, 3. baskı, Dârü Sâdır, Beyruth.1414/m.1993.

İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. (ö. h. 597/m. 1201), **el-Muntazam fî Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem**, thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ, 1. baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.

İbnü'l Cevzî, **Sıbt** Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yusuf b. Kızıoğlu. (ö. h. 654/m. 1256), **Mirâtü'z-Zamân fî Tarihi'l-A'yân**, 1. baskı, Dârü'r Risâletü'l-İlmiyye, Dımaşk 2013.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan 'İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm. (ö. h. 630/m. 1233), **el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb**, Dârü Sâdır, Beyrut t.y.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan 'İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. (ö. h. 630/m. 1233), **el-Kâmil fi't-Târîh**, Dârü'l kitap el-Arabî Beyrut 1997.

İbnü'l-Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî Halife b. Hayyât. (ö. h. 240/m. 854), **Tarihü Halife b. Hayyât**, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Dârü'l Kalem, Dımaşk-Beyrut, h.1397/m.1977.

İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir b. es-Sâib Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kelbî. (ö. h. 204-819), **Nesebü Ma'ad ve'l-Yemeni'l-Kebîr**, A'lâmü'l-Kütüb, Beyrut 1988.

İbnü'n Nedîm, Ebü'l Ferec Muhammed b. Ebi Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. (ö. h. 385/m. 995), **el-Fihrist**, thk. İbrahim Ramazan, 2. baskı, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1997.

İbnül- Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer. (ö. h. 774/m. 1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 1. baskı, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, y.y. 1988.

İdrisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. İdris el-Hammûdî el-Hüseynî Şerîf el-İdrîsî. (ö. h. 560/m. 1165), **Nüzhetü'l-Müştak fî İhtirâki'l-Âfak**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1989.

İmrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. h. 580/m. 1184) **el-İnbâ' fî Târîhi'l-Hulefâ**, thk. Kâsım es-Sâmerrâî, Dârü'l-Âfâk el-'Arabîyye el-Kâhire, 2001.

İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec. (ö. h. 357/m. 967), **el-Egânî**, şrh. Abdülemîr Ali Mühennâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

İsfahânî, Ebû Nuâyım Ahmed b. Abdullah b. İshâk İsfahânî. (ö. h. 403/m. 1038), **Ma'rifetü's-Sahabe**, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzi, 1. baskı, Dârü'l-Vatan li'n-Neşr, Riyaz, 1998, Cilt: 4, s. 1962.

İsfahânî, Ebü'l-Ferec, Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed. (ö. h. 356/m. 967), **Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn**, thk. Seyyid Abbas Ahmed Sakr, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut t.y.

İstahrî, Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed el-Fârisî el-Kerhî. (ö. h. 346/m. 957), **Mesâlikü'l-memâlik**, Dârü Sâdır, Beyrut 2004.

İstarâbâdi, Muhammed Kâsım Hindu Şah Ferište, **Tarihi-i Ferište**, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Merkez Tahkikât Râyânah-ı İsfahân, t.y. Aynı adla Farsça'dan Urduca'ya çeviren: Abdülhayy Havâce, el-Mîzan Nâşirân ve Tâcirân-ı Kütüb, Lahur-Pakistan, 2008.

Jafarey, A. A. "Sindh and the Sindhis in the early Aryan ege" **Sindh through the centuries**, ed. Khuhro, Hamida, Oxford University Press Karachi, 1981, ss. 64-69.

Kallek, Cengiz. "*Haraç*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi**, İstanbul 1997, Cilt: 16, ss. 71-88.

Kâni, Mir Ali Şêr. **Tuhfetü'l-Kirâm**, thk. Mahdum Amir Ahmed ve Nabi Bahş Beloç, çev. Ahter Rizvi, 3. baskı, Sindhi Adabi Board, Jamshoro, Sindh, Pakistan 2006.

Karam, Tej Sarao. **Buddhist-Muslim Encounter in Sind during the Eighth Century**, International Conference on Buddhist and Muslim Encounters in Premodern South Asia, University of Lausanne, 12-13 October 2015, Switzerland.

Khan, Ahmed Nabi. **Development of Mosque Architecture in Pakistan**, Lok Virsa Publication, İslâmâbâd, Pakistan 1991.

Khan, F. A. **Banbhore**, Department of Archaeology and Provincial Coordination, 4. baskı, Pakistan 1976.

Koçyiğit, Tahsin. "*Medine'deki Uygulamalarından Hareketle- Hz. Peygamber'in Şehir Tasavvuru Hakkında Bazı Değerlendirmeler*", **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013/2, Sayı: 31, s. 78.

Koçyiğit, Tahsin. “*Hulefâ-yı Râşidîn Döneminde Bayındırlık Hizmetleri*”, *İSTEM: İslâm, San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2014, cilt: XII, Sayı: 24, ss. 13-41.

Kûfî, Ali b. Hamid b. Ebi Bekr (ö-h, 613/m. 1216), **Fethü’s-Sind** (Çeçnâme), thk. Süheyl Zekkar, 1. baskı, Dârü’l Fikir, Beyrut 1992.

Lambrick, Hugh Trevor. **History of Sind**, Sindh Before the Muslim Conquest, 2. baskı, Sindhi Adabi Board, Pakistan, 1996.

Mâ’Sûmî, Bekrî Mir Muhammed. (ö. h. 1019/m. 1610), **Tarih Mâ’sûmî**, Sindhi Adabi Borad, Haydarâbâd, 2006.

Mağribî, Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî el- Ebü’l-‘Arab (ö. h. 333/m. 945), **el-Mihan**, thk. Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, 1. baskı, Dârü’l-Ulûm, Riyad, Suûdi Arabistan 1984.

Mahmûd, Abdülkerim, **Tarih Sicistân**, 1. baskı, el-Meclis el-A’le lis-sekafe, Kahire 2006.

Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. (ö. h. 380/m. 991), **Ahsenü’t-tekâsim fi ma’rifeti’l-ekâlim**, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, Lubnan, 2003.

Meçhul, **Hudûdü’l-‘Âlem mine’l-Meşrik ile’l-Mağrib**, thk. çev. Seyyid Yûsuf el-Hâdî, Dârü’s- Sekâfe li’n-Neşr, Kahire, 2002.

Mehawesh, Mohammed Isaa. **History of Translation in the Arab World: an overview**, US-China Foreign Language, ISSN 1539-8080 August 2014, Cilt: 12, No. 8, 684-691. DOI:10.17265/1539-8080/2014.08.009
<http://www.davidpublisher.org/Article/index?id=3390.html> 01.04.2019

Merzübânî, Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmrân b. Mûsâ. (ö. h. 384/m. 994), **Mu’cemü’ş-Şu’ârâ**, **Tashih:** Fritz Krenkow, 2. baskı, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1982.

Mes’ûdî, Ebü’l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes’ûdî. (ö. h. 345/m. 956), **Mürûcû’z-Zeheb ve Me’âdinü’l-Cevher**, thk. Esed Dağır, Dârü’l Hicre, İran 1988.

Mes’ûdî, Ebü’l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes’ûdî. (ö. h. 345/m. 956), **et-Tenbîh ve’l-işrâf**, Dâr’us Savi, el-Kâhire, t.y.

Mübarakpûrî, Kadı Athar. **Ricâlu’s-Sind-i vel-Hind**, el-Metbaa el-Hicazîyyeh, Mumbai 1958.

Mübarekpûrî, Kadı Athar. **Hilâfet-i Abbâsiyye Aur Hindustân**, Nedve’tü’l Musannifîn, Urdu Bazar Câmî’-i Mescid, Delhi 1982.

Mübârekpûrî, Kadı Athar. **Arap -o- Hind Ahde Risâlet Mein**, Nedve'tü'l-Müsannifîn, Urdu Bâzâr Câmi' Mescid, Delhi, 2004.

Mübârekpûrî, Kadı Athar. **Hilâfet-i Raşide Aur Hindustan**, 1. baskı, Nedve'tü'l-Müsannifîn, Urdu Bâzâr Câmi' Mescid, Delhi 1975.

Mübârekpûrî, Kadı Athar. **Hindustan mein Arbon ki Hükümaten**, 1. baskı, Nedve'tü'l-Müsannifîn, Urdu Bâzâr Câmi' Mescid, Delhi 1967.

Mühellebî, el-Hasan b. Ahmed el-Muhallebi el-Azîzî. (ö. h. 380/m. 991), **el-Mesâlik ve-l Memâlik**, 1. baskı, Dârü't- Tekvîn li't-tibâ'at ve'n-Neşr, Dımaşk 2006.

Nedvî, Ebû Zafer. **Tarih-i Sind**, Dârü'l-Musannifîn, Şiblî Akademisi, Hindistan, 2012.

Nedvî, Seyyed Riyaset Ali. **Ahd-ı İslâmi ka Hindustan**, 1. baskı, İdâre'tü'l-Musannifîn, Hindistan, 1950.

Nedvî, Seyyid Süleyman. **Arab-o-Hind ke Ta'ellukât**, Dârü'l Müsannifîn, A'zam Gar, India 2010.

Nevrah, el-Âli Abdullah en-Na'îm. **el-Vaz'u'l-İktisâdî fi'l-Cezîreti'l-'Arabiyye fi'l-Fetreti mine'l-Karni's-sâlis kable'l-milâd ve hatta el-karn's-sâlis'l-milâdî**, Dârü's-Şevâf li'n-neşri ve't-Tevzî', Riyad 1992.

Orak, Kadriye, Mahmut Berköz. "Kelile ve Dimne tercümeleri ve kitlelerin eğitimindeki rolü", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 23, Güz, 2013, s. 209.

ÖZCAN, Azmi, "Pencab", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 34, ss. 225- 226.

Palabıyık, Muhammed Hanefi. "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", **Ekev Akademi Dergisi**, yıl: 11, Sayı: 28 Yaz 2008, s. 149.

Panhwar, Muhammed Hussain. **Six Thousand Years of History of Irrigation in Sindh**, thk. Ömer Soomro, ed. Lakho, Ghulam Muhammed, 1. baskı, Government of Sindh, Department of Culture, Karaçi 2011.

Pathan, Mumtâz Husain. **Arab Kingdom of Al-Mansurah in Sind**, İnstitute of Sindhology, Sind 1974.

Pathan, Mumtaz Husain. **History of Sind: Sind Arab Period**, 2. baskı, Sindhi Adabi Board, Pakistan, 1978.

Râmühürmzî, Büzürg b. Şehriyâr. (ö. h. 342/m. 954), **Acâib'ul Hind Ber'rihi ve Bah'rihi**, thk. B. A. Fanderlet, Fransızca, çev. L. Marcel Devic, Dâr ve Mektebe Bebylon- Cibal, Lubnan, t.y.

Rapson, Edward James. **The Cambrige History of India**, Cambrige University Press, 1922.

Prasad, Işvari. **A Short History of Muslim Rule in India**, The Indian press Limited, Allahabad, t.y.

Safedî, Ebu's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. 'İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî. (ö. h. 764/m. 1363), **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, thk. Ahmed el-Ernavût ve Türkî Mustafa, Dârü İhyâi't-Türâs, Beyrut 2000.

Saharî, Ebû'l-Münzir Selmâ b. Müslim b. İbrâhim. (ö. h. 511/m. 1118), **el-Ensâb**, thk. Muhammed İhsân en-Nes, 4. baskı, 2006.

Sarıçam, İbrahim. "Hz. Ömer", **Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, 1. baskı, Ankara 2010, s. 125.

Schoff, Wilfred Harvey. **The Periplus of the Erythraean Sea**, Longmans, Green and Co, Kolkata, 1912.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî. (ö. h. 562/m. 1167), **el-Ensâb**, nşr. Şerefeddin Ahmed, Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarabad, 1982.

Serbâzî, Kadı Abdussamed-Muhammed Selim Azad. **Beluç ve Beluçistan**, yy. h. 1378/m. 1958.

Sharma, Preeti. **Invasions of Arabs in Sindh**, International Journal of Novel Research in Humanity and Social Sciences Cilt: 2, Sayı: 4, ss. 28-30, July-August 2015, www.noveltyjournals.com 30.01.2019.

Siddiqi, Habibullah. **Education in Sindh (past and present)**, İnstitute of Sindhology, 2. baskı, Sind 2006.

Sıddıqı, İqtıdar Husain "Muhammed b.Kâsım es-Sekafî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi**, İstanbul 20005, Cilt, 30, ss, 548-549.

Sîrâfî, Ebû Zeyd Hasan b.Yezîd. **Rihletü's-Sîrâfî**, Abû Dabi 1999.

Smith, Vincent Arthur. **The Early History of India**, 600 BC to The Muhammedan Conquest, 3. baskı, Oxford, Clarendon press, 1914.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. (ö. h. 911/m. 1505) **Tarihü'l-Hulefâ**, thk. Hamdî el-Demerdaş, 1. baskı, Mektebetü't-nezâr Mustafa el-Bâz, Mekke 2004.

Sykes, Percy Molesworth. **A History of Persia**, Macmillan and Co-limited, London, 1915.

Şerer, Muhammed Abdulhalim. **Tarih-i Sind**, Dil-gudâz Press, Lucknow, Hindistan 1907.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. (ö. h. 360/m. 971), **el-Mu'cemü'l-kebîr**, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî, 2. baskı, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1994.

Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. (ö. h. 310/m. 923), **Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 2. baskı, Dârü't-Turâs- Beyruth.1387/m.1967.

Tâcir, Süleyman, Ebû Zeyd Hasan es-Seyrâfî. **Ahbârü's-Sîn ve'l-Hind**, ed'Dârü'l-Mısıryye el-Lübnâniyye, 1. baskı, Kahire 2000.

Tenkaya, Yusuf. "Sünnî Politik Tarih Yazımında Karmatî İsmâîlîlerinin Heterodoksluğu", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2018/2, Cilt: 17, Sayı: 34, ss. 633 – 634.

Tenûhî, Ebû Ali Muhassin b. Ali b. Muhammed el-Kadi et-Tenûhî. (ö. h. 384/m. 994), **Neşvarü'l-Muhadara ve Ahbarü'l-Müzakere**, thk. Abbûd eş-Şalecî, 2. baskı, Dârü Sâdır, Beyrut 1995.

Thomas, E. D. "Coins of the Arabs in Sind", **The Indian Antiquary, A journal of oriental research**, Cilt: 11, 1882, s. 92; Islâmîc-Abbâsîd, "Habbarid Emirate of al-Sind" Lot 112, www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=2430&lot=112, 11.02.2019;

Tirâzî, Abdüllah Mübşşir. **Mevsûatü't-târihi'l-İslâmî ve'l-hadâretü'l-İslâmiyye li-bilâd's-Sind ve'l-Bencâb (Bakistani'l-haliyye) fi ahdi'l-Arab**, 1. baskı, Âlemü'l-Ma'rife, Cidde 1983.

Umerî, Şihâbüddin b. Fazlullâh. (ö. h. 749/m. 1349), **Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l Emsâr**, el-Mecma'u el-Sekâfî, Ebû Dabi h.1423/m.2002.

Wink, Andre. **Al-Hind The Making of The Indo-Islâmic World**, E. J. Brill, Netherlands, 1990.

Ya'kûbî, İbn Vazîh Ahmed b. İshak b. Ca'fer Ya'kubî. (ö. h. 292/m. 905) **el-Büldân**, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

Ya'kûbî, İbn Vazîh Ahmed b. İshak b. Ca'fer Ya'kubî. (ö. h. 292/m. 905), et-**Târih**, Dârü Sâdır, Beyrut t.y.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. (ö. h. 626/m. 1229), **Mu'cemü'l-Büldân**. 2. baskı, Dârü Sâdır, Beyru 1995.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed (ö. h. 1205/m. 1791), **Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Dârü'l-Hidâye, y.y, t.y.

Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (ö. h. 748/m. 1348), **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. h. 748/m. 1348), **Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşâhir ve'l-a'lâm**, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî –2. baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye- Beyrut 1993.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (ö. h. 748/m. 1348), **el-İber fî haberi men Ğaber**, thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

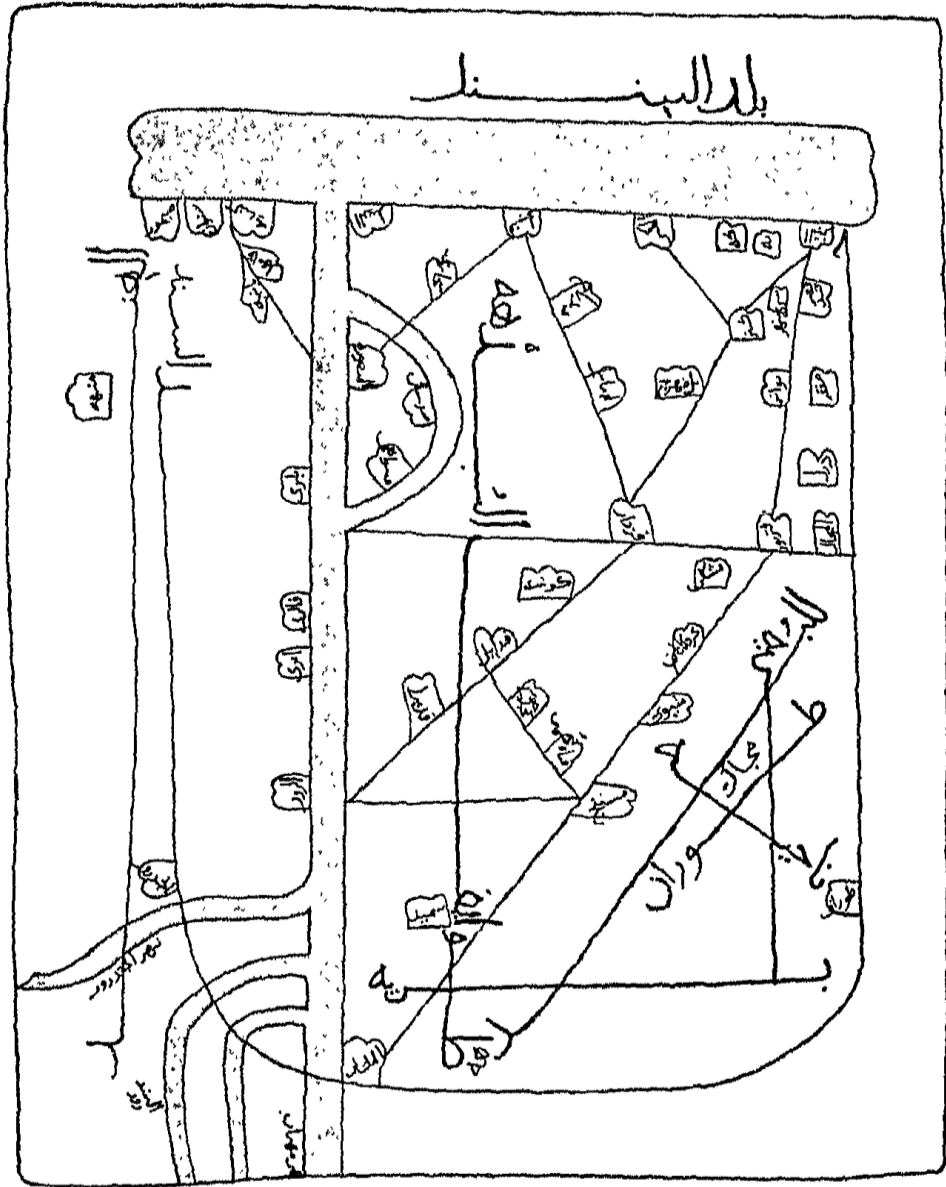
Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (ö. h. 748/m. 1348), **Mizânü'l-i'tidâal fî nakdi'r-ricâl**, thk, Ali Muhammed el-Becâv'i, 1. baskı, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1963.

Zirikli, Hayreddin. (ö. h. 1396/m. 1976), **el-A'lâm, kâmûsu Terâcimi li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arabi'l-Müsta'ribin ve'l-Müsteşrikîn**, 15. baskı, Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, t.y.

EKLER

1.Harita:

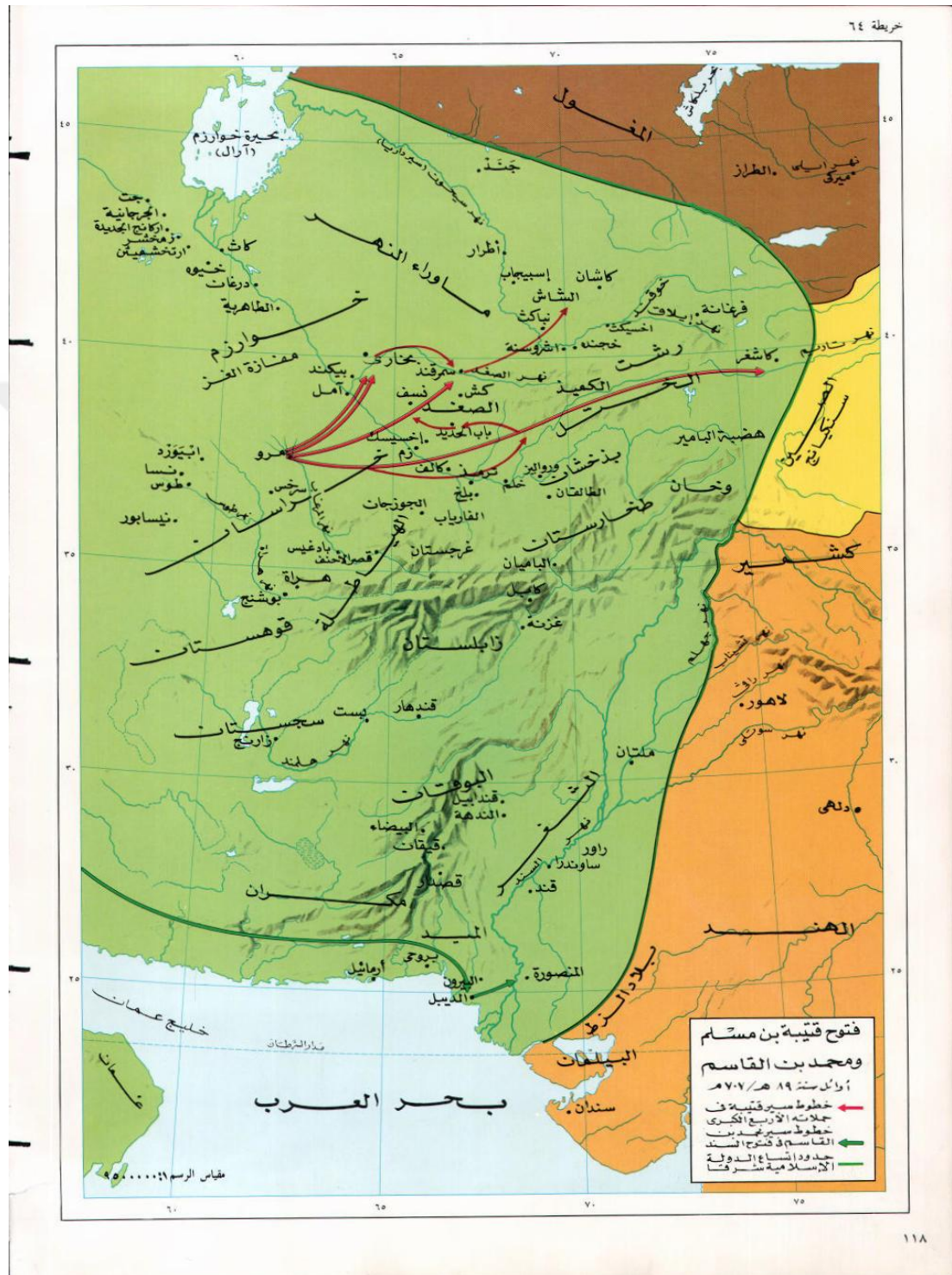

صورة السند التي في الصفحة ٩٠ ظ من الأصل،

Sind bölgəsinə ait harita

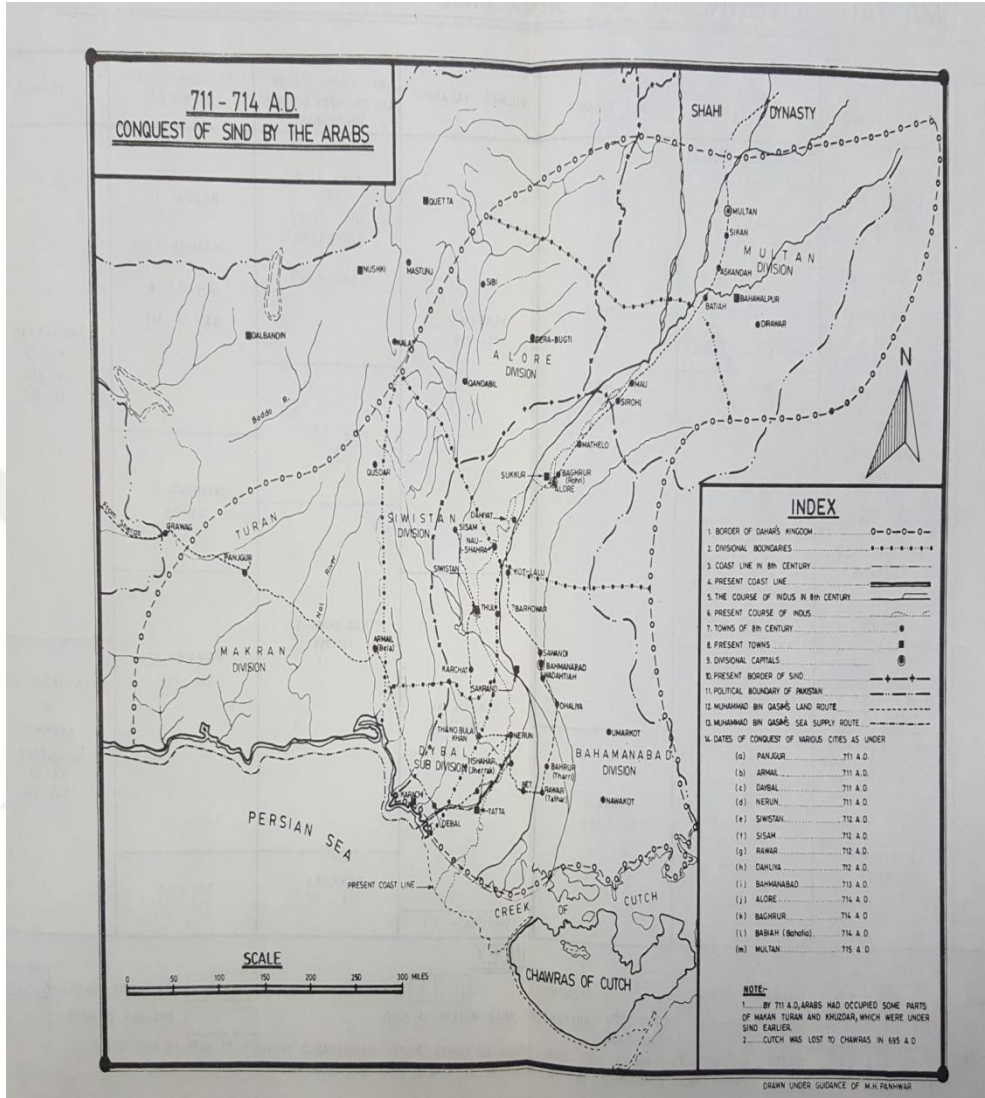
(İbn Havkal: Sûratü'l-Arz adlı eserin: 316, sayfasından alınmıştır.)

2.Harita

(Hüsein Mü'nes, “Atlas’u-Tarihi’l-İslâm” adlı eserin:118 sayfasından alınmıştır. Bununla birlikte aşağıdaki haritalarda incelenebilir.)

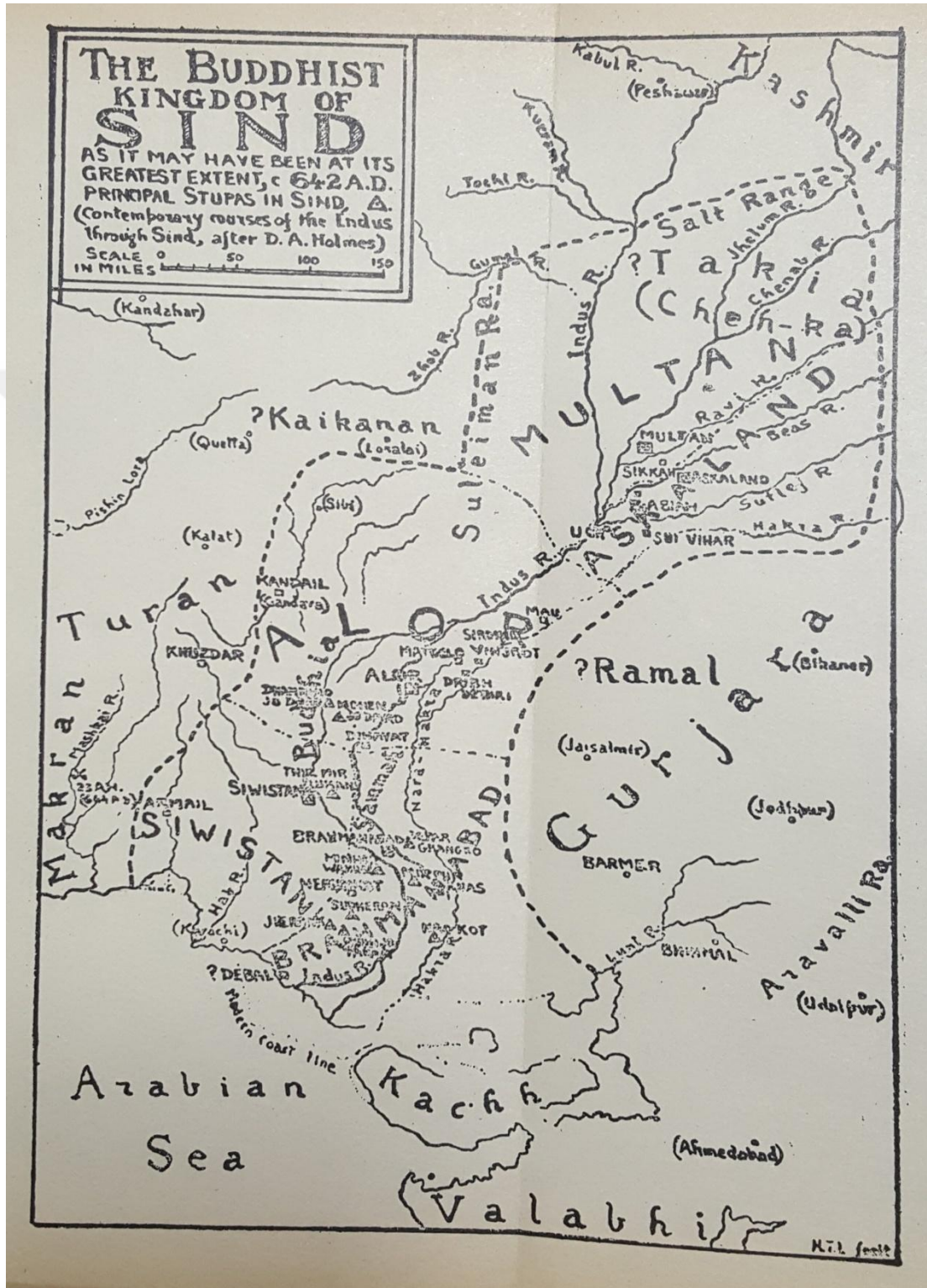
3.Harita

Muhammed b. Kâsim'ın fethettiği toprakların haritası

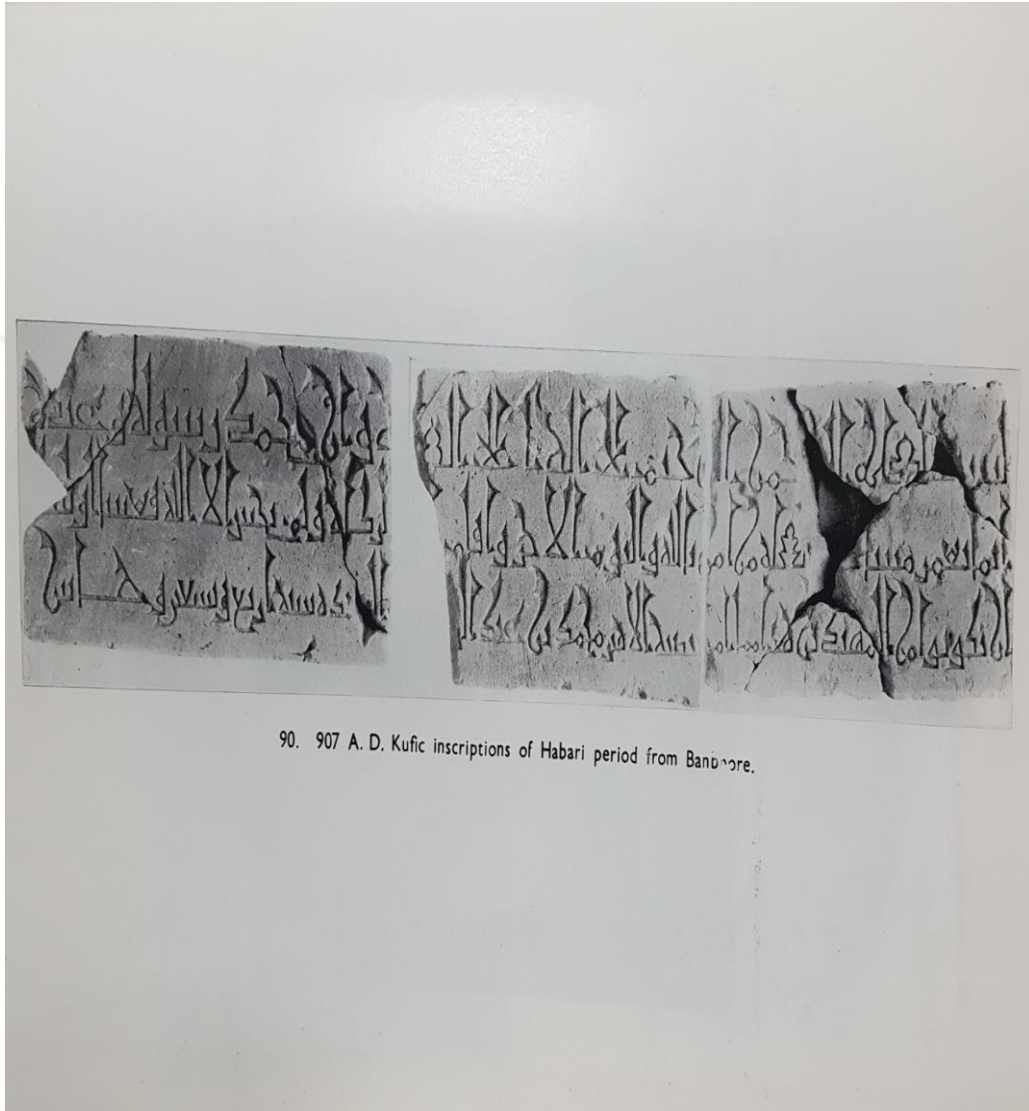
(M.H. Panhwar: "Choronological Dictionary of Sind", adlı eserinin:137, sayfasından alınmıştır.)

4.Harita

(LAMBRICK, Hugh Trevor: “**History of Sind**, Sindh Before the Muslim Conquest” adlı eserin: 46-47 sayfalar arasından alınmıştır.)

Şekil 1: Hebbârî dönemine ait Deybül’de bulunan levhası

(M.H. Panhwar: “Choronological Dictionary of Sind”, adlı eserinin:148, sayfasından alınmıştır.)

EK 2: Tablolar

Tablo 1: Emevîler döneminde Sind Valiler

Sıra No:	Vali	Halife	Halifelik/Valilik
1	Abdullah b.Savâr el-Abdîy	Muâviye b.Ebî Süfyân	h. 41-60/m. 661-680
2	Sinân b.Seleme el-Muhabbek el-Huzeli	-	47-61/668-681
3	Râşid b.Amr el-Cüdeydi	-	-
4	el-Münzir b.Cârud el-Abdî	Yezîd b.Ebî Süfyân	h. 60-64/m. 680-683
5	Sa'îd b. Eslem b. Zur'a el-Kilabi	Abdûlmelik b. Mervân	h. 65-86/m. 685-705
6	Muca'a b. Si'er et-Temîmî	Velîd b. Abdûlmelik	h. 86- 96/m. 705-715
7	Muhammed b. Hârûn b. Zira el-Numeri	-	h. 80-85/m. 700-705
8	Muhammed b. Kâsım	-	h. 92-96/m.711-715
9	Yezîd b. Ebû Kebşe Es-Sekseki	Süleyman b.Abdûlmelik	h. 96-99/m. 715-717
10	Habîb b. Mühelleb	-	--/h.99/m.717
11	Amr b. Müslim el-Bahili	Ömer b. Abdulaziz	h.99-101/m.717-720
12	el-Cüneyd b. Abdirrahmân el-meriy	Yezîd b. Abdûlmelik	h.101-105/m.720-724
13	Temim b. Zeyd el-Kaynî	Hişâm b. Abdûlmelik	h.111/m.730
14	El-Hakem b. Evane el-Kelbî	-	--/h.122/m.740
15	Amr b. Muhammed b. Kâsım	-	h.122-125/m.740-743
16	Yezîd b.Arar	Velîd b. Yezîd b. Abdûlmelik	h.127/m.745

Tablo 2: Abbâsîler döneminde Sind valiler

Sıra No:	Vali	Halife	Yıl
1	Muğalles b.Seri el-Abdî	Ebu'l Abbâs es-Seffâh	h.132/m.749
2	Mûsâ b.Ka'b el-Temîmî	-	h.132-134/m.749-752
3	'Uyeyne b.Mûsâ	Ebu Ca'fer el-Mansûr	-
4	Ömer b.Hafs el-Atki	-	
5	Hişâm b.Amr et-Tağlebi	-	h.151/m.769
6	Ma'bed b. Halîl et-Temîmî	-	h.157/m.774

7	Muhammed b.Ma'bed	-	h.158/m.775
8	Rûh b.Hâtim	el-Mehdî	h.159/m.776
9	Nasr b.Muhammed b.el-Eş'as el-Huzâi	-	-
10	Abdûlmelik b.Şihab el-Mis'me'î	-	h.161/m.778
11	Zubeyr b.el-Abbâs'ı	-	h.161/m.778
12	Misabh b.Amr et-Tağlebi	-	h.161/m.778
13	Leys b.Tarif	-	h.164/m.781
14	Sâlim el-Berensi (el-Yunusi)	Hârûn	h.170/m.786
15	İbrâhim b.Sâlim	-	h.170/m.786
16	İshâk b.Süleyman b.Ali	-	-
17	Muhammed b. Tayfûr el-hiriy	-	-
18	Sa'îd b.Sâlim b.Kuteybe	-	-
19	Kesir b.Sâlim (kardeşi)	-	-
20	Muhammed ibn Adîy ibn Uh't	-	-
21	Abdurrahman b. Ca'fer	-	-
22	Abdulah b.Ala el-Zabiy	-	-
23	Eyüp b.Ca'fer b.Süleyman	-	-
24	Dâvûd b.Yezîd b.Hâtim	Hârûn ve el-Me'mûn	h.184/m.800- h.198/m.813
25	Bîşr b.Dâvûd	el-Me'mûn	h.205/m.813
26	Hâcib b.Sâlîh	-	h.211/m.826
27	Ğassân b.Abbad	-	h.213-216 /m.828-831
28	Mûsâ b.Yahyâ el-Bermekî	el-Me'mûn ve el-Mu'tasım	h.216-221 /m.831-836
29	İmrân b.Mûsâ	el-Mu'tasım	--/h.221/m.836
30	Ambeseh b.İshâk el-Zabiy	el-Vasık Billâh	--/h.234/m.849
31	Hârûn b.Ebu Hâlid	el-Vasık Billâh ve el-Mütevekkil	h.234-240 /m.849-854
32	Ömer b. Abdulaziz el-Hebbâri	el-Mütevekkil	h.240-247 /m.854-862